

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджисв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Запорізька політехніка»

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол 13 від 24 червня 2021 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ**Караман Костянтин Валерійович**Історична пам'ять як чинник розвитку євроскептицизму
в країнах Європейського Союзу.....7**Salmanzade Togrul Rafail oglu**Civilizational identity and intercivilizational relations against
the backdrop of postsecularism.....14**РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ****Аміров Артур Олександрович**Демократизація політичних інститутів за Президента В. Зеленського:
від Торонто до Вільнюса..... 18**Андрійчук Тетяна Сергіївна**Сучасний розвиток деліберативної демократії:
внесок Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»..... 24**Баскакова Анна Сергіївна**Особливості використання теорії регіонального комплексу безпеки
для вивчення причин кримської кризи та російсько-української війни.....30**Гедікова Наталя Пилипівна**

Демократія та електронна демократія: сутність, стан, перспективи розвитку..... 37

Дмитренко Олена Анатоліївна

Перспективи фінансової незалежності неурядового сектору України.....42

Дудкевич Василь Ілліч

Євроінтеграційні практики України: специфіка політико-нормативного регулювання.....47

Мороз Ольга Мирославівна

Угорці Помур'я як актори політичних процесів у Республіці Словенія.....54

Наумкіна Світлана Михайлівна, Ахмеров Олександр Олександрович

Сучасні тенденції розвитку інституту місцевого самоврядування.....62

Одарченко Катерина Юріївна

Інституційна взаємодія задля суспільного розвитку: місія політичних партій..... 69

Проноза Інна Іванівна

Роль політичних комунікацій у сучасному інформаційному просторі.....75

Савка Віталій Янович

Особливості положень про просунуту співпрацю в ЄС у Ніццькому договорі..... 81

Сичова Анастасія Олександрівна

Крос-секторальні колаборації: категорійний дизайн і перспективи досліджень..... 88

Янченко Антон Олексійович

Форми політичної участі: аналітичні підходи до картування партисипації громадян.....94

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

- Адилова Нигяр Фариз кызы**
Современные вызовы, стоящие перед политической культурой.....102
- Панасюк Леонід Валерійович**
Ідеологія «Русского мира» і білінгвізм.....110
- Прокопович Лада Валеріївна**
Іміджі політиків у фотожабах: візуально-комунікативні прояви політичного «театру».....116

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

- Кузь Олег Миколайович, Чешко Валентин Федорович**
Трансбіополітичний тренд пандемії COVID-19: від політичної глобалізації до політики глобальної еволюції.....122
- Черновол Надія Миколаївна, Мельнікова Христина Ігорівна**
Гендерна рівність як показник успішності суспільства.....131

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

- Павлюх Марія Василівна**
Політична проблематика становлення української держави на шпальтах «Нової хати» – журналу культури та моди.....137

РЕЦЕНЗІЇ

- Климчук Василь Йосифович**
Рецензія на монографію Л. Яковлевої «Легітимність публічної влади в Україні: рецепції та новації».....141
- Яковлев Денис Вікторович**
Рецензія на монографію С.І. Ростецької «Регіональна ідентичність і національна держава: політика неприйняття та пошук компромісів в політичному просторі сучасної Європи».....143

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

- Karaman Kostyantyn Valeriiovych**
Historical memory as a factor in the development of Euroscepticism in the European Union.....7
- Salmanzade Togrul Rafail oglu**
Civilizational identity and intercivilizational relations against
the backdrop of postsecularism.....14

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

- Amirov Artur Alexandrovich**
Democratization of political institutions under President
V. Zelensky: from Toronto to Vilnius.....18
- Andriichuk Tetiana Serhiivna**
Modern development of deliberative democracy:
the contribution of the Open Government Partnership Initiative..... 24
- Baskakova Anna Serhiivna**
The peculiarities of using the theory of the regional security complex
to study the causes of the Crimean crisis and the Russian-Ukrainian war.....30
- Hedikova Natalia Pylypivna**
Democracy and e-democracy: essence, state and development prospects.....37
- Dmytrenko Olena Anatoliivna**
Prospects of financial independence of the non-governmental sector of Ukraine..... 42
- Dudkevych Vasyl Illich**
European integration practices of Ukraine: specifics of political and regulatory regulation.....47
- Moroz Olga Myroslavivna**
Hungarians of the Prekmurje as actors of political developments
in the Republic of Slovenia.....54
- Naumkina Svitlana Mykhailivna, Akhmerov Oleksandr Oleksandrovych**
Current trends of development of the institute
of local government.....62
- Odarchenko Kateryna Yuriyivna**
Institutional interaction for social development: the mission of political parties.....69
- Pronoza Inna Ivanivna**
The role of political communications in the modern information area.....75
- Savka Vitalii Yanovych**
The specifics of the provisions on enhanced cooperation
in the European Union in the Treaty of Nice.....81
- Sychova Anastasiia Oleksandrivna**
Cross-sector collaborations: category design and research prospects.....88
- Yanchenko Anton Oleksiiovych**
Modes of political participation: analytical approaches to mapping the citizen engagement.....94

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Adilova Nigar Fariz kyzy Modern challenges facing political culture.....	102
Panasiuk Leonid Valeriiovych Ideology of the “Russian world” and bilingualism.....	110
Prokopovych Lada Valeriivna Images of politicians in photoshopping: visual and communicative manifestations of political “Theater”.....	116

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Kuz Oleh Mikolajovich, Cheshko Valentin Teodorovich Transbiopolitical trend of the COVID-19 pandemic: from political globalization to policy of global evolution.....	122
Chernovol Nadiya Mykolayivna, Melnikova Khrystyna Ihorivna Gender equality as an indicator of success of society.....	131

SECTION 5. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Pavliukh Mariia Vasylivna Political problems of the formation of the Ukrainian state on the pillars of the “Nova Khata” – the journal of culture and fashion.....	137
---	------------

REVIEWS

Klymonchuk Vasyl Yosyfovych Review of the monograph by L. Yakovleva «Legitimacy of public authority in Ukraine: adoption and innovation».....	141
Yakovlev Denys Viktorovych Review of the monograph by S.I. Rostetska «Regional identity and nation state: non-admission policy and search for compromise in the modern Europe’s political space».....	143

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Караман Костянтин Валерійович

Історична пам'ять як чинник розвитку євроскептицизму в країнах Європейського Союзу

УДК 321:159.953
 DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.1>

Караман Костянтин Валерійович
 orcid.org/0000-0003-2965-9661
 аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Маріупольського державного університету
 пр. Будівельників, 129, Маріуполь, Донецька область, Україна

Євроскептицизм є важливим фактором, який визначає розвиток Європейського Союзу. Сутність феномену євроскептицизму та фактори, які впливають на його поширення, є актуальним напрямом сучасних наукових розвідок. Серед факторів, які впливають на поширення євроскептицизму, є феномен історичної пам'яті, що актуалізує вивчення зв'язку між зазначеними феноменами. Метою дослідження є вивчення взаємозв'язку історичної пам'яті та євроскептицизму в контексті можливості використання історичної пам'яті як засобу впливу на процес формування євроскептичних світоглядних установок. Використання загальнонаукових методів і методу історичного аналізу дало змогу підтвердити важливість історичної пам'яті як фактора, який має великий вплив на розвиток євроскептицизму у всіх країнах ЄС. Під час дослідження євроскептицизм було визначено як ідеологію і політичну практику, яку реалізують противники процесу формування загальноєвропейської культури пам'яті, конструювання наднаціональної політики пам'яті, стверджуючи виключну роль саме національної пам'яті, яку вони використовують як ефективний засіб боротьби за політичну владу.

Досвід ЄС щодо формування загальноєвропейської культури пам'яті показав, що політика пам'яті має двоїсту природу. З одного боку, вона може бути ефективним інструментом консолідації, з іншого – має конфліктний потенціал. Показано, що історична пам'ять політизується, перетворюючись на інструмент політичної боротьби, а політика пам'яті – на елемент державної та партійної політики. На просторі ЄС актори політичного процесу активно використовують політику пам'яті у власних цілях і в боротьбі за владу всередині національних держав. Історична пам'ять стала важливим ресурсом євроскептиків для розширення свого впливу. Посилення значущості історичної пам'яті в житті сучасного суспільства пов'язано з результатом втрати чіткого образу майбутнього, стабільності та впевненості, що призвело до зростання суспільного інтересу до минулого. Було підтверджено, що історична пам'ять може бути використана як засіб формування масової свідомості відповідно до необхідних політичних цілей, що уможливило її використання в ролі фактора дезінтеграції та сприяло активізації євроскептичних настроїв в ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, євроскептицизм, історична пам'ять, національна пам'ять, загальноєвропейська культура пам'яті.

Вступ. Євроскептицизм став одним із важливих трендів, які визначають розвиток ЄС у XXI столітті. Сам феномен євроскептицизму являє собою складне та багаторівневе явище, яке останнім часом активно досліджується представниками різних наукових шкіл, що репрезентують майже весь спектр соціально-політичних, економічних і гуманітарних дисциплін. Концептуальні підходи до його вивчення, розроблені П. Таггартом і А. Щербакком, отримали подальший розвиток у працях західних авторів та в роботах представників наукових шкіл пострадянського простору.

Але попри наявність значної кількості досліджень, цей феномен не має однозначного трактування. До найбільш дискусійних аспектів євроскептицизму належить проблема розуміння його сутності, причин, які зумовлюють і сприяють поширенню євроскептицизму. Наочним прикладом переможного ходу євроскептицизму по країнах ЄС стала виборча кампанія 2015–2016 рр., під час якої євроскептики домоглися успіху на виборах у Європарламент, збільшивши свою присутність

у середньому на 38 депутатів, а також на виборах у національні парламенти [13].

Враховуючи складність феномену євроскептицизму та поширення його впливу в сучасній Європі, у дослідженні розглянуто взаємозв'язок євроскептицизму та історичної пам'яті.

Мета та завдання. Дослідити зв'язок феномену історичної пам'яті та феномену євроскептицизму в контексті можливості використання історичної пам'яті як засобу впливу на процес формування євроскептичних настроїв і світоглядних установок.

Методи дослідження. Дослідження здійснюється з використанням загальнонаукових методів, зокрема таких, як: аналіз і синтез, порівняння та узагальнення. У статті застосовано метод історичного аналізу, за допомогою якого розкриваються особливості використання історичної пам'яті як засобу впливу на розвиток євроскептицизму.

Результати. В історії розвитку Європейського Союзу чітко простежуються два знакових тренди, що стали певними маркерами, які характеризують розвиток інтеграційного союзу національних дер-

жав у XXI столітті: це різке зростання інтересу до свого минулого, його переосмислення в контексті викликів теперішнього та гостре затребування нових політичних орієнтирів, світоглядних установок через глибоке розчарування в партіях мейнстріму й політики, яку вони проводять [17, с. 41].

Євроскептицизм визначено як ідеологію й політичну практику. Політичні партії та рухи євроскептичного спрямування цілеспрямовано використовують події та явища минулого, формують негативне сприйняття ЄС та його політики. Євроскептики є противниками процесу формування загальноєвропейської культури пам'яті, конструювання наднаціональної політики пам'яті, стверджуючи виняткову роль саме національної пам'яті, яку вони використовують як ефективний засіб боротьби за політичну владу.

Проблематика вивчення історичної пам'яті знайшла відбиття у працях відомих закордонних учених: П. Нора, А. Ассман, П. Хаттона, П. Рікера, Ю. Лотмана на інших. Серед вітчизняних дослідників цього дискурсу варто назвати Л. Нагорну, М. Школяр, Ю. Зернію, С. Пахоменко та інших.

У межах зазначеної теми особливу значимість має концепт М. Хальбвакса, який визначає, що індивідууму доступно два види пам'яті, які впливають на формування його світогляду: з одного боку, у певні моменти індивід здатен поводитись як член групи (суспільства), утримуючи в пам'яті спогади, які так або інакше стосуються його групи; з іншого боку, його спогади вбудовуються в межі його особистості та його особистого життя. Отже, друга пам'ять виступає внутрішньою, а перша, колективна – визначається сьогодні як історична. Історична пам'ять – це запорука ідентичності суспільства, його ядро. Отже, формування загальноєвропейської ідентичності як головної умови успіху проєкту «Єдина Європа» можливо тільки за наявності загальноєвропейської історії [17, с. 42].

Природа історичної пам'яті може бути актуалізована відповідно до тої політичної повістки, яка визначається потребами суспільства або певними соціальними чи політичними групами. Актуалізація минулого з метою його переосмислення в контексті нових соціальних умов призводить до змін у суспільній свідомості, оскільки історичне минуле становить основу, ментальне ядро суспільної свідомості [14, с. 291]. Водночас історична пам'ять є цінністю, яка значущим чином визначає як соціальну, так і політичну поведінку. Характер цього впливу визначає зміст пам'яті, а також детермінується способами використання суспільної пам'яті для досягнення конкретних цілей – для обґрунтування або виправдання сучасності. Водночас пам'ять є найважливішою умовою самоідентифікації індивіда та укріплення соціальних груп і націй загалом [6, с. 60], де слово «минуле» має більше значення, ніж історія сьогодення [22, с. 72].

Історична пам'ять, реалізуючи свої функції, що впливають з її природи як соціального концепту, впливає на суспільну свідомість, формує оцінки минулого, опосередковано впливає на розвиток політичних процесів, будучи інструментом політичної боротьби.

Боротьба за владу й політичне лідерство виявляється і як суперництво різних версій історичної пам'яті і різних символів величі та ганьби в розумінні тих чи інших політичних сил. Це вимагає реалізації процесу формування історичної пам'яті. Згадана потреба може бути зумовлена також запитамі самого суспільства.

Для формування історичної пам'яті важливі три процеси: забуття минулого; різні інтерпретації чинників і подій минулого; актуалізація (відтворення минулого в контексті проблем сьогодення) [6, с. 180]. Їх реалізація вимагає конкретної діяльності, що дає змогу її здійснювати. Це політика пам'яті (politics of memory) – термін, що з'явився в Німеччині в 1980-ті роки і широко використовувався в дослідженнях тих років. Як і поняття «історична пам'ять», вказана категорія не має однозначного трактування.

Низка дослідників визначає історичну пам'ять як функціональну систему взаємодії та комунікацію різних акторів щодо політичного використання минулого [4, с. 2], а також як найважливіший інструмент формування макрополітичної ідентичності того чи іншого суспільства й цілеспрямовані політичні публічні дії, за допомогою яких події минулого запам'ятовуються, репрезентуються або забуваються [12].

Отже, політика пам'яті трансформується в найважливіший елемент політичної боротьби, що ініціювало процес інституалізації політики пам'яті через створення спеціальних структур, метою яких була робота з усім комплексом проблем, пов'язаних із реалізацією політики пам'яті. Ними стали Інститути пам'яті та аналогічні структури з іншими назвами.

Історична пам'ять вбудовується в певне правове поле, у межах якого повинен реалізуватися концепт історичної пам'яті. Цей процес ішов на наднаціональному і на національному рівнях. У 1990-ті роки ЄС визначив суть загальноєвропейської культури пам'яті як сприйняття європейцями спільності історичного процесу, до якого причетні їхні країни та народи [20, с. 89]. Рішення вказаного завдання в межах ЄС було пов'язано з великими складнощами й труднощами різнопланового характеру.

Природа одних крилася в тому, що загальноєвропейська культура пам'яті мала формуватися з кількох різнорівневих складників: пам'яті індивідуальної, колективної, національної, наднаціональної, в окремих випадках – регіональної (з урахуванням особливостей розвитку країн-чле-

нів, наприклад, Іспанія, де значиму роль відіграє пам'ять регіональна). Інші складнощі були зумовлені необхідністю вироблення концепту загальноєвропейської культури пам'яті, її принципів, певного історичного наративу.

У реалізації історичної пам'яті ЄС простежуються два етапи. Перший хронологічно охоплює 1990-ті роки та завершується в 2004 році. Другий триває з 2005 року й дотепер.

Політика пам'яті ЄС з моменту свого становлення передбачала три напрями: це репрезентація минулого Європи у створенні позитивної ідентичності ЄС, забезпечення образу своєї внутрішньої єдності через протистояння образу «чужого» та пропаганда універсальної європейської культури під гаслом: «Усі суперечності у сфері політики пам'яті будуть подолані, бо демократія та інтеграція ведуть до згасання націоналізму й об'єктивно створюють умови для формування космополітичної культури пам'яті», тобто в межах ЄС політика пам'яті розглядається як загальноєвропейська історична пам'ять [21, с. 128–130].

Процес формування загальноєвропейської культури пам'яті викликав широку дискусію, яка триває і сьогодні – насамперед це стосується перспектив і меж спільної європейської пам'яті її характеру [18]. Пам'ять Європи повинна являти собою в ідеалі не гомогенний майстер-наратив, а спільність пам'яті в діалозі та взаємодії національних образів в історії.

Формування загальноєвропейської культури пам'яті насамперед передбачало розроблення самого концепту загальноєвропейської культури пам'яті. Процес створення проходив досить повільно під час численних дискусій. Остаточний концептуальний підхід до загальноєвропейської культури пам'яті було сформульовано в 1980-ті роки. В його основу покладено опрацювання історичного минулого Європи ХХ століття, пов'язаного з подіями двох світових воєн. Пріоритетом став історичний наратив історії III Рейху та Другої світової війни, на основі чого було сформовано консолідуючий історичний наратив [16]. А. Ассман зазначала, що метою його є розуміння унікальності Голокосту як головної європейської трагедії ХХ століття. Голокост став тією ниткою, яка виткала канву для загальноєвропейської культури пам'яті – загальноєвропейський історичний наратив. Це «граничне втілення катастрофічного досвіду, який порушив наратив спадкоємності в послідовній реалізації базисних цінностей і забезпечив цілісну ідентичність» [9, с. 89–90].

До початку ХХІ століття ЄС домігся значних успіхів у реалізації проєкту «Єдина Європа», запровадивши єдину валюту – євро. Успішно розв'язувалися завдання, пов'язані з рухом до «глобальної космополітичної пам'яті», формування загальноєвропейської ідентичності [9, с. 88].

На початку ХХІ століття понад 67 % громадян ЄС сприймали себе передусім європейцями. Загальноєвропейська культура пам'яті, стаючи, по суті, космополітичною, посіла домінуючі позиції в історичному наративі європейського простору.

Але у 2004 році відбулося масштабне розширення ЄС завдяки країнам колишнього соціалістичного табору. Розширення, здійснене суто в політичних цілях і без економічних обґрунтувань, стало причиною розвитку цілого комплексу негативних для ЄС наслідків, одним із яких стало виникнення «конфлікту пам'яті». Культура пам'яті країн Центральної та Східної Європи спиралася на принципово інші концепти осмислення досвіду історичного минулого та його найважливішого пласта, пов'язаного з Другою світовою війною – це була інша історична пам'ять [16, с. 69]. Основою історичної пам'яті був націоналізм, а її ключовим компонентом, основою історичного наративу – концепт жертвовності [20, с. 90]. Історична пам'ять цих країн була орієнтована на визнання себе подвійними жертвами – гітлерівського режиму та радянського тоталітаризму. Звідси їх бажання брати на себе провину та відповідальність за Голокост і нести вантаж покаяння. Вони вважали себе такими самими жертвами, як і єврейський народ, тому не збиралися долучатися до тієї концепції культури пам'яті, яка склалася на той час у межах ЄС. Ба більше, у межах оцінки Голокосту вони намагалися конструювати свої національні наративи «в пошуках втраченого геноциду» [9, с. 90].

Модель історичної пам'яті нових членів вибудувалася на основі прирівнювання комуністичних режимів до режиму Гітлера. Для них вони були за своєю суттю явищем одного порядку. На офіційному рівні ці держави відмовилися приєднатися до офіційного концепту, прийнятого ЄС, захищаючи право мати свою культуру пам'яті. Історична пам'ять відігравала ключову роль у національному становленні нової демократичної державності, у формуванні нових цінностей, соціально-психологічного клімату та суспільної свідомості в нових країнах-членах об'єднаної Європи [19, с. 112]. Історична пам'ять і політика пам'яті в цих країнах стала ефективним засобом консолідації суспільства навколо певних політичних сил.

Відмовившись вбудовуватися в активний концепт загальноєвропейської культури пам'яті, нові країни ЄС повелися щодо прийнятої культури історичної пам'яті досить агресивно, прагнучи якщо не замінити її, то кардинально скоригувати відповідно до національного концепту [1].

В умовах нової реальності, що склалась і положення якої посилились у результаті провалу ухвалення Конституції ЄС у 2005 році, Брюссель змушений був скоригувати політику пам'яті, надати їй динамізму, системності, зробити її більш дієвою та зрозумілою для всіх громадян Євросоюзу. В умо-

вах розширення ЄС історична пам'ять Європи могла представляти лише такий наратив, основу якого становитимуть діалог і взаємопроникнення національних образів. Повинен бути досягнутий консенсус, передумовою якого є розділене європейське знання про «катів і жертв» [3].

Були скориговані принципи політики пам'яті, перехід від космополітичного підходу до принципу діалогу, оснований не тільки на конфлікті інтересів, а й на взаємній повазі сторін. У межах вказаного підходу було здійснено коригування ключових оцінок загальноєвропейського історичного наративу. Наприклад, у 2009 році Європарламент вніс доповнення в раніше ухвалений у 2005 році документ, що дає оцінку Голокосту та фашистському режиму з уведенням у ці оціночні межі радянського тоталітаризму. У наступні роки оцінки наративу Другої світової війни стали дедалі більше відповідати концепту культури історичної пам'яті, прийнятому країнами «Молодої Європи», про що наочно свідчить зміст документа, ухваленого в цей період. У 2019 році Європарламент ухвалив резолюцію «Про вплив історичної пам'яті на майбутнє Європи» [7], де йшлося про авторитаризм і тоталітаризм нацистського і комуністичного режимів.

З метою подолання «кризи пам'яті» ЄС і його інститути управління активізують свою діяльність у цій царині. Вона набуває системно-планового характеру, розрахованого на довгострокову перспективу, про що свідчить реалізація в цей період двох спеціальних програм, метою яких було подолання кризи та зміцнення загальноєвропейської ідентичності, а саме – Ініціатива «Європа для громадян» 2006–2013 і Ініціатива «Європа для громадян» 2014–2020 [2].

Розробленню другої програми передував глибокий аналіз, здійснений на замовлення Комітету Європарламенту, на тему «Європейська історична пам'ять: політика, проблеми, перспективи» [20, с. 88]. Це дало змогу більш чітко сформулювати програму формування історичної пам'яті в ЄС. Корекція політики пам'яті передбачала зближення двох концептів на користь підходів східноєвропейських країн, але її реалізація не призвела до досягнення поставлених цілей.

Аналіз наукових джерел показує наявність зв'язку конфлікту пам'яті і трансформацію євроскептицизму з маргінала політичного життя на впливову політичну силу. Більшість дослідників схильна пов'язувати одну з причин зростання євроскептицизму з відсутністю загальноєвропейської ідентичності. «Конфлікт пам'яті» фактично унеможливив формування її базового складника – загальноєвропейської культури пам'яті. Це багато в чому спровокувало зростання євроскептицизму, посилення його впливу в політичному житті країн ЄС і вихід на наднаціональний рівень. Свідченням є успіх євроскептиків на виборах в Європарламент

у 2014, 2019 роках, де їм вдалося створити свої фракції [12, с. 7–8], а також успіхи євроскептичних партій у виборчих кампаніях 2014–2020 років на національному рівні. Яскравим прикладом може служити успіх політичної партії «Альтернатива для Німеччини», створеної лише в 2013 році: але за підсумками виборів до Бундестагу в 2017 році вона стала третьою політичною силою в країні. Паралельно у Франції лідер ультраправої консервативної партії «Національний фронт» М. Ле Пен вийшла до другого туру президентських виборів, будучи однією з представників євроскептичного напрямку.

Усе це дає змогу більшості експертів зробити висновок про те, що ЄС зазнав поразки в розв'язанні завдання щодо формування загальноєвропейської культури пам'яті, відсутність якої не дає змоги говорити і про наявність загальноєвропейської ідентичності.

Оцінюючи діяльність ЄС у цьому напрямі, західні дослідники вказували, що в межах ЄС фактично неможливо сформувати єдину загальноєвропейську пам'ять. Історично внаслідок специфіки розвитку територій, що входять до ЄС, і їхньої історичної пам'яті можна виділити протилежні по суті типи історичної пам'яті: атлантичну (західноєвропейську), німецьку, східно-центральноевропейську, які конкурують між собою [10, с. 657–659].

Історична пам'ять трансформувалася з космополітичного інструменту в розсадник протиріч і антагонізмів, пов'язаних із нав'язуванням свого трактування історії [10]. Вона не «інтегрує», а «дезінтегрує» Європейський Союз.

Досвід ЄС щодо формування загальноєвропейської культури пам'яті показав, що політика пам'яті має двоїсту природу. З одного боку, вона може бути ефективним інструментом консолідації, з іншого – носить у собі конфліктний потенціал. Зокрема, руйнування єдиного концепту загальноєвропейської культури пам'яті, поява альтернативного проєкту призвели до глибокої кризи європейської ідентичності, підірвали європейську солідарність, відсутність якої було яскраво продемонстровано в період міграційної кризи 2015–2016 років і пандемії 2020–2021 років.

Вихід із кризової ситуації вимагає нового типу конструювання минулого, вироблення нового типу спільної європейської політики пам'яті. Окремі сюжети, пам'ять груп, країн, регіонів можуть жити власним життям, будучи вписаними в загальну історичну рамку ЄС [8]. Майбутнє покаже, чи зможе Брюссель розв'язати це завдання, але від його розв'язання залежить майбутнє Євросоюзу. У цьому солідарна більшість експертів і дослідників. Неможливість розв'язання цієї проблеми на сучасному етапі об'єктивно створює ґрунт для сприйняття громадянами ЄС програмних установок, риторики, вимог і гасел євроскептиків, які

активно виступають проти загальноєвропейської культури пам'яті.

Висновки. Історична пам'ять має вирішальний вплив на розвиток євроскептицизму майже у всіх країнах ЄС. Посилення значущості історичної пам'яті в житті сучасного суспільства пов'язано з результатом втрати чіткого образу майбутнього, стабільності та впевненості, що призвело до зростання суспільного інтересу до минулого. Паралельно це сприяло активізації політики управління минулим, маніпуляції минулим за допомогою формування історичної свідомості відповідно до тих чи інших політичних цілей і завдань держави, національних структур або навіть конкретної групи людей.

Історична пам'ять політизується, перетворюючись на інструмент політичної боротьби, а політика пам'яті – на елемент державної та партійної політики. На просторі ЄС всі актори-учасники політичного процесу активно використовують політику пам'яті у власних цілях у конфронтації з ЄС та в боротьбі за владу всередині національних держав. Історична пам'ять стала важливим ресурсом євроскептиків для розширення свого впливу. Державами проводиться політика пам'яті, спрямована на формування пріоритетів, пов'язаних із національними цінностями, сприйняттям унікальності та неповторності свого минулого, значимістю цих характеристик для сьогодення.

Національна пам'ять, навіть в умовах глобалізації та цілеспрямованої діяльності на шляху її трансформації в межах ЄС в загальноєвропейську культуру пам'яті, виявилася для громадян ЄС пріоритетом. Криза загальноєвропейської ідентичності, пов'язана з крахом прагнення сформувати загальноєвропейську культуру пам'яті, є свідченням того, що почуття національної гордості та підтримка національної історичної пам'яті мають істотний негативний вплив на підтримку європейської інтеграції. Це, зі свого боку, дає змогу зробити висновок про тісну взаємодію та взаємовплив соціокультурного феномену історичної пам'яті та політичного феномену, яким є євроскептицизм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Clarke D. Communism and Memory Politics in the European Union. *Central Europe*. 2014. Vol. 12. № 1. P. 99–114.
2. Council Regulation (EU) No 390/2014 of 14 April 2014 establishing the Europe for Citizens programme for the period 2014–2020. URL: <https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/meleth10102012.pdf>.
3. Eszerházy P. Also: die Keule. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 10.10.2004. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/peter-eszerhazy-also-die-keule-1194869.html>.
4. Fuchs E., Otto M. Educational Media, Textbooks, and Postcolonial Relocations of Memory Politics

in Europe. *Journal of Educational Media, Memory, and Society*. 2013. № 5 (1). P. 1–13.

5. Harmsen R., Spiering M. Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration (*European Studies* 20). Rodopi, 2005. 290 p.
6. Hutton P.H. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, 1993. 255 p.
7. Importance of European remembrance for the future of Europe European Parliament resolution of 19 September 2019 on the importance of European remembrance for the future of Europe (2019/2819(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_EN.pdf.
8. Leggewie C. Seven circles of European memory. *Eurozine*, 2010. URL: <https://www.eurozine.com/seven-circles-of-european-memory>.
9. Levy D., Sznajder N. Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory*. 2002. № 5 (1). P. 87–106.
10. Mälksoo M. The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe. *European Journal of International Relations*. 2009. № 15 (4). P. 653–680.
11. Real-Dato J., Sojka, A. The Rise of (Faulty) Euroscepticism? The Impact of a Decade of Crises in Spain. *South European Society and Politics*. 2020. № 21. P. 1–28.
12. Treib O. Euroscepticism is here to stay: what cleavage theory can teach us about the 2019 European Parliament elections. *Journal of European Public Policy*. 2020. № 28. P. 1–16.
13. The European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/previous-elections>.
14. Tryma K., Pakhomenko S., Francis J. The Use of Force against Ukraine and International Law. In E. Tsybulenko & S. Sayapin (Eds.), *The Russian–Ukrainian War in Donbas: Historical Memory as an Instrument of Information Warfare*. 1st ed. 2018 ed., pp. 297–312). T.M.C. Asser Press.
15. Winzen T. Government Euroscepticism and differentiated integration. *Journal of European Public Policy*. 2020. №27. P. 1–19.
16. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика / пер. с нем. Б. Хлебникова. Москва : Новое литературное обозрение, 2018. 328 с.
17. Вайнштейн Г. Евроскептицизм: новый фактор европейской политики. *Мировая экономика и международные отношения*. 2015. № 8. С. 40–48.
18. Зерній Ю.О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 4 (9). С. 35–43.
19. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Київ : Ніка-Центр, 2004. 184 с.
20. Медушевский Н.А. Евроскептицизм: почему единая политика памяти для ЕС не представляется возможной. *Теории и проблемы политических исследований*. 2019. Т. 8. № 4. С. 87–93.
21. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.

22. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора; пер. із фр. А. Рєпи Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2014. 272 с.

23. Нора П. Всемирное торжество памяти. *Неприкосновенный Запас*. 2005. № 2. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.html>.

24. Школяр М.В, Дудок О.І. Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2019. № 22 (8). С. 5–13.

REFERENCES:

1. Clarke D. (2014) Communism and Memory Politics in the European Union. *Central Europe*. Vol. 12. № 1. P. 99–114. [In English].

2. Council Regulation (EU) No 390/2014 of 14 April 2014 establishing the Europe for Citizens programme for the period 2014–2020. URL: <https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/meleth10102012.pdf> [In English].

3. Eszerházy P. (2004) Also: die Keule. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 10.10.2004. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/peter-eszerhazy-also-die-keule-1194869.html> [In German].

4. Fuchs E., Otto M. (2013) Educational Media, Textbooks, and Postcolonial Relocations of Memory Politics in Europe. *Journal of Educational Media, Memory, and Society*. № 5 (1). P. 1–13. [In English].

5. Harmsen R., Spiering M. (2005) Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration (European Studies 20). Rodopi. 290 p. [In English].

6. Hutton P.H. (1993) History as an Art of Memory. University Press of New England, 255 p. [In English].

7. Importance of European remembrance for the future of Europe European Parliament resolution of 19 September 2019 on the importance of European remembrance for the future of Europe (2019/2819(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_EN.pdf [In English].

8. Leggewie C. (2010) Seven circles of European memory. *Eurozine*. URL: <https://www.eurozine.com/seven-circles-of-european-memory> [In English].

9. Levy D., Sznajder N. (2002) Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory*. № 5 (1). P. 87–106. [In English].

10. Mälksoo M. (2009) The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe. *European Journal of International Relations*. № 15 (4). P. 653–680. [In English].

11. Real-Dato J., Sojka, A. (2020) The Rise of (Faulty) Euroscepticism? The Impact of a Decade of Crises in Spain. *South European Society and Politics*. № 21. P. 1–28. [In English].

12. Treib O. (2020) Euroscepticism is here to stay: what cleavage theory can teach us about the 2019 European Parliament elections. *Journal of European Public Policy*. № 28. P. 1–16. [In English].

13. The European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/previous-elections> [In English].

14. Tryma K., Pakhomenko S., Francis J. (2018) The Use of Force against Ukraine and International Law. In E. Tsybulenko & S. Sayapin (Eds.), *The Russian–Ukrainian War in Donbas: Historical Memory as an Instrument of Information Warfare*. 1st ed. 2018 ed., pp. 297–312. T.M.C. Asser Press. [In English].

15. Winzen T. (2020) Government Euroscepticism and differentiated integration. *Journal of European Public Policy*. № 27. P. 1–19. [In English].

16. Assman A. (2018) Dlinnaya ten proshlogo: Memorialnaya kultura i istoricheskaya politika [The Long Shadow of the Past: Memorial Culture and Historical Politics]. Moscow : Novoe literatyrnoe obozrenie. 328 s. [In Russian].

17. Vaynshteyn G. (2015) Evroskeptitsizm: novyy faktor evropeyskoy politiki [Euroscepticism as a new factor for European politics] *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya*. № 8. S. 40–48. [In Russian].

18. Zernii Yu. (2008) Yak suspilstva pamiataut: vlastyosti ta mekhanizmy funktsionuvannia istorichnoi pam'iaty [How societies remember: properties and mechanisms of functioning of historical memory] *Stratehichni priorytety*. № 4 (9). S. 35–43. [In Ukrainian].

19. Konnerton P. (2004) Yak suspilstva pamiataut [How societies remember]. Kyiv : Nika-Tsentr. 184 s. [In Ukrainian].

20. Medushevskiy N. (2019) Evroskeptitsizm: pochemu edinaya politika pamyati dlya ES ne predstavlyaetsya vozmozhnoy [Euroscepticism: why a common memory policy for the EU is not possible]. *Teorii i problemy politicheskikh issledovaniy*. Vol 8. № 4. S. 87–93. [In Russian].

21. Nahorna L. (2012) Istorychna pamiat: teorii, diskursy, refleksii [Historical memory: theories, discourses, reflections]. Kyiv : Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 328 s. [In Ukrainian].

22. Nora P. (2014) Teperishnie, natsiia, pamiat [The present, the nation, the memory]. Kyiv : TOV "Vydavnytstvo "Klio". 272 s. [In Ukrainian].

23. Nora P. (2005) Всемирное торжество памяти [L'ère de la commémoration]. *Неприкосновенный Запас*. № 2. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.html> [In Russian].

24. Shkoliar M.V., Dudok O.I. (2019) Aktualizatsiia istorichnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi identychnosti [Updating historical memory in the context of national

Historical memory as a factor in the development of Euroscepticism in the European Union

Karaman Kostyantyn Valeriiovych

orcid.org/0000-0003-2965-9661

Postgraduate Student at the Department of International Relations and Foreign Policy
Mariupol State University
Budivelnikiv avenue, 129, Mariupol,
Donetsk region, Ukraine

Euroscepticism is an important factor in the development of the European Union. The phenomenon of Euroscepticism and the factors that influence its spread is a relevant issue in modern political research. Among the factors influencing the spread of Euroscepticism is the phenomenon of historical memory, which actualizes the study of the interrelationship between historical memory and Euroscepticism in the context of the possibility of using historical memory as a tool to influence the formation of Eurosceptic worldviews. The use of general scientific methods and the method of historical analysis have confirmed the importance of historical memory as a factor that has a great influence on the development of Euroscepticism in all EU countries. The study identifies Euroscepticism as an ideology and political practice applied by opponents of the process of forming a pan-European culture of memory, constructing a supranational memory policy, arguing for the unique role of national memory, which they use as an effective means of fighting for political power. The EU's experience in building a pan-European culture of memory has shown that memory policy has a dual nature. On the one hand, political memory can be an effective tool for consolidation, on the other – it has the potential for conflict. The results show that historical memory is politicized, becoming an instrument of politics. In the EU, political actors actively use the politics of memory for their purposes and in the struggle for power within nation-states. Historical memory has become an important resource for Eurosceptics to expand their influence. The growing importance of historical memory in modern society is due to the loss of a clear picture of the future, stability and confidence, which has led to an increase in public interest in the past. It was confirmed that historical memory could be used as a means of shaping the mass consciousness under the necessary political goals, which made it possible to use it as a factor of disintegration and contributed to the intensification of Eurosceptic sentiment in the EU.

Key words: European Union, Euroscepticism, historical memory, national memory, European culture of memory.

Salmanzade Togrul Rafail oglu

Civilizational identity and intercivilizational relations against the backdrop of postsecularism

UDC 32

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.2>

Salmanzade Togrul Rafail oglu
 orcid.org/0000-0002-3654-1867
 PhD Candidate
 Baku State University,
 Scientific Researcher
 Azerbaijan National Academy of Sciences
 Istiqlaliyyet str., 30, Baku, Azerbaijan

The research aims to analyse the reasons and threats that caused the emergence of the civilization concept and assess how it menaces regions and states. Moreover, forms of civilizational relations are categorised, and which can be pursued in this context are examined. The article studies the problem of intercivilizational relations and civilizational identity problems in the light of growing postsecularism after the end of the cold war. The phenomenon of postsecularism has recently been used widely in political science and appraised as one of the main reasons that shaped the civilizational approach in international relations. On the other hand, resorts to civilizational identity in domestic policies have given a rise to intercivilizational aspects of international relations.

Methods. To achieve comprehensive results, the method of comparative analysis was used to identify secularistic and post secularist character of international relations. To appropriately analyse postsecularism and its challenges in modern international relation and the role of the civilizational approach in this new context, the method of system analysis was applied. Content analysis used to clarify forms of relations among civilizational and their possible impact on peace or clash and the application of sociological theories.

The scientific novelty of the article is studying the possible threats of the awakening of civilizational identity amid postmodernism and questioning theoretical approaches to intercivilizational relations to find the prospects of reducing confrontation.

The research concludes that, as cultures and states seeks new points of references to maintain their existence civilizations become an integral part of international politics. Mutual relations among the civilizations and promoting dialogue, especially, in political context, can help to prevent cultural confrontation.

Key words: civilization, dialogue, postsecularism, identity, security, peace.

Introduction. There were no adequate responses, in international relations theory, to the new world order that emerged in the 1990s, and more religious or ethnic approaches began to emerge, on which the theory of the clash of civilizations was based. The clash theory of civilizations was formed by the combination of the post-secular religious rise of the 1990s and the Cold War concept of "us versus them". In response to postsecularism, the development of dialogue among civilizations in political science and international relations was delayed.

Purpose and objectives. The concept of civilization resides in a central position in postmodern world politics as a manifestation of the problem of identity, and the phenomenon requires the formation of a new interpretation of racial, religious and cultural issues. In some cases, identity policies are attended by fundamentalist approaches by radical right-wing parties. The core objective of this article is to define the concept of civilization by principles of justice, such as the protection of community identity, respect for cultural diversity and the development of global multiculturalism.

Methodology and research methods. The article uses the method of comparative analysis to identify secularistic and post secularist character of international relations. To appropriately analyse postsecularism and its challenges in modern international relation, as well as the role of the civilizational approach in this new context the method of system analysis was applied. Content analysis used to clarify forms of relations among civilizational and their possible impact on

peace or clash, along with the application of sociological theories.

The scientific novelty of the article is studying the possible threats of the awakening of civilizational identity amid postmodernism and questioning theoretical approaches to intercivilizational relations to find the prospects of reducing confrontation. Thus, the research considers civilizational identity and relation issues interrelatedly. Moreover, the application of social theories into civilizational relations assists to understand complex issues in these interactions.

Review of the recent publications. The concept of dialogue among civilizations became more popular in the international arena with the President of the Islamic Republic of Iran Seyed Mohammad Khatami speaking with that idea and the proclamation of 2001 as the Year of Dialogue among Civilizations at the UN session in autumn 1998. Pinar Bilgin points out, "The concept of intercivilizational dialogue presented by Khatami was aimed at the management of chaos and anarchy in the world and the search for harmony in world politics. Later, as a result of the threat posed by terrorism to international security, the concept of dialogue was revived to address the problem in this context" [4, p. 9].

Richard Falk, a professor at Princeton University in the United States, states that "intercivilizational dialogue is necessary not only for interpretation of the historical situation in the civilizational context but also to prevent the Westphalian war system from shifting to intercivilizational contexts [7, p. 311].

Another American philosopher, Fred Dallmayr, a professor at the University of Notre Dame, considers intercivilizational dialogue as a prospect for strengthening the development of friendly relations between nations and the development of a more stable world [5, p. 1; p. 17].

Although the theses of secularism and modernization prevailed after the Cold War, empirical research conducted in the 2000s showed that religion was still a major factor in shaping identity and lifestyles in various parts of the world. Such facts are considered by many as the fall of secularism and the dawn of postsecularism in world politics [1, p. 2]. According to the "secularization theory" that has widely been referred since the 1950s and 1960s, modernization should have weakened the role of religion in both society and the minds of individuals. Although this idea was somewhat justified, the role of religious or religious-based institutions in social life and political discourse has not been lost. Secularism, which is mainly formed in Western and Northern Europe, forms a global elite culture, and with the rise of religious fundamentalism (fanatical religious currents), antagonism against this cultural group also begin to emerge. Peter Berger comments that "fundamentalism has its roots in American Protestantism, and when adopted by other religions, some of its features make it destructive" [1, p. 6–10].

A German philosopher and sociologist Jürgen Habermas also notes that while scrutinising the modern public consciousness, it is clear that the current conflicts have religious roots. Problems related to the religious factor are reflected in both domestic policy (the problem of migrants and refugees) and foreign policy (interstate and interregional relations). Another issue mentioned by Habermas is that although it is accepted that religion influences the foreign policy of many subjects, including state and non-state actors, it is clear that the norms and rules in the current world order have limited opportunities to address these issues [3, p. 1100]. Civilizations in turn are the most unique associations in which religious and cultural features represented.

Some American political scientists, such as Daniel Pipes and Samuel Huntington, described desecularization as both an internal and external threat to the United States. These events also led to the rise of neoconservatism in American political science. In Western science, the end of secularism is seen as a return to medieval religious violence. In this case, many, such as Pipes and Huntington, warn of future clashes and urge the West to increase its power. At the same time, a group of political philosophers like Habermas urges to think of alternative post-secular approaches because secularism is unable to respond to global challenges [3, p. 1100–1101].

Hence, with the downfall of secularism, new views on the post-secular world order begin

to emerge, and the problem of the relations of civilizations appeared, or, as S. Huntington puts it had always existed, but came to the fore recently. At the same time, intercivilizational dialogue is becoming one of the main tools for the formation of peaceful and cooperative relations in the post-secular world, involving both governmental and non-governmental actors in the process.

Results of the research. «The Clash of Civilizations?» the original article published by Samuel Huntington on the 1993 issue of Foreign Affairs journal stirred up the already tense situation which was formed up by rising nationalist approaches following the fall of communism. Huntington argued that the clash of civilizations is caused by the confrontation of cultural systems in the West, East, and Asia, and future world order will be determined by this confrontation more than ideology. One of Huntington's main claims was that cultural self-awareness was growing and that states and peoples developing their relations mainly based on cultural and religious compatibility [8].

Huntington expands his theory in his book "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order" stating: «The central theme of this book is that culture and cultural identities, which at the broadest level are civilization identities, are shaping the patterns of cohesion, disintegration, and conflict in the post-Cold War world» [9, p. 20].

Intercivilizational relations were the main topic of discussions in the international arena following the Cold War. In this context, the views of Bernard Lewis, Samuel Huntington, Alexander Dugin led to the classification of the issue of civilization as more of a confrontation.

One of the main conditions for ensuring global peace in modern times is to accept that the world is made up of different civilizations and to build world politics on the dialogue among civilizations. Looking at the different approaches to dialogue among civilizations, it is clear that in the context of globalization, civilizations see dialogue as the only way to preserve their cultural identities, lifestyles and socio-political institutions. Relations among civilizations are complex and multifaceted. To identify the potentials and boundaries of these relationships, we need to apply several theories to the context. Since the relations of civilization are essentially a part of socio-political relations, the application of sociological theories can help to better understand the problem.

According to Ludwig von Bertalanffy, author of the «General System Theory», autonomy and integrity are the basic principles of human evolution [2, p. 69–71]. This process manifests itself both in individual and socio-cultural relations, e.g., among different groups. Bertalanffy shows that the process of evolution is not only due to differences, but also that there must be a suitable and effective relation-

ship amongst the different components of the system [2, p. 70]. Jay Early applies Bertalanffy's "General system theory" to social relations and shows that the diversity of a social system is made up of interaction between the different types of subsystems [6, p. 296–298]. The autonomy principle is an important factor as diversity in social relations, but it is less noticeable. In his book, «Changing Human Culture: Social Evolution and the Planetary Crisis», Jay Early states that "there is a movement towards a higher degree of freedom than collective energy in evolution". Arthur Koestler also confirms this idea as below: "Although we usually find ourselves in a complex and high hierarchy, we are free, changeable and unpredictable in strategic choices" [6, p. 300–301].

These criteria can be applied to intercivilizational relations on a larger scale. Thus, civilizations, as associations with different cultural, social, political and economic structures, ensure the diversity of a single human civilization. As a result, the preservation of cultural diversity is essential for the future development and evolution of mankind. However, the processes of globalization, which was perceived as a one-way and one-dimensional process after the Cold War, and which took place mainly under the dominance of the West, are seen as a threat to cultural diversity in the world [10, p. 13]. Globalization by covering the political, economic, social, technological and cultural spheres affect all the features of the diversity and autonomy of a civilization.

Another effect of globalization is the development of information and communication technologies, which leads to deterritorialization (separation of social, political and cultural practices from their place of origin or society) and the loss of traditional ties between cultural groups [10, p. 14]. There are three theoretical approaches to intercivilizational relations: cultural assimilation, cultural exchange and cultural application [10, p. 39]. The predominance of these forms of influence varies depending on historical conditions and the capabilities of the interrelated civilizations.

In modern times, however, there has been a form of communication in intercivilizational relations that cannot be assessed from a single point of view, which we can term as cultural influence. In the context of the development of modern communication technologies, such an impact occurs so rapidly and in such a mutual form that it is impossible to identify the active and passive parts of the process. Thoughts on Western dominance, globalization and the creation of a unified world civilization after the Cold War can also be defined in this context. However, as relations intensifies, these relations also began to be perceived as cultural applications which in turn strengthens the civilizational identity.

Conclusions. The issues of modern civilizational and national identity emerged long after Hegel's

conception of individual identity - with the collapse of the Berlin Wall and with the end of the problem of ideological identity in world politics. Hence, the dialogue of civilizations is important for the recognition and development of this cultural identity. As globalization threatens cultural communities, the strengthening role and independence of non-state actors also threaten states. As a result, the phenomenon of civilization is becoming increasingly important, both culturally and politically. In this context, cultures (as subgroups of civilizations) and states find new points of reference to maintain their existence. What is more, civilizations also become part of international politics in some way which poses a risk of mass clashes. Thus, the civilizational and the relations among civilization are becoming the greatest carriers of the risk of a new global crisis.

BIBLIOGRAPHY:

1. Berger, P.L. (ed.). *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politic*. Mich.: William B. Eerdmans Publishing Co., – 1999. – 143 p.
2. Bertalanffy, L. *General System Theory; Foundations, Development, Applications*. – New York: Braziller, – 1969. – 290 p.
3. Bilgin, P. *Civilisation, Dialogue, Security: The Challenge of Post-Secularism and the Limits of Civilisational Dialogue // Review of International Studies*, Published By: Cambridge University Press – 2012, vol. 38, no. 5, – pp. 1099–1115.
4. Bilgin, P. *Dialogue of Civilisations: A Critical Security Studies Perspective // Perceptions*, – Spring 2014, Volume XIX, Number 1, – p. 9–24.
5. Dallmayr, F. *Dialogue among Civilisations: Some Exemplary Voices*. – New York: Palgrave Macmillan, – 2002. – p. 282.
6. Earley, J. *Transforming Human Culture: Social Evolution and the Planetary Crisis*. – Albany: State University of New York Press, – 1997. – 359 p.
7. Falk, A.R. *Revisiting Westphalia, Discovering Post-Westphalia // The Journal of Ethics*, – 2002, Vol. 6, No. 4, – p. 311–352.
8. Huntington, S. P. *The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs*, Published by: Council on Foreign Relations, – 1993. vol. 72, no. 3, – pp. 22–49.
9. Huntington, S. P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. – New York, NY, United States: Simon & Schuster, – 2011. – 368 p.
10. *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue: UNESCO World Report / UNESCO. Director-General, (Matsuura, K.)* – Paris: United Nations Educational, Cultural and Scientific Organization, – 2009. – 402 p.

REFERENCES:

1. Berger, P.L. (ed.) (1999) *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politic*. Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Publishing Co., 143 p.
2. Bertalanffy, L. (1969) *General System Theory; Foundations, Development, Applications*. New York: Braziller, 290 p.

3. Bilgin, P. (2012) *Civilisation, Dialogue, Secularity: The Challenge of Post-Secularism and the Limits of Civilisational Dialogue*. Review of International Studies, Cambridge University Press, vol. 38, no. 5, pp. 1099–1115.
4. Bilgin, P. (2014) *Dialogue of Civilisations: A Critical Security Studies Perspective // Perceptions*, Volume XIX, Number 1, p. 9–24.
5. Dallmayr, F. (2002) *Dialogue among Civilisations: Some Exemplary Voices*. New York: Palgrave Macmillan, p. 282.
6. Earley, J. (1997) *Transforming Human Culture: Social Evolution and the Planetary Crisis*. Albany: State University of New York Press, 359 p.
7. Falk, A.R. (2002) *Revisiting Westphalia, Discovering Post-Westphalia // The Journal of Ethics*, Vol. 6, No. 4, p. 311–352.
8. Huntington, S. P. (1993) *The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs*, Published by: Council on Foreign Relations, vol. 72, no. 3, pp. 22–49.
9. Huntington, S. P. (2011) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York, NY, United States: Simon & Schuster, 368 p.
10. *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue: UNESCO World Report (2009)* UNESCO. Director-General, (Matsuura, K.) Paris: United Nations Educational, Cultural and Scientific Organization, 402 p.

Цивілізаційна ідентичність і міжцивілізаційні відносини на тлі постсекуляризму

Салманзаде Тогрул Рафаїл оглу

orcid.org/0000-0002-3654-1867

дисертант

Бакинського державного університету,
науковий співробітник
Азербайджанської національної
академії наук

вул. Істіклялієт, 30, Баку, Азербайджан

Мета дослідження – проаналізувати причини і загрози, що призвели до появи цивілізаційної концепції, і оцінити, як вона загрожує регіонам і державам. Стаття досліджує проблему міжцивілізаційних відносин і проблеми цивілізаційної ідентичності у світлі зростаючого постсекуляризму після закінчення холодної війни. Феномен постсекуляризму останнім часом широко використовується в політичній науці й оцінюється як одна з основних причин, що сформували цивілізаційний підхід у міжнародних відносинах. З іншого боку, удавання цивілізаційної ідентичності у внутрішній політиці породило міжцивілізаційні аспекти міжнародних відносин. Більше того, форми цивілізаційних відносин класифікуються і розглядаються в цьому контексті. Для досягнення всебічних результатів метод порівняльного аналізу був використаний для виявлення секулярістичного і постсекулярістського характеру міжнародних відносин.

Методи. Для належного аналізу постсекуляризму і його викликів у сучасних міжнародних відносинах і ролі цивілізаційного підходу в цьому новому контексті був застосований метод системного аналізу. Змістовний аналіз використовується для з'ясування форм відносин між цивілізаційними і їх можливого впливу на світ або зіткнення і застосування соціологічних теорій.

Наукова новизна статті вивчає можливі загрози пробудження цивілізаційної ідентичності в умовах постмодернізму і ставить під сумнів теоретичні підходи до міжцивілізаційних відносин із метою пошуку перспектив зменшення конфронтації.

Робляться висновки, що в міру того, як культури і держави шукають нові точки відліку для збереження свого існування, цивілізації стають невід'ємною частиною міжнародної політики. Взаємини між цивілізаціями і сприяння діалогу, особливо в політичному контексті, можуть допомогти запобігти культурному протистоянню.

Ключові слова: цивілізація, діалог, постсекуляризм, ідентичність, безпека, мир.

Аміров Артур Олександрович

Демократизація політичних інститутів за Президента В. Зеленського: від Торонто до Вільнюса

УДК 323.2(659.03:655.4)(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.3>

Аміров Артур Олександрович
orcid.org/0000-0003-4030-1222
аспірант кафедри політичних теорій факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія» вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна

Демократизація політичних інститутів в Україні є одним із головних завдань пострадянського транзиту та політичної модернізації вже понад 30 років. У політичній науці продовжується пошук адекватної наукової оптики для дослідження демократизації політичних інститутів. Відмова від «лінійної моделі» демократизації обумовила увагу дослідників до екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) факторів демократизації. Натомість забезпечення модернізації та економічного розвитку є головним завданням демократизації політичних інститутів та інституційної взаємодії. Визначено відмінності в інтерпретаціях розвитку та модернізації. Фактори, які впливають на процес демократизації політичних інститутів (активізм – патерналізм, екзогенні – ендогенні фактори, новації – традиції, демодернізація – модернізація, медіатизація політики тощо).

Новий імпульс демократизація політичних інститутів набула після 2019 року – переконливої перемоги В. Зеленського на президентських виборах та політичної партії «Слуга народу» на дострокових парламентських виборах. Із метою визначення впливу зовнішніх чинників на демократизацію політичних інститутів та їх інтернаціоналізацію (яка, фактично є наслідком політики влади з 2014 до 2019 років) після виборів 2019 року було досліджено топ-теми Міжнародних конференцій з питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference), які відбулись у Торонто (2019 рік) та Вільнюсі (2021 рік). Це підвищення ефективності урядування, децентралізація, верховенство права та боротьба з корупцією, безпека та оборона, економічний розвиток, дискусії щодо євроатлантичної інтеграції тощо. Перед Президентом В. Зеленським постає складне завдання – знайти баланс між екзогенними та ендогенними факторами у процесі демократизації політичних інститутів. Інтернаціоналізація внутрішньої політики має безумовні переваги. Серед них: запобігання авторитаризму, впровадження принципів конкуренції у економічне та політичне життя, фінансова допомога та політична підтримка з боку партнерів (передусім, США, ЄС, НАТО), підтримка євроатлантичного вибору та територіальної цілісності країни, обмеження впливу країни-агресора на території України тощо. Водночас інтернаціоналізація як екзогенний чинник має враховувати специфіку вітчизняного політичного, економічного та соціокультурного ландшафту.

Ключові слова: політичні інститути, демократизація політичних інститутів, Президент В. Зеленський, Міжнародна конференція з питань реформ в Україні, модернізація, екзогенні фактори, ендогенні фактори.

Вступ. Результати виборчих кампаній 2019 року дали новий імпульс демократизації політичних інститутів в Україні. Виборчий процес був демократичним, а його результат – закономірним. Президентська виборча кампанія, а згодом і дострокові парламентські вибори характеризувались справжньою альтернативністю, змагальністю, прозорістю. Суспільство вчергове підтвердило власну зрілість та здатність робити демократичний вибір. Переможець виборчих кампаній 2019 року, В. Зеленський усвідомлював причини поразки попередників. Його фраза, адресована П. Порошенку під час дебатів перед другим туром виборів Президента України, стала крилатою: «Я не ваш опонент, я ваш вирок» [7]. Погодимось: «В Україні–2019 масове голосування за політичних неофітів було виявленням невдоволення ходом демократичних перетворень за попередньої влади. Демократизація – всеохопний для суспільства процес. Вона не може бути успішною у локальному та фрагментарному варі-

антах. Успішна хода до розвиненої економіки і соціально-культурної сфери, до добробуту і надійних перспектив полягає у тому, щоб правила демократії запанували у всіх суспільних секторах» [5]. Очевидно, що завдання забезпечення демократизації політичних інститутів сьогодні має бути доповнене підвищенням ефективності інституційної взаємодії [22]. Наголосимо, що демократизація політичних інститутів безпосередньо сприяє безпековому аспекту зовнішньополітичного вибору України [1]

Саме необхідність продовження демократизації політичних інститутів у нових внутрішньополітичних та зовнішньополітичних умовах обумовлена актуальність теми статті.

Мета та завдання статті. Мета статті – дослідити демократизацію політичних інститутів в Україні після президентської та парламентської виборчих кампаній 2019 року. Результати виборів (перемога В. Зеленського у другому турі з результатом 73,22% [4], формування парламентської

більшості фракцією політичної партії «Слуга народу» [3] засвідчила інтенцію суспільства до реальної, а не декларативної демократизації політичних інститутів. Визначена мета обумовила завдання: 1) дослідити демократизацію політичних інститутів у контексті зміни політологічних парадигм. Зміна влади в Україні у 2019 році відбулась паралельно зі суттєвими зрушеннями у політологічному розумінні демократизації політичних інститутів. Йдеться не лише про відмову від «лінійної моделі» демократизації, а й про урахування екзогенних (спричинених ззовні) та ендогенних (внутрішньо обумовлених) факторів; 2) визначити вплив зовнішніх чинників на демократизацію політичних інститутів після виборів 2019 року; 3) відзначити основні теми інтернаціоналізації процесу демократизації політичних інститутів в Україні у період між двома Міжнародними конференціями з питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference), які відбулись у Торонто (2019 рік) [12] та Вільнюсі (2021 рік) [17].

Методи дослідження. Інституціональний метод є основою дослідження. Демократизація політичних інститутів передбачає: - обрання посадових осіб; - вільні, чесні та часті вибори; - свобода слова; - альтернативні джерела інформації; - автономія асоціацій; - інклюзивне громадянство [18]. Дослідження демократизації політичних інститутів вимагає урахування багатьох факторів – від культури до економіки [19].

Процес демократизації розглядається крізь призму реконструкції пострадянських інститутів (П. Кутуєв), конструювання нових інститутів та розвитку інституційної взаємодії. Як відзначив П. Кутуєв: «Україна потребує не стільки розбудови абсолютно нової держави, скільки реструктуризації розгалуженої системи інституцій, що залишились у спадок від попереднього режиму й мають адаптуватися відповідно до вимог нових імперативів – політичної демократії, ринку та безпосередньо взаємодії з капіталістичною світ-системою (глобалізацією, якщо скористатися популярним нині термінологічним жаргоном)» [9].

За допомогою принципу єдності та боротьби протилежностей, як складової частини діалектичного методу, було визначено опозиції, які впливають на процес демократизації політичних інститутів. Це активізм – патерналізм, екзогенні – ендогенні фактори, новації – традиції, розвиток – демодернізація/модернізація, ін. Щодо останнього, то розвиток передбачає не лише авторитарну мобілізацію (за прикладом військової мобілізації) й індоктринацію як основу мобілізації [8], а й інклюзивність, тобто усебічну участь громадян у політиці [14]. Історичний метод використовувався задля розуміння пострадянського інституційного спадку та визначення того, як відбувалась демократизація політичних інститутів у минулому. Зазначимо:

«Політична історія України знала приклади не лише «конституційних реверсів» та переходів від мажоритарної до пропорційної та змішаної виборчої моделі, а і суттєвих трансформацій зовнішньої політики за результатами виборчих змагань» [2].

Результати. Демократизація політичних інститутів не може бути метою соціально-політичних трансформацій. Це лише одна із необхідних реформ, яка має сприяти економічному та політичному розвитку. Адже залучення до прийняття рішень (процесу «вироблення політики») якомога більшої кількості зацікавлених осіб та соціальних груп означає розширення їх доступу до суспільних благ, сприяє переходу від «суспільства обмеженого доступу» до «суспільства відкритого доступу» [20]. Процес демократизації політичних інститутів на вітчизняному ґрунті засвідчив не лише слабкість моделі «лінійного» переходу від радянської системи до ліберальної демократії. Необхідно переосмислити демократизацію (як безумовно позитивний феномен) у контексті співвідношення політики суспільного розвитку та процесу модернізації; з'ясувати, коли демократизація політичних інститутів забезпечує реалізацію національних інтересів, а коли за нею намагаються приховати зовнішньополітичні впливи. На розрізнення модернізації та розвитку звертає увагу П. Кутуєв. Погодимося: «Розвиток – це політика держави, спрямована на творення капіталізму, ринкової інфраструктури, раціональної бюрократії, і, таким чином, ініціюється згори за підтримки ключових сегментів суспільства (державних менеджерів, які зорієнтовані на економічне зростання, технологічний прогрес і ринкову раціональність; підприємців, для яких прозора практика бізнесу є прийнятною, та інтелектуалів, які використовують свій культурний капітал на підтримку такої політики). Розвиток здебільшого ініціюється під впливом екзогенних факторів, тобто зазвичай є відповіддю на заклики інтеграції до капіталістичної світ-системи та зовнішні загрози. Розвиток не дорівнює модернізації, яка є процесом ендогенним (в ідеальнотипових термінах, які спираються на західний досвід), що ініціюється за допомогою розгортання принципів і цінностей, які містилися в «активістській» картині світу (безумовно, у взаємодії з інтересами), котра наголошує на взаємопроникненні етики та світу... Розвиток, у свою чергу, вимагає легітимізації та певного «ідеологічного» обґрунтування; більше того, ідеологія розвитку може поширюватися й інтерналізуватися внаслідок дій урядів (наприклад за допомогою освітньої політики). Це дозволяє зробити висновок, що модернізація та розвиток постійно вступають у взаємодію в процесі трансформацій «реальних» суспільств» [9].

Очевидно, що демократизація політичних інститутів в Україні нагадує на даний час скоріше гібрид демодернізації та модернізації, екзогенних

та ендогенних факторів, аніж їх синтез. Вплив екзогенних факторів на процес демократизації політичних інститутів постійно зростає та потенційно може становити загрозу не лише реалізації національних інтересів, а й суверенітету держави. Серед екзогенних факторів особливо слід відзначити медіатизацію політики як глобальний процес, який впливає на вітчизняний політикум через медіа-скандали, формування медіа порядку денного, становлення медіакратії тощо [16].

Відзначимо небезпеку ігнорування або недооцінки ендогенних факторів у процесі демократизації політичних інститутів. Погодимось: «Вже з початку 2000-х рр. у посткомуністичних країнах стало очевидним, що для утвердження демократії лише імпорту демократичних політичних інститутів недостатньо, оскільки демократичні політичні інститути опосередковуються насамперед рівнем розвитку суспільства, його політичними традиціями, політичною культурою, політичною свідомістю тощо» [5]. Екзогенні фактори лише тоді стануть впливовим чинником демократизації, якщо будуть доповнені ендогенними; зовнішні впливи стануть справді ефективними на підготовленому соціокультурному ґрунті. Наприклад, впровадження раціональних політичних дебатів за чітко визначеними правилами може значно підвищити рівень управлінських рішень, сприяти демократизації публічної політики та електорального процесу [21]. Натомість медіа-скандали, як складова частина міжособистісної політичної боротьби, не можуть виконати цю функцію.

За умови синтезу ендогенних та екзогенних факторів достатньою умовою демократизації політичних інститутів буде навіть не інтеграція, а поглиблена кооперація між Україною та країнами консолідованої демократії. Українська внутрішня політика сьогодні характеризується інтернаціоналізацією. Відзначимо: «Інтернаціоналізована внутрішня політика – новий феномен, зумовлений, з одного боку, різким збільшенням кількості, типів, масштабів і ресурсів акторів з міжнародним базуванням, а з іншого – впливом глобалізації, що супроводжується розвитком комунікацій, продажами національних активів іноземцям, лібералізацією світової торгівлі і загальним зниженням контролю національними державами власної за соціальною організацією і виробництва» [5]. Як приклад інтернаціоналізації процесу демократизації політичних інститутів слід особливо відзначити Міжнародні конференції з питань реформ в Україні. Розглянемо їх порядок денний більш детально.

У 2017 році українським урядом була започаткована щорічна Міжнародна конференція з питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference). На ній вітчизняні та міжнародні експерти й урядовці обговорюють процес та проміжні підсумки демократизації політичних інститутів в Україні. 6 липня

2017 у Лондоні відбулась перша конференція. На ній було окреслено коло питань, які безпосередньо стосуються демократизації політичних інститутів: економічне зростання; ефективне врядування; розвиток людського капіталу; верховенство права та боротьба з корупцією; безпека та оборона [11]. Під час Другої конференції, 27 червня 2018 року, у Данії проводилось дві тематичні панелі «Належне врядування» та «Економічний розвиток» [10]. Данія взяла на себе зобов'язання виділити Україні «протягом наступних п'яти років 530 млн данських крон (майже 2.2 млрд грн за поточним курсом) на підтримку ефективного урядування, захист прав людей та стійке економічне зростання в Україні» [6].

У 2019 році Третя Міжнародна конференція з питань реформ в Україні відбулась у Торонто [12]. У новому форматі – якщо попередні конференції готувались та проводились під патронатом прем'єр-міністра України, то у конференції у Торонто взяв участь Президент України В. Зеленський. Він наголосив, що його пріоритетом є «держава, яка орієнтована на громадянина» [15]. Основними темами стали незворотність реформ, децентралізація, євроатлантична інтеграція, можливості для інвесторів тощо [12]. Громадські організації та бізнес-асоціації України розробили «Принципи Торонто» (Принципи пріоритетних реформ в Україні від громадянського суспільства) [13]. У 2020 році конференція не проводилась через пандемію. А вже 7-8 липня у Вільносі відбулась Четверта міжнародна конференція. У ній також взяв участь Президент В. Зеленський, що перетворило цю конференцію на одну із головних міжнародних подій, присвячених взаємодії України з ЄС, США та НАТО. Під час трансляції виступу Держсекретаря США Ентоні Блінкена було зазначено п'ять пріоритетних напрямків реформ в Україні: ухвалення законів про Вищу раду правосуддя та ВККС, прозорість у виборі керівництва САП та НАБУ, забезпечення незалежності наглядових рад, демілітаризація і деполітизація СБУ, притягнення до відповідальності топ-корупціонерів тощо [17]. Саме ці теми, на думку наших партнерів, визначають успішність демократизації політичних інститутів в Україні.

Висновки. У 2019 році, після переконливих перемог В. Зеленського на президентських виборах та партії «Слуга народу» на дострокових парламентських виборах, постало нове завдання – знайти баланс між екзогенними та ендогенними факторами у процесі демократизації політичних інститутів. Інтернаціоналізація внутрішньої політики має безумовні переваги. Серед них: запобігання авторитаризму, впровадження принципів конкуренції в економічне та політичне життя, фінансова допомога та політична підтримка з боку партнерів (передусім, США, ЄС, НАТО),

підтримка євроатлантичного вибору та територіальної цілісності країни, обмеження впливу країни-агресора на території України тощо. Водночас інтернаціоналізація як екзогенний чинник має враховувати специфіку вітчизняного політичного, економічного та соціокультурного ландшафту. Інакше вона несе певні загрози, які проявляються у процесі демократизації політичних інститутів. На пропозиції інвестувати в Україну нам відповідають разовою грошовою допомогою або кредитами. А замість конкретики щодо вступу до НАТО нагадують про необхідність забезпечення незалежності наглядових рад та ухвалення законів щодо очищення Вищої ради правосуддя та перевантаження ВККС.

Аналіз матеріалів Міжнародних конференцій із питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference) дозволив визначити топ-теми, які характеризують екзогенні фактори демократизації політичних інститутів. Це підвищення ефективності урядування, децентралізація, верховенство права та боротьба з корупцією, безпека та оборона, економічний розвиток, дискусії щодо євроатлантичної інтеграції тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аміров А. Безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів для людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): матеріали Міжнар. наук-практ. конф., м. Одеса, 21 травня 2021 р.* Одеса: «Гельветика», 2021. С. 187–190.
2. Аміров А.О. Президентські вибори та зовнішньополітичний вибір України: грані взаємовпливу. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2019. № 11. DOI: <http://space.onua.edu.ua/index.php/space/article/view/133>.
3. Вибори народних депутатів України: позачергові 21.07.2019 року. *Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії*. URL : <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html> (дата звернення: 12.07.2021).
4. Вибори Президента України 2019. *Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії*. URL : <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp300pt001f01=720.html> (дата звернення: 12.07.2021).
5. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць / за ред. О.О. Рафальського, О.М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 432 с.
6. Допомогти Києву, щоби зупинити Росію: спільна стаття прем'єрів України та Данії. *Європейська правда*. 2018. 26 червня. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/06/26/7083613/>.
7. Зеленський – Порошенку: Я не ваш опонент, я ваш вирок. *Українська правда*. 2019. 19 квітня. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/19/7212823/> (дата звернення: 12.07.2021).
8. Кройтор А., Яковлев Д., Алексенцева-Тімченко К. «Апостоли» індоктринації: ідеологічні особливості репрезентації релігійного вибору у системі середньої освіти (на основі аналізу інтерв'ю експертів). *Ідеологія і політика*. 2019. № 2(13). С. 29–46. URL : <https://hdl.handle.net/11300/14543>.
9. Кутуєв П.В. Держава, що сприяє розвитку: Південна Корея у світлі загальної теорії. *Наукові записки НаУКМА : Соціологічні науки*. 2004. Т. 32. С. 42–48. URL : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8180>.
10. Міжнародна конференція з питань реформ в Україні, Копенгаген, червень, 2018. *Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконачої влади України*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/mizhnarodni-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini/urc-2018>.
11. Міжнародна конференція з питань реформ в Україні, Лондон, липень 2017 (Ukraine Reform Conference). *Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконачої влади України*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/mizhnarodni-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini/urc-2017>.
12. Міжнародна конференція з питань реформ в Україні, Торонто, липень 2019. *Єдиний веб-портал органів виконачої влади України*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/mizhnarodni-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini/mizhnarodna-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini-toronto-lipen-2019>.
13. Принципи Торонто: ключові пріоритети проведення реформ в Україні (Робочий проект). *Веб-сайт Громадської спілки «Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ»*. URL : <https://rpr.org.ua/news/pryntsyputoronto-pryjednatysya/>.
14. Савельєв Ю. Антиномії суспільства пізнього модерну: Східна Європа у небезпеці демодернізації. *Ідеологія і політика*. 2018. № 1. С. 18–63. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/698246.pdf>.
15. У Торонто триває третя міжнародна конференція з питань реформ в Україні. *Сайт Громадської спілки «Фонд підтримки реформ в Україні»*. URL : <https://fsr.org.ua/news/u-toronto-tryvaye-tretya-mizhnarodna-konferenciya-z-pytan-reform-v-ukrayini>.
16. Яковлев Д.В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 23.00.02 Одеса, 2009. 30 с.
17. 5 сигналів для Зеленського: що почула Україна про свої реформи у Вільнюсі. *Європейська правда*. 2021. 8 липня. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/07/8/7125223/>.
18. Dahl R. A. What political institutions does large-scale democracy require? *Political Science Quarterly*. 2005. № 120(2). P. 187–197.
19. Horowitz S. Sources of post-communist democratization: Economic structure, political culture, war, and political institutions. *Nationalities Papers*. 2003. № 31(2). P. 119–137.
20. North D.s C.; Wallis J. J, Webb S. B., Weingast B. R. Limited Access Orders in the Developing World : A New Approach to the Problems of Development. *Policy Research Working Paper*. 2007. No. 4359.

URL : <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7341>.

21. Yakovlev, D. V. Political debate as a means of rationalizing political interaction. *Actual problems of politics. Coll. Science. Works.* 2010. № 40. С. 50–57.

22. Yakovleva, L., Yakovlev, D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics.* 2020. № 2(4). P. 582–608.

REFERENCES:

1. Amirov A. (2021) Bezpekoyi aspekt zovnishnopolitychnoho vyboru Ukrainy [Security aspect of Ukraine's foreign policy choice]. *Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vykykiv dlia liudstva u tsyrovu eru (z nahody 30-richchia proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy ta 25-richchia pryiniattia Konstytutsii Ukrainy): materialy Mizhnar. nauk-prakt. konf., m. Odesa, 21 travnia 2021 r. Odesa: «Helvetyka».* S. 187 – 190.

2. Amirov A. O. (2019) Prezydentski vybory ta zovnishnopolitychnyi vybir Ukrainy: hrani vzaiemovplyvu vzaemovplyvu [Presidential elections and Ukraine's foreign policy choice: aspects of mutual influence]. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe.* № 11. DOI: <http://space.onua.edu.ua/index.php/space/article/view/133>

3. Vybory narodnykh deputativ Ukrainy: pozacherhovi 21.07.2019 roku [Elections of People's Deputies of Ukraine: extraordinary on July 21, 2019]. *Ofitsiyni veb-sait Tsentralnoi vyborchoi komisii.* URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>

4. Vybory Prezidenta Ukrainy 2019. *Ofitsiyni veb-sait Tsentralnoi vyborchoi komisii.* URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp300pt001f01=720.html>

5. Demokratyzatsiia politychnykh instytutiv i suspilnyi rozvytok v Ukraini: Zbirnyk naukovykh prats [Democratization of political institutions and social development in Ukraine: Collection of scientific works] / za red. O. O. Rafalskoho, O. M. Maiborody. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2019. 432c.

6. Dopomohty Kyievu, shchoby zupynyty Rosiiu: spilna stattia premiev Ukrainy ta Danii [Helping Kyiv to Stop Russia: A Joint Article by the Prime Ministers of Ukraine and Denmark]. *Yevropeiska pravda.* 2018. 26 chervnia. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/06/26/7083613/>

7. Zelenskyi – Poroshenko: Ya ne vash oponent, ya vash vyrok. [Zelensky - Poroshenko: I am not your opponent, I am your sentence]. *Ukrainska pravda.* 2019. 19 kvitnia URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/19/7212823/>

8. Kroitor A., Yakovlev D., Aleksentseva-Timchenko K. (2019) «Apostoly» indoktrynatsii: ideolohichni osoblyvosti reprezentatsii relihiinoho vyboru u systemi serednoi osvity (na osnovi analizu intervju ekspertiv) [«Apostles» of indoctrination: ideological features of the representation of religious choice in the secondary education system (based on the analysis of interviews with experts)]. *Ideolohiia i polityka.* № 2 (13). С. 29-46. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14543>

9. Kutuiev P.V. (2004) Derzhava, shcho spryiaie rozvytku: Pivdenna Koreia u svitli zahalnoi teorii [A country that promotes development: South Korea in the light of general theory]. *Naukovi zapysky NaUKMA : Sotsiolohichni nauky.* T. 32. С. 42-48. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8180>

10. Mizhnarodna konferentsiia z pytan reform v Ukraini, Kopenhagen, cherven, 2018 [International Conference on Reforms in Ukraine, Copenhagen, June, 2018]. *Uriadovyi portal: Yedynyi veb-portal orhaniv vykonachoi vlady Ukrainy.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/mizhnarodni-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini/urc-2018>

11. Mizhnarodna konferentsiia z pytan reform v Ukraini, London, lypen 2017 [International Conference on Reforms in Ukraine, London, July 2017]. *Uriadovyi portal: Yedynyi veb-portal orhaniv vykonachoi vlady Ukrainy.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/mizhnarodni-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini/urc-2017>

12. Mizhnarodna konferentsiia z pytan reform v Ukraini, Toronto, lypen 2019. *Uriadovyi portal: Yedynyi veb-portal orhaniv vykonachoi vlady Ukrainy.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/mizhnarodni-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini/mizhnarodna-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini-toronto-lipen-2019>

13. Pryntsypy Toronto: kliuchovi priorytety provedenia reform v Ukraini (Robochyi proekt) [Toronto Principles: Key Reform Priorities in Ukraine (Working Paper)]. *Veb-sait Hromadskoi spilky «Koalitsiia Reanimatsiyni Paket Reform».* URL: <https://rpr.org.ua/news/pryntsypy-toronto-pryjednatysya/>

14. Saveliev Yu. (2018) Antynomii suspilstva piznogo modernu: Ckhidna Yevropa u nebezpetsi demodernizatsii [Antinomies of Late Modern Society: Eastern Europe in Danger of Demodernization]. *Ideolohiia i polityka.* № 1. С.18-63. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/698246.pdf>

15. U Toronto tryvaie tretia mizhnarodna konferentsiia z pytan reform v Ukraini [The third international conference on reforms in Ukraine is taking place in Toronto]. *Sait Hromadskoi spilky «Fond pidtrymky reform v Ukraini».* URL: <https://fsr.org.ua/news/u-toronto-tryvaye-tretya-mizhnarodna-konferenciya-z-pytan-reform-v-ukrayini>

16. Yakovlev D.V. (2009) Political interaction in modern Ukraine: features and components [Political interaction in modern Ukraine: features and components]: author's ref. dis. ... dr. jurid. science: 23.00.02. Odesa. 30 c.

17. 5 syhnaliv dlia Zelenskoho: shcho pochula Ukraina pro svoi reformy u Vilnusi [5 signals for Zelensky: what Ukraine heard about its reforms in Vilnius]. *Yevropeiska pravda.* 2021. 8 lypnia URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/07/8/7125223/>

18. Dahl R. A. (2005) What political institutions does large-scale democracy require?. *Political Science Quarterly.* № 120(2). P. 187-197.

19. Horowitz S. (2003) Sources of post-communist democratization: Economic structure, political culture, war, and political institutions. *Nationalities Papers.* № 31(2). P. 119-137.

20. North D.s C., Wallis J. J, Webb S. B., Weingast B. R. (2007) Limited Access Orders in the Devel-

oping World : A New Approach to the Problems of Development. *Policy Research Working Paper*. №. 4359. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7341>

21. Yakovlev D. V. (2010) Political debate as a means of rationalizing political interaction. *Actual*

problems of politics. Coll. Science. Works. № 40. C.50-57.

22. Yakovleva L., Yakovlev D. (2020) Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. № 2(4). P. 582-608.

Democratization of political institutions under President V. Zelensky: from Toronto to Vilnius

Amirov Artur Alexandrovich

orcid.org/0000-0003-4030-1222

Postgraduate Student at the Department of Political Theories of the Faculty of Psychology, Political Science and Sociology National University "Odessa Law Academy" Fontanska doroha str., 23, Odessa, Ukraine

Democratization of political institutions in Ukraine has been one of the main tasks of post-Soviet transit and political modernization for over 30 years. In political science, the search for adequate scientific options to study the democratization of political institutions continues. The rejection of the "linear model" of democratization has drawn researchers' attention to exogenous (external) and endogenous (internal) factors of democratization. Instead, ensuring modernization and economic development is the main task of democratizing political institutions and institutional interaction.

The differences in interpretations of development and modernization have been identified. The factors that influence the process of democratization of political institutions are activism and paternalism, exogenous factors and endogenous ones, innovations and traditions, demodernization and modernization, mediatization of politics, etc.

The democratization of political institutions gained a new impetus after 2019 convincing victory of V. Zelensky in the presidential election and the political party "Servant of the People" in the early parliamentary elections. In order to determine the impact of external factors on the democratization of political institutions and their internationalization (which is actually a consequence of government policy from 2014 to 2019) after the 2019 elections, the top topics of the Ukraine Reform Conference that took place in Toronto (2019) and Vilnius (2021) have been studied. These topics include improving governance, decentralization, the rule of law and the fight against corruption, security and defense, economic development, discussions on the Euro-Atlantic integration, etc. President V. Zelensky faces a difficult task: to find a balance between exogenous and endogenous factors in the process of democratization of political institutions. The internationalization of domestic policy has unconditional advantages. They include the prevention of authoritarianism, the implementation of competition principles in economic and political life, financial assistance and political support from partners (primarily the USA, the EU, NATO), support for the Euro-Atlantic choice and territorial integrity, limiting the aggressor's influence in Ukraine, etc. At the same time, internationalization, as an exogenous factor, has to take into account the specific nature of the domestic political, economic and socio-cultural landscape.

Key words: *political institutions, democratization of political institutions, President V. Zelensky, Ukraine Reform Conference, modernization, exogenous factors, endogenous factors.*

Андрійчук Тетяна Сергіївна

Сучасний розвиток деліберативної демократії: внесок Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.4>

Андрійчук Тетяна Сергіївна
кандидат політичних наук,
заступник завідувача відділу
Секретаріату Кабінету Міністрів України
вул. М. Грушевського, 12/2,
Київ, Україна

Концепція деліберативної демократії є спробою дослідників відповісти на одне з актуальних питань політичної науки – як удосконалити сучасну представницьку демократію? Стаття має на меті дослідити внесок у розвиток цієї концепції та впровадження її інструментів міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». У процесі дослідження використано низку методів, зокрема нормативно-ціннісної, структурно-функціональної, порівняльної.

Автором охарактеризовано теоретичні підходи до тлумачення суті деліберативної демократії. Попри низку відмінностей їх об'єднує загальна ідея – деліберация має уможливити вдумливе, аргументоване обговорення рішень із метою пошуку шляхів розв'язання проблем. Для цього на практиці може використовуватися широке коло інструментів деліберативної участі – як традиційні (але децю адаптовані) формати обговорень (зустрічі, форуми, громадські слухання та ін.), так і спеціально розроблені (деліберативні форуми, деліберативні опитування, громадські журі, «світові кафе», «відкриті простори» тощо).

У статті надано характеристику міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», покликаної впроваджувати найкращі практики доступу до інформації, громадської участі та підзвітності. Особливу увагу приділено характеристикам Партнерства, що передбачають використання країнами-учасницями елементів деліберативної участі (публічних обговорень проєктів планів дій і звітів про їх виконання, спеціальних «форумів мультистейкхолдерів»), розроблення методологічних засад деліберативних інструментів.

Вплив Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» на впровадження деліберативних інструментів продемонстровано також на прикладі України, яка є учасницею Партнерства з 2011 року. Розглянуто особливості підготовки національних планів дій із застосуванням деліберативної участі, створення дорадчого органу, покликаного сприяти залученню зацікавлених сторін, внесок Ініціативи у розвиток практики публічних консультацій.

Результати дослідження засвідчили, що Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд» загалом спрямована на поширення деліберативних інструментів у країнах-учасницях як через побудову самого процесу її впровадження та декларовані цінності, так і за допомогою розроблення спеціального методологічного підґрунтя. Відповідний внесок підтверджує і досвід реалізації Ініціативи в Україні.

Ключові слова: деліберативна демократія, деліберация, Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд», публічні консультації, обговорення.

Вступ. У політичній науці триває пошук відповідей на одне із фундаментальних питань: як забезпечити народовладдя в сучасному суспільстві? Дослідники осмислюють проблеми, властиві демократичним системам, і пропонують більш ефективні, на їхню думку, підходи до втілення демократії.

Починаючи із середини ХХ століття науковий пошук у цій царині значно активізувався. Спочатку це було пов'язано з осмисленням причин неефективності представницької демократії в довоєнній Європі, пізніше – з масовими протестними рухами, що вимагали розширення громадської участі (1960–1970 рр.) та транзитними переходами посттоталітарних держав (кінець ХХ ст.). Водночас і у ХХІ столітті питання, якою повинна бути сучасна демократія, залишається актуальним предметом досліджень.

Однією з концепцій, що викристалізувалася в результаті наукових пошуків, стала концепція деліберативної (дорадчої) демократії, покликана популяризувати деліберацию як спосіб надання громадянам додаткових можливостей впливати на ухвалення рішень (поза межами механізмів

представницької демократії). Значний внесок у розроблення цієї концепції зробили Ю. Габермас, Дж. Дризек, Д. Кахане, Н. Курато, Дж. Коен, Дж. Мансбрідж, Г. Річардсон, Дж. Форестер, Дж. Фішкін та інші дослідники.

Практика впровадження тих чи інших інструментів деліберативної участі у конкретних країнах є різною і визначається особливостями політичної системи, політичними традиціями, суспільно-політичною ситуацією. Водночас показово, що саме інструменти деліберативної демократії лягли в основу започаткованої майже 10 років тому міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» («Open Government Partnership»), покликаної впроваджувати на глобальному рівні найкращі практики доступу до інформації, громадської участі та підзвітності.

Концепція деліберативної демократії є предметом дослідження низки вітчизняних науковців (Ю. Германа, О. Дем'яненко, А. Ковальова, А. Колодій, С. Мамчак, Т. Сивак та ін.), водночас їхня увага здебільшого зосереджується на аналізі концептуальних підходів, визначенні впливу деліберативної участі на загальне функціонування політичної

системи. Питання впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» розглядаються зазвичай у межах дослідження більш широкої концепції відкритого урядування (зокрема, праці Т. Джиги, О. Майбороди, Н. Крук, А. Сіленко). Водночас саме взаємовплив деліберативної демократії та міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» досі не був належно дослідженим.

Мета та завдання. Мета статті – дослідити внесок Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у розвиток деліберативної демократії. Серед дослідницьких завдань: проаналізувати сучасні підходи до розуміння деліберативної демократії; визначити особливості впровадження міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», що ґрунтуються на використанні ідеї деліберативної демократії; продемонструвати, як Ініціатива сприяє впровадженню інструментів деліберативної демократії на прикладі України.

Методи дослідження. Враховуючи багатоаспектність обраної теми, застосовано низку дослідницьких методів, зокрема: структурно-функціональний (для характеристики деліберативної демократії), порівняльний (для порівняння сучасних підходів до розуміння суті деліберативної демократії), нормативно-ціннісний (для оцінки цінності впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» для розвитку деліберативної демократії) та ін.

Результати. Аналіз праць дослідників, що зробили внесок у становлення концепції деліберативної демократії, свідчить, що ця концепція, як парасолька, об'єднує різні підходи та погляди на деліберативну демократію. Дехто з дослідників зосереджується на внеску деліберативної демократії в роботу парламенту. Наприклад, Дж. Бессет, який тлумачить деліберативну демократію як прискіпливий розгляд законодавцями інформації та доказів (зокрема, зовнішніх груп інтересів), на основі яких формується належна державна політика [1, с. 72–73].

Інші дослідники розглядають деліберативну демократію в контексті участі громадян в обговоренні та ухваленні рішень. У цьому випадку може йтися про деліберативну демократію як для спільного розв'язання колективних питань (самоуправління), так і для законотворчості та вироблення державної політики. Наприклад, Дж. Коен визначає деліберативну демократію як функціонування незалежної та плюралістичної асоціації громадян, що обговорюють проблеми колективного вибору [2, с. 161–162]. Ф.І. Мішельман характеризує деліберативну демократію як систему, що об'єднує організаційні, мотиваційні, дискурсивні та конститутивні атрибути, які дають змогу кваліфікувати результати законодавчого процесу як такі, що схвалені всіма, хто зазнає впливу [3, с. 149].

Ще низка дослідників (Дж. Боман, Дж. Мансбридж, Дж. Паркінсон та інші) зосереджується на масштабах деліберативної демократії та залученні всіх суспіль-

них інституцій, «включаючи неформальні мережі, засоби масової інформації, організовані групи адвокації, школи, фонди, приватні та некомерційні установи, законодавчі органи, органи виконавчої влади та суди» [4, с. 2].

Водночас усі ці підходи об'єднує загальна ідея – деліберативна демократія має уможливити вдумливе, аргументоване обговорення рішень для пошуку шляхів розв'язання проблем, які дозволять щонайменше збалансувати та справедливо врахувати інтереси всіх долучених, як максимум – досягти спільного консенсусного рішення заради загального суспільного блага. Як влучно узагальнює тезиси різних дослідників концепції деліберативної демократії Т. Крістіано, «ухвалення демократичних рішень повинно ґрунтуватися на істотному процесі публічного обговорення, де аргументи за і проти законів та політики наводяться з погляду того, чи сприяють вони загальному благу громадян і справедливості політичного суспільства» [5, с. 243].

Складність визначення деліберативної демократії багато в чому визначається тим, що відповідна концепція є нормативною й описує певний ідеал демократичного врядування. Водночас широке концептуальне тлумачення деліберативної демократії дає змогу відносити до її інструментів і широке коло форматів обговорень – як «традиційні», але дещо адаптовані для обміну аргументами й наближення до консенсусу (зустрічі, форуми, громадські слухання, дорадчі органи та ін.), так і спеціально розроблені (деліберативні форуми, деліберативні опитування, громадські журі, майстерні майбутнього, «світові кафе», «відкриті простори», громадські асамблеї тощо).

Як уже зазначалося, ідея деліберативної демократії останніми роками вийшла за межі практик окремих країн і, зокрема, лягла в основу міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», членами якої сьогодні є 78 країн. Згадану Ініціативу було започатковано у вересні 2011 р. на майданчику Генеральної Асамблеї ООН. Країнами-засновницями виступили Бразилія, США, Індонезія, Мексика, Норвегія, Філіппіни, ПАР, Сполучене Королівство. Однак можна стверджувати, що ідея Партнерства виникла саме в межах нової політики відкритості (під назвою «Open Government») тодішнього уряду США і насамперед президента Б. Обама. У США на той час уже випробовувалася низка інструментів «Відкритого Уряду», які за властивостями можна віднести власне до деліберативних: проєкт «Open Government Brainstorming», вебсайт Change.gov, інтернет-форум «Відкриті до дискусії», проєкт «Громадянський інформаційний бюлетень» [6, с. 57; 7, с. 163–164]. Партнерство «Відкритий Уряд», керівний комітет якого розташований саме в США, стало механізмом поширення політики відкритого урядування Б. Обама на міжнародному рівні.

Участь у Партнерстві «Відкритий Уряд» передбачає приєднання країн до спільної Декларації як підтвердження готовності до: підвищення рівня доступності інформації про урядову діяльність; підтримки громадської участі; впровадження найвищих стандартів доброчесності урядової адміністрації; збільшення рівня доступу до нових технологій для відкритості і підзвітності [8]. Сфера застосування задекларованих принципів є досить широкою – боротьба з корупцією, створення умов для розвитку громадянського суспільства, цифрове врядування, податкова відкритість, гендерна рівність, юстиція, захист довкілля, послуги (освіта, охорона здоров'я, вода і санітарія) та інше.

Привертає увагу, що сам механізм впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» тісно пов'язаний із деліберативними практиками, оскільки орієнтований на «співтворення» («co-creation»). Кожна країна-учасниця має розробляти дворічний план дій із впровадження Ініціативи, забезпечуючи широке публічне обговорення. Обов'язковою умовою також є створення спеціального «форуму мультистейкхолдерів» (рада, комітет, платформа) як дорадчого органу для супроводу впровадження Ініціативи із залученням інститутів громадянського суспільства, інших зацікавлених сторін. Окрім того, передбачені обов'язкові практики публічного обговорення проєктів урядових звітів про виконання планів дій із впровадження Ініціативи, а також звітів експертів Незалежного механізму оцінювання (IRM), що підтримується керівним комітетом Ініціативи.

Водночас показово, що керівний комітет Ініціативи прагне закласти й методологічну базу для поширення деліберативної практики в межах Партнерства «Відкритий Уряд» його членами, особливо в процесі розроблення та реалізації планів дій» [9]. Важливим напрацюванням групи є методична серія «Деліберативна практика в межах Партнерства «Відкритий Уряд» його членами, особливо в процесі розроблення та реалізації планів дій» [9]. Важливим напрацюванням групи є методична серія «Деліберативна практика в межах Партнерства «Відкритий Уряд» його членами, особливо в процесі розроблення та реалізації планів дій» [9]. Важливим напрацюванням групи є методична серія «Деліберативна практика в межах Партнерства «Відкритий Уряд» його членами, особливо в процесі розроблення та реалізації планів дій» [9].

Автори посібника «Деліберативна практика в межах Партнерства «Відкритий Уряд» його членами, особливо в процесі розроблення та реалізації планів дій» [9]. Важливим напрацюванням групи є методична серія «Деліберативна практика в межах Партнерства «Відкритий Уряд» його членами, особливо в процесі розроблення та реалізації планів дій» [9].

ґрунтуватися на власному досвіді, обмінюватися думками та пропонувати рішення); «деліберативний аналіз» (фокусує увагу учасників на фактах та аргументах, а також інформації та даних, які з ними пов'язані) та «побудова нарративу» (пропонує учасникам, спираючись на власний досвід, «створити» історію про важливу зміну або виклик) [10, с. 7]. З огляду на відсутність єдиного підходу до розуміння деліберативної демократії, а також відому практику застосування широкого кола інструментів деліберативної демократії, звуження авторами посібника інструментів деліберативної демократії всього до трьох, на нашу думку, видається дещо нераціональним. Водночас варто вітати сам факт розроблення та рекомендування спеціальних деліберативних інструментів, що можуть застосовуватися урядами різних країн у межах упровадження Ініціативи.

Розгляд питання впливу Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» на розвиток сучасної деліберативної демократії буде неповним без звернення до практики конкретних країн-учасниць. Ми зупинимося на практиці України, яка приєдналася до Партнерства в день його створення. За майже десятирічний період участі в Партнерстві в Україні вже реалізовано чотири плани дій і нині реалізовується п'ятий. Серед найбільш відомих досягнень упровадження Ініціативи в конкретних сферах державної політики: запровадження відкритих даних; створення вебпорталу використання бюджетних коштів і системи електронних публічних закупівель «ProZorro» (систему навіть було визнано переможцем третьої щорічної премії «Open Government Awards 2016»); запровадження електронних петицій; імплементація Ініціативи прозорості видобувних галузей та Ініціативи прозорості інфраструктури; відкриття інформації про бенефіціарних власників та інше [11].

Водночас досягнення Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» в Україні стали можливими власне завдяки використанню інструментів деліберативної демократії, насамперед у процесі підготовки національних планів дій. Водночас практика використання таких інструментів Секретаріатом Кабінету Міністрів, що організаційно супроводжує реалізацію Ініціативи, удосконалювалася з року в рік. Зокрема, перший національний план дій (2012 р.), крім робочих обговорень, пройшов підсумкове публічне обговорення під час спеціального національного круглого столу за участю представників провідних заінтересованих інститутів громадянського суспільства, за наполяганням яких до плану внесли такі принципово нові на той час завдання, як розроблення системи електронних державних закупівель (майбутня система «ProZorro»), забезпечення відкритості відомостей щодо декларацій про майно, доходи і витрати посадових осіб, створення єдиного державного вебпорталу адміністративних послуг та ін.

Починаючи з третього плану дій із впровадження Ініціативи в Україні (2016 р.), залучення громадськості забезпечується вже на ранньому етапі – перша стадія розроблення плану передбачає відкритий збір ідей від усіх охочих. Окрім того, підготовка третього плану дій впровадила в практику урядових публічних консультацій такий формат неформалізованого обговорення, як «світове кафе», що передбачає аргументовану дискусію у змішаних групах представників органів влади і громадськості. Також у межах підготовки третього та четвертого (2018 р.) планів дій для пріоритизації зібраних пропозицій застосовувалося відкрите онлайн-голосування.

П'ятий план дій готувався у 2020 році під час карантинних обмежень. Водночас спеціальні інтернет-платформи розширили можливості для деліберативної участі, зокрема дали змогу вільно долучати до обговорення зацікавлену громадськість із регіонів. Було проведено 17 відкритих обговорень для визначення пріоритетів впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у контексті Цілей сталого розвитку до 2030 року. Водночас формат обговорень передбачав проведення окремих заходів для визначення проблемних питань у певній сфері та для пошуку шляхів розв'язання виявлених проблем за допомогою інструментів відкритого урядування. Також було організовано окремі заходи «Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд»: нові інструменти для громадської участі» в інноваційному форматі деліберативної «CivicLab».

Ще одним інструментом деліберативної участі впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» є національний «форум мультистейкхолдерів», втілений в Україні у формі Координаційної ради з реалізації Ініціативи. Основні завдання Координаційної ради – сприяння координації заходів із реалізації Ініціативи та залучення інститутів громадянського суспільства до її реалізації. Склад і механізм формування цього дорадчого органу якісно відрізняється від «традиційних» дорадчих органів при Кабінеті Міністрів. Зокрема, визначено, що до складу входить рівна кількість представників органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства, що мають досвід роботи, пов'язаної з питаннями відкритого урядування (по 7 осіб відповідно) [12]. Водночас уряд не впливає на відбір громадської частини складу ради – її обирають через голосування за кандидатів незалежні експерти від міжнародних організацій. Також характерною відмінністю цього дорадчого органу є наявність двох співголів – від уряду та від громадської частини Координаційної ради.

Водночас реалізація Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» впливає і на вдосконалення законодавства та розроблення спеціальних ресурсів, які можуть сприяти розвитку деліберативних

практик. Саме в межах виконання національних планів дій у співпраці з громадськістю уряд розробив і вніс на розгляд парламенту законопроект «Про публічні консультації» [13]. Крім того, розробляється спеціальна онлайн-платформа «Взаємодія», важливим складником якої стане сервіс для участі в публічних консультаціях, що проводяться всіма органами виконавчої влади. Зрозуміло, що формат публічних консультацій, особливо електронних, має досить обмежений деліберативний потенціал, водночас без проходження цієї сходинки та системного впровадження таких консультацій неможливий якісний перехід на вищу сходинку – до застосування спеціальних інструментів деліберативної демократії.

Висновки. Концепція деліберативної демократії, попри неоднорідність підходів до тлумачення її суті, привносить у сучасне розуміння демократії ідею вдумливого, аргументованого обговорення рішень для пошуку шляхів розв'язання проблем за участю всіх, кого вони стосуються. Про важливість цієї ідеї для розширення меж «традиційної» представницької демократії свідчить те, що саме деліберативні інструменти стали основою для впровадження на глобальному рівні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд».

Результати дослідження дають змогу зробити висновок, що згадана Ініціатива робить значний внесок у поширення деліберативних інструментів, зокрема в процесі розроблення країнами-учасницями національних планів дій, звітування про результати їх реалізації, налагодження співпраці із зацікавленими інститутами громадянського суспільства. Також на рівні Партнерства здійснюються спроби методологічного забезпечення – визначення та поширення рекомендованих інструментів деліберативної участі (хоча виникають запитання щодо кількісного обмеження таких інструментів).

Вплив впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» на поширення інструментів деліберативної участі демонструє й відповідний досвід України. Зокрема, саме в межах реалізації Ініціативи запроваджено використання низки нових для урядової діяльності інструментів публічних обговорень («світове кафе», онлайн-голосування, Координаційна рада, що на паритетних засадах включає представників органів влади та громадськості). Крім того, участь України в Партнерстві сприяє запровадженню більш системного підходу до публічних консультацій у процесі формування та реалізації державної політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бессет Дж.М. Тихий голос розуму. Деліберативная демократия и американская система государственной власти. Москва : РОССПЭН, 2011. 336 с.
2. Kohen J. Deliberation and Democratic Legitimacy. *Contemporary Political Philosophy*. Malden MA, 2006. P. 143–162.

3. Michelman F.I. How Can the People Ever Make the Laws? A Critique of Deliberative Democracy. *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Cambridge : The MIT Press, 1997. P. 145–171.

4. Mansbridge J., Bohman J., Chambers S. & others. A Systemic Approach to Deliberative Democracy. *Deliberative Systems. Deliberative Democracy at the Large Scale*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. P. 1–26.

5. Christiano T. The Significance of Public Deliberation. *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Cambridge : The MIT Press, 1997. P. 243–277.

6. О'Рейлі Т. Уряд як платформа. *Відкрите урядування. Колективна робота, прозорість і дієва участь*. Київ : Наука, 2011. С. 39–75.

7. Сіфрі М. «Ви – очі й вуха»: Барак Обама і «колективний розум». *Відкрите урядування. Колективна робота, прозорість і дієва участь*. Київ : Наука, 2011. С. 162–171.

8. Open Government Declaration. URL: <https://www.opengovpartnership.org/process/joining-ogp/open-government-declaration> (дата звернення: 04.06.2021).

9. OGP Practice Group on Dialog and Deliberation. URL: <https://www.opengovpartnership.org/ogp-practice-group-on-dialogue-and-deliberation/> (дата звернення: 04.06.2021).

10. Deliberation. Getting Policy-Making Out from Behind Closed Doors. URL: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2019/06/Deliberation_Getting-Policy-Making-Out_20190517.pdf (дата звернення: 04.06.2020).

11. Про Ініціативу «Партнерство «Відкритий Уряд». URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada> (дата звернення: 04.06.2021).

12. Деякі питання реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»: постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 2012 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/671-2012-%D0%BF> (дата звернення: 04.06.2021).

13. Проект Закону про публічні консультації. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70235 (дата звернення: 04.06.2021).

REFERENCES:

1. Besset J.M. (2011). *Tihy golos razuma. Deliberativnaya demokratiya i amerikanskaya sistema gosudarstvennoy vlasti* [Quiet voice of reason. Deliberative Democracy and the American System of Government]. Moscow: ROSSPEN [in Russian].

2. Kohen J. *Deliberation and Democratic Legitimacy. Contemporary Political Philosophy*. Malden MA, 2006. pp.143–162.

3. Michelman F.I. How Can the People Ever Make the Laws? A Critique of Deliberative Democracy. *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Cambridge: The MIT Press, 1997. pp. 145–171.

4. Mansbridge J., Bohman J., Chambers S. & others. A Systemic Approach to Deliberative Democracy. *Deliberative Systems. Deliberative Democracy at the Large Scale*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. pp. 1–26.

5. Christiano T. The Significance of Public Deliberation. *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Cambridge: The MIT Press, 1997. pp. 243–277.

6. O'Reili T. (2011). *Uriad yak platforma* [Government as a platform]. *Vidkryte uriaduvannia. Kolektyvna robota, prozorist i diieva uchast*. Kyiv: Nauka. pp. 39–75 [in Ukrainian].

7. Sifri M. (2011). “Vy – ochi i vukha”: Barak Obama i “kolektyvnyi rozum” [“You are the eyes and ears”: Barack Obama and the “collective mind”]. *Vidkryte uriaduvannia. Kolektyvna robota, prozorist i diieva uchast*. Kyiv: Nauka. pp. 162–171 [in Ukrainian].

8. Open Government Declaration. Retrieved from: <https://www.opengovpartnership.org/process/joining-ogp/open-government-declaration>.

9. OGP Practice Group on Dialog and Deliberation. Retrieved from: <https://www.opengovpartnership.org/ogp-practice-group-on-dialogue-and-deliberation>.

10. Deliberation. Getting Policy-Making Out from Behind Closed Doors. Retrieved from: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2019/06/Deliberation_Getting-Policy-Making-Out_20190517.pdf.

11. Pro Initsiatyvu “Partnerstvo “Vidkryti Uriad” [About the Open Government Partnership Initiative]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada>.

12. Deiaki pytannia realizatsii v Ukraini Initsiatyvy “Partnerstvo “Vidkryti Uriad” : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.06.2012 № 671 [Some issues of implementation of the Open Government Partnership Initiative in Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 13, 2012 № 671]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/671-2012-%D0%BF>.

13. Proekt Zakonu pro publichni konsultatsii [Draft Law on Public Consultations]. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70235.

Modern development of deliberative democracy: the contribution of the Open Government Partnership Initiative

Andriichuk Tetiana Serhiivna

PhD in Political Science,
Deputy Head of the Unit
Secretariat of the Cabinet
of Ministers of Ukraine
M. Hrushevskoho str., 12/2, Kyiv, Ukraine

The concept of deliberative democracy reflects the researchers' attempt to answer one of the pressing questions of political science – how to improve modern representative democracy? The aim of the research was to investigate the contribution of the Open Government Partnership Initiative (OGP Initiative) to the development of this concept and the implementation of deliberative tools. A number of methods were used, in particular normative-value, structural-functional, comparative.

The author described the theoretical approaches to the interpretation of the essence of deliberative democracy. Despite a number of differences, they share a common idea that deliberation should allow for thoughtful, reasoned discussion of solutions in the problem-solving process. To do this, a wide range of deliberation tools can be used in practice – both traditional (but somewhat adapted) formats of discussions (meetings, forums, public hearings, etc.) and specially designed (deliberative forums, deliberative polls, public juries, “world cafes”, “open spaces”, etc.).

The author paid attention to the characteristics of the OGP Initiative, which aims to implement best practices in access to information, public participation and accountability. Particular attention is paid to the characteristics of the Partnership that encourage the use of deliberative practices (public discussions of draft action plans and reports, a special “multistakeholders forums”) and development of methodological recommendations for implementing the deliberative tools.

OGP's impact on the implementation of deliberative practices have been demonstrated on the example of Ukraine. In particular, the author describes the peculiarities of preparing national action plans using deliberative tools, establishing a special advisory body to facilitate the involvement of stakeholders, and also the Initiative's contribution to the development of public consultation practices.

The results of the research showed that the OGP Initiative is generally aimed at disseminating deliberative tools in the participating countries both through the construction of the process of its implementation and through the development of a methodological basis. The experience of implementing the Initiative in Ukraine also confirms this trend.

Key words: *deliberative democracy, deliberation, public consultation, Open Government Partnership, discussion.*

Баскакова Анна Сергіївна

Особливості використання теорії регіонального комплексу безпеки для вивчення причин кримської кризи та російсько-української війни

УДК 94+930.2]323.174(477:(470+571))
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.5>

Баскакова Анна Сергіївна
третій секретар
Міністерства закордонних
справ України
пл. Михайлівська, 1, Київ, Україна

У статті проведено комплексний аналіз особливостей використання теоретико-концептуального інструментарію класичної теорії регіонального комплексу безпеки для дослідження Кримської кризи та початку українсько-російського збройного протистояння в умовах глобальних трансформацій світового порядку. Стверджується, що Кримська криза 2014 року не є кризою двосторонніх відносин. Оперуючи категоріями класичної теорії комплексу безпеки, ця криза є міжнародною, адже охоплює відносини між двома комплексами регіональної безпеки: пострадянським (проросійським/євразійським) та європейським. Йдеться про конфлікт інтересів Росії та ЄС/НАТО та боротьбу за остаточно розподіл сфер геополітичного впливу.

Особливої актуальності проблема дослідження набуває у зв'язку з потребою у визначенні особливої ролі України у ствердженні Росії як потужної регіональної держави, що має вплив в ширшому Чорномор'ї. Теорія комплексу регіональної безпеки надає змогу визначити цю роль з урахуванням змін у сучасній системі регіональних та інтеррегіональних взаємодій крізь призму конструювання пострадянського та європейського комплексів безпеки.

Кримська криза 2014 року та початок російсько-українського збройного протистояння на сході Української держави демонструє, що Захід не сприймає Росію як впливового геополітичного гравця.

Ключові слова: теорія регіонального комплексу безпеки, Кримська криза, російсько-українська війна, ЄС, НАТО, Російська Федерація, геополітичні сфери впливу.

Вступ. Географічне розташування України зумовило її геостратегічну важливість для двох регіональних акторів: Росії та ЄС/НАТО. Українська держава відіграє ключову роль у питаннях забезпечення регіональної/інтеррегіональної безпеки на Європейському континенті в цілому. Забезпечення контролю з боку Росії над територією України обумовлено військово-політичними, економічними, енергетичними та культурними інтересами національної безпеки Російської Федерації. Будь-яке зазіхання з боку ЄС/НАТО на процес забезпечення цього контролю викликає різку реакцію зі сторони Москви, яка не бачить перепон в тому, аби протидіяти загрозі розширення на Схід євро- та євроатлантичних структур насильницькими засобами, тим більше, коли йдеться про Україну – державу, незалежність якої Кремль сприймає як явище тимчасове. Політика протидії військовими засобами з боку РФ щодо України розпочата у 2014 році й триває по нині.

Метод досліджень. Для дослідження було використано класичну теорію регіональних комплексів безпеки, яка представлена Б. Б'юзан, Я. Вайлд та О. Уївер [10; 8; 9]. У вітчизняній науковій думці теоретико-концептуальний інструментарій класичної теорії комплексу безпеки для аналізу процесів конструювання міжнародних політичних та міжнародних економічних регіонів використовує Т. Стародуб [4]. Також класична теорія комплексу безпеки розглядається в доробках зазначеної вище вітчизняної вченої як одна із регіоналістичних теорій, яка разом з іншими теоріями формує

каркас регіональної компаративістики як наукового напрямку політичної регіоналістики [3]. Кримська криза та початок російсько-українського збройного протистояння крізь призму динаміки розвитку регіональної безпеки є предметом дослідження таких вчених, як М. Ерол [13], М. Лазар [11] та Х. Оздал [14].

Мета дослідження – використати теоретико-концептуальний інструментарій класичної теорії регіонального комплексу безпеки для проведення більш глибокого аналізу Кримської кризи та початку українсько-російського збройного протистояння в умовах глобальних трансформацій світового порядку.

Результати. Не дивлячись на спільне історичне минуле та наявність тісних культурних зв'язків, відносини між Україною та Росією після розпаду СРСР носили характер асиметричного партнерства, яке переживало кризові етапи, пов'язані з нерозв'язаними суперечками, конфліктами та розходженнями в баченні проблем національного розвитку в різних вимірах тощо.

У пострадянський період, коли Україна намагалась проводити політику, спрямовану на укріплення власної незалежності та консолідацію українського суспільства, Російська Федерація прагнула зберегти свій вплив над колишніми радянськими республіками, ініціюючи різноманітні інтеграційні проекти та посилюючи економічну та енергетичну залежність цих країн від Росії. Різні зовнішньополітичні цілі, які переслідували Україна та Росія, створили дилему безпеки одне проти іншого, що

і стало причиною більшості кризових етапів у розвитку відносин між двома державами.

Бажання України диверсифікувати шляхи постачання енергоносіїв з метою зменшення енергетичної залежності від РФ призвело до загострення відносин в енергетичній сфері (газові війни), та прагнення України поглибити свої відносини з ЄС шляхом підписання Угоди про асоціацію спровокувало чергову кризу у політичному діалозі між країнами (2013 рік). З метою захисту власних інтересів в Чорноморському регіоні, посилення контролю над зоною своїх геополітичних інтересів під приводом захисту прав російськомовних громадян в Криму в березні 2014 року Росія анексувала Кримський півострів, порушивши територіальну цілісність України та повністю знецінивши існуючий міжнародно-правовий порядок у світі [1, с. 59]. Реакція світової спільноти на анексію Кримського півострову була бурхливою, проти Росії було започатковано міжнародний режим санкцій. Із цього моменту бере початок Кримська криза в її сучасному вимірі.

Кримська криза тісно пов'язана із проблемами регіональної безпеки у Чорномор'ї. Кримський півострів є важливим для України зі стратегічної та військово-політичної точки зору, для країн регіону держава, яка забезпечує контроль над Кримським півостровом, має ширші можливості для поширення власного впливу на просторів міжнародно-політичні та міжнародно-економічні процеси, а також може претендувати на регіональне лідерство у Чорномор'ї. Отже, повернення Кримського півострову до складу РФ є стратегічним та необхідним із геополітичної точки зору кроком для Москви, більш того, це відповідає потребам її військово-політичної безпеки та прагненню отримати ще більший контроль над ширшим Чорноморським регіоном.

Кримська криза вплинула на динаміку безпеки в регіоні в цілому: так, реагування держав регіону на події березня 2014 року чітко демонструвало характер відносин цих держав з Росією за шкалою: дружба – ворожість. Теорія комплексу регіональної безпеки надає змогу визначити особливу роль України у ствердженні Росії як потужної регіональної держави, що має вплив в ширшому Чорномор'ї.

Оперуючи категоріями теорії регіонального комплексу безпеки, можна стверджувати, що Україна, Білорусь та Молдова розглядаються Росією як єдине ціле у сфері впливу Москви в політичному та культурному аспектах. На противагу країнам Південного Кавказу та Центральної Азії, які такої однорідності не мають, й ця гетерогенність знижує рівень зацікавленості Білокамінної у збереженні свого впливу на ці країни.

Важливість України для Росії пояснюється не лише питаннями економічного/енергетичного та військово-політичного характеру – втрата

контролю над Україною – крок до краху контролю з боку РФ над усією зоною геополітичних інтересів Москви. Отже, геополітично РФ може бути ідентифікована лише за умови збереження у сфері її впливу України. До того ж Україна завжди розглядалась Білокамінною як її мала інтегральна частина цілого. Незалежної України не існує в геостратегічному мисленні Росії.

Теорія комплексу регіональної безпеки пояснює дії учасників кризи як безпосередніх сторін конфлікту – України та Росії, так і позарегіональних акторів – США/НАТО, ЄС та ін., а також відображає більш ширшу сутність конфлікту – зіткнення інтересів двох регіональних комплексів безпеки: російського, або пострадянського, та західноєвропейського, а також пояснює роль України для регіональних та позарегіональних гравців, сутність якої полягає в тому, що наша держава виступає свого роду плацдармом для конфлікту інтересів двох комплексів безпеки.

Після падіння біполярної системи міжнародних відносин особливої актуальності набуло питання формування нового міжнародного порядку та глобальної системи безпеки. Зокрема, з'явилась теорія зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона [6], яка бурхливо обговорювалась, була підтримана науковою спільнотою, проте була і піддана критиці. Зокрема, Копенгагенська школа визнала цю теорію неефективною та запропонувала власну теорію безпеки, згідно з якою термін «безпека» втратив своє традиційне розуміння. Безпеку варто аналізувати з точки зору представників теорії комплексу регіональної безпеки на регіональному рівні, що пояснюється тим, що проблеми міжнародної безпеки витікатимуть із конфліктів регіонального / інтеррегіонального рівня, й жодного відношення до цивілізаційних розколів, що породжують кризи зовнішньополітичної ідентичності у сфері безпеки, ці конфлікти не матимуть.

Б. Б'юзан та О. Уївер пропонують такі два визначення комплексу регіональної безпеки: 1) комплекс безпеки являє собою групу держав, первинні інтереси безпеки яких тісно пов'язані одне з одним такою значною мірою, що їх національна безпека не може розглядатись відокремлено одна від другої; 2) акцент робиться більшою мірою не на державноцентричній структурі регіонального комплексу, а на сприйнятті проблем безпеки політичною спільнотою. У межах цього визначення під регіональним комплексом безпеки слід розуміти групу одиниць, у рамках яких основні дискурсивні процеси, що відбуваються, нерозривно взаємопов'язані (в межах означених процесів політична спільнота формує уявлення про той чи інший чинник як існуючу загрозу або, навпаки, знижує значущість загрози (сек'юритизація та десек'юритизація)). Унаслідок цього проблеми безпеки даних одиниць не можуть бути адекватно проаналізовані або вирішені від-

окремлено одна від другої [9, р. 123]. Таким чином, останнє визначення охоплює ширші аспекти безпеки, проте невирішеним залишається питання, як бути, коли загроза (наприклад, нетрадиційного характеру) являє собою небезпеку, але не розглядається політичною спільнотою як така [4, с. 65].

У дослідженні Копенгагенської школи від 2003 року світ поділено на дев'ять регіональних комплексів безпеки: Північна Америка, Південна Америка, Європа, пострадянський простір, Близький Схід, Південна Африка, Центральна Африка, Південна Азія та Східна Азія [9]. Пострадянський простір складається з чотирьох субрегіонів. До них відносяться: Центральна Азія, Кавказ, країни Балтії та Східної Європи (Україна та Білорусь). Безпека країн пострадянського простору розглядається Росією крізь призму власної національної безпеки. Інакше кажучи, забезпечення реалізації інтересів національної безпеки можливо лише за рахунок збереження власного впливу та контролю над комплексом регіональної безпеки, тобто пострадянським простором.

Ключовим концептом класичної теорії комплексу безпеки є ідентичність. Боротьба РФ та Заходу за вплив на процеси вибору країнами пострадянського простору власної зовнішньополітичної ідентичності розпочалась фактично відразу після падіння біполярної системи міжнародних відносин та створення нових незалежних держав. Криза 2014 року в Україні обумовлена зокрема остаточною відмовою від проросійської ідентичності та обранням європейської як загальнонаціональної ідентичності, що покладено в основу політики зближення Української держави з ЄС та НАТО з метою набуття повноправного членства в цих організаціях.

Україна, перебуваючи одночасно в двох просторах – європейському та пострадянському, – завжди була і є об'єктом відносин Заходу та Росії. Проблеми її національної безпеки не розглядались окремо від проблем регіону, адже до внутрішніх процесів в Україні завжди залучались як регіональні, так і позарегіональні актори міжнародних відносин. Такі чинники, як спільне історичне та культурне минуле, не здатні зблизити країни, адже проблеми забезпечення безпеки є важливішими та такими, які потребують пошуку найбільш дієвих регіональних та позарегіональних інструментів захисту власних національних інтересів [11].

Росія розглядає Україну як стратегічний бар'єр та буферну зону, що розділяє Російську Федерацію та країни Західної Європи. Окрім цього, Росія вважає історію українських земель частиною великої історії Росії, дозволяючи собі трактувати цю історію як історію українських земель Російської Федерації, звідси й поширена в російській мові етимологія слова «Україна» – вважається, що «Україна»

означає «край країни». Окрім цього, Україна впродовж багатьох століть була регіоном боротьби за вплив між різноманітними центрами сили. Це пояснюється важливістю її геополітичного розташування [14].

Варто зазначити, що більшість російської інтелігенції утримується від сприйняття України як окремої держави й зазвичай розглядає Україну як частину історії великої Росії, згідно з якою Україна – це частина російської глибинки, а незалежна Українська держава сьогодні – це явище тимчасове [13].

Таке сприйняття не є дивним, адже окраїнна земля у розумінні росіян є кордоном пострадянського простору, контроль за яким є життєво важливим з точки зору регіональної/інтеррегіональної стабільності, яка забезпечується мирним співіснуванням двох регіональних комплексів безпеки – пострадянського в Євразії та європейського.

Важливість контролю над Україною обумовлена також її стратегічним значенням в енергетичній політиці Російської Федерації. Адже Українська держава виступає транзитером російських енергоресурсів. Варто зазначити також, що Україна, окрім того, що забезпечує транзит через свою територію енергоресурсів, й сама володіє значним енергетичним потенціалом, посідаючи 29-те місце у світі за запасами енергетичних ресурсів. Із часів СРСР на території нашої країни діють атомні та гідроелектростанції, що дозволяє забезпечувати не лише потреби країни енергоресурсами, але і експортувати електроенергію в інші країни [12].

У геостратегії Росії Україна розглядається як територія, що забезпечує транзит її енергоресурсів до європейських країн. Територією України проходить 7 трубопроводів. Завдяки своєму вигідному географічному розташуванню Україна посідає ключове місце в енергетичній стратегії як Росії, так і країн Європи. У 90-ті роки Україна успішно використовувала «транзитну карту» для вирішення політичних питань, проте на початку 2000-х із зміною геополітичного ландшафту на терені Східної Європи робити це стало складніше, до того ж час від часу призводило до серйозних конфліктів у відносинах із Російською Федерацією (газові війни) [7, р. 162].

80% російського газу отримують європейські країни через територію України. Це 50% всього експорту Росії у світі. Тому для Білокамінної контроль за системою трубопроводів в Україні є вкрай важливим та безумовно є першочерговим завданням її національної безпеки та реалізації регіональних та позарегіональних інтересів її зовнішньополітичної стратегії у світі. Забезпечити цей контроль Москва воліє будь-якими засобами, тому коли йдеться про ймовірне включення України до різних систем колективної безпеки тощо, членом яких не є Росія, Білокамінна чітко усвідомлює, що може втратити свій вплив на транзит тери-

торією України і допускає можливість втручання у внутрішні справи нашої держави з метою недопущення входження нашої країни в такі безпекові структури. Кульмінацією цього процесу протидії й була анексія Кримського півострову Росією у 2014 році та початок російсько-українського збройного протистояння на сході України.

Важливість України для європейського комплексу безпеки підкреслював Зб. Бжезинський, який підтримував ідею розширення НАТО та ЄС на схід та включення України до європейського політичного, безпекового та економічного інтеграційного простору. На думку Зб. Бжезинського, тісна співпраця таких країн як Франція, Німеччина, Польща та Україна, могла б стати ядром європейської системи безпеки. Включення України до європейського комплексу безпеки підвищило б геостратегічну роль Європи у забезпеченні регіональної та інтеррегіональної безпеки в цілому [2].

Повертаючись до питання про геополітичну ідентичність Росії, вартує зауважити, що втрата Росією контролю над Україною лише поглиблює кризу її ідентичності і не лише геополітичної. На відміну від країн Південного Кавказу, Україна та Білорусь розглядаються як невід'ємні частини Російської Федерації, незалежне існування яких є явищем тимчасовим, тому одним із першочергових завдань Білокамінної завжди було і залишається створення наднаціональних структур на пострадянському просторі з центром у Москві з метою відновлення повного контролю над політичними та економічними процесами в Україні, Білорусі та Молдові.

Будь-які антиросійські прояви на терені України становлять загрозу безпеці Росії [9, р. 416]. Більшість політичних криз в Україні розпочиналась як реакція опозиції на зовнішньополітичний вибір правлячого політичного режиму. Тут йдеться про конфлікт геополітичних ідентичностей України – європейської та проросійської (євразійської або пострадянської). Апогеєм конфлікту ідентичностей стала відмова В. Януковича підписувати Угоду про асоціацію України з ЄС, що спровокувало хвилі народних протестів та призвело до подій, які йменували потім як Революція Гідності. До подій 2013/2014 років Україна виявляла непослідовність у своїх зовнішньополітичних кроках, намагаючись лавірувати між двома регіональними центрами сили: ЄС/НАТО та Росією. Були такі періоди в історії незалежної України, коли такі зовнішньополітичні маневри приносили Україні значні політичні та економічні вигоди. Політика добросусідства ЄС щодо України та інших країн Східної Європи з однієї сторони та участь України в інтеграційних проектах пострадянського простору з іншої сторони відповідало заявленій у 90-ті роки минулого століття політиці багатовекторності у зовнішній політиці Української держави.

Кризі 2014 року передувала перемога на президентських виборах в Україні проросійського кандидата В. Януковича у 2010 році. За весь час каденції В. Януковича було зроблено усе можливе, аби посилити роль Росії у внутрішньополітичних та внутрішньоекономічних процесах в Україні та відтягнути процес зближення України з ЄС. Такі дії з боку тодішнього правлячого режиму призвели до поширення російського впливу в усіх сферах громадського життя в Україні та посилили роль Росії у пострадянському просторі. Згода В. Януковича продовжити перебування Чорноморського флоту РФ в Криму до 2042 року та відмова його підписувати Угоду про асоціацію України з ЄС, очікуючи зниження цін на російський газ для України, призвело для хвиль протесту по всій Україні. Події лютого 2014 року, прихід до влади проєвропейського уряду в Україні розглядались Москвою як загроза інтересам її національної безпеки в регіоні, тому реакція Білокамінної була миттєвою – Росія вдалась до вжиття насильницьких дій. Адже мирними засобами втримати Україну в зоні свого впливу їй вже не вдавалось [14, р. 90]. І першим кроком для реалізації такої насильницької політики стала окупація Кримського півострову під приводом захисту етнічних росіян в Криму – тут йдеться про право громадян обирати власну ідентичність за етнічною, політичною та іншими ознаками [13, р. 5].

Важливо зазначити, що окупація Росією Криму та російсько-українське збройне протистояння на сході нашої держави, що триває 7 років поспіль, – лише кроки Москви з дестабілізації України в цілому, адже кінцева мета Білокамінної – повернути Україну в геостратегічний та геоекономічний простір Росії [14, р. 90].

Кримська криза 2014 року не є кризою двосторонніх відносин; оперуючи категоріями класичної теорії комплексів безпеки, ця криза є міжнародною, адже охоплює відносини між двома комплексами регіональної безпеки: пострадянським (проросійським/євразійським) та європейським. Йдеться про конфлікт інтересів Росії та ЄС/НАТО та боротьбу за остаточний розподіл сфер геополітичного впливу.

Для ЄС Україна важлива в питанні забезпечення транзиту енергоносіїв, для Росії – Україна є інтегральною складовою її політичної, військово-стратегічної, економічної та енергетичної безпеки. Вперше таке визначення Україні було надано в рамках «політики близького зарубіжжя» – концепції зовнішньої політики Росії щодо країн пострадянського простору (країни Балтії, Україна, Центральна Азія та Кавказ). Така концепція відповідала інтересам національної безпеки Росії. Впровадження цієї концепції та реалізацію курсу на створення різноманітних інтеграційних проєктів на пострадянському просторі було розпочато

в 1993 році за каденції Б. Єльцина в період, коли на чолі Міністерства закордонних справ РФ був Ю. Примаков. Саме в цей період лунали заяви з боку офіційних осіб РФ, що Росія несе відповідальність за забезпечення безпеки та стабільності на пострадянському просторі у зв'язку із цим питання регіональної безпеки автоматично розглядаються та враховуються під час військово-стратегічного планування [5, с. 122].

Із 2001 року Москва поступово почала збільшувати свою активність в країнах пострадянського простору, використовуючи різні інструменти впливу на економіку, політику та культуру. Якщо ж політичні еліти, бізнес або громадськість виступала проти такого потужного втручання Росії в усі сфери життя суспільства, Москва розпочинала активні дії щодо розпалювання міжетнічної ворожнечі в таких країнах, як Україна та Грузія; результатом цих дій мало б бути насильницьке втручання в внутрішні справи з метою захисту прав етнічних росіян (Грузія, 2008; Україна, 2013 – і по нині). Тут вартує зауважити, що «росіяни за кордоном» завжди розглядались урядом РФ як дієвий інструмент впливу на внутрішні процеси в країнах пострадянського простору. Більшість ініційованих Росією інтеграційних проектів (економічних, військово-політичних тощо) спрямовані зокрема і на захист російськомовного населення / етнічних росіян за кордоном.

Анексія Криму розпочалась ще задовго до 2014 року, події березня того року швидше були кульмінацією поступової реалізації експансіоністської політики РФ в різних сферах від економіки до культури на Кримському півострові. Застосування інструменту «росіяни за кордоном» розпочалось ще до подій 2014 року, й відбувалось це шляхом потужної пропаганди, поширення історичних міфів та нав'язування оптимістичних сценаріїв майбутнього, в якому Кримський півострів є складовою частиною Російської Федерації.

Кримська криза в сучасній системі геополітичних координат розпочала новий етап боротьби за вплив у Східній Європі між Заходом та Росією [13, р. 5]. Окупація Кримського півострову – це крок Росії, спрямований на посилення контролю не лише над Україною, але і над Чорноморським регіоном в цілому. Без Криму Росія не бачить себе лідером в регіоні Чорного моря, втрачають сенс такі ініціативи, як Євразійський митний союз, й врешті-решт «політика близького зарубіжжя» потребуватиме доопрацювання або ж заміни її іншою зовнішньополітичною доктриною. Контроль над територією України – це контроль над її газотранспортною системою. Отже, режим санкцій та політична ізоляція РФ – не привід для Москви повертати Україні півострів та завершувати військові дії на території України, адже це суперечить інтересам її національної безпеки (політичним, військовим, економічним, енергетичним тощо) [13, р. 6].

Незалежність України завжди розглядалась Москвою як найбільша геополітична втрата для Росії в період після завершення Холодної війни. Після розпаду СРСР Росія втратила можливість впливати на внутрішні процеси в пострадянських країнах. Проте керівництво РФ вважало, що повернення контролю саме над Україною є неминучим, а її незалежність є тимчасовим відхиленням.

Якщо розглядати Україну у відносинах між Росією та НАТО/ЄС, то Москва намагається протидіяти розширенню цих організацій на схід, зокрема включенню таких країн, як Україна та Грузія, до складу цих організацій. Білокамінна розглядає ймовірне членство цих країн в НАТО та ЄС як пряму загрозу її національній безпеці.

Політика ЄС щодо країн Східної Європи спрямована передусім на забезпечення та підтримку економічних та політичних реформ в цих державах. «Політика добросусідства», ініційована у 2004 році, набула нового змісту у 2008 році після війни в Грузії (серпень 2008 року) із запровадженням ініціативи «Східне партнерство» для країн Східної Європи та Південного Кавказу. Польсько-шведська ініціатива «Східне партнерство» – проект, спрямований на розвиток відносин ЄС із Білоруссю, Молдовою, Україною у Східній Європі та Грузією, Вірменію та Азербайджаном на Південному Кавказі без перспективи повноправного членства. У цьому аспекті ця ініціатива за своїм наповненням близька до «Політики добросусідства». Україна зацікавлена в таких проектах, проте надає перевагу процесам, які наближають її до повноправного членства в цих структурах. Адже наша держава бачить себе інтегральною складовою європейського комплексу регіональної безпеки. До того ж вважається, що із включенням України в загальноєвропейський інтеграційний процес Україна має шанси зберегти власну національну ідентичність, в основу якої покладена європейська цивілізаційна ідея.

У своїх відносинах із країнами Східної Європи ЄС враховує потребу у підтримці відносин з РФ низької інтенсивності, адже енергетична залежність зумовлює необхідність розвитку політичного діалогу; іншим важливим питанням залишається участь Росії в таких міжнародних європейських структурах, як ОБСЄ та ін. [9, р. 374].

Висновки. Кримська криза 2014 року та початок російсько-українського збройного протистояння на сході Української держави продемонстрували небажання Заходу сприймати Росію як впливового геополітичного гравця на Європейському континенті, що прагне будь-якими засобами закріпити свій вплив у пострадянському просторі шляхом конструювання власного комплексу регіональної безпеки та закріплення його чітких територіальних меж. Розширення НАТО та ЄС на Схід, включення України та інших країн до лав цих організа-

цій сприймалось Москвою як загроза інтересам її національної безпеки. Щоб протидіяти цій загрозі, Білокамінна вирішує вдатись й до насильницьких методів. Результатом такої політики стала окупація частини території України та війна з Україною, що триває вже 7 років на сході нашої держави. І це збройне протистояння, оперуючи категоріями класичної теорії національної безпеки, не має чітких перспектив врегулювання, адже будь-яке замирення означає поступки зі сторони РФ, що суперечить принципам геополітичної стратегії Росії та інтересам її національної безпеки. Більш того, не відповідає її уявленням про комплекс регіональної безпеки, який має бути сконструйований на пострадянському просторі і в якому Україна розглядається як інтегральна складова частина системи безпеки Росії, що позбавлена прав на власну зовнішньополітичну ідентичність та економічну/енергетичну незалежність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Картунов О. «Анексієні хвилі» та їхній вплив на етнополітичну ситуацію в Криму. *Освіта регіону*. 2015. № 2. С. 55–60.
2. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
3. Стародуб Т. Особливості становлення регіональної компаративістики як наукового напрямку політичної регіоналістики. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3(54). С. 22–31.
4. Стародуб Т. Теорія комплексу безпеки: можливості використання для формування спільної стратегії розвитку Чорноморського регіону. *Стратегічна панорама*. 2009. № 4. С. 63–71.
5. Беспалов С. Перспективи реалізації геополітичних інтересів Росії на постсоветском пространстве. *ПОЛИС*. № 2. С. 118–128.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? *Полис*. 1994. № 1. С. 33–48.
7. Al A. & Özdil B. International Political Economy of the Black Sea: Reanalysis of Relations between Russia and Ukraine. *Marmara University Journal of Political Science*. 2017. № 2. P. 151–167.
8. Buzan B. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era (Second Ed)*. New York. Harvester Wheatsheaf. 1991. 398 p.
9. Buzan B., Wæver O. *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge. Cambridge University Press. 2003. 564 p.
10. Buzan B., Wæver O., Wilde J. *Security: a new framework for analysis*. Colorado. Lynne Rienner Publishers, Inc. 1998. 239 p.
11. Lazăr M. The Ukraine Crisis Seen From A Regional Perspective: Isolated Conflict or Driving Agent For Regional Security Dynamics? *Europolity*. 2014. № 3. P. 37–61.
12. The Statistics Portal (2018). URL : <https://www.statista.com/statistics/265407/world-natural-gas-consumption-by-country/>.
13. Erol M. (2014). "Ukraine-Crime Crisis" or "Second Yalta Process". *Black Sea Studies*. № 2. P. 1–14.
14. Özdal H. (2015). Ukraine Crisis in the Context of Internal-Regional-Global Dynamics. *International Law and Policy*. № 3. P. 69–102.

REFERENCES:

1. Kartunov O. (2015). "Aneksiini khvyli" ta yikh vplyv na etnopolitychnu sytuatsiiu v Krymu ["Annexation waves" and their impact on the ethno-political situation in Crimea]. *Osvita rehionu*. # 2. S. 55-60.
2. Bzhezynskiy Z. (2000). *Velyka shakhivnytsia. Amerykanska pershist ta yii stratehichni imperatyvy [The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives]*. Lviv – Ivano-Frankivsk. Lileia-NV.236 s.
3. Starodub T. (2012). *Osoblyvosti stanovlennia rehionalnoi komparatyvistyky yak naukovooho napriamu politychnoi rehionalistyky [Peculiarities of formation of regional comparative studies as a scientific direction of political regionalism]*. *Politychnyi menedzhment*. # 3 (54). S. 22-31.
4. Starodub T. (2009). *Teoriia kompleksu bezpeky: mozhlyvosti vykorystannia dlia formuvannia spilnoi stratehii rozvytku [Theory of the security complex: possibilities of use for formation of the joint strategy of development of the Black Sea region]* *Chornomorskoho rehionu. Stratehichna panorama*. # 4. S. 63-71.5.
5. Bepalov S. (2011). *Perspektyvy realizatsyy heopolytycheskykh ynteresov Rossyy na postsovetском prostranstve [Prospects for the implementation of Russia's geopolitical interests in the post-Soviet space]*. *POLYS*. # 2.S. 118–128.
6. Khantynhton S. (1994). *Stolknovenye tsyvylyzatsyi? [The Clash of Civilizations?]*. *Polys*. # 1. S.33–48.7. Al A. & Özdil B. (2017). *International Political Economy of the Black Sea: Reanalysis of Relations between Russia and Ukraine*. *Marmara University Journal of Political Science*. № 2. P. 151-167.
8. Buzan B. (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era (Second Ed)*. New York. Harvester Wheatsheaf. 398 p.
9. Buzan B., Wæver O. (2003). *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge. Cambridge University Press. 564 p.
10. Buzan B., Wæver O., Wilde J. (1998). *Security: a new framework for analysis*. Colorado. Lynne Rienner Publishers, Inc. 239 p.
11. Lazăr M. (2014). *The Ukraine Crisis Seen From A Regional Perspective: Isolated Conflict or Driving Agent For Regional Security Dynamics?* *Europolity*. № 3. P. 37-61.
12. The Statistics Portal (2018). URL: <https://www.statista.com/statistics/265407/world-natural-gas-consumption-by-country/>
13. Erol M. (2014). "Ukraine-Crime Crisis" or "Second Yalta Process". *Black Sea Studies*. № 2. P.1-14.
14. Özdal H. (2015). *Ukraine Crisis in the Context of Internal-Regional-Global Dynamics*. *International Law and Policy*. № 3. P. 69-102.

The peculiarities of using the theory of the regional security complex to study the causes of the Crimean crisis and the Russian-Ukrainian war

Baskakova Anna Serhiivna

Third Secretary
Ministry of Foreign Affairs of Ukraine
Mykhailivska sq., 1, Kyiv, Ukraine

A comprehensive analysis the peculiarities of using the theoretical and conceptual tools of the classical theory of the regional security complex to study the Crimean crisis and the beginning of the Ukrainian-Russian armed confrontation in the context of global transformations of the world order was carried out in the article. It is claimed that the Crimean crisis (2014) is not a crisis of bilateral relations. Operating in terms of the classical theory of the security complex, this crisis is international, as it covers the relationship between two regional security complexes: post-Soviet (pro-Russian / Eurasian) and European. It is a conflict of interests between Russia and the EU / NATO and the struggle for the final division of spheres of geopolitical influence.

The problem of research becomes especially relevant in connection with the need to determine the special role of Ukraine in the assertion of Russia as a powerful regional state that has influence in the wider Black Sea. The theory of the regional security complex makes it possible to determine this role taking into account changes in the modern system of regional and interregional interactions through the prism of constructing post-Soviet and European security systems.

Prove that the Crimean crisis of 2014 and the beginning of the Russian-Ukrainian armed confrontation in the east of the Ukrainian state demonstrates that the West does not perceive Russia as an influential geopolitical player.

Key words: *theory of regional security complex, Crimean crisis, Russian-Ukrainian war, EU, NATO, Russian Federation, geopolitical spheres of influence.*

Гедікова Наталя Пилипівна

Демократія та електронна демократія: сутність, стан, перспективи розвитку

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.6>

Гедікова Наталя Пилипівна
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних
наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Стаття орієнтована на політичний аналіз проблеми життєздатності сучасної демократії та дослідження концепції електронної демократії, яка побудована на основі застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій в отриманні та поширенні інформації, політичній дискусії, ухваленні суспільно-політичних рішень. Встановлено, що, по суті, криза є природним станом демократії, вона існує та розвивається завдяки своїм кризам і в цих умовах принципи, інструменти та механізми її здійснення отримують суттєві зміни відповідно до вимог часу та прогресивного розвитку цивілізації, які переважають демократичні інститути, змінюють кон'юнктуру динаміки та спрямованості соціального прогресу.

На основі аналізу теоретичних підходів і міжнародних нормативних документів, зокрема Резолюції 1653 (2009) «Електронна демократія» і Рекомендації СМ/Рес(2009)1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про електронну демократію (e-демократія), аналізуються сутнісні характеристики електронної демократії, на основі останнього документа здійснено порівняльний аналіз сукупності принципів електронної демократії та загально визначених принципів демократії на предмет їхньої співмірності. Визначається, що електронна демократія перебуває в тісному зв'язку з демократією, за своєю суттю вона не суперечить принципам демократії та забезпечує громадянам реалізацію своїх прав у конституційно визначених положеннях щодо народовладдя та безпосереднього або представницького здійснення народом влади, що належить їй.

Доведено, що електронна демократія є еволюційним кроком розвитку демократії із застосуванням нових інформаційно-комунікаційних технологій, відповідно до цього пропонується електронну демократію розглядати як інструмент демократії, який покликаний сприяти подальшому розвитку демократії та вдосконаленню демократичних інститутів.

Ефективність розвитку і впровадження інструментів електронної демократії в окремо взятій державі залежить від форми державного правління, типу політичного режиму, рівня розвитку технічної інфраструктури та інформаційного суспільства, ступеня захисту та можливості забезпечення інформаційної безпеки, рівня грамотності та свідомості громадян, публічної довіри, можливостей доступу до сучасних засобів комунікації окремих категорій населення, спроможності держави утримувати, розширювати можливості та спектр застосування інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Ключові слова: демократія, електронна демократія, демократичні інститути, принципи демократії, інформаційно-комунікаційні технології.

Вступ. Основним механізмом забезпечення ефективності демократичної моделі державного управління є участь громадян у процесі державотворення і в усіх сферах суспільного життя. Протягом останнього десятиріччя швидкий розвиток сучасних комунікативних систем, поява нових інформаційно-комунікаційних технологій і соціальних мереж зумовили виникнення нових форм діяльності та участі громадян у політичних і публічних справах і надали їм широкі можливості для здійснення цього права. За умов демократії ці можливості забезпечує електронна демократія.

Мета та завдання. Стаття має на меті дослідити сутність, сучасний стан і перспективи розвитку демократії та електронної демократії на основі міжнародних документів і теоретичного визначення. Зазначена мета зумовила такі завдання: з'ясувати сутнісний зміст і стан демократії та електронної демократії; визначити характер їх співвідношення; окреслити загрози й перспективи їх розвитку в сучасних умовах.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання поставлених завдань

було використано такі загальнонаукові методи дослідження: аналітичний і порівняльний методи й метод структурно-функціонального аналізу.

Результати. Нині багато дослідників фіксує кризу демократії як форми правління від імені і в інтересах народу, як принципу (моделі) побудови держави, який передбачає формування необхідних умов, що забезпечують гідне людині існування. Водночас сумніву піддаються самі засади демократії, її значимість для подальшого суспільно-політичного й державно-правового розвитку країн. Серед вагомих чинників (факторів) XXI століття, які впливають на кризовий стан демократії, науковці, фахівці-практики й експерти в різних галузях знань називають конфлікти і протиріччя на міжнародному, регіональному і національному рівнях, в основі яких лежать несумісні інтереси й прагнення, розбіжності в системі цінностей, цілей; порушення балансу в певній сфері або її підвиді; світову економічну кризу; загострення між-етнічних, міжконфесійних, міжнародних і міждержавних відносин; великі масштаби міжнародних міграційних потоків населення з менш розвинених

країн до розвинених країн Європи; політичну поляризацію та формування мультиполярного світу, які виникають на тлі політичних конфронтацій між розвиненими державами; посилення антидемократичних тенденцій у світі; досягнення науково-технічного прогресу; пандемію COVID-19 як найбільш системний виклик сучасності та інші.

Зокрема, президент міжнародної правозахисної неурядової організації "Freedom House" М. Абрамовіц у звіті цієї організації під назвою «Свобода у світі 2018: криза демократії» зазначає: «Демократія перебуває в кризі. Цінності, які вона втілює, – особливо право обирати лідерів на вільних і чесних виборах, свобода преси та верховенство права – зазнають нападу та занепаду у всьому світі» [13]. На його думку, довгий перелік тривожних подій у всьому світі сприяв світовому спаду в 2017 році, але, мабуть, найбільш вражаючим був прискорений вихід США з історичної відданості просуванню та підтримці демократії, що було зумовлено потужним викликом авторитарних режимів, руйнуванням демократичних норм у межах самих Сполучених Штатів. О. Барабаш у статті «Криза демократії та складнощі лібералізму: причини виникнення, механізми та перспективи розвитку», аналізуючи щорічні звіти організації "Freedom House" 2018 р. і 2019 р., у яких зафіксовано поглиблення тенденції до зменшення рівня демократичності в сучасному світі, констатує, що «криза демократії пов'язується зі зміною балансу сил на глобальному рівні» [2, с. 103]. На його думку, криза демократії виникла саме через сполучення змістовності лібералізму з його невизначеністю щодо колективних ідентичностей минулого й сучасності та демократією як процесом із толерантністю щодо множинності інтересів й можливості законного їх представлення й обстоювання [2, с. 106]. А. Акімов вважає, що «традиційне розуміння демократії стає непридатним до суспільства, яке існує та функціонує в світі глобальних постіндустріальних комунікацій на базі стрімких інформаційних технологій, що розвиваються» [1, с. 23]. Прояв таких тенденцій автор, який цитується, пов'язує з появою такого феномену, як «електронна демократія».

Можна наводити й інші судження стосовно кризи демократії, але суть питання полягає в осмисленні подібних гіпотез і їх об'єктивному оцінюванні. Так, можна говорити про те, що демократія як форма правління і тип політико-правового режиму держави (або її загальновідомі форми) на певному етапі історичного розвитку в тій чи іншій країні припинила посідати лідируючі позиції, а альтернативою їй став авторитарний режим, зокрема, нині яскравим прикладом є Китайська Народна Республіка, Російська Федерація та Республіка Білорусь. У питанні прояву цих тенденцій можемо наводити значну кількість причин, але основна полягає в тому, що суб'єкти, які використовували її в умовах

конкретної реальності, не завжди могли скоординувати свої дії адекватно до теорії та практики самої демократії, і на цьому ґрунті виробити нові принципи, інструменти й механізми її реалізації. Отже, від початку необхідно ставити питання про критику масової діяльності, її окремих груп і осіб.

Як свідчить практика, наукові пізнання, що були піддані безперервному оновленню, доповненню й коригуванню, представляють той феномен, який постійно перебуває в процесі розвитку та вдосконалення. Про що, власне, свідчить увесь процес розвитку демократії – як у теоретичному, так і у практичному її застосуванні. Отже, «криза» та інші подібні тенденції, які мають місце в самій демократії та демократичних інститутах, треба розглядати як відправну точку процесу модернізаційних змін як у ній самій, так й у відношеннях до неї і формування нових інструментів її реалізації, зокрема, йдеться про електронну демократію.

Теоретичні основи концепції та емпіричні дослідження електронної демократії розглядалися у працях відомих зарубіжних учених, таких як: Р. Гібсон, Р. Катц, С. Коулман і П. Норріс, Дж. Несбіт і П. Ебурдін, М. Порат, Т. Стоуньєр та багато інших.

У сучасній українській науковій літературі пропонуються різні підходи щодо визначення поняття «електронна демократія». Воно весь час оновлюється тими, хто рефлексує на цю тему. Наприклад, А. Митко вважає, що електронна демократія – це демократія, основана на використанні мережевих комп'ютерних технологій, механізм забезпечення політичної комунікації, що сприяє реалізації принципам народовладдя та дає змогу провести політичну організацію відповідно до реальних потреб інформаційного суспільства [9, с. 133]. Схожої думки дотримується й О. Баранов, який на основі аналізу визначень термінів «демократія» та «інформаційне суспільство», запропонував таку дефініцію: «електронна демократія – це демократія, для якої значно підвищується ефективність демократичних інститутів, демократичних процесів і поширення демократичних цінностей за умови застосування різноманітних інструментів, що базуються на максимальному використанні інформаційних комп'ютерних технологій» [3, с. 33]. На думку П. Клімушина та Д. Спасібова, електронну демократію варто розглядати як «механізм суспільно-політичної комунікації влади і суспільства, який найбільшою мірою відповідає потребам сучасного інформаційного суспільства» [5, с. 54]. А. Пономаренко і Д. Ковальов вважають, що «електронна демократія (е-демократія) – це спосіб здійснення прямої демократії, що характеризується використанням інформаційно-комунікаційних технологій як основного засобу для розширення можливостей кожного громадянина в розв'язанні справ державного і місцевого значення» [10, с. 13].

Отже, загалом погоджуючись із думкою багатьох учених про те, що єдиного загальновизначеного визначення терміна «електронна демократія» немає, зазначимо, що більшість сучасних українських дослідників віддає перевагу термінологічному визначенню цього поняття, наведеному в Концепції розвитку електронної демократії в Україні [6].

У вітчизняних наукових джерелах, присвячених питанням електронної демократії, висловлюються різні підходи щодо її сутності, зокрема її розглядають як самостійну форму демократії [8], спосіб здійснення прямої демократії [7; 10], форму політичної організації [1], механізм суспільно-політичної комунікації [4; 5; 9] тощо.

Зважаючи на викладене, зазначимо, що, по-перше, електронна демократія перебуває в тісному зв'язку з демократією; по-друге, електронна демократія є інструментом демократії. З метою підтвердження своєї позиції звернімося до міжнародних правових джерел. Так, електронна демократія як інтегральна частина інформаційного суспільства широко розглядається у спеціальних документах Парламентської асамблеї Ради Європи, а саме в Резолюції 1653 (2009) «Електронна демократія» [12] та Рекомендації CM/Rec(2009)1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про електронну демократію (е-демократія) [14].

Зокрема, у Резолюції 1653 (2009) «Електронна демократія» зазначається, що електронну демократію (е-демократію) не варто розглядати як інструмент, який замінює представницьку демократію партисипативною. Допускається, що системи представницької демократії природним чином можуть бути доповнені елементами демократії партисипативної. Проте це повинно бути рішенням суспільства, а зовсім не обов'язково наслідком застосування ІКТ. У документі констатується, що електронна демократія це насамперед демократія, а не технічне досягнення, а самі електронні інструменти можуть бути дуже корисні для зміцнення традиційної представницької демократії та підвищення її якостей [13, с. 90].

У Рекомендації CM/Rec(2009)1 зазначається: «Електронна демократія є однією з кількох стратегій підтримки демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів і поширення демократичних цінностей. Вона є додатковою, доповнює та взаємопов'язана з традиційними процесами демократії. Кожен процес має свої переваги: жоден не є загальноприйнятим» [14, с. 4].

Нині ця Рекомендація є єдиним міжнародним документом, у якому викладено ключові принципи, рамки та рекомендації щодо електронної демократії, які мають враховувати зацікавлені сторони запроваджуючи або вживаючи заходів для вдосконалення електронної демократії. Спираючись на її зміст, зазначимо, що вона регламентує головну

мету електронної демократії, яка полягає в електронній підтримці демократії та розглядає її як інструмент впровадження принципів демократії і прав людини, які зазначаються в самому документі, а також встановлені в інших міжнародних документах, зокрема документах Ради Європи.

На підставі аналізу принципів електронної демократії, викладених у Рекомендації CM/Rec(2009)1, у якій концентровано зосереджене концептуальне їх бачення, констатуємо, що вони є співмірними із загальновищезгаданими принципами демократії, які є загальним підґрунтям для всіх держав із демократичним державно-політичним режимом: народний суверенітет; народовладдя; представництво; субсидіарність; народне волевиявлення; періодичність проведення виборів; вільні вибори; активне і пасивне виборче право; поділ і децентралізація влади; правова держава; верховенство права; прозорість, відкритість і підзвітність демократичних інститутів; права людини та громадянські свободи, обов'язки і відповідальність; рівність; пріоритет інтересів більшості з урахуванням інтересів меншості; політичний плюралізм; гласність і врахування громадської думки та інше.

Отже, за своєю суттю електронна демократія не суперечить принципам демократії, вона забезпечує громадянам реалізацію своїх прав у конституційно визначених положеннях щодо народовладдя та безпосереднього або представницького здійснення народом влади, що належить йому.

Як надмірна, не регульована демократія, так і електронна демократія може викликати загрозу для демократичних інститутів, національної та міжнародної безпеки.

Висновки. Демократія з моменту свого зародження й теоретичного обґрунтування починаючи з часів античності періодично піддавалась критиці, а також наводились аргументи щодо її кризи. По суті, криза є природним станом демократії. Вона існує та розвивається завдяки своїм кризам і в цих умовах принципи, інструменти та механізми її здійснення отримують суттєві зміни відповідно до вимог часу та прогресивного розвитку цивілізації, які перезавантажують демократичні інститути, змінюють кон'юнктуру динаміки та спрямованості соціального прогресу. Зі свого боку, такі тенденції приводять до зміни у світогляді попередніх оцінок і створення елементів і структур нового світобачення з метою перетворення реальності, яка оточує людину, та сталого розвитку.

Електронна демократія є еволюційним кроком розвитку демократії із застосуванням нових інформаційно-комунікаційних технологій. Отже, електронну демократію потрібно розглядати як інструмент демократії, який покликаний сприяти подальшому розвитку демократії та вдосконаленню демократичних інститутів. Головна мета електронної демократії полягає в тому, щоб «зміц-

нити діалог і співпрацю між органами публічної влади та громадянським суспільством у процесі ухвалення рішень, зменшуючи віддаленість між ними на національному та місцевому рівнях» [11].

Ефективність розвитку та впровадження інструментів електронної демократії в окремо взятій державі залежить від форми державного правління, типу політичного режиму, рівня розвитку технічної інфраструктури та інформаційного суспільства, ступеня захисту та можливості забезпечення інформаційної безпеки, рівня грамотності та свідомості громадян, публічної довіри, можливостей доступу до сучасних засобів комунікації окремих категорій населення, спроможності держави утримувати, розширювати можливості та спектр застосування інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акімов А.В. Електронна демократія як альтернативна форма управління в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). № 3. С. 23–27.
2. Барабаш О.В. Криза демократії і складнощі лібералізму: причини виникнення, механізми та перспективи розвитку. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2019. № 2(41). С. 103–117.
3. Баранов О.А. Правові проблеми «електронної демократії». *Інформація і право*. 2017. № 1(20). С. 28–38.
4. Жовнірчик Я.Ф., Квасюк В.В. Електронне врядування та електронна демократія стосовно децентралізації в Україні: стратегії реалізації та розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 1. С. 105–113.
5. Климушин П.С., Спасибов Д.В. Механізми електронного управління в інформаційному суспільстві : монографія / под ред. А.В. Радченко. Харків : Издательство ХарПИ НАГУ «Магістр», 2017. 124 с.
6. Концепція розвитку електронної демократії в Україні : розпорядження Кабінету міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/print> (дата звернення: 03.05.2021).
7. Краснопольська Т.М., Милосердна І.М. Компоненти електронної демократії в умовах переходу до електронного правління. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 66. С. 58–64.
8. Куфтирєв П.В. Юридичний зміст поняття електронної демократії. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Вип. 83 / редкол.: Г.І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2019. С. 92–99.
9. Митко А. Демократія електронна. *Політологія*: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н.М. Хоми [В.М. Денисенко, О.М. Сорба, Л.Я. Угрин та ін.], 2-ге вид., стереотип. Львів : Новий Світ – 2000, 2015. С. 133–134.
10. Пономаренко А.Б., Ковальов Д.В. Е-демократія як спосіб здійснення прямої демократії. *Політичне життя*. 2017. № 1–2. С. 9–15.
11. Проект Ради Європи «Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень

в Україні». URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/pcpdd> (дата звернення: 03.05.2021).

12. Резолюція 1653 (2009) «Електронна демократія» : прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи 30.01.2009 р. (9 засідання). *Сесія 2008г. Перва частина 26–30 января 2009г. Документи, прийняте Ассамблеей. Предварительное издание*. Парламентская асамблея, 2009. С. 89–94. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680630d7d> (дата звернення: 03.05.2021).

13. Abramowitz M.J. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis. *Free-dom House: site*. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/democracy-crisis> (дата звернення: 03.05.2021).

14. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) : Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf (дата звернення: 03.05.2021).

REFERENCES:

1. Akimov A.V. (2018). Elektronna demokratiia yak alternatyvna forma upravlinnia v Ukraini [E-democracy as an alternative form of government in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Serii: Derzhavne upravlinnia. T. 29 (68). № 3. S. 23–27. [in Ukrainian].
2. Barabash O.V. (2019). Kryza demokratii i skladnoshchi liberalizmu: prychny vynyknennia, mekhanizmy ta perspektyvy rozvytku [The crisis of democracy and the complexities of liberalism: causes, mechanisms and prospects for development]. *Visnyk NluU imeni Yaroslava Mudroho*. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. № 2(41). P. 103–117. [in Ukrainian].
3. Baranov O.A. (2017). Pravovi problemy "elektronnoi demokratii" [Legal problems of "e-democracy"]. *Informatsiia i pravo*. № 1(20). P. 28–38. [in Ukrainian].
4. Zhovnirchuk Ya.F., Kvasiuk V.V. (2020). Elektronne vriaduvannia ta elektronna demokratiia stosovno detsentralizatsii v Ukraini: stratehii realizatsii ta rozvytku [E-government and e-democracy in relation to decentralization in Ukraine: implementation and development strategies]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 1. P. 105–113. [in Ukrainian].
5. Klymushyn P.S., Spasybov D.V. (2017). Mekhanyzmy elektronnoho upravleniia v ynfomatysionnom obshchestve [Mechanisms of electronic management in the information society] : monohrafyia / pod red. A.V. Radchenko. Kharkiv: HarRI NAGU Publishing House "Master". 124 p. [in Ukrainian].
6. Kontseptsiiia rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini [The concept of e-democracy development in Ukraine] : rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 08.11.2017 r. № 797-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/print> (дата звернення: 03.05.2021). [in Ukrainian].
7. Krasnopolska T.M., Myloserdna I.M. (2020). Komponenty elektronnoi demokratii v umovakh perekhodu do elektronnoho pravlinnia [Components of

e-democracy in the transition to e-government]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 66. S. 58–64. [in Ukrainian].

8. Kuftyriev P.V. (2019). Yurydychnyi zmist poniatia elektronnoi demokratii. Aktualni problemy derzhavy i prava [Legal meaning of the concept of e-democracy. Current issues of state and law] : zb. nauk. pr. Vyp. 83 / redkol.: H.I. Chanysheva (holov. red.) ta in. Odesa : Helvetica. P. 92–99. [in Ukrainian].

9. Mytko A. (2015). Demokratsiia elektronna [Electronic democracy]. *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk dlia studentiv VNZ I–IV rivniv akredyt. / Za nauk. red. N.M. Khomy [V.M. Denysenko, O.M. Sorba, L.Ya. Uhryn ta in.], 2-he vyd., stereotyp. Lviv : "New World – 2000". P. 133–134. [in Ukrainian].*

10. Ponomarenko A.B., Kovalov D.V. (2017). E-demokratsiia yak sposib zdiisnennia priamoj demokratii [E-democracy as a way to implement direct democracy]. *Politychne zhyttia*. № 1–2. S. 9–15. [in Ukrainian].

11. Proekt Rady Yevropy "Spryiannia uchasti hromadian u demokratychnomu protsesi pryiniattia rishen v Ukraini" [Council of Europe Project "Promoting Citizen Participation in the Democratic Decision-Making Process in Ukraine"]. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/pcpdd> (дата звернення: 03.05.2021).

12. Rezoliutsiia 1653 (2009) "Elektronna demokratsiia" [Resolution 1653 (2009) "Electronic democracy"] : pryiniata Parlamentskoiu asambleiu Rady Yevropy 30.01.2009 r. (9 zasidannia). *Sessyia 2008 h. Pervaia chast 26-30 yanvara 2009 h. Dokumenty, pryiniatyte Assambleei. Predvartelnoe yzdanye. Parlamentskaia asambleia*. P. 89–94. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680630d7d> (дата звернення: 03.05.2021).

13. Abramowitz M.J. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis [Abramowitz M.J. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis]. [Elektronnyi resurs]. *Freedom House: site*. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/democracy-crisis> (дата звернення: 03.05.2021).

14. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) [Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy)] : Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers Deputies. URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf (дата звернення: 03.05.2021).

Democracy and e-democracy: essence, state and development prospects

Hedikova Natalia Pylypivna

PhD in Political Sciences, Professor, Professor at the Department of Political Science and Law South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky Staroportofrankivska str., 26, Odesa, Ukraine

The article focuses on the political analysis of the viability of modern democracy and the study of the concepts of e-democracy, which is based on the using of new information and communication technologies in obtaining and disseminating information, political discussion, socio-political decision-making.

It is established that the crisis is essentially a natural state of democracy, it exists and develops due to its own crises in these conditions, the tools and mechanisms of its creation are significantly changed in accordance with the possibilities of time and progressive development of civilization, overloading democratic institutions dynamics and direction of social progress. The article is analyzed of theoretical approaches and international normative documents, in particular Resolution 1653 (2009) "E-Democracy" and Recommendation CM / Rec (2009) 1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on e-democracy and the essential characteristics of national democracy. On the basis of the last document it is carried out the comparative analysis of set of principles of electronic democracy and generally accepted principles of democracy on a subject of their cooperation. It is defined that e-democracy is closely linked to democracy, in essence it shouldn't contradict the principles of democracy and ensure that citizens exercise their rights in the constitutionally defined provisions on public administration and cooperation or representative government of the government to which it belongs.

It has been proved that e-democracy is an evolutionary path of democracy development with using of new information and communication technologies. Accordingly it's the proposed e-democracy is considered as a tool of democracy, which calls for further development of democracy and improvement of democratic institutions.

Effectiveness of development and implementation of e-democracy tools in a particular state due to the form of government, type of political regime, level of development of technical infrastructure and information society, degree of protection and information security, literacy and awareness of citizens, public trust, access to modern means of communication of certain categories of the population, the ability of the state to support, expand the capabilities and range of applications of information and communication technologies, etc.

Key words: democracy, e-democracy, democratic institutions, principles of democracy, information and communication technologies.

Дмитренко Олена Анатоліївна

Перспективи фінансової незалежності неурядового сектору України

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.7>

Дмитренко Олена Анатоліївна
аспірантка відділу теоретичних і прикладних проблем політології Інституту політичних та етнопольтичних досліджень імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України
вул. Генерала Алмазова, 8, Київ, Україна

Проблема фінансової незалежності неурядового сектору залишається доволі дискусійним питанням, оскільки фінансова спроможність з одного боку та неупереджена діяльність організації з іншого вимагають від сектору гнучкості, а від дослідників – об'єктивності. У будь-якому разі балансування між двома важливими аспектами діяльності третього сектору потребує особливої уваги, оскільки ефективність роботи та перспективи розвитку неурядових організацій прямо залежні від пошуку справедливих і дієвих рішень питання. З метою оцінки тенденцій і перспектив розвитку фінансової незалежності НУО в дослідженні аналізується один із найбільш неупереджених способів самозабезпечення функціонування НУО – вихід їх у площину публічних закупівель. Враховуючи великий набір емпіричних даних, зібраних для статті, можливо визначити, що зміцнення позицій НУО на ринку торгівлі з державою має позитивні тенденції та сприятиме вже найближчими роками перебудові сектору та його посиленню. Зокрема, до таких висновків спонукає щорічне збільшення кількості НУО, які беруть участь у закупівлях, а також підвищення відсотка успішних торгів, що в сукупності свідчить не лише про нарощування кількісних показників, але також про професіоналізацію НУО, щонайменше у сфері фінансового менеджменту та відповідальності перед державою. У процесі дослідження встановили, що перспективи розширення пропозиції послуг для населення від неурядових організацій виходять за межі сфери соціального обслуговування, фіксуючи факти організації третім сектором послуг у сфері культури, консультування, освіти, аналітики тощо. Ця тенденція є порівняно новою для українських реалій, яка досить швидко розвивається.

У межах дослідження основою емпіричної бази стали відкриті бази даних, а також електронні інструменти, які агрегують і зберігають інформацію про всі закупівлі, проведені в державі за бюджетні кошти. Тож усі числові дані, використані в тексті статті та для формування діаграм і таблиць, зібрані та зведені за допомогою електронного інструменту бігрозого. Нині такі інструменти дають змогу безперешкодно проводити періодичний моніторинг стану фінансових відносин третього сектору з державою, що сприяє вчасному виявленню проблемних аспектів і коригуванню відповідної політики.

Ключові слова: неурядовий сектор, громадська організація, благодійна організація, фінансова спроможність, сервісні НУО.

Вступ. Питання фінансування неурядових організацій в Україні сьогодні залишається досить дискусійним, є низка факторів, які під час розгляду під різними кутами зору виступають доволі неоднозначними. З одного боку, одна з базових характеристик сектору – його неприбутковість, а отже, відсутність підприємницького мотиву в діяльності. З іншого боку, неурядові організації сьогодні доволі часто виступають провайдером послуг для населення і держави, організація яких має свою вартість, а відповідно, повинна оплачуватись, щоб НУО могли їх провадити. Протягом останніх п'яти років на законодавчому рівні було ухвалено низку нормативних актів, які, зокрема, полегшили доступ неурядових організацій до українського ринку. Одним із основних таких документів став Закон України «Про публічні закупівлі» 2015 року. Це сприяло поступовому виходу НУО на ринок, насамперед послуг, утім, практика показує, що нині участь неурядових організацій у публічних закупівлях не обмежується звичними для сектору послугами із правової допомоги, соціальної роботи, а є набагато ширшою. Перспективу зміцнення позицій третього сектору як учасника публічних закупівель досліджено не досить, тож нині складно

спрогнозувати, наскільки це є позитивним феноменом для третього сектору.

Мета та завдання. Дослідити практику та тенденції участі неурядових організацій у публічних закупівлях, а також ставлення замовників (передусім органів влади) до НУО як фінансових партнерів. Це дасть змогу сформуванню досить детальний портрет фінансово-господарської спроможності сектору, а також оцінити перспективи його зміцнення у найближчі роки.

Методи дослідження. Для дослідження використали метод нормативного аналізу задля вивчення законодавчих можливостей та обмежень участі НУО у публічних закупівлях. Метод порівняльного та ретроспективного аналізу використали під час вивчення відкритих даних із метою визначення особливостей і тенденцій публічних закупівель за участі організацій третього сектору.

Результати. У дослідженнях неурядового сектору в контексті реформування сфери публічних закупівель академічне середовище більшою мірою зосереджується на питаннях виконання ним контролювальної функції. Перш за все цікавість до цього аспекту викликає створена невдовзі після запуску самої системи електронних закупівель спільнота громадського моніторингу Dozorro.

За своєю природою спільнота є коаліцією громадських організацій, які спеціалізуються на виявленні порушень під час проведення закупівель за бюджетні кошти та допомозі контролювальним органам у ліквідації цих порушень. Нині можна говорити про те, що ця спільнота є однією з найбільш дієвих коаліцій НУО, результативність якої можливо виміряти, оскільки організації працюють із закупівлями за допомогою спеціально створеного електронного інструменту. Тобто можливо безперешкодно переглянути інформацію про те, які конкретно дії організація зробила та до яких результатів це призвело. У цьому аспекті прецедент діяльності спільноти дослідники розглядають як успішний кейс у сфері реалізації громадськістю контролювальної функції, як один із найбільш дієвих інструментів залучення громадськості до антикорупційної діяльності, а також із погляду інституціоналізації як одну з успішних практик мережування НУО. Дослідження всіх згаданих напрямів є досить новими, втім, популярними на теренах багатьох наук, зокрема економіки, політології, юриспруденції тощо. Серед вітчизняних учених феномен спільноти громадського моніторингу в різних контекстах досліджують І. Ткачук, О. Костенко, Л. Поліщук, А. Білецький, Г. Доценко, Л. Чолій тощо. Менш популярним аспектом досліджень є вивчення НУО в системі публічних закупівель не як допоміжного механізму контролю, а як повноцінного учасника ринку публічних закупівель, який на ряду з бізнесом може бути партнером держави в її забезпеченні потреб населення. З одного боку, неурядовий сектор за своєю природою є неприбутковим, що також закріплено українським законодавством. Зокрема, згідно із Законом України «Про громадські об'єднання» вони є непідприємницькими товариствами, які працюють без мети отримання прибутку [2]. Тож, відповідно, і податковий кодекс визначає, що громадські організації можуть бути віднесені до неприбуткових організацій та не бути платником податку на прибуток [3]. Водночас статусу неприбутковості організація має набути самостійно та при цьому повинна відповідати низці вимог законодавства, щоб його отримати та зберігати. Насамперед у своїй роботі НУО не має керуватися метою отримання прибутку. Це не означає, що неурядова організація не має права отримувати кошти як плату за сервіси чи роботи, які виконує на замовлення (зокрема, держави). Утім, усі ресурси, які НУО отримує таким шляхом, мають спрямовуватися на статутну діяльність організації та не можуть бути розподілені між членами або засновниками. Ця умова також зображена у ст. 133 Податкового кодексу України. У такому разі вимоги законодавства повною мірою відповідають характеру діяльності та мотивам створення неурядової організації. В ідеальній моделі функці-

онування третього сектору діяльність кожної без винятку організації спрямована на благо суспільства, а отже, усі ресурси, які залучаються, використовуються задля створення сервісів, послуг, рішень, продуктів тільки для громад. У такому аспекті розглядає неурядовий сектор лєвова частина науковців – як вітчизняних, так і зарубіжних. Аналогічної думки притримуються й самі НУО та організації, які вкладають ресурси у їх розвиток. Для прикладу, Світовий банк у своїх публікаціях використовує визначення НУО, яке, зокрема, акцентує на їхньому альтруїстичному характері існування. В одному зі своїх видань наприкінці 90-х років фахівці Банку визначали НУО як «приватні організації, які полегшують страждання, адвокатують інтереси бідних, займаються захистом навколишнього середовища, наданням соціальних послуг і сприяють розвитку громад» [5]. Схожих поглядів притримуються й сучасні зарубіжні дослідники. Для прикладу, Д. Льюїс, Н. Каздзи та С. Темудо у своїй недавній книзі зазначають, що Світовий банк досить плідно співпрацює з організаціями третього сектору, їхню участь зазначили у 82 % програм, які фінансуються банком у всьому світі [4].

Однозначно на практиці такої ідеальної моделі немає. Час від часу в країні з'являються недобросовісні організації, які, прикриваючись своєю громадською діяльністю, отримують статус неприбутковості та використовують його з метою ухилення від сплати податків і власного збагачення. Такі прецеденти не залишаються непоміченими та впливають на громадську думку та погіршення ставлення населення до неурядового сектору, що, як наслідок, змушує й академічну спільноту ставити під сумнів роль і необхідність розвитку третього сектору. Одним із прикладів цього є робота вітчизняного науковця В. Дементова, який у своїй статті «Громадські організації в Україні: вплив на прийняття соціально-відповідальних рішень», пропонуючи класифікацію організацій із 5 видів, у жодному випадку не розглядає організації третього сектору як спільноту, яка продукує сервіси для населення або виступає посередником між державою та суспільством в інтересах останнього. Отже, сутність і природа діяльності НУО зводиться до 5 сенсів:

- ГО-сателіти (підтримують партійні інтереси);
- іміджеві ГО (для формування іміджу конкретного політичного або бізнес-діяча);
- ГО «грантоїди» (для збагачення вузького кола людей);
- «диванні» ГО (для реалізації політичної або комерційної мети);
- професійні ГО (захист прав вузького кола людей, де-факто профспілки) [1].

Тобто випадки появи недобросовісних НУО розглядаються не як виняток, а як правило, за яким діє сектор загалом. Утім, сьогодні ми маємо доволі

велику кількість прикладів організацій, союзів і цілих коаліцій НУО, які демонструють свою позитивну роль і результати діяльності яких можливо перевірити та виміряти. Одним із прикладів є безпосередньо описана вище спільнота Dozorro, утім, окрім неї, уваги заслуговують також сервісні НУО, діяльність яких полягає в наданні населенню юридичних, психологічних, соціальних, освітніх і навіть медичних послуг. Часто робота таких організацій зосереджується на окремих групах людей, які мають складнощі з доступом до послуг, що забезпечуються державою, або їхньою якістю. На третьому десятиріччі незалежності нашої країни вже можливо спостерігати не поодинокі випадки існування таких НУО, а базову інституційну структуру сервісного обслуговування громадян третім сектором. Водночас характерною особливістю становлення цього феномену виступає сприяння з боку держави, що відбивається в розширенні прав і можливостей НУО реалізувати себе як провайдера послуг через організацію відповідного нормативного підґрунтя. Насамперед досліджень варті закони України «Про публічні закупівлі» та «Про соціальні послуги», у сукупності саме вони закладають нормативну базу оформлення системи неурядового обслуговування громадян.

Перший нормативний акт визначає можливість участі в публічних закупівлях організацій незалежно від їхньої організаційно-правової форми, а отже й неурядових організацій на умовах, рівних з іншими учасниками ринку. Теоретично неурядові організації можуть бути постачальниками товарів, робіт і послуг, проте, вдаючись до мети діяльності більшості з них, характерно, що основним сегментом ринку для них став ринок послуг. Другий згаданий нормативний акт регулює систему організації надання соціальних послуг, в основі якої також закладено перехід до конкурентного середовища надавачів. Практичне використання обох нормативних актів у результаті має збільшити конкуренцію навколо організації соціального забезпечення загалом і серед НУО зокрема. Як результат, це має

відкрити нові перспективи шляхом стимуляції підвищення якості послуг, розширення їхнього спектра, а також виникнення необхідності у зміцненні організаційної структури організацій та професіоналізації кадрів. Підтвердженням гіпотези про поступове збільшення пропозиції послуг різного характеру, насамперед соціальних із боку НУО в останні роки, є відкриті дані системи електронних закупівель. Аналіз даних про проведені через електронну систему закупівлі показав, що станом на сьогодні співвідношення участі НУО у закупівлях товарів і послуг становлять 20 % на 80 %, де лівова частка випадає на останні. За результатами їх аналізу ми встановили, що попри те, що неурядові організації досі становлять невелику частину серед усіх учасників ринку, щорічно кількість їх контрактів із державою на надання послуг зростає.

З даних таблиць бачимо, що протягом останніх трьох років у системі збільшувалася кількість НУО, які реєструються та беруть участь у закупівлях. Дещо поменшала кількість закупівель, у яких узяли участь ГО у 2019 році, порівняно з попереднім, проте збільшення вартості договорів та учасників може свідчити про перехід замовників до використання багатолотових закупівель або оптимізації потреб у послугах. У 2020 році можемо спостерігати суттєве зростання й кількості закупівель, де НУО взяли участь і обсяг укладених договорів. Наприклад, у 2020 році третій сектор шляхом участі в публічних закупівлях уклав договорів із державою та місцевими структурами загальною вартістю у 252,3 млн грн. Окрім того, показник кількості учасників щодо кількості закупівель свідчить про системність участі НУО у закупівлях. Отже, у середньому підрахунку у 2020 році одна організація брала участь у трьох закупівлях, що свідчить про нарощування потенціалу НУО як повноправного партнера держави в цій сфері.

Серед предметів закупівель популярними залишаються послуги у сфері культури та спорту; охорони здоров'я; соціальні послуги; послуги із професійної

Таблиця 1

Участь неурядового сектору в публічних закупівлях (громадські організації, об'єднання, спілки)

Рік	Кількість учасників – НУО (од.)	Кількість закупівель за участі НУО (од.)	Сума договорів (млн грн)
2018	201	843	94,4
2019	246	761	100,9
2020	367	1065	134,5

Таблиця 2

Участь неурядового сектору в публічних закупівлях (благодійні організації, товариства, фонди)

Рік	Кількість учасників – НУО	Кількість закупівель за участі НУО	Сума договорів (млн грн)
2018	49	87	32,3
2019	88	167	78,5
2020	82	225	117,8

Участь НУО у закупівлях

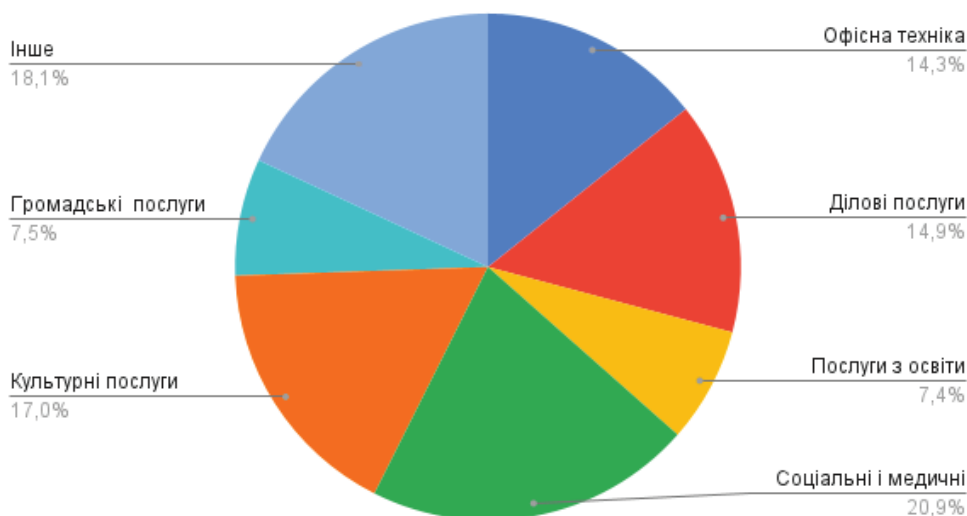

Рис. 1. Розподіл участі НУО в закупівлях за їхнім предметом

*Інше – 32 категорії предметів закупівель, кількість лотів за участю НУО в яких становить менш як 3% для кожної

перепідготовки та інше навчання; робота з безпритульними тваринами; консультаційні послуги в різних галузях, а також дизайн і маркетинг тощо.

З діаграми бачимо, що найпопулярнішими послугами, організацію яких пропонують на ринку організації третього сектору, є послуги у сфері охорони здоров'я та соціального забезпечення, культури та спорту, а також ділові послуги. До останньої категорії належать юридичні, консультаційні, маркетингові послуги, а також послуги у сфері аналітики й досліджень. Загалом же ми бачимо, що неурядові організації нині беруть участь не лише в тих закупівлях, які передбачають розв'язання питань громади на тій чи іншій території, але долучаються також і до роботи окремих комунальних/державних структур в організації тих чи інших сервісів безпосередньо для них. У цьому аспекті ми можемо припустити фактор збільшення довіри державних/комунальних структур до НУО, яка знаходить відбиток у замовленнях фахових послуг, пропозиція на які на ринку й без того досить широка саме серед неурядових організацій.

Висновки. В останні п'ять років становище неурядового сектору в Україні в аспекті здобуття фінансової незалежності суттєво поліпшилось. У створенні сприятливого середовища не останню роль відіграла й держава. Створення законодавчого підґрунтя, а насамперед ухвалення законів «Про публічні закупівлі» та «Про соціальні послуги» дали змогу третьому сектору зайняти на ринку власну нішу. Залишається дискусійним питання про балансування НУО між статусом неприбутковості й участю у фінансово-господарській діяльності, проте розв'язання цього питання більшою мірою залежне від обсягів і характеру такої діяль-

ності. Однак спроможність НУО будувати партнерські відносини з державою та брати на себе відповідальність за якість життя населення виступає позитивним фактором інституціоналізації сектору. Нині частішають прецеденти участі НУО у публічних закупівлях та як результат, організації третім сектором тих чи інших сервісів для громад, що в перспективі вже найближчим часом дасть змогу оцінити оптимальність побудови такої моделі взаємовідносин «держава – НУО – населення».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дементов В. Громадські організації в Україні: вплив на прийняття соціально-відповідальних рішень. *Теорія та практика державного управління*. 2010. № 4. С. 452–457.
2. Про громадські об'єднання : Закон України в ред. від 22 червня 2012 р. № 4572-VII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
3. Податковий кодекс України в ред. від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
4. Lewis D., Kanji N., Themudo N. Non-governmental organization and development. London : Routledge, 2020. 272 p.
5. Malena C. Working with NGO. Practical guide operational collaboration between the World Bank and NGO, Washington DC, 1995. 136 p.

REFERENCES:

1. Dementov V. (2010) Hromadski orhanizatsii v Ukraini: vplyv na pryiniattia sotsialno-vidpovidalnykh rishen [Public organizations in Ukraine: influence on socially responsible decisions]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 4, pp. 452-457 [in Ukrainian].

2. Pro hromadski obiednannia vid 2012 [On the public associations from 2012]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> [in Ukrainian].

3. Podatkovyi kodeks Ukraine vid 2010 [Tax code of Ukraine from 2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

4. Lewis D., Kanji N., Themudo N. (2020) Non-governmental organization and development. London: Routledge, 272 p. [in English].

5. Malena C. (1995) Working with NGO. Practical guide operational collaboration between the World Bank and NGO, Washington DC, 136. [in English].

Prospects of financial independence of the non-governmental sector of Ukraine

Dmytrenko Olena Anatoliivna

Postgraduate Student at the Department of Theoretical and Applied Problems of Political Science
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine
Almazova str., 8, Kyiv, Ukraine

The issue of the financial independence of the non-governmental sector remains quite debatable, as the financial capacity of the organization and the impartiality of the organization, on the other, require flexibility from the sector and objectivity from researchers. In any case, balancing between two essential aspects of the third sector requires special attention, as the effectiveness and prospects of non-governmental organizations are directly dependent on finding reasonable and practical solutions. In order to assess the trends and prospects for the development of financial independence of non-governmental organizations, this study analyzes one of the most unbiased ways of self-sufficiency of non-governmental organizations—their entry into the plane of public procurement. Given the large set of empirical data collected for this article, it is possible to determine that strengthening the position of non-governmental organizations in the trade market with the state has positive trends and will contribute to the restructuring of the sector in the coming years and its strengthening. In particular, such conclusions are prompted by the annual increase in the number of non-governmental organizations involved in procurement and an increase in the percentage of successful bidding, which indicates increasing quantitative indicators and the professionalization of non-governmental organizations, at least in financial management and accountability. This trend is relatively new for Ukraine realities, which has been developing quite rapidly for last five years. In the framework of this study, the basis of the empirical database was open databases and electronic tools that aggregate and store information about all purchases made in the state for budget funds. Therefore, all data used in the text, tables and diagrams were collected and summarized using the electronic tool biprozorro. At present, such tools will allow for periodic monitoring of the state of financial relations of the third sector with the state, which will allow identifying problematic aspects on time and adjusting the relevant policies.

Key words: non-governmental sector, public organization charitable organization, financial capacity, service NGOs.

Дудкевич Василь Ілліч

Євроінтеграційні практики України: специфіка політико-нормативного регулювання

УДК 327.323

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.8>

Дудкевич Василь Ілліч
аспірант кафедри політичних
інститутів і процесів
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна

Набуття Україною статусу асоційованого та в перспективі повноправного члена Європейського Союзу потребує, з одного боку, створення ефективної нормативно-правової бази співробітництва України та Європейського Союзу, а з іншого – інтенсифікації процесу формування відповідних внутрішніх передумов шляхом проведення системних реформ в усіх сферах суспільного життя, утілення ефективної моделі забезпечення національної безпеки, зміцнення демократичних інституцій.

Метою статті визначено дослідження специфіки реалізації євроінтеграційних практик України на основі аналізу нормативно-правового складника моделі співпраці України та Європейського Союзу. Мету розкрито через виконання низки завдань: характеристика основних етапів розвитку євроінтеграційних практик України, визначення досягнень і ризиків на кожному з них, аналіз сучасних проблем реалізації євроінтеграційних практик України. Для досягнення окресленої мети було застосовано систему методів, зокрема нормативного, структурно-функціонального, компаративного, соціологічного, статистичного тощо.

Запропоновано періодизацію формування та реалізації євроінтеграційних практик України на основі аналізу політико-нормативного складника відносин між Україною та ЄС: етап визначення пріоритетів (1991–1998 рр.), етап співпраці та партнерства (1998–2014 рр.), етап асоціації та інтеграції (2014 р.). Особливістю підготовчого етапу визначено активний процес налагодження взаємовідносин з ЄС, початок формування сталої нормативної бази взаємовідносин Україна – ЄС під час збереження інтересів впливових еліт щодо збереження статусу-кво.

Дослідження другого етапу продемонструвало інтенсифікацію процесів унормування співпраці Україна – ЄС, адаптації українського законодавства до європейських стандартів, залучення переговорів щодо створення умов для інтеграції ринку України у спільний ринок ЄС. Водночас серед проблемних аспектів періоду виділено, з одного боку, декларативність реформ, відставання у приведенні нормативної бази до європейських стандартів, низьку ефективність інституціональних структур, з іншого – занадто об'ємний для оговореного терміну виконання в три роки перелік зобов'язань, покладених на Україну згідно з Планом дій, неготовність усередині ЄС до більш поглибленої співпраці.

Акцентується на здобутках сучасного етапу асоціації та інтеграції, що підтверджується результатами звіту як уряду, так і громадськості. Водночас сформульовано низку ризиків: корупція, неефективна політика інформування населення про євроінтеграцію, відсутність консенсусу в політикумі та соціально-економічні проблеми, російська гібридна агресія, спалах світової пандемії, посилення відцентрових процесів усередині ЄС.

Ключові слова: політика євроінтеграції, євроінтеграційні практики, Європейський Союз.

Вступ. Євроінтеграційні процеси та членство України в Європейському Союзі є основним інструментом реалізації національних інтересів, розбудови правової та демократичної держави, зміцнення вже наявних і впровадження нових механізмів функціонування громадянського суспільства в Україні відповідно до європейського зразка. Набуття Україною статусу асоційованого та в перспективі повноправного члена Європейського Союзу визначено стратегічною метою для нашої держави. Зрозуміло, що досягнення таких цілей потребує, з одного боку, створення ефективної нормативно-правової бази співпраці України та Європейського Союзу, а з іншого – інтенсифікації процесу формування відповідних внутрішніх передумов шляхом проведення системних реформ в усіх сферах суспільного життя, утілення ефективної моделі забезпечення національної безпеки, зміцнення демократичних інституцій.

Мета та завдання. Дослідити специфіку розвитку євроінтеграційних практик України на основі аналізу нормативно-правової моделі співпраці України та Європейського Союзу. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: характеристика основних етапів розвитку євроінтеграційних практик України, визначення досягнень і ризиків на кожному з них, аналіз сучасних проблем реалізації євроінтеграційних практик України.

Методи дослідження. Для досягнення окресленої мети було застосовано систему методів, зокрема нормативного, структурно-функціонального, компаративного, соціологічного, статистичного тощо.

Результати. Євроінтеграційні практики України – це організована згідно з конкретним планом робота державної влади щодо впровадження європейських стандартів в усі сфери суспільного життя через процес створення нормативно-право-

вої бази інтеграції, формування відповідних структур реалізації політико-правових рішень із метою набуття членства в ЄС.

Досліджуючи специфіку реалізації євроінтеграційних практик України, пропонуємо виділити умовно декілька етапів на основі аналізу політико-нормативного складника відносин між Україною та ЄС: етап визначення пріоритетів (1991–1998 рр.), етап співпраці та партнерства (1998–2014 рр.), етап асоціації та інтеграції (2014 р.).

Після розпаду СРСР та здобуття у 1991 р. Україною державної незалежності наявність усталених економічних зв'язків із колишніми республіками СРСР, з одного боку, та водночас перебування країни в зоні нейтрального спостереження країн Європейського Союзу – з іншого, зумовили вибір багатовекторності зовнішньополітичного поступу з метою забезпечення українського національного інтересу у всіх геополітичних процесах. Водночас парламент України постановою Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України» визначив прагнення українського народу щодо набуття повноправного членства в Європейському Союзі.

Про розвиток європейського зовнішньополітичного вектора на першому етапі свідчили регулярні зустрічі «Україна – Трійка ЄС» на рівні міністрів закордонних справ (щодо стану розвитку відносин Україна – ЄС), відкриття представництва Комісії Європейських співтовариств (жовтень 1993 р.) та України при Європейських співтовариствах (липень 1995 р.), засідання Спільного комітету Україна – ЄС, визнання за Україною статусу країни з перехідною економікою (червень 1996 р.).

Однак у перше десятиліття незалежності Україна була переважно в зоні нейтрального спостереження для ЄС. Відносини базувалися на туманній Угоді про партнерство та співпрацю між Україною та ЄС від 1998 р. (подібні угоди пропонувались усім пострадянським державам). Жодна країна-член ЄС на той час не розглядала Україну як пріоритет своїх геополітичних інтересів, зокрема, через географічну відстань і близькість останньої до Росії [12]. Цим було зумовлено довготривалість процесу підготовки та ратифікації угоди з 1994 р. по 1998 р.

Тобто перший окреслений період ознаменувався закладанням фундаменту для подальших дій влади щодо української євроінтеграції через визначення європейського вектора розвитку як стратегічного, активним процесом налагодження взаємовідносин з ЄС, ухваленням Угоди про партнерство як «дорожньої карти» взаємовідносин Україна – ЄС. На цьому етапі розпочався процес адаптації українського законодавства до законодавства ЄС через ухвалення низки указів і резолюцій відповідних державних органів. На момент ратифікації Угоди з приблизно 10 тисяч законодавчих актів України тільки близько

400 насправді відповідали європейським стандартам [12].

Водночас демонстрація суперечливої підтримки європейського курсу з боку політичних еліт, відсутність адекватних інституцій, здатних технічно здійснити положення Угоди, відтермінувала реалізацію інтеграційної перспективи. Наприклад, на кінець 1999 р. Україна не виконала 22 положення УПС і була занадто далекою від виконання вимог щодо вступу до СОТ, щоб перейти до створення зони вільної торгівлі з ЄС. Суперечливість цього періоду також була зумовлена знаходженням України в епіцентрі двох інтеграційних хвиль – європейської та євразійської, кардинально різних за цілями, умовами та природою [13].

Другий етап розвитку відносин з європейськими структурами характеризується інтенсифікацією процесів унормування положень Угоди про партнерство через ухвалення низки документів для реалізації євроінтеграційних практик. Наприклад, Указ Президента про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС від 11 червня 1998 р. визначав пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 р. Серед основних нормативних документів з боку ЄС, якими керувалась українська влада, стали положення Стратегії ЄС щодо України від 4 жовтня 1994 р., відповідних рішень Ради ЄС, декларацій та інше.

З метою розроблення конкретних практичних заходів щодо реалізації співпраці з ЄС, інституціоналізації та унормування розвитку відносин з європейськими структурами на всіх рівнях, цілеспрямованого формування в українському суспільстві стійкої проєвропейської більшості на основі Стратегії інтеграції України до ЄС було розроблено галузеві програми та затверджено національну Програму інтеграції України до ЄС (2000 р.). Організаційне забезпечення реалізації національної Програми Указом Президента України від 26 листопада 2001 р. було покладено на Уповноваженого України з питань європейської інтеграції. А вже у 2002 р. Президент України Л. Кучма визначав завданням найближчої перспективи не пізніше 2007 р. набуття Українською державою асоційованого статусу з Європейським Союзом. Однак відсутність реального прогресу в досягненні європейських стандартів державного управління ЄС за наявності чітко сформульованих вимог щодо бази нормативно-правових документів гальмували процес інтеграції, визначали «декларативність європеїзації» з боку української влади та призвели до визнання з боку ЄС необхідності розпочати консультації в більш довготривалому форматі.

Ситуація ускладнювалась відсутністю широкої підтримки ідеї європейської інтеграції на рівні ділової та адміністративно-політичної еліт України, небажанням останніх дотримуватися низки керівних принципів ЄС, низьким рівнем загальної обі-

знаності щодо питань інтеграції. Згідно з дослідженням UCEPS 2000 р., 74 % представників еліти, що ухвалює рішення, які брали участь в опитуванні, описували рівень інформації, що надається для підтримки курсу європейської інтеграції, як абсолютно неадекватний. Близько третини загального населення взагалі не мали інформації про європейські інтеграційні процеси [11]. До цього ж самі країни-члени ЄС не надавали Україні значної ролі в концепції європейської стратегії безпеки. Зокрема, згідно з положеннями європейської стратегії-2003, Україна розглядалася лише як частина певного кільця добре керованих демократій і країн із ринковою економікою на кордоні ЄС [12].

Зрушення у практичній площині євроінтеграційних практик України відбулись, з одного боку, після подій Помаранчевої революції, з іншого – отримали посилення в межах Європейської політики сусідства (ЄПС), ініційованої у 2004 р., а згодом трансформованої в механізм регіональної та секторальної диференціації через нездатність ЄПС забезпечити реалізацію політико-економічних інтересів ЄС у ширшому геополітичному контексті. Зокрема, ухвалення законів щодо вступу України до СОТ (2005–2006 рр.) сприяли інтенсифікації цього руху. Активізація роботи раніше створених євроінтеграційних структур України (Міністерство економіки і європейської інтеграції, парламентський комітет і Державний секретар із питань європейської інтеграції) посилювали контроль за процесом відповідності законодавства України нормативним стандартам ЄС.

Зазначимо, що наявність сумнівних наслідків процесу інтеграційного розширення ЄС в 2004 р. та складність процесу адаптації нових членів Союзу зумовили дискусії щодо втілення декількох концепцій «ЄПС» та «ЄПС+» (запровадження механізму «розширеної асоціації» для держав, які прагнуть набути членства в ЄС. Водночас жодна з них не передбачала визначення перспективи членства в ЄС), відтермінували обговорення можливості членства України на цьому етапі. Тому політика євроінтеграції України набула форми відносин – «тісна співпраця» – як проміжна фаза між чинною «політикою сусідства» та повноправним членством у ЄС і знайшла своє зображення в ухваленому у 2008 р. Плані дій «Україна – Європейський Союз» [1, с. 53].

Належне й ефективне виконання Плану дій було важливим у кількох аспектах. По-перше, рівнем виконання Плану дій вимірювався рівень реформування України та давав змогу робити комплексне спостереження глибини реформ у динаміці. По-друге, ефективність його виконання стала лакмусовим папірцем для європейської сторони стосовно реальної зацікавленості України в інтеграції до ЄС, готовності впроваджувати радикальні реформи, а не лише оперувати проєвропейською

риторикою. По-третє, рівень виконання Плану дій на момент завершення його терміну в лютому 2008 р. значною мірою визначав зміст майбутньої угоди та шанси України покласти в її основу щось більше, ніж угоду про вільну торгівлю [5, с. 17].

Позитивно оцінюючи виконання Плану дій Україна – ЄС, зазначаємо на цьому етапі визнання країни з ринковою економікою в межах антидемпінгового законодавства ЄС, підвищення рівня взаємодії України з ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки, укладення низки важливих угод у текстильній, енергетичній сферах, урегулювання кризових ситуацій, приєднання до Болонського процесу тощо.

Практичним інструментом відносин Україна – ЄС, який був розроблений сторонами на заміну Плану дій Україна – ЄС (втратив чинність у березні 2009 р.), став Порядок денний асоціації (ПДА). Ухвалення такого документа мало на меті підготовку умов і сприяння ефективній імплементації положень майбутньої Угоди про асоціацію. Схвалений Радою з питань співпраці між Україною та ЄС 16 червня 2009 р., він закріпив принципи спільної власності та спільної відповідальності за кінцевий результат, що передбачало глибше залучення саме Євросоюзу до процесів реформування України та поглиблення інтеграційних процесів між Україною та ЄС, на відміну від Плану дій Україна – ЄС, який українська сторона здебільшого виконувала самотужки [2]. У 2014 р. в умовах російської агресії Порядок денний асоціації було значним чином оновлено відповідно до рекомендацій Європейської служби зовнішніх дій і його було визнано основним політичним інструментом реалізації та моніторингу Угоди про асоціацію.

Зазначимо, що історія переговорів щодо нового базового договору між Україною та ЄС на заміну Угоди про партнерство та співпрацю бере початок у березні 2007 р. Офіційну заяву про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію лідери України та ЄС оголосили у грудні 2011 р., а наміри щодо парафування угоди було втілено наприкінці березня 2012 р. Водночас відносини між Україною та ЄС вже входили в період політичної стагнації і кризи, відбувалось поступове згортання євроінтеграційного курсу. Декларації про пріоритетність європейського напрямку та офіційне закріплення цієї ідеї в Законі «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» (2010 р.) супроводжувалися монополізацією влади в Україні, посиленням авторитарних тенденцій [3, с. 8]. Нарешті відмова української влади від укладення Угоди про асоціацію з ЄС поряд з активним просуванням ідеї участі у проєкті Митного союзу з РФ, Казахстаном і Білоруссю стала приводом до масових протестів у центрі Києва, а згодом призвела до революційних подій і введення російських військ на територію України.

Так умовно хронологічно відбулося завершення другого періоду втілення євроінтеграційних практик України. Цей етап ознаменувався закладенням основоположної бази для набуття членства в ЄС, адаптацією законодавства до європейських стандартів і вимог згідно з ухваленими стратегіями, планами дій, започаткуванням переговорів щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, створенням умов для інтеграції ринку України у спільний ринок ЄС. Серед рутинних моментів, які уповільнювали темпи, стала імплементація сотень європейських нормативних актів для узгодження та приведення державного сектору, політики та економіки України до стандартів ЄС. Інституційний складник забезпечення євроінтеграційного курсу, тобто наявності ефективної системи органів із питань європейської інтеграції, як основна умова для забезпечення успішності процесу загалом виявився низько ефективним. Це знайшло свій прояв у відсутності координованості повноважень і завдань, їхньому дублюванню або неефективному делегуванню з боку різних відомств, дефіциті комунікації, браку публічної активності з тематики європейської інтеграції тощо.

Початок сучасного етапу (2014 р.) став переломним у виборі України між євразійським і європейським векторами розвитку держави на користь останнього, де відбулось усвідомлення природності європейського шляху для України як засобу збереження національної державності у протистоянні агресивному російському впливу [10]. Досліджувана динаміка ставлення громадян України до ЄС продемонструвала логічність і послідовність вибору європейського вектору з боку українського суспільства. Зокрема, дослідження Центру Разумкова, починаючи з 2002 р., фіксували переважання кількості прихильників євроінтеграції над її противникам, поступове зменшення цінителів євразійської інтеграції. Якщо протягом довоєнних років (2011–2013 рр.) така частка становила близько третини респондентів, то в наступні роки частка симпатиків Євразійського економічного союзу (колишнього Митного союзу країн СНД) впала – у 2015р. до 15,9 %, а в 2017 р. вже знизилася до 7,8 %. Відповідно, у цей період зростала частка прихильників євроінтеграційного шляху. А в грудні 2017 р. їхня кількість становила вже майже 60 % українських громадян [13].

На цьому етапі модель співпраці та партнерства України та ЄС було трансформовано в модель асоціації та інтеграції. Цього разу ратифікація документа всіма країнами-членами Євросоюзу тривала три роки й набула чинності 1 вересня 2017 р. Варто наголосити, що цей процес відбувався з певними труднощами. Наприклад, за результатами консультативного референдуму 6 квітня 2016 р. в Нідерландах 61 % виборців виступило проти ратифікації Угоди (до

речі, ініціатива була озвучена євроскептиками країни під російським зовнішнім впливом) [6].

Для подолання кризи ратифікаційного процесу у грудні 2016 р. Євросоюз ухвалив окремий додаток до Угоди про асоціацію з Україною, згідно з яким асоціація не пов'язується з перспективою членства України в ЄС, з наданням Україні гарантій колективної безпеки та військової допомоги та зобов'язаннями ЄС щодо фінансової підтримки України. Насправді в самому документі йдеться про перспективу членства та не йдеться, але зазначається, що відхід від боротьби з корупцією з боку України, зневага до демократії, свобод людини або верховенства права можуть стати причиною для призупинення асоціації.

Отже, спроба посилення російського впливу через організацію такого плебісциту в Нідерландах продемонструвала пріоритетність збереження європейської ідентичності. Водночас вона окреслила огріхи консенсусного механізму ухвалення рішень, акцентувала на розбіжностях у позиціях країн-членів ЄС, що спричинені внутрішньополітичною кон'юнктурою, геополітичними орієнтаціями, зовнішніми впливами тощо.

Складнощі процесу ратифікації угоди з Україною зобразили наявне в європейському суспільстві суперечливе ставлення до проблеми майбутнього членства України. Зокрема, приватно значна кількість європолітиків належить до скептично налаштованої та розчарованої групи, в якій існує консенсус щодо неспроможності України здійснити швидке реформування через кон'юнктурність влади щодо виконання приписів західної політики [11].

Водночас на рівні громадян ЄС спостерігаються більш позитивні настрої. Наприклад, опитування громадської думки, проведене у Франції, Німеччині, Італії та Польщі соціологічним агентством "Kantar Profiles Division" із 22 по 29 вересня 2020 р. засвідчило підтримку України в ЄС із боку більшості респондентів (55 %). Поточне опитування продемонструвало, як і у 2015 р., найбільшою перешкодою для членства України в ЄС є корупція – 43,1 % (37,5 % – у 2015 р.) [10, с. 6].

На сучасному етапі рівень реалізації Угоди демонструє істотний прогрес. За даними моніторингового звіту, який підготував аналітичний центр «Український центр європейської політики», ступінь виконання угоди становить 41,6 %. Ця цифра майже збігається з результатами Урядового звіту, який презентували в лютому 2020 року (у ньому йшлося про виконання 42 % Угоди). Водночас зазначимо, що до 2025 року Україна має імплементувати близько 350 актів європейського законодавства [9].

Серед здобутків сучасного етапу реалізації євроінтеграційних практик виділяємо широкий спектр допомоги з боку європейських структур:

програма ЄС «Спеціальний захід для України», Програма підтримки приватного сектору України (EU “SURE” Program), Програма EU SURE – EU Support to Ukraine to Re-launch the Economy (Підтримка від ЄС Україні для відновлення її економіки), асоційована участь у Рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020», програма «Креативна Європа» [8, с. 24–25].

Аналізуючи просування та здобутки євроінтеграції, багато вчених виділяє низку внутрішніх і зовнішніх проблем. Основною внутрішньою проблемою, яка перешкоджатиме євроінтеграційному курсу України, експерти вважають насамперед неефективність системи державного управління – недостатній рівень компетенції держслужбовців, надмірну бюрократичність, не реформованість і корумпованість системи державного управління. Значним чином коригуватимуть процес реалізації євроінтеграційних практик ситуація на Донбасі (зокрема, нинішній збройний конфлікт, так і громадські настрої), високий рівень корупції в українському суспільстві, неефективна політика інформування населення про євроінтеграцію, відсутність консенсусу в політикумі та соціально-економічні проблеми. Саме з подоланням останніх пов'язане сприйняття євроінтеграційного курсу та визначення рівня його ефективності у свідомості українців [7, с. 3–4].

Серед несприятливих геополітичних тенденцій євроінтеграційної політики наголошують на відцентрових процесах усередині ЄС (тяжіння до сепаратизму, автономізації, замикання в національних межах, поширення євроскептичних настроїв), російській гібридній агресії, спалаху світової пандемії. Небезпечною загрозою для ЄС залишається перманентність спалахів тероризму. Міграційна криза позначилася на політиці мультикультуралізму, вплинула на процес формування загальноєвропейської ідентичності. Масштабне розширення кола країн-учасниць ЄС (2004–2013 рр.) спричинило тривале «внутрішнє навантаження» на соціально-економічну, фінансову систему, загострило конфлікти і проблеми з «новими» членами ЄС [4, с. 8].

Незважаючи на побоювання українських єврооптимістів щодо ревізії державної політики на європейському напрямі, спадкоємність і сталість євроінтеграційного курсу України зберігається. Про це свідчать урядові звіти про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2019 та 2020 рр., де євроінтеграція визначається наскрізним завданням реформування країни з метою досягнення Копенгагенських критеріїв, членства в ЄС, адаптації торговельної частини Угоди до сучасних економічних реалій, перспективи членства в ЄС. Однак, на думку Центру Разумкова, Угода, узгоджена ще у 2011 р., уже не відповідає реаліям і потенціалу

відносин Україна – ЄС, і наголошують на актуальності іншого порядку денного, який пов'язаний із комплексним оновленням цього документа з метою активного входження України до ЄС. А рушійною силою процесу оновлення угоди, на думку В. Зеленського, може стати укладення угоди з ЄС про «промисловий безвіз» як ключове завдання на наступні два роки [7; 4].

Висновки. Аналіз основних етапів координації євроінтеграційної політики дав змогу виділити низку загальних і специфічних рис, досягнень і проблемних сфер реалізації євроінтеграційних практик України. Підготовчий етап ознаменувався закладанням фундаменту для втілення європейського вектора розвитку як стратегічного, активним процесом налагодження взаємовідносин з ЄС, початком формування сталої нормативної бази взаємовідносин Україна – ЄС. Водночас він продемонстрував політичну фрагментацію, дискретність функцій і повноважень органів влади, наявність впливових інтересів еліт, зацікавлених у збереженні статус-кво.

Другий етап характеризувався інтенсифікацією процесів унормування основоположної бази для набуття членства в ЄС, адаптації законодавства до європейських стандартів, започаткуванням переговорів щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, створенням умов для інтеграції ринку України у спільний ринок ЄС. Однак серед проблемних аспектів євроінтеграційних практик України періоду співпраці та партнерства виділяємо, з одного боку, повільні темпи української влади переходу від декларацій до реального втілення реформ, відставання у відповідності нормативної бази до європейських стандартів, формування низькоефективних інституціональних структур, ухвалення ними несвоєчасних рішень, відсутність спадкоємності ухвалених програмних дій, з іншого – занадто об'ємний для оговореного терміну виконання в три роки перелік зобов'язань, покладених на Україну згідно з Планом дій, неготовність усередині ЄС до більш поглибленої співпраці.

На сучасному етапі асоціації та інтеграції відбувається подальший розвиток євроінтеграційного вектора, який характеризується значними здобутками, що підтверджується результатами урядових звітів і звітів громадськості. Викликами ефективного виконання Угоди для України залишаються, з одного боку, подолання внутрішніх проблем (неефективність системи державного управління, корупція, неефективна політика інформування населення про євроінтеграцію, відсутність консенсусу в політикумі та соціально-економічні проблеми тощо), з іншого – російська гібридна агресія, спалах світової пандемії, проблеми поширення євроскептичних настроїв, посилення відцентрових процесів усередині ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артёмов І.В. Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції : навч. посібник: У 2-х кн. Ужгород : Ліра. 2008. Кн. 1. 332 с. (Серія «Євроінтеграція: український вимір». Вип. 11).
2. Беззуб І.О. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. 2015. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209:suchasnij-stan-i-perspektivi-ukrajinskoji-evrointegratsiji&catid=8&Itemid=350%20%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B0%2012 (дата звернення: 12.04.2021).
3. Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства. Київ : Фонд «Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва», 2014. 50 с.
4. Інтеграція до ЄС: стан, особливості, виклики. *Центр Разумкова*. 2021. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf (дата звернення: 13.05.2021).
5. Малик Я., Парилляк О. *Плани дій Україна – ЄС як інструменти забезпечення європейської інтеграції*: зб. наук. пр. 2015. Вип. 42 «Ефективність державного управління». С. 13–20.
6. Розгромне голосування в Нідерландах: чи провалиться ЄС? *DW*. 2016. URL: <https://www.dw.com/uk/> (дата звернення: 14.12.2020).
7. Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. *Центр Разумкова*. 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf (дата звернення: 13.05.2020).
8. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: зміст та імплементація. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2015. 53 с.
9. Угоді 5 років. Що зробила Україна? Дослідження. *Український центр європейської політики*. 2020. URL: <http://ucep.org.ua/category/doslidzhennya> (дата звернення: 12.05.2021).
10. Як сприймають Україну в країнах ЄС? Кейси Німеччини, Франції, Італії, Польщі. Київ : Центр «Нова Європа». 2020. 44 с.
11. The EU and Ukraine: Taking a Breath. *Carnegie Europe*. 2018. URL: <https://carnegieendowment.org/2018/02/27/eu-and-ukraine-taking-breath-pub-75648> (дата звернення: 21.04.2020).
12. Why Does Ukraine matter to the EU? *Carnegie Europe*. 2013. URL: <https://carnegieeurope.eu/2013/04/16/why-does-ukraine-matter-to-eu-pub-51522> дата доступу 21.04.2020 (дата звернення: 21.04.2020).
13. Yakymenko Y., Pashkov M. Ukraine on the path to the EU: citizens' opinions and hopes. *TEPSA*. 2018. URL: <http://www.tepsa.eu/23326-2/> (дата звернення: 12.05.2020).

REFERENCES:

1. Artomov I.V. (2008) *Ukrainskyi vymir yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii* [Ukrainian dimension of European and Euro-Atlantic integration]: Navchalnyi posibnyk: U 2-kh kn. Uzhhorod: Lira. Kn. 1. 332 p. (Seriiia «Ievrointehratsiia: ukrainskyi vymir». Vyp. 11) [in Ukrainian].

2. Bezzub I. (2015) *Suchasnyi stan i perspektyvy ukrainskoi yevrointehratsii* [Current state and prospects of Ukrainian European integration]. *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV*. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209:suchasnij-stan-i-perspektivi-ukrajinskoji-evrointegratsiji&catid=8&Itemid=350%20%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B0%2012 [in Ukrainian].
3. *Ievrointehratsiia Ukrainy: dosvid susidiv ta perspektyvy obiednannia suspilstva* [European integration of Ukraine: the experience of neighbors and prospects for unification of society.]. Kyiv: Fond «Demokratychni initsiatyvy imeni I.Kucheriva». 2014. 50 p. [in Ukrainian].
4. Malyk Y., Paryliak O. (2015) *Plany dii Ukraina- YeS yak instrumenty zabezpechennia yevropeiskoi intehratsii* [EU-Ukraine Action Plans as Tools for Ensuring European Integration]. *Zbirnyk naukovykh prats, no 42 «Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia»*, pp. 13-20. [in Ukrainian].
5. *Intehratsiia do YeS: stan, osoblyvosti, vyklyky* (2021) [EU integration: status, features, challenges]. *Tsentr Razumkova*. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf [in Ukrainian].
6. *Rozghromne holosuvannia v Niderlandakh: chy provalytsia YeS?* (2016) [The crushing vote in the Netherlands: will the EU fail?] *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/> [in Ukrainian].
7. *Sektoralna intehratsiia Ukrainy do YeS: peredumovy, perspektyvy, vyklyky* (2020) [Sectoral integration of Ukraine into the EU: preconditions, prospects, challenges.]. *Tsentr Razumkova*. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf [in Ukrainian].
8. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS: zmist ta implementatsiia* (2015) [Association Agreement between Ukraine and the EU: content and implementation.]. Kyiv: *Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv*. 53 p. [in Ukrainian].
9. *Uhodi 5 rokov. Shcho zrobyla Ukraina? Doslidzhennia* (2020) [The agreement is 5 years. What has Ukraine done? Research]. *Ukrainskyi tsentr yevropeiskoi polityky*. URL: <http://ucep.org.ua/category/doslidzhennya> [in Ukrainian].
10. *Iak spryimaiut Ukrainu v krainakh YeS? Keisy Nimechchyny, Frantsii, Italii, Polshchi* (2020) [How is Ukraine perceived in EU countries? Germany, France, Italy, Poland cases.]. Kyiv: *Tsentr «Nova Yevropa»*. 44 p. [in Ukrainian].
11. *The EU and Ukraine: Taking a Breath* (2018). *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieendowment.org/2018/02/27/eu-and-ukraine-taking-breath-pub-75648> [in English].
12. *Why Does Ukraine matter to the EU?* (2013) *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieeurope.eu/2013/04/16/why-does-ukraine-matter-to-eu-pub-51522> [in English].
13. *Yakymenko Y., Pashkov M. (2018) Ukraine on the path to the EU: citizens opinions and hopes. TEPsa*. URL: <http://www.tepsa.eu/23326-2/> [in English].

European integration practices of Ukraine: specifics of political and regulatory regulation

Dudkevych Vasyl Illich

Postgraduate Student at the Department
of Political Institutions and Processes
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University
Shevchenko str., 57,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

Ukraine's acquisition of the associate status and in the future full member of the European Union requires, on the one hand, the creation of an effective legal framework for cooperation between Ukraine and the European Union, and on the other – intensification of forming appropriate internal preconditions by implementing systemic reforms, an effective model for ensuring national security, strengthening democratic institutions.

The research problem for this article is to determine the specifics of the European integration practices implementation of Ukraine based on the analysis of the regulatory component of the cooperation model between Ukraine and the European Union. The purpose is revealed with the help of the following tasks: to describe the main stages of European integration practices of Ukraine, to identify achievements and risks in each stage, to analyze current aspects of European integration practices of Ukraine implementation.

The paper proposes periodization of the formation and implementation of Ukraine's European integration practices based on the analysis of the political and regulatory component in relations between Ukraine and the EU: the stage of setting priorities (1991–1998), the stage of cooperation and partnership (1998–2014), the stage of association and integration (2014). The peculiarity of the preparatory stage is defined as the active process of establishing relations with the EU, the beginning of the stable regulatory framework for Ukraine-EU relations formation while maintaining the influential elites' interests to preserve the status quo. The study of the second stage showed the intensification of the standardization processes in Ukraine-EU cooperation, Ukrainian legislation adaptation to European standards, and the negotiations start on creating conditions for the integration of the Ukrainian market into the EU common market. At the same time, the problematic aspects of that period include, on the one hand, declarative reforms, lagging behind in adapting the regulatory framework to European standards, low efficiency of institutional structures, and, on the other hand, too much volume of commitments of the Action Plan, unpreparedness within the EU for deeper cooperation.

The paper emphasis on the achievements of the association and integration stage, which is confirmed by the results in the report of both the government and the public. At the same time, a number of risks were formulated: corruption, ineffective policy of informing the population about European integration, lack of consensus in politics and socio-economic problems, Russian hybrid aggression, outbreak of a global pandemic, intensification of centrifugal processes within the EU.

Key words: European integration, European integration practices, European Union.

Мороз Ольга Мирославівна

Угорці Помур'я як актори політичних процесів у Республіці Словенія

УДК 323.15(497.4=511.141)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.9>

Мороз Ольга Мирославівна
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Маріупольського державного
університету
пр. Будівельників, 129, Маріуполь,
Донецька область, Україна

Стаття висвітлює проблему політичного представництва та участі угорської громади Словенії на сучасному етапі. Актуалізуючи проблему, авторка наголошує, що Республіка Словенія досі не розв'язала питання комфортного співіснування та рівноправ'я численних національних меншин і процес їх входження до правового поля держави не завершено й досі. Зокрема, незважаючи на автохтонний статус і конституційні гарантії, угорська меншина продовжує перебувати на периферії політичного життя та стикається з ворожим ставленням словенської більшості.

Метою пропонованої публікації є комплексний і неупереджений аналіз основних аспектів участі угорців Словенії в політичних процесах усередині держави. Реалізація поставленої мети можлива лише за допомогою всього комплексу наявних загальнонаукових і спеціальних методів, особливе значення серед яких відведено методам ситуаційного та статистичного аналізу.

Авторка наголошує, що процес легітимації помурських угорців почався ще в середині ХХ століття за часів Югославії, а за Конституцією 1991 р. угорська меншина Словенії отримала статус автохтонної меншини з особливими правами, зокрема у сфері місцевого самоврядування та представництва на національному рівні. Водночас у статті зазначено елемент декларативності подібних заяв офіційної Любляни. Угорці отримали недосконалу, громіздку та шаблонну систему місцевого самоврядування, що не дає їм можливості повною мірою реалізувати свої конституційні права.

Не сприяють результативності політичного представництва угорців і внутрішні конфлікти, що не вщухають ще з часів перших демократичних виборів на місцевому рівні. Джерелом конфлікту стали протиріччя між окремими муніципалітетами через різний відсоток представництва в органах самоврядування угорської громади. Це створило прецеденти монополізації та націоналізації влади в окремих регіонах компактного проживання угорської громади. Парламентські представники угорців Словенії активно лобюють унезалеження громади від державних дотацій і зміцнення зв'язків із державою-метрополією, що породжує негативний образ угорців серед словенської більшості.

Ключові слова: угорська меншина, Помур'є, автохтонізм, особливі права, місцеве самоврядування, Національне зібрання, муніципальна рада.

Вступ. Політика Республіки Словенія щодо національних меншин не є однорідною щодо різних етнічних груп. Незважаючи на членство в Європейському Союзі, для офіційної Любляни далеко не всі меншини є рівними перед законом. Можна виділити три основних групи меншин за рівнем їхньої захищеності словенським законодавством – автохтонні (або конституційні) меншини, роми, нові (або неконституційні, невизнані меншини). Щодо перших, то Словенія декларує для них особливий статус і широку автономію, зокрема й на політичному полі. Словенські роми мають досить невизначене становище, а їхня політична легітимація відбувалася, за великим рахунком, під тиском європейського співтовариства. Остання група меншин узагалі перебуває поза законом.

Проте навіть у середовищі найбільш захищених словенським законодавством автохтонних меншин можна спостерігати значні відмінності у статусі та правах, а особливо в реалізації цих прав у сфері політичного представництва та участі. У статті ми використовуємо визначення «угорці Помур'я», проте це не означає, що члени цієї національної спільноти заселяють тільки цей регіон. Помур'я було обране як регіон компактного розселення угорської національної меншини Словенії, на при-

кладі якого ілюстрація участі угорців у політичному житті республіки є найбільш виразною та репрезентативною. Досвід Словенії є показовим для будь-якої багатоетнічної держави (до яких належить і Україна) – особливо в царині використання позитивного та засвоєння негативного досвіду в подоланні міжнаціональних протиріч, забезпечення рівних прав і можливостей представників різних етнічних груп у площині політичної участі.

Зазначимо, що сучасні дослідники оминають своєю увагою проблеми політичної активності угорців Словенії. Учені концентруються переважно на порівняльних студіях (М. Клеменчич, Є. Жупанчич) [9], аналізі зовнішньополітичних факторів впливу на становище угорської меншини Словенії (С. Ліпотт) [13], конфліктологічних дослідженнях (Ф. Лемп, Л. Марач) тощо [12]. Аналіз питань, що є безпосереднім предметом нашої публікації, зазвичай не виходив за межі констативних узагальнень щодо правового статусу угорців у Словенії. Учені спеціально не задавалися питаннями про реалізацію прав угорського населення на практиці, що автор спробує виправити у статті.

Мета та завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз політичної активності угорської громади Словенії на сучасному етапі.

Мета зумовлює виокремлення таких дослідницьких завдань: охарактеризувати статус угорської спільноти Словенії; визначити ключові етапи становлення угорського автохтономізму в республіці; простежити політичний аспект реалізації особливого статусу угорської національної меншини на прикладі угорців Помур'я; окреслити основні проблеми, з якими стикається угорське населення Словенії на сучасному етапі.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети та дослідницьких завдань було залучено широкий спектр загальнонаукових і спеціальних політологічних методів. Зокрема, особливо активно використано інструментарій методів статистичного, ситуаційного та контент-аналізу.

Результати. Угорська національна спільнота належить до кола етнічних меншин, реалізація особливих прав яких пов'язана з чітко визначеною територією, що традиційно населена членами вказаної національної спільноти. У сучасній Словенії такі території компактного населення називають етнічно змішаними районами (регіонами).

Що стосується місцевого самоврядування, то район охоплює територію п'яти муніципалітетів (Ходош, Шаловці, Моравське Топлице, Добровник і Лендава), водночас треба наголосити, що територія етнічно змішаного району конкретно визначена у статутах окремих муніципалітетів і складається з територій населених пунктів окремого муніципалітету, де проживають представники автохтонного угорського населення [10, с. 25, 38].

Якщо порушувати питання чисельності угорської національної меншини, то останні офіційні цифри, які ми маємо, мають стосунок до перепису 2002 року, і навіть вони деталізовані тільки за муніципалітетами, а не за окремими населеними пунктами. Перепис 2002 року у Словенії виявив 6 243 особи, які вказали свою належність до угорської національності, а 7 713 осіб зазначили своєю рідною мовою угорську. У п'яти муніципалітетах етнічно змішаного регіону 5 212 особи визнали себе угорцями, а 6 237 вказали угорську мову як рідну. Близько 16 % членів угорської національної спільноти на той час уже проживали в інших регіонах Словенії, за межами етнічно змішаної території.

Після 2002 року у Словенії не проводилося перепису, який охоплював би питання етнічної, релігійної та мовної належності населення. З цієї причини ми можемо оперувати тільки приблизними цифрами щодо угорської громади. Спираючись на факт зниження чисельності населення в етнічно змішаному регіоні за даними переписів 1971–2002 років, кількість людей, які сьогодні ідентифікують себе угорцями, оцінюється в межах 4600–4800 осіб на етнічно змішаній території та в межах 5500–5800 осіб на національному рівні [11, с. 18].

Варто більш детально спинитися на процесі формування самоврядування угорської національної меншини у Словенії. Між 1960 та 1975 роками активність угорців у Словенії була зосереджена на діяльності в республіканських і районних округах, а після їх скасування – у муніципальних і міжмуніципальних етнічних комісіях Соціалістичної ліги [21, с. 13–14]. Справжнім проривом у сфері захисту угорської національної меншини стала Конституція Соціалістичної Республіки Словенія, яку було ухвалено в 1974 році і з якою угорська спільнота Помур'я стала активним актором політичного процесу [5, с. 174].

Відповідно до Конституції, 11 березня 1975 року було створено самоврядні громади, які представляли інтереси муніципалітетів Лендава та Мурська Собота у сферах освіти та культури [3, с. 25]. До самого початку 90-х рр. ХХ століття співпраця цих громад ґрунтувалася тільки на спільності інтересів. У 1990 році, паралельно зі змінами, які сталися на державному рівні, обидві громади було реорганізовано в муніципальні угорські національні самоврядні громади, і вони заснували спільний орган – Угорську національну самоврядну спільноту Помур'я. Після проголошення незалежності Словенії в 1991 році у країні сталася чергова адміністративна реорганізація, яка також мала величезний вплив на угорську національну меншину. Закон про самоврядні національні громади, який було ухвалено на основі статті 64 Конституції Республіки Словенія, дав громадянам угорської національності змогу створити муніципальні національні самоврядні громади. Стаття 9 зазначеного закону стверджує, що муніципальні угорські самоврядні національні громади об'єднуються в парасолькову організацію [10, с. 64].

У грудні 1994 року, паралельно з першими місцевими виборами у Словенії, було проведено вибори також до першого муніципального угорського національного самоврядування. В етнічно змішаному регіоні Помур'є було створено три муніципалітети (Лендава, Моравське Топлице та Ходош-Шаловці) і було, відповідно, сформовано три муніципальних організації угорської самоврядної національної громади. Після місцевих виборів угорське населення самоврядних національних громад муніципалітетів Лендава, Моравське Топлице, Ходош-Шаловці заснувало Раду угорського національного самоврядування Помур'є, яка стала правонаступником Угорської національної самоврядної спільноти Помур'є і одночасно парасольковою організацією угорців у Словенії.

Хоча до 1998 року в етнічно змішаному районі було створено два нових муніципалітети та одночасно дві нові муніципальні угорські самоврядні національні громади (Добровник і Ходош) – політико-організаційна структура етнічної спільноти істотно не змінилася порівняно з 1994 роком.

Єдина зміна сталася в 1999 році, коли головна політична організація була перейменована на Помурську угорську самоврядну національну спільноту [8, с. 20–21]. Ця назва використовується й на сучасному етапі. З 1995 року Раду організації очолювали п'ять президентів: Йозеф Баласко, Дьйордь Томка, Ференц Віда, Йозеф Кокон і Ференц Хорват.

Обов'язки Помурської угорської самоврядної національної спільноти (далі – ПУСНС) пов'язані перш за все з універсальними завданнями угорського Помур'я регіонального та державного рівня, які вище за рівень муніципальних угорських самоврядних національних громад. Особливо важливими завданнями є розвиток прямої співпраці між державними установами Республіки Словенія та Угорщиною, налагодження сталих контактів із транскордонними угорськими організаціями та іншими міжнародними установами та організаціями, що опікуються питаннями захисту прав меншин. ПУСНС є постійним партнером державних органів у розв'язанні питань реалізації прав представників угорської національної меншини.

Важливим завданням ПУСНС є збереження та розвиток угорської спільноти Помур'я, її рідної мови, національної самоідентифікації, матеріальної та духовної спадщини, а також просування її національних інтересів, сприяння реалізації прав, які гарантуються Конституцією та законодавством. Помурська угорська самоврядна національна спільнота є засновником трьох інститутів:

– Інституту інформаційної діяльності угорського народу, основною місією якого є видання щотижневика “Nérújság” угорською мовою;

– Інституту культури угорського народу, основною діяльністю якого є забезпечення культурної та художньої діяльності угорської національної громади Помур'я;

– Інституту регіонального розвитку угорської нації в Лендаві – займається сприянням гармонійному економічному розвитку Помурського регіону, де проживає автохтонна угорська національна спільнота.

ПУСНС також є співзасновником двомовної середньої школи в Лендаві. Фінанси на роботу організації виділяються з бюджетів Республіки Словенія (Управління у справах національностей) та Республіки Угорщина (Канцелярія прем'єр-міністра). Інше фінансування необхідне для життєдіяльності громади виділяється за результатами різноманітних тендерів [18].

Організаційна структура Помурської угорської самоврядної національної спільноти є досить розгалуженою. Вищим органом організації є Рада ПУСНС. Зазначимо тільки ключові повноваження Ради: обирати та звільняти президента та віцепрезидентів, затверджувати бюджет самоврядної спільноти, розпоряджатися рухомим і нерухомим

майном громади, підтримувати зв'язок із депутатом від національної меншини у словенському парламенті та Управлінням уряду Республіки Словенія у справах національностей, вносити пропозиції та ініціативи до державних органів у межах своєї компетенції, погоджувати проекти законів Словенії, що стосуються становища членів угорської національної меншини, підтримувати співпрацю з Республікою Угорщина у всіх сферах [16].

Рада ПУСНС станом на 2021 рік складається з 21 члена, які обираються радами муніципалітетів за квотами (Лендава – 10 осіб, Добровник – 4 особи, Моравське Топлице – 3 особи, Ходош – 2 особи, Шаповці – 2 особи) [4]. Рада ПУСНС призначає Раду спостерігачів, до завдань якої входить контроль діяльності органів головної організації не рідше як один раз на рік і підготовка відповідного звіту. Рада спостерігачів складається з п'яти членів [15].

У складі Ради ПУСНС також діють постійні комісії за основними напрямками роботи організації:

1. Комісія з питань освіти.
2. Комісія з питань інформації, культури та науки.
3. Економічна комісія.
4. Комісія у справах молоді.
5. Сільськогосподарська комісія.
6. Виборча комісія.

Словенська Конституція гарантує всім громадянам свободу слова, думки та друку. Додатково (стаття 64) угорській меншині гарантується задоволення інформаційних потреб через пресу, радіо та телебачення. Відповідно до Закону про радіотелевізійну корпорацію Словенії, державна служба має забезпечити створення одного радіо та телеканалу для потреб мовлення автохтонної угорської національної меншини.

Для угорців Словенії програми угорською мовою транслює регіональне радіо, яке почало роботу в 1958 році (проте трансляція програм угорською почалася лише через 20 років після запуску радіо). Відділ управління угорським програмуванням розташований у Лендаві. Радіо й телеканали угорською мовою функціонують як частина державних радіо й телестанцій, проте Відділ управління угорським програмуванням наділений високим рівнем автономії [17, с. 7]. Відповідно до Закону про ЗМІ (стаття 3, пункт 1) держава бере на себе зобов'язання підтримки розвитку некомерційних громадських ЗМІ, створених для інформування угорської спільноти. Організації, засновані самоврядною національною громадою можуть зареєструватися для видання друкованих ЗМІ та інших форм засобів масової інформації, а також для створення, виробництва, трансляції радіо та телепрограм (стаття 40, пункт 5). Також самоврядна національна громада може імпортувати угорські ЗМІ для власного використання (стаття 67 пункт 3).

Програми угорською мовою є частиною програм національного мовлення і мають транслюватися щонайменше на 90 % населеної території. Угорська меншина може самостійно визначити зміст цих програм і мати своїх представників у Програмній раді – органі керівництва Радіотелебачення Словенії (RTV). Розрив між тривалістю програм і робочою силою італійського та угорського радіо та ТБ пояснюється ступенем асиміляції та статусом мови. Нині радіо MMR працює близько 13 годин на день зі студії в Лендаві. Програма угорською мовою виходить лише чотири рази на тиждень по 30 хвилин.

Угорській меншині також гарантується видання газет і журналів рідною мовою, які фінансуються з державного бюджету (наприклад, Neirujšag, Naptar, Muratai). У 2005 році Консультативна рада Рамкової конвенції про захист національних меншин зазначила, що попри запуск радіо та телебачення на студії в Лендаві становище угорців щодо часу, ресурсів, оснащення та персоналу не відповідає їхнім потребам. Після цієї заяви ситуація почала поліпшуватися, проте у 2012 році Радіотелебачення Словенії вирішило скоротити фінансування угорських програм приблизно на 10 % [7, с. 34–40; 13, с. 75–76].

Угорська національна меншина бере участь у політичному житті досить широко. Це ми можемо спостерігати щонайменше з трьох позицій – представництво у виборчих округах, участь у процесі ухвалення рішень і політична автономія. Перш за все закон про вибори гарантує угорській національній меншині перше місце в Національному зібранні та політичне представництво на місцевому рівні. Рішення, які стосуються національної меншини, не можуть бути ухвалені без згоди помурських угорців. Отже, членам угорської меншини надається подвійне право голосу – один голос, який вони подали для обрання своїх представників на рівні з іншими громадянами Словенії, та один для обрання представника своєї громади. У тих районах, де живуть угорці, у них є право мати хоч одного представника в муніципальній раді [17, с. 4].

Окрім свого автономного статусу, угорська національна меншина має право на спільне розв'язання питань, пов'язаних із цим статусом. Відповідно до параграфу 5 статті 64 Конституції закони, які стосуються тільки питань меншини, не можуть бути ухвалені без згоди представників етнічних громад. З огляду на це вони можуть вносити пропозиції до органів влади, які мають враховувати їхню думку, а також висновки з питань, які особливо актуальні для угорської спільноти. Для цього уряд створив спеціальну комісію з цих питань. Угорська громада може користуватися правом вето через своїх представників у Національному зібранні. Ба більше, угорські самоврядні етнічні громади мають право

на співпрацю з Республікою Угорщина та брати участь у підготовці міждержавних угод, які стосуються статусу національної громади та її прав [13, с. 74–75].

У незалежній Словенії правова основа самоврядування національних меншин сформувалася внаслідок ухвалення Закону про національні громади 1994 року, на додаток до якого Помурська угорська самоврядна національна спільнота також ухвалила постанову про вибори депутатів і діяльність муніципальних рад. Відповідно до цієї постанови кандидатами на місцевих виборах можуть бути будь-які зареєстровані члени угорської національної меншини, які мають право голосу. Чітко обмежувалася кількість установ та організацій, які можуть висувати своїх кандидатів. Спершу їх було мінімум 15, а з 1998 року – 10. Це могли бути культурні асоціації, школи, представники засобів масової інформації. У бюлетенях для голосування порядок кандидатів визначався за жеребом. Кількість угорців, які були членами самоврядних рад, на пряму залежала від чисельності угорського населення – цей показник коливався в межах від 5 до 20.

Перші вибори відбулися 4 грудня 1994 року в населених пунктах трьох угорських муніципалітетів – Лендава, Моравське Топлице, Ходош-Шаловці. Однак усередині муніципалітетів були ще додаткові виборчі округи, тобто існували групи населених пунктів, які могли обирати певну кількість представників до муніципальних національних рад. Вони обиралися за так званою системою коротких списків, тобто кандидат або кандидати, які набирали найбільшу кількість голосів у цьому виборчому окрузі, ставали представниками округу в муніципальній раді. Найбільша місцева рада була утворена в Лендаві – 20 її членів були обрані з 23 населених пунктів. У муніципалітеті Моравське Топлице рада складалася з п'яти осіб від такої ж кількості населених пунктів, а в муніципалітеті Ходош-Шаловці рада з п'яти осіб була обрана від трьох населених пунктів (Ходош, Крпливник, Доманьшевці).

Із 18 членів угорського національного самоуправління Помур'я – 11 були з Лендави, шість – з інших населених пунктів та ще один із міста Мурська Сobotа. Кількість округів і розподіл представників кілька разів змінювалися, однак представники від Лендави завжди домінували, що призвело до напруженості у відносинах з іншими муніципалітетами Помур'я [14].

Наступні місцеві вибори відбулися в 1998 році. Вони пройшли вже в п'яти муніципалітетах угорської меншини. Шаловці мали один виборчий округ, Добровник і Ходош – по два, Моравське Топлице було поділено на п'ять виборчих округів, а Лендава – на рекордні 15 округів. Щоб запобігти черговим конфліктам, Помурська угорська

самоврядна національна спільнота після внутрішнього обговорення переформатувала розподіл виборчих округів. Тепер їх було 21: Лендава – 11, Добровник – 4, Моравське Топлице – 3, Ходош – 2, Шаловці – 1. Мурська Сobotа була взагалі позбавлена права вибору представника меншини. Це переформатування не розв'язало конфліктної ситуації, а навпаки – підлило олії у вогонь. Навесні 2000 року представники муніципалітетів Ходош, Моравське Топлице та Шаловці, які були меншістю в ПУСНС, об'єдналися проти лендавської більшості, звинувативши представників Лендави в узурпації влади. Для розв'язання цієї проблеми вони вимагали, щоб до ради ПУСНС входила однакова кількість представників від кожного населеного пункту.

Ця полеміка призвела до бойкоту виборів 2002 року представниками Ходошу, Моравське Топлице та Добровника. Вони відмовилися від участі у формуванні ради ПУСНС. Суперечками також супроводжувалося реформування розподілу на виборчі округи муніципалітету Лендава – на виборах 2002 року їх було 16, а у 2006 році вже чотири, проте вони були представлені 12 депутатами. У 2006 році статут Помурської угорської самоврядної національної спільноти обмежив кількість представників Лендави до 10 осіб, після чого конфліктів на місцевому рівні більше не спостерігалось [1; 2].

На електоральному полі угорської національної меншини ми спостерігаємо тенденції, які характерні й для словенських італійців – в очі кидається перш за все зниження явки (особливо на довгострокових виборах). Серед причин такої електоральної поведінки можемо виокремити протиріччя між муніципалітетом Лендави та іншими муніципалітетами та бойкот виборів як на місцевому, так і на національному рівнях, що на пряму пов'язаний із цими конфліктами. Цим же можна пояснити напружену боротьбу за депутатське місце в Національному зібранні.

Першим представником угорської громади в Національному зібранні Словенії стала Марія Пожонець, яка обіймала цю посаду до 2008 року. Після завершення своїх повноважень вона повернулася до роботи в муніципальній раді Лендави. Особливу увагу М. Пожонець зосередила на питаннях прикордонної співпраці з Угорщиною, займалася організацією спільних форумів із представниками самоврядування угорців долини Раби [20].

У 2008 році мандат представника угорської меншини в Національному зібранні перейшов до історика Ласло Гьонца. Його політична кар'єра почалася ще в 1989 році, коли він обійняв посаду секретаря Угорської національної самоврядної громади. Він також є одним із засновників Товариства Помурських угорських науковців і першим прези-

дентом цієї організації. У період активної парламентської діяльності (2008–2018) Л. Гьонц уважав, що помурським угорцям варто зосередитися на питаннях розвитку: інноваціях в економіці та підприємстві, туризмі та сільському господарстві, що значною мірою позбавить словенських угорців залежності від державних дотацій, обсяг яких постійно знижується. Хоча саме Гьонц був серед тих, хто домагався легальної можливості прямого фінансування муніципальних національних організацій із державного бюджету [6].

У 2018 році Л. Гьонца замінив Ференц Хорват, який починав у ролі заступника мера Лендави, а після цього обіймав посаду президента Ради Помурської угорської самоврядної національної спільноти, яку зберіг за собою навіть після обрання до парламенту, незважаючи на численні протести колег-парламентарів. Період каденції Хорвата припав на роки відносно прохолодного ставлення словенців як більшості до угорців, що пов'язано безпосередньо з політикою угорського прем'єр-міністра В. Орбана. Ф. Хорват висловлював занепокоєння з цього питання, оскільки така позиція словенської більшості змушує угорців Помур'я почуватися не дуже комфортно [19].

Незважаючи на свій статус автохтонної меншини, яка захищена Конституцією, угорці Помур'я стикаються з важливими проблемами, які не знайшли свого повного розв'язання до сьогодні. Угорці стикнулися зі спробою обмежити двомовність – право, яким вони користувалися у Словенії протягом кількох десятиліть. Результатом таких спроб обмеження стало звернення представників угорської меншини до Конституційного Суду, який постановив, що існування двомовних навчальних закладів не суперечить Конституції.

Угорці також стикнулися з проблемою скорочення чисельності. Угорські представники в Національному зібранні не раз висловлювали розчарування та стурбованість, проте далі справа не пішла.

Мирне співіснування угорської меншості та словенської більшості було кілька разів під загрозою через діяльність націоналістичних груп – яку середовищі словенців, так і з боку угорської національної спільноти. Зі створенням невеликих муніципалітетів угорці стали повністю домінувати в окремих з них, і це тільки поглиблювало протиріччя, а не зменшувало їх. Зі створенням більш великих регіонів (регій) ситуація поліпшилася, оскільки великі провінції мають більше ефективних важелів для сприяння розвитку меншини. Наголосимо, що так звана націоналізація повноважень муніципалітетами має суто негативні наслідки, оскільки налаштовує словенців проти угорської меншини.

Висновки. Загальний аналіз національної політики Республіки Словенія щодо угорської меншини дає підстави говорити про викривлене розуміння

концепту автохтономізму офіційною Люблянню. Статус автохтонних і захищених Конституцією меншин отримали найменш чисельні національні громади – італійці та угорці. Помур'я, як компактний регіон розселення угорської меншини, є яскравою ілюстрацією подвійних стандартів словенського уряду. Словенські угорці не можуть похвалитися високим рівнем суспільної згуртованості (на відміну від італійців), і цей факт тільки шкодить громаді, чим користується уряд як представник словенської більшості, урізаючи фінансування, усіяло гальмуючи поширення двомовності в регіоні (особливо у сфері освіти) тощо.

Угорські представники в парламенті та на місцях намагаються зменшити залежність меншини від державних дотацій, акцентуючи увагу на необхідності запровадження новацій у всіх сферах економіки, на посиленні співпраці з країною-метрополією. Останній факт значною мірою вплинув на формування негативного образу угорської меншини в очах словенської більшості. Угорців Словенії сприймають як агентів одіозного прем'єра В. Орбана, а сам процес посилення зв'язків меншини з країною-метрополією в медіадискурсі отримав назву «орбанізація».

Самі політичні активісти угорців Помур'я аж ніяк не сприяють консолідації меншини перед обличчям спільних проблем. Це яскраво ілюструє ситуація з місцевими виборами. Застосування єдиної моделі для італійського Примор'я та Помурського регіону було невдалим вибором, з огляду на різну демографічну ситуацію. Угорське населення Словенії зосереджене переважно в селах прикордонної смуги, де громади характеризуються замкненістю та індивідуалізмом. Саме тому місцеві вибори в регіоні перетворилися на низку багаторічних конфліктів, що не найкращим чином позначилися на ефективності роботи представників угорської меншини на національному та місцевому рівнях.

Зрівнянню автохтонних меншин Словенії на політичному полі мав би передувати глибокий аналіз демографічного та соціально-економічного становища в середовищах розселення меншин. Проте Словенія вирішила йти шляхом найменшого спротиву та поширити розроблену модель на обидві конституційні меншини. Цілком імовірно, що протиріччя між словенською більшістю та угорською меншиною можуть збільшитися та загостритися, що може призвести до посилення відцентрових тенденцій у Помур'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Balázs D. A nemzeti önkormányzati közösségek Szlovéniában (Országtanulmány). URL: https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/Dobos_UNKP_Magyarorszag_orzagtanulmany.pdf (дата звернення: 09.05.2021).

2. Balázs D. The Elections of Non-Territorial Autonomies in Central and South Eastern Europe:

Croatia, Estonia, Hungary, Serbia and Slovenia. Electoral Database (1994-2019, in Hungarian). URL: <https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/kisebbssegivalasztasok-kozep-esdelkelet-europaban> (дата звернення: 09.05.2021).

3. Báti Konc Z. Nemzetiségi érdekközösség – Nemzetiségi politika. *Nemzetiségi politika – Nemzetiségi Jog* / ed. S. Varga. Lendva, 1978. O. 24–34.

4. Člani. URL: http://www.muravidek.si/?page_id=289&lang=sl (дата звернення: 07.05.2021).

5. Göncz L. Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első felében. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi konferencia. Budapest, 2006. 273 o.

6. Göncz L. O razvojnih vprašanjih žal še vedno samo govorimo, učinkov je sorazmerno malo. URL: https://www.pomurec.com/vsebina/45609/Laszlo_G%C3%B6ncz__O_razvojnih_vprasanjih_zal_se_vedno_samo_govorimo_ucinkov_je_sorazmerno_malo (дата звернення: 16.05.2021).

7. Gosselin T. *Minority Media in Hungary and Slovenia: A Comparative Assessment*. Ljubljana: The Peace Institute, 2003. 43 p.

8. Király M. J. A muravidéki magyarság önálló szerveztségének 35 éve. *A Szlovéniában élő őshonos nemzeti kisebbségek szerveztségének 35 éve* / ed. M. J. Király. Lendva: Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet, 2010. O. 11–22.

9. Klemenčič M., Zupančič J. The effects of the dissolution of Yugoslavia on the minority rights of Hungarian and Italian minorities in the post-Yugoslav states. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 2007. Vol. 32 (4). P. 853–896.

10. Komac M. *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1996. 71 s.

11. Kovács A. Mennyi magyar élt a Muravidéken 2011-ben?. *Népújság*. 2011. № 55(50). O. 18.

12. Lempp F., Marác L. Using Logic to Model Interests in Ethnic Conflicts: The Case of the Hungarian Minority in Slovakia and Slovenia. *Acta Univ. Sapientiae, European and Regional Studies*. 2015. Vol. 8. P. 23–41.

13. Lipott S. The Hungarian National Minority in Slovenia: Assessment of Protection and Integration after EU Accession. *Romanian Journal of European Affairs*. 2013. Vol. 13. No. 3. P. 64–89.

14. Mák F. “A nagyok gondjainak peremén”. *A muravidéki magyarság története (1990-2005)*. *Kisebbségkutatás*. 2006. № 1. URL: <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00029/cikk2d83.html> (дата звернення: 09.05.2021).

15. Nadzorni odbor. URL: http://www.muravidek.si/?page_id=184&lang=sl (дата звернення: 07.05.2021).

16. Naloge. URL: http://www.muravidek.si/?page_id=287&lang=sl (дата звернення: 07.05.2021).

17. Plostajner Z. *Autochthonous and Newly-Formed Minorities: Two Different Approaches*. *National Minorities in South-East Europe*. Zagreb : FES, 2002. P. 1–7.

18. Pomurska madžarska samoupravna narodna skupnost. predstavitev. URL: http://www.muravidek.si/?page_id=11&lang=sl (дата звернення: 07.05.2021).

19. Poslanec Horvath glede nezdružljivosti dveh funkcij terja pravico na upravnem sodišču. URL:

<https://www.rtv slo.si/slovenija/poslanec-horvath-gledenezdruzljivosti-dveh-funkcij-terja-pravico-na-upravnem-sodiscu/579787> (дата звернення: 16.05.2021).

20. Poslovala se je poslanka, ki je mandat opravljala kar 18 let. URL: <https://old.slovenskenovice.si/novice/slovenija/poslovala-se-je-poslanka-ki-je-mandat-opravljala-kar-18-let> (дата звернення: 16.05.2021).

21. Varga S. Összefoglaló a Szocialista Szövetség lendvai és muraszombati községi tanácsa keretében működő nemzetiségi bizottság tizenöt évi munkájáról. *Nemzetiségi politika – Nemzetiségi Jog* / ed. S. Varga. Lendva, 1978. O. 13-24.

REFERENCES:

1. Balázs, D. (2017) A nemzeti önkormányzati közösségek Szlovéniában (Ország tanulmány) [The local government of national communities in Slovenia (Country Study)]. URL: https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/Dobos_UNKP_Magyarország_ország tanulmány.pdf.

2. Balázs, D. The Elections of Non-Territorial Autonomies in Central and South Eastern Europe: Croatia, Estonia, Hungary, Serbia and Slovenia. Electoral Database (2019) (1994-2019, in Hungarian). URL: <https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/kisebbssegivalasztasok-kozep-esdelkelet-europaban>.

3. Bati Konc, Z. (1978) Nemzetiségi érdekközösség – Nemzetiségi politika [Nationality Interest Group – Nationality Policy]. *Nemzetiségi politika – Nemzetiségi Jog* / ed. S. Varga. Lendava, o. 24–34.

4. Člani. (2021) URL: http://www.muravidek.si/?page_id=289&lang=sl.

5. Göncz, L. (2006) *Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első felében. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi konferencia* [Heralds of a periphery. Pictures of life along the Mura in the first half of the 20th century. International Society of Hungarian Language and Culture – Mother Tongue Conference]. Budapest, 273 o.

6. Göncz, L. (2017) O razvojnih vprašanjih žal še vedno samo govorimo, učinkov je sorazmerno malo. URL: https://www.pomurec.com/vsebina/45609/Laszlo_G%C3%B6ncz__O_razvojnih_vprasanjih_zal_se_vedno_samo_govorimo_ucinkov_je_sorazmerno_malo.

7. Gosselin, T. (2003) *Minority Media in Hungary and Slovenia: A Comparative Assessment*. Ljubljana: The Peace Institute, 43 p.

8. Király, M.J. (2010) A muravidéki magyarság önálló szerveztségének 35 éve [35 years of the independent organization of the Hungarians of Prekmurje]. *A Szlovéniában élő őshonos nemzeti kisebbségek*

szerveztségének 35 éve / ed. M. J. Király. Lendava: Magyar Nemzetiségi Tájékoztatói Intézet, o. 11–22.

9. Klemenčič, M., Zupančič, J. (2007) The effects of the dissolution of Yugoslavia on the minority rights of Hungarian and Italian minorities in the post-Yugoslav states. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. Vol. 32 (4). P. 853–896.

10. Komac, M. (1996) *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji* [Protection of ethnic minorities in Slovenia]. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 71 s.

11. Kovács, A. (2011) Mennyi magyar élt a Muravidéken 2011-ben? [How many Hungarians lived in Prekmurje in 2011?]. *Népújóság*. № 55 (50). O. 18.

12. Lempp, F., Marác, L. (2015) Using Logic to Model Interests in Ethnic Conflicts: The Case of the Hungarian Minority in Slovakia and Slovenia. *Acta Univ. Sapientiae, European and Regional Studies*. Vol. 8. P. 23–41.

13. Lipott, S. (2013). The Hungarian National Minority in Slovenia: Assessment of Protection and Integration after EU Accession. *Romanian Journal of European Affairs*. Vol. 13. No. 3. P. 64–89.

14. Mák, F. (2006) “A nagyok gondjainak peremén”. A muravidéki magyarság története (1990-2005) [“The big problems of the edge”. History of the Hungarians of Muravidék (1990–2005)]. *Kisebbségkutatás*. № 1. URL: <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00029/cikk2d83.html>.

15. Nadzorni odbor. (2021) URL: http://www.muravidek.si/?page_id=184&lang=sl.

16. Naloge. (2021) URL: http://www.muravidek.si/?page_id=287&lang=sl.

17. Plostajner Z. (2002) Autochthonous and Newly-Formed Minorities: Two Different Approaches. *National Minorities in South-East Europe*. Zagreb: FES, p. 1–7.

18. Pomurska madžarska samoupravna narodna skupnost. predstavitev. (2021) URL: http://www.muravidek.si/?page_id=11&lang=sl.

19. Poslanec Horvath glede nezdružljivosti dveh funkcij terja pravico na upravnem sodišču. (2021) URL: <https://www.rtv slo.si/slovenija/poslanec-horvath-gledenezdruzljivosti-dveh-funkcij-terja-pravico-na-upravnem-sodiscu/579787>.

20. Poslovala se je poslanka, ki je mandat opravljala kar 18 let. (2021) URL: <https://old.slovenskenovice.si/novice/slovenija/poslovala-se-je-poslanka-ki-je-mandat-opravljala-kar-18-let>.

21. Varga, S. (1978) Összefoglaló a Szocialista Szövetség lendvai és muraszombati községi tanácsa keretében működő nemzetiségi bizottság tizenöt évi munkájáról [Summary of the fifteen years of work of the Nationality Committee of the Socialist Alliance in Lendava and Muraszombat]. *Nemzetiségi politika – Nemzetiségi Jog* / ed. S. Varga. Lendva, o. 13–24.

Hungarians of the Prekmurje as actors of political developments in the Republic of Slovenia

Moroz Olga Myroslavivna

Postgraduate Student at the Department
of Political Science
and International Relations
Mariupol State University
Budivelnikiv avenue, 129, Mariupol,
Donetsk region, Ukraine

The article highlights contemporary problems of political representation and participation of the Hungarian community in Slovenia. The problem emerges full blown when the author makes the point that Slovenia has not yet settled an issue of comfortable coexistence and equality of numerous national minorities and the process of their entry into the legal field of the state have not been completed.

In particular, despite its indigenous status and constitutional guarantees, the Hungarian minority remains on the fringes of political life and faces the hostile attitude of the Slovenian majority.

The purpose of the proposed publication is to analyze in a comprehensive and a fact-based way the main aspects of the Slovenian Hungarians participation in political processes within the country. The implementation of the purpose in hand is possible only per the whole range of available general scientific and special methods, which particular importance is given to the methods of situational and statistical analysis.

The author emphasizes that the Prekmurian Hungarians legitimizing process started in the middle of the twentieth century in a time of Yugoslavia, and according to the Constitution of 1991, the Hungarian minority of Slovenia obtained the status of an autochthonous minority with special rights in the local governance and by representation at the national level.

At the same time, statements of official Ljubljana are highlighted in the article as country's declaratory. The Hungarians received an imperfect, cumbersome and stereotyped system of local government, which does not afford them to pursue their constitutionally-protected rights in full.

Internal conflicts, which have not subsided since the first democratic elections at the local level, also do not contribute to the political representation performance of Hungarians. Source of conflicts became the municipalities' contradictions because of a different representation percentage in the local government of the Hungarian community.

This created precedents for the monopolization and nationalization of Government Branch in certain regions of compact residence of Hungarian society.

Parliamentary representatives of Hungarians in Slovenia are vocal supporters of the community independence from government subsidies as well as strengthening ties with the parent country, which gives rise to a negative image of Hungarians among the Slovenian majority.

Key words: Hungarian minority, Prekmurje, autochthonism, special rights, local government, National Assembly, mayor council.

Наумкіна Світлана Михайлівна
Ахмеров Олександр Олександрович

Сучасні тенденції розвитку інституту місцевого самоврядування

УДК 352:339.924:061.1
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.10>

Наумкіна Світлана Михайлівна
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних
наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Ахмеров Олександр Олександрович
здобувач кафедри політичних
наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

У статті обґрунтовано, що, згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 2014 року, важливою проблемою, що потребує негайного розв'язання, є проблема нерозвиненості форм прямого народовладдя, неспроможності членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади, та досягнення спільних цілей розвитку громади. Як один із шляхів розв'язання означеної проблеми Концепція передбачає сприяння широкému залученню громадян до прийняття управлінських рішень через форми безпосередньої участі. Тобто йдеться про розвиток безпосередньої муніципальної демократії. Виходячи із природи місцевого самоврядування та з урахуванням загальних принципів демократії, запропонованих Бюро міжнародних інформаційних програм Державного департаменту США, автором визначені ціннісні характеристики муніципальної демократії. Так, муніципальна демократія – це така форма організації місцевого самоврядування, де населення муніципального утворення бере участь у вирішенні питань місцевого значення безпосередньо або через виборні органи та посадові особи місцевого самоврядування, а також має реальні можливості (безпосередньо або через представників) приймати муніципальні нормативні акти та змінювати посадових осіб місцевого самоврядування, які виконують виконавчі та адміністративні функції, не обираючись населенням безпосередньо; де передбачено волевиявлення більшості населення, дотримуються права меншин населення; місцева влада децентралізована, а частина її повноважень делегована рівню територіального громадського самоврядування та іншим формам самоорганізації населення; надається всебічна можливість висловити унікальні особливості політичного, соціального та культурного життя муніципальної громади в рамках чинного законодавства. Муніципальна демократія передбачає поєднання принципів та практичних заходів, спрямованих на захист конституційних прав та свобод особи та громадянина на території муніципального утворення в межах компетенції місцевого самоврядування, а також муніципальних прав та свобод як забезпечення широким можливостей громадянської участі у здійсненні місцевого самоврядування, як обов'язок муніципальної влади вирішувати питання місцевого значення та забезпечувати рівний доступ усіх до якісних муніципальних послуг.

Ключові слова: інститут місцевого самоврядування, муніципальна демократія, муніципальна влада, громадянська участь, захист конституційних прав та свобод особи та громадянина, якісні муніципальні послуги.

Вступ. Однією з позитивних сучасних тенденцій розвитку інституту місцевого самоврядування є поступове зростання ролі виконавчого апарату та муніципальних чиновників при вирішенні місцевих справ. Зростають вимоги до кваліфікації та рівня компетентності кандидатів на посади чиновників в органи місцевого самоврядування. Важливо наголосити, що при цьому провідна роль представницьких органів місцевого самоврядування зберігається.

Розширення повноважень виконавчих органів здійснюється в різний спосіб. Зокрема, представницькі органи можуть добровільно передати частину своїх повноважень виконавчим органам, причому як на постійній основі, так і на певний період часу; при визначенні статусу та організаційної структури органів місцевого самоврядування суттєвий обсяг повноважень може бути закріплений безпосередньо за виконавчими органами.

Мета та завдання. Мета статті – визначити основні тенденції розвитку інституту місцевого самоврядування у сучасний час. Завдання – обґрунтувати, що одним із головних питань реформи

місцевого самоврядування є вирішення проблема нерозвиненості форм прямого народовладдя з метою встановлення ефективної системи безпосередньої муніципальної демократії.

Методи дослідження. Основними методами виступили: діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-логічний методи, які дозволили досягнути поставленої мети та виконати поставлене завдання.

Результати. Згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 2014 року важливою проблемою, що потребує негайного розв'язання, є проблема «нерозвиненості форм прямого народовладдя, неспроможності членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади» [1]. Як один із шляхів розв'язання означеної проблеми Концепція передбачає сприяння широкого залучення громадян до прийняття управлінських рішень через форми безпосередньої участі.

Тобто йдеться про розвиток безпосередньої муніципальної демократії.

Виходячи з природи місцевого самоврядування та з урахуванням загальних принципів демократії, запропонованих Бюро міжнародних інформаційних програм Державного департаменту США [2], можна визначити ціннісні характеристики муніципальної демократії. Так, муніципальна демократія – це така форма організації місцевого самоврядування, де населення муніципального утворення бере участь у вирішенні питань місцевого значення безпосередньо або через виборні органи та посадові особи місцевого самоврядування, а також має реальні можливості (безпосередньо або через представників) приймати муніципальні нормативні акти та змінювати посадових осіб місцевого самоврядування, які виконують виконавчі та адміністративні функції, не обираючись населенням безпосередньо; де передбачено волевиявлення більшості населення, дотримуються права меншин населення; місцева влада децентралізована, а частина її повноважень делегована рівню територіального громадського самоврядування та іншим формам самоорганізації населення; надається всебічна можливість висловити унікальні особливості політичного, соціального та культурного життя муніципальної громади в рамках чинного законодавства.

Муніципальна демократія передбачає поєднання принципів та практичних заходів, спрямованих на захист конституційних прав та свобод особи та громадянина на території муніципального утворення в межах компетенції місцевого самоврядування, а також муніципальних прав та свобод як забезпечення широких можливостей громадянської участі у здійсненні місцевого самоврядування, як обов'язок муніципальної влади вирішувати питання місцевого значення та забезпечувати рівний доступ усіх до якісних муніципальних послуг.

Крім того, на думку В.К. Ніколаєва та К.А. Ніколаєва [3, р. 284], муніципальна демократія передбачає наявність муніципальної державної політики як ознаку конкуренції між різними групами інтересів та громадськими об'єднаннями, включаючи політичні партії, конкретних осіб, відомих населенню муніципального утворення, за визнання та громадські голосування разом із наданням періодичних провели безкоштовні муніципальні вибори та місцеві референдуми.

Муніципальна демократія передбачає, що мешканці, органи місцевого самоврядування та посадові особи разом із муніципальними працівниками неухильно дотримуються законів та муніципальних нормативних актів; члени місцевої громади беруть на себе зобов'язання щодо можливої участі у муніципальній діяльності у всьому її різноманітті; забезпечення реалізації таких принципів, як толерантність, тісна співпраця та досягнення

компромісу в міжособистісному спілкуванні та взаємодії посадових осіб місцевого самоврядування та муніципальних службовців з інститутами громадянського суспільства, що діють в муніципальному утворенні та співпрацюють з мешканцями громади.

Однією з особливостей муніципальної демократії є те, що вона забезпечує захист населення муніципального утворення від зловживання владою з боку посадових осіб органів місцевого самоврядування та муніципальних службовців.

Як справедливо зазначає І. Пантін, сьогодні досвід місцевого рівня дає достатньо доказів того, що коли муніципальна демократія «обмежується лише питаннями процедури формування органів місцевого самоврядування і не створює реальних умов для соціально-економічного розвитку муніципального утворення, суть місцевого самоврядування підривається» [4, р. 6]. Коли населення та місцева влада виявляються відокремленими або навіть протиставленими один одному, інтереси вузьких груп чи кланів перемагають широкі соціальні інтереси розвитку території.

Отже, муніципальна демократія визначається як політичний режим, в якому муніципальна влада здійснюється шляхом прямого правління людей шляхом обрання членів місцевих рад за сприяння виконавчих органів та за активної участі населення у здійсненні місцевого самоврядування з кінцевою метою підтримки життя місцевої громади.

При цьому важливим поняттям в аналізі муніципальної демократії є поняття «залучення населення». Стосовно його трактування існують різні версії. Так, О.С. Шугріна наводить п'ять основних підходів до його трактування. По-перше, на думку автора, термін «залучення населення» використовується в розробці та поширенні нових технологій або форм участі громадян у місцевому самоврядуванні, які ще невідомі чинному законодавству (наприклад, технологія народного фінансування – краудфандінг) [5, с. 111].

По-друге, під «залученням населення» розуміється збільшення соціальної активності громадян, такий показник використовують в якості одного з критеріїв виявлення, відбору та поширення краєвих муніципальних практик.

По-третє, під «залученістю населення» розуміють прозорість діяльності органів влади, її відкритість. Сюди належить участь у рамках антикорупційних механізмів та громадський контроль. Залучення населення є своєрідним показником балансу між розвитком інститутів громадянського суспільства та діяльністю органів влади.

По-четверте, під «залученням населення» розуміється збільшення кількості учасників політичних процесів, в цьому контексті залученість є показником масовості.

По-п'яте, залучення населення розглядається в рамках його включення в процедуру прийняття

політико-управлінських рішень на місцевому рівні, в тому числі в якості обов'язкової стадії прийняття такого рішення.

Залученість населення можна розглядати як індикатор легітимності публічної влади та критерій ефективності її діяльності. Крім того, ширше залучення громадян до політичної діяльності сприятиме чіткій артикуляції інтересів та потреб громади та окремих її груп і жителів, що дасть змогу органам місцевого самоврядування найкращим чином забезпечити реалізацію таких інтересів та потреб.

Останніми роками перелік форм участі громадян в суспільно-політичному житті муніципального утворення, а також і на державному рівні значно розширився. Так, О.С. Шугріна визначає три ключові ніші, в яких найчастіше виникають нові форми участі громадян: цифровізація, залучення коштів населення та ініціативне бюджетування, а також створення комфортного середовища проживання і зміна суспільних просторів [6, с. 119].

Особливого значення набуває цифровізація взаємовідносин органів місцевого самоврядування та населення, що реалізується через різні портали, краудфандінгові платформи тощо. При цьому правове регулювання відповідних відносин часто відстає від практики та носить фрагментарний характер.

Муніципальна демократія та активна участь громадян в муніципальному житті, на думку А.А. Новосолова, включає в себе: здійснення принципу субсидіарності, за правилом якого органи влади повинні займатися питаннями суспільного життя лише в тому обсязі, в якому населення та спілки, які сформовані на основі принципу вільного участі, не можуть вирішити їх без стороннього втручання; право громадян отримувати інформацію в повному обсязі про всі важливі питання і плани, і відповідно, можуть висловлювати свою особисту думку до того моменту, поки рішення не вступить у силу (відкритість підкріплює почуття загального інтересу); введення в обіг нововведень в області інформаційних технологій для найбільш широкого інформування громадян, а так само виявлення їхніх потреб і проблем; створення системи партнерства на основі абсолютної довіри між кваліфікованими кадрами муніципальних послуг та представниками громадян; все більше залучення більшості жителів міста в місцеве життя [7].

В Україні участь громадян у публічному управлінні передбачають та регламентують окремі політико-правові акти. Відповідно до законодавчої бази можна виділити безпосередні (місцевий референдум, громадські публічні обговорення) та опосередковані форми участі (вивчення громадської думки тощо).

Однією з найбільш поширених практик є публічне громадське обговорення питань місцевого значення в рамках територіальної громади.

Таке обговорення передбачає проведення зустрічей із представниками громадськості в рамках певної територіальної громади, організацію громадських слухань, проведення зборів, круглих столів, форумів, семінарів, а також діяльність громадських приймалень, проведення публічних дебатів та дискусій на радіо та телебаченні, організацію електронних консультацій та інтернет-конференцій, проведення консультацій за допомогою телефонних гарячих ліній тощо.

Серед європейських практик залучення громадськості до формування стратегії розвитку регіону слід віднести громадські слухання. За їх допомогою до обговорення важливих питань регіональної політики і розв'язання головних проблем місцевого самоврядування залучаються експерти та широкі верстви населення. Подібний механізм дає змогу сформувати усталений та ефективний зворотній зв'язок між органами місцевої публічної влади та населенням муніципального утворення, що забезпечує наявне представництво інтересів всіх соціальних груп громадян і суттєво допомагає у здійсненні громадського контролю.

В.М. Дрешпак, Н.А. Липовська відзначають, що в Україні громадські слухання застосовують далеко не у всіх випадках, коли було б варто їх впроваджувати. Наявна тенденція пояснюється низьким рівнем поінформованості населення, слабкою технічною та матеріальною базою селищ та сіл, а також відсутністю чіткої регламентації в статутах територіальних громад механізму впровадження в практичну діяльність органів місцевого самоврядування результатів громадських слухань, що спричиняє фактичну відсутність позитивного досвіду впливу громадськості на формування та реалізацію політики в муніципальному утворенні [8, с. 60].

Це все ще значною мірою перспектива. Але Т.А. Кравченко підкреслює, що в Україні є певний досвід співпраці органів місцевого самоврядування з населенням муніципального утворення в ході розробки та прийняття політико-управлінських рішень щодо вирішення питань місцевого значення. Залучення громадян до процесу інтеракції з органами місцевого самоврядування та органами місцевої виконавчої влади забезпечить реальний вплив на прийняття управлінських рішень, що сприятиме підвищенню рівня добробуту населення. Органи місцевого самоврядування беруть безпосередню участь у цьому процесі, проте зазначене ще не стало постійною практичною складовою частиною для всіх органів місцевого самоврядування в нашій державі. Тож можна виокремити головні проблеми стовно участі громадськості у місцевому самоврядуванні в містах України. Т.А. Кравченко визначає такі проблеми:

- низька якість інформування населення щодо діяльності органів місцевого самоврядування

та звітування щодо використання бюджетних коштів;

- невпевненість громадськості у власних можливостях як суб'єкта взаємодії з органами місцевого самоврядування та пасивність громадян щодо діяльності органів місцевого самоврядування, що призводить до невірної тлумачення справ місцевої політики;

- недооцінка можливостей громадських об'єднань в якості майданчика для ефективної співпраці населення з органами місцевого самоврядування;

- вкрай низький рівень врахування громадської думки під час прийняття управлінських рішень посадовими особами органів місцевого самоврядування;

- низький рівень використання органами місцевого самоврядування вироблених світовою практикою організаційних форм взаємодії з територіальною громадою;

- недовіра населення до органів місцевої публічної влади та рівня компетенції кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування [9, с. 77].

Вирішення таких питань має спиратись на широку законодавчу базу. У Положенні про Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні визначено основні завдання для реалізації муніципальної політики:

- інформаційне, експертно-аналітичне, консультативне забезпечення діяльності з питань місцевого і регіонального розвитку, місцевого самоврядування, налагодження співпраці між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та їхніми асоціаціями, діяльність яких пов'язана з розвитком місцевого самоврядування;

- створення сприятливих умов для роботи Ради регіонів у питаннях місцевого самоврядування, а також сприяння підготовці матеріалів із цих питань для розгляду на засіданнях Ради;

- розробка пропозицій стосовно формування та впровадження в життя державної політики у сфері місцевого самоврядування, а також здійснення реформ децентралізації та розвитку місцевого самоврядування;

- аналіз практичних заходів із реалізації муніципальної політики, а також несення пропозицій та участь у підготовці нормативно-правових актів, що регулюють питання місцевого самоврядування;

- аналіз кадрового потенціалу органів місцевого самоврядування та підготовка пропозицій щодо кадрового відбору та підвищення кваліфікації службовців органів місцевого самоврядування;

- розробка рекомендацій стосовно активізації міжнародної співпраці у сфері місцевого самоврядування, а також діяльність української

делегації в Конгресі місцевих і регіональних влад Європи [10].

Варто погодитись з Ю. Крегулом та В. Батрименком, що очікуваними результатами реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади в Україні мають стати:

- формування сприятливих політико-правових умов для широкого залучення громадськості до вирішення питань місцевого значення з постійною підтримкою форм безпосередньої участі громадян на місцях;

- впровадження стандартів та критеріїв оцінки якості адміністративних та соціальних послуг, що надаються населенню органами місцевого самоврядування;

- сприяння соціально-економічному розвитку територій через підвищення ефективності механізму впливу органів місцевого самоврядування на формування пріоритетів економічного розвитку регіонів;

- посилення матеріальної, організаційної та політико-правової спроможності територіальної громади та органів місцевого самоврядування;

- організація ефективної територіальної системи органів місцевої публічної влади з метою переходу до сталого розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

- встановлення чітких меж адміністративно-територіальних одиниць та гарантування повсюдності рішень органів місцевого самоврядування і формування виконавчих органів обласних та районних рад;

- трансформація правового статусу місцевих державних адміністрацій з органів загальної компетенції у контрольно-наглядові органи з координуючими функціями щодо територіальних органів центральної виконавчої влади в муніципальному утворенні;

- чітке розмежування повноважень між різними рівнями органів місцевого самоврядування, а також місцевими державними адміністраціями та територіальними органами центральних органів виконавчої влади [11, с. 24].

Отже, наразі наявна система територіальної організації влади значною мірою все ще є архаїчною і неефективною, вона не відповідає європейським стандартам, крім того, не забезпечує належний рівень надання населенню адміністративних та соціальних послуг.

Україна як європейська держава, що ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування без будь-яких застережень, при формуванні та реалізації муніципальної політики має, безумовно, ґрунтуватись на нормах (стандартах), закріплених у цьому міжнародному документі, визнаних світовою спільнотою демократичними. У відповідності до Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» Хар-

тія стала частиною національного законодавства, а її положення мають пріоритет відносно положень національного законодавства. Безумовно, Україна формально дотримується своїх зобов'язань. Так, у ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сформульовано його загальні принципи: «Народовладдя, законності, гласності, колегіальності, поєднання місцевих і державних інтересів, виборності, правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування» [12].

Проте формально-правова основа не реалізована достатньою мірою на практиці. Із цього приводу в рекомендаціях КМРВЄ йдеться про те, що Україна не виконала свої міжнародні зобов'язання щодо реалізації принципів Європейської хартії місцевого самоврядування [13, с. 174]. До сьогодні існує значна невідповідність реальної політичної та соціально-економічної ситуації вимогам чинного законодавства України; більшість принципів місцевої демократії, зафіксованих у нормативних документах об'єднаної Європи, не впроваджено. Наприклад, в аналітичній записці Інституту стратегічних досліджень при Президенті України зазначалось, що «деякі з них вступають у суперечність із конституційними засадами місцевого самоврядування, передбаченими національним законодавством» [14]. Враховуючи пріоритетність норм міжнародного права, така ситуація має змінюватись через імплементацію міжнародних норм в національне законодавство.

Варто зазначити, що «інтегрування України в європейські структури сьогодні актуалізує реалізацію моделі регіонального врядування, яка відповідає принципам регіональної політики Європейського Союзу, загальновизнаній практиці внутрішнього міжрегіонального співробітництва та міжнародної співпраці територій» [15, с. 98]. Реформа місцевого самоврядування має спрямовуватись на: розробку та ухвалення законодавства, що регулює місцеве та регіональне самоврядування відповідно до принципів Європейської хартії місцевого самоврядування; включення до національного законодавства з питань місцевого самоврядування положень, які б гарантували місцевим радам на регіональному, районному та базовому рівнях створювати власні та підзвітні їм виконавчі органи, а також положень, які створюють умови для формування власного бюджету пропорційно повноваженням, а також сформулюють прозорий механізм приватизації муніципальної землі та володіння муніципальною власністю.

Нова якість публічного управління буде досягнута лише за умови системних реформ всіх складових частин публічної влади, в тому числі центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Системний підхід, на думку О.В. Молодцова, передбачає усунення таких вад територіальної організації влади: «Територіальної невизначеності, що полягає у відсутності повсюдності місцевого самоврядування, обмеженні його територіальної основи територією поселень; невизначеності правового статусу територіальних громад; інституціональної незавершеності, яка пов'язана з відсутністю повноцінного самоврядування на районному та обласному рівнях; організаційно-правової, матеріально-фінансової та кадрової несамодостатності; невідповідності доходів місцевих бюджетів реальним потребам територіального розвитку; проблеми низького рівня підготовки депутатів місцевих рад та посадових осіб місцевого самоврядування; нерозвиненості інститутів громадянського суспільства» [16, с. 91].

Усунення зазначених вище вад місцевого самоврядування потребує суттєвого коригування підходів за своїм функціональним призначенням, у першу чергу з погляду впровадження системного підходу. Вимоги останнього мають врахувати комплекс факторів, які заважають виробити послідовну муніципальну політику, узгоджену з іншими політиками. До основних факторів ми відносимо: відсутність дієвих механізмів політичної відповідальності суб'єктів влади; низький рівень їхньої політичної та управлінської культури та культури правозастосування; наявність конфліктності між політичними силами та, в окремих випадках, суб'єктами виконавчої влади на ґрунті різних ціннісних орієнтирів; непрозорість владно-управлінських відносин в частині формування муніципальної політики.

Зміна політико-управлінської моделі передбачає, передусім, удосконалення інституціональної структури муніципальної політики. Це потребує конкретизації повноважень та відповідальності за муніципальну політику усередині виконавчої влади. Уряд несе відповідальність за виконання повноважень всередині виконавчої влади, в тому числі в частині розроблення та впровадження муніципальної політики. Уряд, як політичний орган, має формалізувати свої основні завдання, повноваження та способи організації їх виконання; чітко визначити повноваження та перелік питань муніципальної політики та відносини в частині їх вирішення з іншими органами влади, передусім із Президентом України та Верховною Радою України; закріпити за іншими центральними органами виконавчої влади право делегувати іншим суб'єктам, зокрема асоціаціям органів місцевого самоврядування, частину своїх повноважень із питань здійснення муніципальної політики.

Також ключовим фактором впровадження та удосконалення в Україні дієвої муніципальної політики європейського зразка має стати напрацьована методологія і методика реалізації всього її політичного циклу. Ми вважаємо, що основним елементом цієї методології має стати програмно-цільова діяльність, першочергово щодо кадрової політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.
2. Principles of Democracy. 2004. URL : http://www.infousa.ru/government/principles_files/what.htm.
3. Nikolaev V. K., Nikolaev K.A. Municipal Democracy and Risk of Municipal Democratization. *Asian Social Science*. 2015. Vol. 11. No. 19. P. 281–289. URL : <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ass/article/view/51624>.
1. Pantin I. K. Proceedings of the Round Table Discussion: Philosophy and Politics. *Questions of Philosophy Journal*. 1996. № 1. P. 5–7.
2. Шугрина Е.С. Муниципальная демократия: тенденции развития в материалах правоприменительной практики. *Law Enforcement Review*. 2019. Vol. 3. No. 3. P. 108–124. URL : <https://enforcement.omsu.ru/jour/article/view/253/380>.
3. Шугрина Е.С. Муниципальная демократия: тенденции развития в материалах правоприменительной практики. *Law Enforcement Review*. 2019. Vol. 3. No. 3. P. 108–124. URL : <https://enforcement.omsu.ru/jour/article/view/253/380>.
4. Новоселов А.А. Применение концепции «местной демократии» в современном процессе государственного строительства Европейских стран : дисс. ... канд. полит. Наук : 23.00.02. Н. Новгород, 2006. 168 с. URL : <http://www.dslib.net/polit-instituty/primeneniye-koncepcii-mestnoy-demokratii-v-sovremennom-processe-gosudarstvennogo.html>.
5. Дрешпак В.М. Забезпечення діалогу органів публічної влади з територіальною громадою: теоретичні та прикладні аспекти. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 5-6(19-20). С. 57–65.
6. Кравченко Т.А. Конституційне забезпечення безпосередньої участі громадян України у місцевому самоврядуванні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 10(14). С. 72–81.
7. Про Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні: Указ Президента України від 24.06.2010 № 723/2010. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723/2010>.
8. Крегул Ю., Братименко В. Реформування місцевого самоврядування в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 17–27.
9. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

10. Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої та регіональної демократії в Україні / упоряд. О.В. Бейко та ін. Київ, 2003. 396 с.

11. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>. Удосконалення конституційних засад системи місцевого самоврядування в Україні. Аналітична записка НІСД при Президентові України. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/672/>.

12. Ахмеров О.О. Проблеми проведення муніципальної реформи в Україні: політико-правовий аналіз. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. праць. Одеса. 2016. Вип. 58. С. 98–104.

13. Молодцов О.В. Трансформація місцевого самоврядування – матриця реформаторської діяльності влади. *Збірник наукових праць НАДУ* / за ред. проф. Д.І. Дзвінчука. 2012. Вип. 1. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. С. 87–94.

REFERENCES:

1. Pro skhvalennya Kontseptsii reformuvannya mistseвого samovryaduvannya ta teritorial'noi organizatsii vladi v Ukraini: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini vid 01.04.2014 № 333-r. Ofitsiinii sait Verkhovnoi Radi Ukraini. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.
2. Principles of Democracy. 2004. URL : http://www.infousa.ru/government/principles_files/what.htm.
3. Nikolaev V. K., Nikolaev K.A. Municipal Democracy and Risk of Municipal Democratization. *Asian Social Science*. 2015. Vol. 11. No. 19. R. 281-289. URL : <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ass/article/view/51624>.
4. Pantin I. K. Proceedings of the Round Table Discussion: Philosophy and Politics. *Questions of Philosophy Journal*. 1996. № 1. P. 5–7.
5. Shugrina E. S. Munitsipal'naya demokratiya: tendentsii razvitiya v materialakh pravoprimeritel'noi praktiki. *Law Enforcement Review*. 2019. Vol. 3. No. 3. P. 108–124. URL : <https://enforcement.omsu.ru/jour/article/view/253/380>.
6. Shugrina E. S. Munitsipal'naya demokratiya: tendentsii razvitiya v materialakh pravoprimeritel'noi praktiki. *Law Enforcement Review*. 2019. Vol. 3. No. 3. P. 108–124. URL : <https://enforcement.omsu.ru/jour/article/view/253/380>.
7. Novoselov A. A. Primeneniye kontseptsii «mestnoi demokratii» v sovremennom protsesse gosudarstvennogo stroitel'stva Evropeiskikh stran: diss. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. N. Novgorod, 2006. 168 s. URL : <http://www.dslib.net/polit-instituty/primeneniye-koncepcii-mestnoj-demokratii-v-sovremennom-processe-gosudarstvennogo.html>.
8. Dreshpak V. M. Zabezpechennya dialogu organiv publichnoi vladi z teritorial'noyu gromadoyu: teoretichni ta prikladni aspekti. *Aspekti publichnogo upravlinnya*. 2015. № 5-6 (19-20). S. 57–65.
9. Kravchenko T. A. Konstutitsiine zabezpechennya bezposeredn'oi uchasti gromadyan Ukraini u mistsevomu samovryaduvanni. *Aspekti publichnogo upravlinnya*. 2015. № 10 (14). S. 72-81.
10. Pro Derzhavnii fond spriyannya mistsevomu samovryaduvannyu v Ukraini: Ukaz Prezidenta Ukraini

vid 24.06.2010 № 723/2010. Ofitsiinii sait Verkhovnoï Radi Ukraïni. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723/2010>.

11. Kregul Yu., Bratimenko V. Reformuvannya mistsevogo samovryaduvannya v Ukraïni. Zovnishnya torgivlya: ekonomika, finansy, pravo. 2016. № 1. S. 17–27.

12. Pro mistseve samovryaduvannya: Zakon Ukraïni vid 21 travnya 1997 roku № 280/97-VR. Ofitsiinii sait Verkhovnoï Radi Ukraïni. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>.

13. Ėvropeis'ka khartiya mistsevogo samovryaduvannya ta rozvitok mistsevoi ta regional'noi demokratii v Ukraïni / uporyad. O. V. Beiko ta in. Kiïv, 2003. 396 s.

14. Pro mistseve samovryaduvannya: Zakon Ukraïni vid 21 travnya 1997 roku № 280/97-VR. Ofitsii-

nii sait Verkhovnoï Radi Ukraïni. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>. Udoskonalennya konstitutsiinikh zasad sistemi mistsevogo samovryaduvannya v Ukraïni. Analitichna zapiska NISD pri Prezidentovi Ukraïni. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/672/>.

15. Akhmerov O. O. Problemi provedennya munitsipal'noi reformy v Ukraïni: politiko-pravovii analiz. Aktual'ni problemi politiki: zb. nauk. prats'. Odesa. 2016. Vip. 58. S. 98–104.

16. Molodtsov O. V. Transformatsiya mistsevogo samovryaduvannya – matritsya reformators'koï diyal'nosti vladi. Zbirnik naukovikh prats' NADU / za red. prof. D. I. Dzvinchuka. 2012. Vip. 1. Ivano-Frankivs'k: Misto NV, 2012. S. 87–94.

Current trends of development of the institute of local government

Naumkina Svitlana Mykhailivna

Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political
Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odessa, Ukraine

Akhmerov Oleksandr Oleksandrovych

Candidate of the Department of Political
Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odessa, Ukraine

In the article it is substantiated, that an important problem that needs to be addressed immediately is the underdevelopment of forms of direct democracy, the inability of community members to act in solidarity to protect their rights and interests, in cooperation with local governments and local executive bodies and achieve common goals: community development. As one of the ways to solve this problem, the Concept provides for the promotion of broad involvement of citizens in management decisions through forms of direct participation. In other words, we are talking about the development of direct municipal democracy. Thus, municipal democracy is a form of local self-government where the population of the municipality participates in addressing issues of local importance directly or through elected bodies and officials of local self-government, and has real opportunities (directly or through representatives) to adopt municipal regulations and to change local government officials who perform executive and administrative functions without being directly elected by the population; where the will of the majority of the population is provided, the rights of minorities are observed; local government is decentralized, and part of its powers are delegated to the level of territorial public self-government and other forms of self-organization of the population; a comprehensive opportunity is provided to express the unique features of the political, social and cultural life of the municipal community within the framework of current legislation.

Municipal democracy provides a combination of principles and practical measures aimed at protecting the constitutional rights and freedoms of individuals and citizens in the municipality within the competence of local self-government, as well as municipal rights and freedoms to ensure broad opportunities for civic participation in local self-government, as a duty of the municipal government to address issues of local importance and ensure equal access for all to quality municipal services.

Key words: institution of local self-government, municipal democracy, municipal government, civic participation, protection of constitutional rights and freedoms of the individual and citizen, quality municipal services.

Одарченко Катерина Юріївна

Інституційна взаємодія задля суспільного розвитку: місія політичних партій

УДК 329.1/6:007(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.11>

Одарченко Катерина Юріївна
orcid.org/0000-0002-0399-5790
здобувачка кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

У статті досліджується інституційна взаємодія, яка сприяє суспільному розвитку, й визначається місія політичних партій у цьому процесі. Передусім, політичні партії в умовах демократичної політичної системи стають центром комунікації суспільства та влади, інституційної комунікації тощо.

Особливої ваги набуває оптимізація внутрішньопартійної комунікації, яка має поєднувати у комунікаційну мережу осередки партії між собою та з центральний апаратом. Розглянуто поняття «розвиток», «суспільний розвиток» у контексті теорій модернізації, мобілізації, демодернізації (П. Кутуєв, М. Мінаков, Ю. Савельєв). Україна потребує не лише підвищення ефективності окремих інститутів. Забезпечити суспільний розвиток здатна лише інституційна взаємодія на основі розгалуженої мережі комунікації. Це вимагає не сподівань на «невидиму руку» ринку, а системного інституційного втручання задля реструктуризації наявної і досить розгалуженої системи інститутів відповідно до вимог політичної демократії й соціальної ринкової економіки. Саме тому методологічною основою дослідження є неоінституціональна теорія, яка дозволяє подолати обмеження транзитології та класичного інституціоналізму.

Визначено, що особливості інституційної взаємодії в Україні обумовлені неподоланими соціальними патологіями (Є. Головаха). До них відносяться: амбівалентність політичної свідомості, поєднання конформізму та нігілізму у ставленні індивідів до реальності, депрофесіоналізація, розмивання критеріїв статусу та престижності у соціальній взаємодії, деактуалізація цінностей тощо. Щодо політичних партій, то відзначено їх персоналізацію, ідеологічну еkleктичність партійних програм (за деяким винятком), недостатню легітимність партійної системи. Відповідно, місія політичних партій у інституційній взаємодії задля суспільного розвитку полягає у забезпеченні двостороннього руху інформації між суспільними групами та політичними інститутами (програма – мінімум) та започаткуванні та підтримці широкого суспільного діалогу (програма – максимум). Місія політичних партій – стати ініціатором та провідником новітнього політичного дискурсу щодо сутності та напрямків суспільного розвитку у сучасних умовах, гарантом політичного діалогу та інституційної взаємодії задля суспільного розвитку.

Ключові слова: політичні інститути, інституційна взаємодія, політичний розвиток, модернізація, політичні партії, внутрішньопартійні комунікації.

Вступ. На даному етапі реалізації політичних реформ в Україні суттєво зростає роль політичних інститутів. Підвищення ефективності їх діяльності набуває особливого значення в умовах зовнішніх (захоплення Криму, агресія РФ на Сході України) та внутрішніх (корупція, демодернізація, загрози повернення авторитаризму, наступ на свободу слова, загострення соціальних проблем населення) викликів. Але йдеться не лише про ефективність діяльності самих інститутів, а й формування системи їх оптимальної взаємодії на основі розгалуженої мережі комунікацій. Ціль інституційної взаємодії – забезпечення політичного та економічного розвитку країни. Сподіватись при цьому лише на «невидиму руку» ринку марно. Розвиток вимагає системного інституційного втручання, а унікальність українського кейсу полягає у тому, що ми потребуємо не розбудови абсолютно нових інститутів, а реструктуризації наявної і досить розгалуженої їх системи відповідно до вимог політичної демократії й ринкової економіки [2]. Нові виклики потребують реформ, які зустрічають латентний та відкритий опір «старих» інститутів та правил [12]. Під час інституційної взаємодії найбільш помітними стають протиріччя між прагненням суспільства

до змін та «дефіцитом демократії» у пострадянських інститутах [10].

Відсутність сталих демократичних традицій інституційної взаємодії (за радянських часів взагалі не йшлося про незалежні від керівництва КПРС інститути) обумовлює те, що частина пострадянської еліти «готова виплеснути немовля з водою задля збереження влади і власності. Маніпулювання у медіа, спекуляції на темі збройного конфлікту, депрофесіоналізація управління та ігнорування соціальної політики використовуються задля компрометації демократичних реформ» [15].

Одна із головних ролей у інституційній взаємодії, яка має сприяти розвитку, належить політичним партіям. Комунікація, її різні форми та напрями є фундаментом успішного партійного поступу. Від внутрішньопартійної комунікації задля залучення членів партії до прийняття рішень до побудови потужної партійної структури, яка вибудовує комунікацію із громадянами та владою, а головне – забезпечує комунікацію між ними. На жаль, не усі політичні партії вибудовують систему вертикальних та горизонтальних комунікацій, розвивають внутрішньопартійні зв'язки на демократичній основі. Більшість українських партій вважаються олігархічними, і є небагато демократичних полі-

тичних сил, які не співпрацюють з олігархами країни [8].

Сьогодні актуальність дослідження місії політичних партій у інституційній взаємодії, яка сприяла б суспільному розвитку, обумовлена недостатнім професійним рівнем представників влади, їх нездатністю визначити конкретні цілі політичного розвитку на основі взаємодії інститутів. Це навіть небезпечніше, аніж відвертий тиск на опозицію в умовах авторитаризму та революційні потрясіння. Наприклад, важкий та тривалий процес партійного будівництва підміняється створенням «партійних політичних проєктів», які характеризуються традиційними для автократії «методами управління: тотальна некомпетентність, корупційні схеми, призначення друзів на посади» [4].

З урахуванням важливості політичних інститутів у процесі суспільного розвитку, слід зазначити, що проблемі інституційної взаємодії та визначенню місії політичних партій у ній приділяється недостатньо уваги.

Мета та завдання статті. Мета статті – дослідити роль політичних партій у інституційній взаємодії задля суспільного розвитку. Визначена мета обумовила такі завдання:

- розглянути сутність поняття «розвиток», «суспільний розвиток» у контексті теорій модернізації, мобілізації, демодернізації;
- відзначити особливості інституційної взаємодії в Україні;
- дослідити місію політичних партій у забезпеченні суспільного розвитку.

Методи дослідження. Методологічною базою дослідження є неoinституціоналізм. Використовуються історичний, порівняльний методи та теорія ігор. Т. Веблен й Дж. Коммонс у першій половині ХХ століття розмістили у центрі дослідницької уваги економічні та політичні інститути. Інституційна взаємодія, що сприяє суспільному розвитку, потребує урахування досліджень права та конституційної теорії [16], економічної теорії [9].

Також дослідження міжінституційної взаємодії ґрунтується на сучасних підходах публічної політики [14]. Дилема інституційної теорії полягає в тому, що інститути, з одного боку, дозволяють скорочувати транзакційні витрати, але з іншого – їхня діяльність може бути спрямована на отримання зиску приватними особами, а не підпорядкована цілям суспільного розвитку та суспільного блага. Спробам подолати цю прогалину у економічному аналізі присвячено праці неoinституціоналістів (Р. Коуз, Г. Саймон, Д. Норт, О. Вільямсон, Г. Петерсон, Д. Марч, Й. Олсен). В основі неoinституціоналізму – критичне переосмислення методологічного індивідуалізму, а також обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки. Новий інституціоналізм об'єднує декілька підходів, представники яких, спираючись на спільні ключові положення,

розробляють окремі теоретичні напрямки. Йдеться про теорію публічного вибору (Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, М. Олсон, ін.), теорію прав власності (Р. Коуз, А. Алчіані, Г. Демсец, ін.), теорію відносин агентів (Л. Гурвіц, В. Меклінг, М. Дженсен, ін.), транзакційний підхід та концепцію інституціональної еволюції (І. Барцель, С. Чен, Д. Норт, Дж. Воліс, Б. Вайнгаст, ін.). У межах неoinституціоналізму працювали такі зарубіжні політологи, як С. Роккан, Х. Лінц, А. Степан, Т. Скокпол, а його вплив явно відчувається у роботах Р. Даля, Г. О'Доннелла, Ф. Шміттєра, С. Ліпсета, Р. Патнама та ін. Серед українських дослідників теорія неoinституціоналізму використовується задля пояснення складнощів демократизації пострадянської країни, ролі інституційного чинника у гальмуванні реформ. Теорія неoinституціоналізму дозволяє подолати обмеження транзитології та інституціональної теорії щодо дослідження переходу України до демократії та ринкової економіки (В. Андрусів, А. Колодій, Ю. Мацієвський, А. Романюк, О. Фісун, ін.).

Результати. Складність інституціональних реформ стає найбільш помітною після хвиль революційних подій, які пройшли у 2004 та 2013–2014 роках в Україні. Актуальність досліджень розвитку демократичних політичних інститутів та підвищення ефективності їх взаємодії задля забезпечення суспільного розвитку значно зростала після масових протестів громадян, які мали наслідком зміну влади у 2004 та 2014 рр.. Натомість «Еліта, яка прийшла до влади разом з Леонідом Кучмою і яка, як очікувалося, втратить владу після двох революцій та переважного голосування за Зеленського, все ще контролює багатство та владу в Україні» [13].

Надії українського суспільства на швидку демократизацію політичних інститутів та підвищення ефективності їх взаємодії не справились повною мірою. Це вимагає переосмислення з кута зору неoinституціоналізму ролі політичних інститутів в умовах демократизації суспільства, пояснення відсутності успіхів у їх реформуванні на даному етапі та прогнозування шляхів подальших змін. Проведення інституціональних реформ ускладнюється їх фрагментарністю, дефіцитом політичної волі, адміністративної свободи і рішучості.

Визначимо сутність поняття «розвиток», «суспільний розвиток» у контексті теорій модернізації, мобілізації, демодернізації. П. Кутуєв визначає модернізацію як одне із головних завдань для «постленінських» суспільств: «Для першого покоління дослідників модернізації, мобілізація була основою прогресу та прогресивних змін суспільства... військовий набір та військова мобілізація були передумовою для мобілізації соціальної... Після «зникнення ленінізму», модернізація є найактуальнішим питанням для країн Східної Європи та пострадянського простору. На сучасному етапі

розуміння модерності як євроцентричної мобілізації є концептуально застарілим та політично шкідливим» [1].

Як альтернативу мобілізаційній концепції модернізації Ю. Савельєв пропонує інклюзивне розуміння модерності [6]. Він робить наголос на тому, що модернізація полягає у інклюзії, включеності громадян у суспільне життя та означає зростання людських можливостей.

Погодимося із тим, що «бачення мобілізації як процесу «згори донизу» вже доволі давно вважається застарілим у на Заході та переважно асоціюється з процесами та інституціями демодернізації... Незважаючи на це, ЄС та міжнародні інституції (особливо фінансові) дуже часто поширюють саме такі «монокультурні» практики. Такий підхід спричиняється до «реанімування» застарілого євроцентризму, ідея якого і полягає в модернізації Решти «нерозвинутого світу» шляхом серії мобілізацій, які походять з політичного центру/ національної держави» [1].

Тобто зовнішні вимоги вимагають від нас модернізації, заснованої на мобілізації з акцентом на примусі та насильстві. Натомість суспільний розвиток передбачає модернізацію, засновану на інклюзії – найбільш повному включенні різних соціальних груп до інституційної взаємодії. Це дозволяє переосмислити місію політичних партій у процесі інституційної взаємодії, яка спрямована на суспільний розвиток.

П. Кутуєв відзначає: «Розвиток не дорівнює модернізації, яка є процесом ендогенним (в ідеально-типових термінах, які спираються на західний досвід), що ініціюється за допомогою розгортання принципів і цінностей, які містилися в «активістській» картині світу (безумовно, у взаємодії з інтересами), котра наголошує на взаємопроникненні етики та світу. Розвиток... вимагає легітимізації та певного «ідеологічного» обґрунтування; більше того, ідеологія розвитку може поширюватися й інтерналізуватися внаслідок дій урядів (наприклад за допомогою освітньої політики). Це дозволяє зробити висновок, що модернізація та розвиток постійно вступають у взаємодію в процесі трансформацій «реальних» суспільств» [2].

Політичні партії завдяки комунікації, зокрема й внутрішньопартійній, мають сприяти інклюзії в інституційній взаємодії задля суспільного розвитку. Відзначаючи провідну роль держави як центрального інституту політичного розвитку, не слід недооцінювати інші фактори – зовнішні та внутрішні. Політичні партії, безумовно, відносяться до найважливіших інститутів у процесі суспільного розвитку, забезпечуючи включення широких соціальних верств до вироблення політики. «Розвиток – це політика держави, спрямована на творення капіталізму, ринкової інфраструктури, раціональної бюрократії, і, таким чином,

ініціюється згори за підтримки ключових сегментів суспільства (державних менеджерів, які зорієнтовані на економічне зростання, технологічний прогрес і ринкову раціональність; підприємців, для яких прозора практика бізнесу є прийнятною, та інтелектуалів, які використовують свій культурний капітал на підтримку такої політики). Розвиток здебільшого ініціюється під впливом екзогенних факторів, тобто зазвичай є відповіддю на заклики інтеграції до капіталістичної світ-системи та зовнішні загрози» [2].

Особливості інституційної взаємодії в Україні зумовлені соціальними патологіями, які сформувались ще за радянських часів. Відомий соціолог Є. Головаха відзначив вплив наступних соціальних патологій: «Амбівалентність політичної свідомості, поєднання конформізму та нігілізму у ставленні індивідів до реальності, депрофесіоналізація, розмивання критеріїв статусу та престижності у соціальній взаємодії, деактуалізація цінностей» [11]. Значною мірою саме через неподоланність таких соціальних патологій українське суспільство не здатне відтворити інституційну взаємодію, яка б сприяла суспільному розвитку. Внаслідок цього знижується рівень соціальної солідарності та легітимності влади.

Низький рівень довіри громадян до політичних інститутів свідчить про кризу легітимності політичних партій. Перша трійка інститутів, яким громадяни довіряють, виглядає так: Збройні Сили України (ім довіряють 70% опитаних), волонтерські організації (65%), Церква (64%). А от найвищий рівень недовіри переважно стосується політичних інститутів. «Недовіра найчастіше висловлюється державному апарату (чиновникам) (80%), судам (судовій системі загалом) (79%), Верховній Раді України (77,5%), Уряду України (76%), Вищому антикорупційному суду (73%), політичним партіям (71%), Прокуратурі (71%)» [5].

Суспільство важко переконати у дієвості тих чи інших політичних інститутів, а особливо – у їх ефективності щодо служіння суспільному благу. Це зумовлено номенклатурним характером діяльності політичних інститутів в Україні, коли у центрі уваги знаходяться інтереси бюрократії та відсутністю балансу між інститутами державної влади (Президент, парламент, уряд), між центром та регіонами. Особливо наголосимо на недостатній ефективності такого важливого для демократії та суспільного розвитку політичного інституту, як політичні партії. За деяким винятком, політичні партії не усвідомлюють поки що своєї місії. Їхня структура є також переважно номенклатурною, а внутрішньопартійна комунікація має вертикальний характер – рішення центрального апарату завше просто доводяться до осередків. «Більшість партій в Україні залишаються протопартіями за організаційною будовою... Прихильники квазі-

партійності партій в Україні стверджують, що це просто об'єднання, які працюють на фінансово-промислові групи і не презентують думки свого електорату. Водночас противники такої позиції заявляють, що партії мають організаційну структуру, ідеологію тощо, тобто мають усі ознаки, які характеризують їх як політичні партії» [3]. За даними кластерного аналізу усіх українських партій, лише «8 партій (2%) належать за своєю організаційною будовою до політичних партій, 51 партія (15%) – до квазіпартій і 281 партія (83%) – до протопартій» [3]. Щодо ідеологій, то у більшості партій вони переважно носять еkleктичний характер, що обумовлено електоральними стратегіями «хапай усіх» (намаганням охопити якомога більше різних соціальних груп, носіїв різних цінностей). Одним із головних чинників, який заважає здійснювати місію партій щодо інституційної взаємодії, є недостатня розвиненість внутрішньопартійної комунікації. По-перше, це зумовлено організаційною структурою партій. Очевидно, що квазіпартії, або політичні проекти взагалі не мають традиції системної розбудови осередків. Їхня структура взагалі не передбачає зворотного зв'язку. По-друге, навіть ті партії, які мають мережу представництва у громадах, недостатньо уваги приділяють для удосконалення внутрішньопартійної комунікації. За деяким виключенням. Переважна більшість українських партій – це лідерські проекти. Відповідно, практично уся їх комунікаційна потуга зосереджується на доведенні інформації «зверху – вниз», від лідера до членів партій.

Від шляхів (ре)формування політичних інститутів, процедури їх взаємодії між собою та з суспільством залежить тип політичного режиму, який обирає Україна – авторитарний або демократичний. Отже, одним із головних завдань реформ стає забезпечення соціальної спрямованості діяльності політичних інститутів, розширення їх можливостей щодо здійснення політики та управління в інтересах широких верств населення.

Виконанню місії політичних партій у інституційній взаємодії задля суспільного розвитку має сприяти виконання наступних умов. По-перше, укоріненість партій та стабільна партійна конкуренція. «Інституціоналізовані системи демонструють стабільність у моделях партійної конкуренції, що є найважливішим і найкращим показником для вимірювання, оскільки інституціоналізація тісно пов'язана із стабільністю... Якщо більшість громадян протягом десятиліть підтримує конкретні партії, то відносно незначна частина виборців без стабільних партійних уподобань не спроможна радикально вплинути на результати виборів, що також сприяє низькому рівню виборчої волатильності. Якщо ж партії не користуються значною довірою громадян, то виборці легко «зраджують» партіям, роблячи результати виборів малопрогно-

зованими» [7, с. 312]. По-друге, легітимність політичних партій. Переконання громадян у тому, що партії відграють важливу роль у політиці є одним із головних чинників легітимності політичних партій: «В інституціоналізованих системах політичні актори не піддають сумніву легітимність партій і розглядають їх як необхідну частину демократичної політики, навіть якщо критично налаштовані до деяких з них та скептично оцінюють їх роль у державних процесах. Таким чином легітимність допомагає стабілізувати партійні системи, слугуючи важливою характеристикою інституціоналізації» [7, с. 313]. По-третє, замість тотальної персоналізації політичних проектів місія політичних партій передбачає створення розгалуженої мережі політичних комунікацій. Від внутрішньопартійної до між-інституційної. «В інституціоналізованих системах партійні організації не підпорядковані інтересам амбіційних лідерів, оскільки мають значення самі по собі, без огляду на особу, яка її очолює. Процес інституціоналізації політичних партій значно гальмується, якщо партії використовуються для задоволення інтересів певної особи або групи осіб, які здійснюють керівництво ними» [7, с. 313].

Висновки. Політичні інститути пострадянських країн діють в умовах темпорального дефіциту. Вони постійно шукають «швидкі», ситуативні, а тому не зовсім адекватні відповіді на виклики часу: економічні та соціальні, управлінські та електоральні, ідеологічні та історичні. Інституціоналізацію політичних партій не завершено. За деяким винятком, маємо персоналізовані політичні проекти. Це не лише ставить під сумнів легітимність інституту політичних партій, а й змушує переосмислити класичні теоретичні концепції щодо інтерпретації ролі політичних інститутів в умовах демократизації суспільства, інституційної взаємодії задля суспільного розвитку.

Пошук ефективних засобів реструктуризації політичних інститутів потребує звернення до неоінституціональних теорій, які пропонують раціональні пояснення ролі політичних партій у суспільствах «відкритого» та «закритого» доступу й відповідні моделі інституційної взаємодії.

Центральне місце в комунікації між владою та суспільством обіймають політичні партії. Їхня місія в інституційній взаємодії, яка сприяє суспільному розвитку, полягає в забезпеченні, як мінімум, двостороннього руху інформації між суспільними групами та політичними інститутами. Як максимум – започаткувати широкий суспільний діалог. Стати ініціатором та провідником новітнього політичного дискурсу щодо сутності та напрямків суспільного розвитку в сучасних умовах. Перефразовуючи одну добре відому конституційну норму, саме партії мають стати гарантом політичного діалогу та інституційної взаємодії задля суспільного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кутуєв П., Чолій С. Мобілізація на пострадянському просторі: між імперативами модернізації та загрозами де модернізації. *Ідеологія і політика*. 2018. № 2(10). С. 4–24.
2. Кутуєв П.В. Держава, що сприяє розвитку: Південна Корея у світлі загальної теорії. *Наукові записки НаУКМА : Соціологічні науки*. 2004. Т. 32. С. 42–48. URL : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8180>.
3. Лебедюк В. М., Гоменюк А. В. Протопартії, квазіпартії чи політичні партії в Україні. *Global world : науковий альманах*. 2016. Vol. 2 (II). С. 135–140.
4. Одарченко Е. Місцеві вибори: хто з ким бореться насправді? *Інформаційно-аналітичний портал «КомментарииUA»*. 2020. 1 октября. URL : <https://comments.ua/blog/miscievi-vibori-hto-z-kim-boret-sya-naspravdi-114.html>.
5. Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021р.). Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r>.
6. Савельєв Ю. Антиномії суспільства пізнього модерну: Східна Європа у небезпеці демодернізації. *Ідеологія і політика*. 2018. № 1. С. 18–63.
7. Стойко О.М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ : «Логос», 2016. 416 с.
8. Banks M. New political party in Ukraine aims to forge close EU and US links. *EUreporter*. 2021. March 10. URL : <https://www.eureporter.co/world/ukraine/2021/03/10/new-political-party-in-ukraine-aims-to-forge-close-eu-and-us-links/>.
9. Banovic R. Institutional Interaction in the Business Environment: Eastern European Versus Western European Countries. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*. 2015. № 65(3-4). С. 439–480.
10. Ghia N, Cenusă D., Minakov M. Democracy and its Deficits: The Way of Georgia, Moldova and Ukraine towards becoming European-Style Democracies. *Centre for European Policy Studies policy papers*. 2017. 22 December. URL : <http://www.3dcftas.eu/publications/other/democracy-and-its-deficitsway-georgia-moldova-and-ukraine-towards-becoming>.
11. Golovakha E., Panina N., Vorona V. Sociology in Ukraine. Selected Works Published During 90th. Kiev : Institute of Sociology, 2000. 580 p.
12. Matsiyevsky Y. Revolution without Regime Change: The Evidence from the PostEuromaidan Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*. 2018. № 51(4). P. 349–359.
13. Odarchenko K. Ukraine's Presidents, Power Elites, and the Country's Evolution. *Wilson Center*. 2020. November 5. URL : <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraines-presidents-power-elites-and-countrys-evolution>.
14. Raišienė A., Bilan S., Smalskys V., Gečienė J. Emerging changes in attitudes to inter-institutional collaboration: the case of organizations providing social services in communities. *Administratie si Management*

Public. 2019. № 33, pp. 34-56. DOI: 10.24818/amp/2019.33-03.

15. Yakovleva, L., Yakovlev, D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2020. 2(4). P. 582–608.

16. Young A. L. *Inter-institutional Interactions. Democratic dialogue and the constitution*. Oxford: Oxford University Press, 2017. URL : <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780198783749.001.0001/acprof-9780198783749-chapter-5>.

REFERENCES:

1. Kutuev P. (2004) Derzhava, shcho spryiaie rozvytku: Pivdenna Koreia u svitli zahalnoi teorii. [Developmental state: the case of South Korea from the perspective of the general theory]. *Naukovi zapysky NaUKMA : Sotsiologichni nauky*. 2004. T. 32. S. 42-48. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8180> [in Ukrainian].
2. Kutuev P. , Choliy S. (2018) Mobilizatsiia na postsocialistomu prostori: mizh imperatyvamy modernizatsii ta zahrozamy de modernizatsii. [Mobilization in post-socialist spaces: between imperatives of modernization and threats of demodernization]. *Ideolohiia i polityka*. № 2(10). С. 4-24. [in Ukrainian].
3. Lebediuk V. M., Homeniuk A. V. (2016) Protopartii, kvazipartii chy politychni partii v Ukraini. [Proto-parties, quasi-parties or political parties in Ukraine]. *Global world : naukovyi almanakh*. Vol. 2 (II). С.135-140. [in Ukrainian].
4. Odarchenko K. (2020) Ukraine's Presidents, Power Elites, and the Country's Evolution. *Wilson Center*. November 5. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraines-presidents-power-elites-and-countrys-evolution>. [in Ukrainian]
5. Otsinka sytuatsii v kraini, dovira do instytutiv suspilstva ta politykiv, elektoralni orientatsii hromadian (berezen 2021r.) [Assessment of the situation in the country, trust in the institutions of society and politicians, electoral orientations of citizens (March 2021)]. *Doslidzhennia provedene sotsiologichnoi sluzhboiu Tsentru Razumkova*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r> [in Ukrainian].
6. Saveliev Yu. (2018) Antynomii suspilstva piznoho modernu: Skhidna Yevropa u nebezpeti demodernizatsii. [Antinomies of late modernity: Eastern Europe in peril of demodernization]. *Ideolohiia i polityka*. № 1. S.18-63. [in Ukrainian].
7. Stoiko O. M. (2016) Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh: monohrafiia [Transformation of political institutions in modern transitional societies: a monograph]. Kyiv: «Lohos». 416 s. [in Ukrainian].
8. Banks M. (2021) New political party in Ukraine aims to forge close EU and US links. *EUreporter*. URL: <https://www.eureporter.co/world/ukraine/2021/03/10/new-political-party-in-ukraine-aims-to-forge-close-eu-and-us-links/>
9. Banovic R. (2015) Institutional Interaction in the Business Environment: Eastern European Versus West-

ern European Countries. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*. № 65(3-4). С. 439-480).

10. Ghia N, Cenusă D., Minakov M. (2017) Democracy and its Deficits: The Way of Georgia, Moldova and Ukraine towards becoming European-Style Democracies. *Centre for European Policy Studies policy papers*. 22 December. URL: <http://www.3dcftas.eu/publications/other/democracy-and-its-deficitsway-georgia-moldova-and-ukraine-towards-becoming>.

11. Golovakha E., Panina N., Vorona V. (2000) Sociology in Ukraine. Selected Works Published During 90th. Kiev: Institute of Sociology. 580 p. [in Ukrainian]

12. Matsiyevsky Y. (2018) Revolution without Regime Change: The Evidence from the PostEuro-maidan Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*. 2018. № 51(4). P. 349–359.

13. Odarchenko E. (2020) Mistsevi vybory: khto z kym boretsia naspravdi? [Local elections: who is really fighting with whom?]. *Ynformatsyonno-analytycheskyi*

portal «KommentaryyUA». URL: <https://comments.ua/blog/miscevi-vibori-hto-z-kim-boret-sya-naspravdi-114.html> [in Ukrainian]

14. Raišienė A., Bilan S., Smalskys V., Gečienė J. (2019) Emerging changes in attitudes to inter-institutional collaboration: the case of organizations providing social services in communities. *Administratie si Management Public*. № 33, pp. 34-56. DOI: 10.24818/amp/2019.33-03.

15. Yakovleva, L., Yakovlev, D. (2020) Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2(4). P. 582-608.

16. Young A. L. (2017) Inter-institutional Interactions. *Democratic dialogue and the constitution*. Oxford: Oxford University Press. URL: <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780198783749.001.0001/acprof-9780198783749-chapter-5>

Institutional interaction for social development: the mission of political parties

Odarchenko Kateryna Yuriyvna

orcid.org/0000-0002-0399-5790

Graduate Student at the Department of Political Science and Law South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky Staroportofrankivska str., 26, Odessa, Ukraine

The article reveals the institutional interaction that promotes social development and defines the mission of political parties in this process. First of all, political parties in a democratic political system become the centre of communication between society and government, institutional communication, etc.

The optimization of intra-party communication, which should combine the party organizations into a communication network with each other and with the central office, is of particular importance. The concept of "development", "social development" in the context of theories of modernization, mobilization, demodernization (P. Kutuev, M. Minakov) is considered. Ukraine needs not only to increase the efficiency of certain institutions. It is institutional interaction based on an extensive communication network that can ensure social development. This requires not only hopes for an "invisible hand" of the market, but also a systemic institutional intervention to restructure the existing and fairly extensive system of institutions following the requirements of political democracy and a social market economy. That is why the methodological basis of the study is the neo-institutional theory, which overcomes the limitations of transitology and classical institutionalism.

It has been determined that the peculiarities of institutional interaction in Ukraine are due to insurmountable social pathologies (E. Golovakha). They include the ambivalence of political consciousness, a combination of conformism and nihilism in the attitude of individuals to reality, deprofessionalization, blurring the criteria of status and prestige in social interaction, deactualization of values, etc. Regarding political parties, their personalization, ideological eclecticism of party programs (with some exceptions), insufficient legitimacy of the party system has been noted. Accordingly, the mission of political parties in institutional cooperation for social development is to ensure the two-way flow of information between social groups and political institutions (minimum program) and initiate and maintain a broad public dialogue (maximum program). The mission of political parties is to become the initiator and leader of the latest political discourse on the essence and directions of social development in modern conditions, the guarantor of political dialogue and institutional cooperation for social development.

Key words: political institutions, institutional interaction, political development, modernization, political parties, intra-party communications.

Проноза Інна Іванівна

Роль політичних комунікацій у сучасному інформаційному просторі

УДК 327.070

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.12>

Проноза Інна Іванівна
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Стаття присвячена розгляду політичних комунікацій в сучасному інформаційному просторі. Визначено головні поняття дослідження: «комунікація», «політика», «інформаційний простір». З'ясовано, що політичні комунікації – це процес передачі, обміну політичною інформацією, який структурує політичну діяльність та надає їй нового значення, формує громадську думку і політичну соціалізацію громадян з урахуванням їхніх потреб та інтересів. Визначено, що обов'язковими складовими частинами політичної комунікації є комунікатор, повідомлення, канал, комунікант, реакція і зворотний зв'язок, причому за певних обставин комунікатор і комунікант можуть мінятися місцями. Проте її особливістю є те, що вона охоплює лише політичну сферу життя людини.

У статті політична комунікація розглядається як функціональна властивість одного з компонентів політичної системи суспільства, її особливої підсистеми, яка встановлює зв'язки між інститутами політичної системи. Значення цієї системи дуже велике, оскільки люди здатні оцінювати дії, в тому числі і політичні, лише за наявності певного обсягу знань і інформації. Доведено, що політична комунікація пов'язана з процесом публічної комунікації, яка має власні характеристики: вона протікає на всі рівні комунікації – від внутрішньо-особистого до глобального; кожна політична система створює власну мережу політичного спілкування відповідно до своїх можливостей; існує пряма залежність між рівнем економічного розвитку суспільства та рівнем розвитку структури політичної комунікації – остання визначається технічним рівнем передачі інформації та базовою ідеологією політичної системи.

У роботі показується комунікативна природа сучасного політичного управління, а також роль і місце політичної комунікації у функціонуванні політичної сфери життєдіяльності держави і суспільства. У статті також розглядаються особливості сучасного політичного управління з позицій впливу на цільові аудиторії – об'єкт управління.

Ключові слова: комунікації, політичні комунікації, політичний простір, інформаційне суспільство, інформаційне суспільство, інформаційне протистовищення, інформаційна війна.

Вступ. У сучасній політичній науці особливої гостроти набуває тема навичок, пов'язаних з комунікацією: вміння забезпечувати зворотний зв'язок, делегувати певні повноваження, навички вирішувати конфлікти та вести переговори. Сьогодні політичне спілкування є одним зі стовпів формування політики загалом. Ця сфера включатиме дослідження якості процедур та інструментів політичного спілкування. До них, серед іншого, належать такі поняття, як: процеси формування політичних уподобань, політичний маркетинг, політичні опитування, а також явища двостороннього спілкування за допомогою сучасних електронних засобів масової інформації.

Із 1950-х років у світі спостерігається помітна поява дискурсу на тему політичної комунікації, в якій можна виділити дві основні тенденції: комунікація, як аналіз політичних явищ крізь призму комунікаційних процесів, переважно засобів масової комунікації та засобів масової інформації, а також політична та соціологічна, в яких процес політичних виборів, поведінка конкурентів та виборців є відправною точкою для дослідження процесів політичної комунікації.

У вітчизняних дослідженнях тема політичного спілкування, особливо в передвиборчих кампаніях, не так часто є досліджена. Початок інтересу

до цієї галузі, головним чином із боку політологів та соціологів, був відзначений, коли Україна вступила на шлях демократії, тобто вже після 1991 р. За словами науковців: «Окрім теоретиків масової комунікації – ми ще не маємо освічених фахівців у галузі зрозумілої соціальної, політичної та громадської комунікації» [1, с. 54]. Політична комунікація як одна зі сфер соціальної комунікації завжди була пов'язана з інститутами політичної влади. Спочатку, на ранніх стадіях розвитку суспільств, ми мали справу з цим на рівні міжособистісних та групових контактів за допомогою вимовленого слова. Винахід алфавіту та почерку дозволив охопити писемним словом ширшу аудиторію. Винахід друкарства в середині XV століття, а також наступних засобів масової інформації: книг, преси, радіо, кіно, телебачення та сучасних засобів масової інформації – значно вплинув на якісні зміни в процесі політичної комунікації, щоразу стаючи проривом у цьому процесі.

На сучасному етапі обрана нами тема набуває нового звучання. Вона вимагає певного переосмислення з позиції нових даних науки, потреб політичної практики. Авторський інтерес до цієї проблеми викликаний необхідністю розуміння впливу комунікації на власну загальну діяльність політики.

Існує велика кількість літератури, присвяченої розгляду цієї проблеми. Загальнотеоретичним проблемам комунікації та її ролі в політиці присвячені праці багатьох політологів, соціологів та філософів – це: Д. Белл, П. Брегер, Н. Вінер, Ч. Кулі, Г. Лассуел, К. Леві-Строс, Т. Лукман, Дж. Г. Мід, Ю. Хабермас, Дж. Б. Уотсон та інші. Висвітленню цього питання також присвячені роботи Е. Бен-райза, Д. Берла, Р. Катца, Ж.-М. Котре, Б. Кретона, П. Лазарфельда, В. Ліпмана, Л. Пая, Л. Перлінга та Л. Р. Посікера. Тема є маловивченою в нашій країні, але деякі її аспекти розглянуті в дослідженнях вітчизняних вчених: С. Барматової, В. Бебика, Ю. Ганжурова, О. Гриценка, С. Денисюк, О. Дубаса, О. Картунова, С. Качавцевої, В. Недбая, М. Соколова, Є. Тихомирової тощо.

Мета та завдання. Аналіз ролі комунікації в політиці, потреба систематизувати накопичений матеріал за цією проблемою, виявлення найбільш характерних рис поняття «комунікація» та особливості його прояву в політичній сфері. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: визначити головні поняття дослідження «комунікація» та «політика»; розглянути основні риси комунікації; проаналізувати це явища в політичній сфері; обґрунтувати сутнісну характеристику комунікації в політиці; сформуувати загальну характеристику комунікації в політиці;

Результати. Політична комунікація – це процес взаємної інформаційної взаємодії між політичними суб'єктами, пов'язаний відносинами влади, боротьби та співпраці. У недемократичній країні політичне спілкування відбувається інакше, ніж у демократичній країні [1, с. 91].

Політичне спілкування є частиною соціального спілкування.

У недемократичній державі домінує одностороння політична комунікація. Інформація передається лише одним шляхом – від влади до суспільства. Суспільство має лише офіційні, досить обмежені канали передачі інформації від влади, тому уряд може бути здивований соціальною реакцією і реагувати на них хаотично. Існує державна інформаційна монополія: більшість засобів масової інформації перебувають у державній власності та піддаються цензурі. Одностороння політична комунікація розуміється як синонім пропаганди.

Пропаганда заснована на впливі на думки, погляди та поведінку суспільства за допомогою різних, часто неетичних заходів, таких як маніпуляція, наприклад [2, с. 43]. Це не дуже корисно через те, що пропаганда, безумовно, має негативні конотації для реципієнта, пов'язана з такими видами діяльності, як маніпуляції, психологічна війна, перевиховання, а також із використанням у тоталітарних державах – у нацистській Німеччині та Радянському Союзі, в пропагандистській війні між Сходом та Заходом.

У демократичній державі також підтримується двостороння політична комунікація та високий рівень відкритості інформації. Влада отримує сигнали від суспільства через незалежні ЗМІ, позиції груп тиску, різні форми протесту, опитування громадської думки та вплив опозиції – і реагує на них. Демократичні вибори дозволяють громадськості оцінювати діяльність політиків.

Дивлячись на політичну комунікацію з точки зору маркетингу, сигнали громадськості вказують на попит на конкретні ідеї та кроки, а дії політиків є пропозицією. Політичний маркетинг, навпаки, – це спосіб з'ясувати, на який попит, і найбільш вигідний спосіб продати партію на політичному ринку, використовуючи різні методи переконання та нейролінгвістичне програмування [3, с. 43].

Влада, що розуміється та має власну мережу інструментів політичної комунікації, включає, серед іншого, державні установи, що збирають та обробляють інформацію про діяльність державної структури, статистичні управління, поліцію та спецслужби, державні інститути дослідження громадської думки [4, с. 232]. Інформація, отримана завдяки цій мережі, може оброблятися та надаватися відповідно до потреб влади, і вона може захищати доступ до незручної для неї інформації, використовуючи державну таємницю.

Дії суб'єктів політичного суперництва, особливо вжиті під час виборчої кампанії, також були б безглуздими без процесу комунікації. Під час досліджень цієї концепції було створено багато визначень, але останні з дев'яностих років нашого століття вважаються найбільш значущими для розвитку досліджень комунікації в політиці [2, с. 49].

У цих визначеннях це подано таким чином.

По-перше, як публічна дискусія щодо розподілу державних доходів, офіційних повноважень, офіційних санкцій та соціального значення таких понять, як громадянство, та соціальні наслідки політики.

По-друге, як цілеспрямована дія, яка складається з таких елементів, як: форми комунікації, що здійснюється суб'єктами політичної конкуренції, прагнучи здобути та зберегти владу, комунікація, адресована політичним суб'єктам, що транслюється не політиками (виборцями, оглядачами) та політичними суб'єктами; вони включені до медіаформ політичної дискусії (Б. Макнейр, 1995 р.).

По-третє, як динамічний елемент політичної системи, що впливає на всі політичні та соціальні установки, без нього не було б ні політики, ні суспільства (М. Раш, 1992 р.).

По-четверте, як комунікаційний процес, що відбувається між ЗМІ, політичними суб'єктами, що створюють зміст ЗМІ, реципієнтами (відіграють подвійну роль – аудиторією та учасниками комунікаційного процесу) та ступенем взаємодії між джерелом інформації та медіа-повідомленнями (Р. Негрине, 1994).

По-п'яте, також як площина впливу на одержувача повідомлення (П. Павелчик, Д. Піонтек), де політичне спілкування слід розуміти як: «навмисне спілкування про політику» [4, с. 82].

Отже, чи є дане спілкування політичним, визначається тим, що його стосується, і тим, чи має воно політичний намір. Під таким розумінням мається на увазі політична комунікація, по-перше, усі форми комунікації, здійснювані політиками для досягнення конкретних цілей, по-друге, комунікація, адресована цим політикам іншими людьми – наприклад, виборцями, журналістами, і, по-третє, комунікація про них та їх діяльність у ЗМІ.

У літературі на тему комунікації в політиці аналітики підкреслювали у своїх міркуваннях такі елементи, як: діалог, поведінка, система чи навіть побудова соціальної реальності. Наступні теоретичні підходи є найбільш популярними та найчастіше описуваними [4, с. 40]. Поведінковий підхід – вважається найдавнішим. Його попередником були Х. Лассвелл, творець переконливої моделі спілкування, та Ч. Шеннон і В. Вівер, автори математичної теорії спілкування. Основним пунктом аналізу цього процесу є ефект цього спілкування, тобто зміни, спричинені ставленням та поведінкою реципієнта.

Робота над поведінковою концепцією стосувалася, зокрема, пропаганди, значення якої швидко зменшувалось разом із розвитком концепції; вплив комунікації під час виборчих кампаній, підкреслюючи важливість масової комунікації та взаємозв'язок між ЗМІ, громадською думкою та суб'єктами, що здійснюють владу. Іншим є структурно-функціональний підхід. Такі дослідники, як Р. Фаген, К. В. Дойтч, Г. А. Алмонд або Д. Істон, проводили свої міркування в контексті суспільства, що розуміється як складна система відносин, що визначається процесами взаємодії між елементами політичної системи та її оточенням. Однак вони зосередили свою увагу на проблемі спілкування, розглядаючи політику як другорядну або навіть підпорядковану їй. Інформаційний потік став ключовим поняттям у цій концепції. На думку послідовників цієї концепції, спілкування однозначно впливає на розвиток освіти, урбанізацію, вплив політичних утворень та розвиток самої демократії. Творець інтерактивного підходу М. Едельман припустив, що спілкування не обмежується використанням символів, тобто знаків і кодів, а є формою і, водночас, сукупністю взаємодій, які є атомами суспільства. Політична комунікація тут трактується як стратегічна дія, що полягає у протистоянні актора з опонентом. Автори, слідуючи цим міркуванням, спробували пояснити феномен колективної ілюзії (EGVormann) та проблему маніпулювання колективними почуттями (PMHall). Діалоговий підхід є останнім теоретичним підходом до цього питання. Його представником є в основному

Дж. Хабермас, який у своїх обговореннях зосереджує увагу на ідеї консенсусу, виробленої в ході публічних дебатів, передбачаючи що люди в дискусіях щодо своїх думок, що розділяються, можуть сформулювати спільну точку зору, в основному спираючись на аргументи. На його думку, такого консенсусу можна досягти лише в ситуації ідеального спілкування. Учасники діалогу – це партнери, на яких не чиниться тиск, домінація чи необхідність підкорятися. Це дозволяє, як він стверджує, діяти відповідно до суспільних причин, які є суттю демократії. К. Мюллер також сприяв досягненню цього підходу, який трактує політичну комунікацію як «дискусію про політичні проблеми, ставки в політичній грі та ідеї публічного характеру». Процес інтеграції дисципліни, на думку О. Джаррена та П. Донгеса, «не завершений, досі немає єдиної систематики та всебічного опису предмета дослідження» [5, с. 49].

Процес виборчої кампанії розглядається в літературі на цю тему як один з основних показників, що визначає розробку практичних правил поведінки політичних суб'єктів на виборчому ринку [7, с. 29]. Відповідно до цього підходу політичні кампанії, на думку цитованого автора, можна аналізувати з точки зору однієї із прийнятих дослідницьких концепцій: поведінкова – надає великого значення соціологічним і психологічним теоріям змін у соціальних установках, функціональна – пов'язана з аналізом процесу соціальної комунікації, що дозволяє дослідникам політичних явищ інтерпретувати ефективність комунікаційних процесів у політиці, та раціональна – мотиви та методи прийняття виборчих рішень є основою для експлікації соціально-політичних явищ та процесів.

Політична комунікація стосується створення та обміну ідеями та думками між громадянами, державними чиновниками, політичними інституціями та суміжними структурами, такими як ЗМІ. Вона включає дискурс протягом усього політичного процесу в місцевих, державних, національних та міжнародних політичних системах, а також те, як політичну інформацію можна використовувати для політичної вигоди або для досягнення політичних цілей. Особи, які мають освіту в галузі політичної комунікації, можуть працювати у сфері політичних консультацій, іноземних служб, дослідження ринку, зв'язків з громадськістю, журналістики та цифрових засобів масової інформації, громадських організацій, лобіювання, політичної агітації та інших суміжних областях [9, с. 94].

По суті, політична комунікація – це діалог між політичними організаціями (наприклад, політичними партіями), політичними суб'єктами (наприклад, обранцями), ЗМІ та приватними громадянами. Це міждисциплінарна сфера, яка поєднує соціальні науки, стратегічну комунікацію та медіадослідження з політикою та урядом. Методи

та стратегії політичної комунікації дозволяють адвокатам політики, співробітникам зв'язків із громадськістю, спічрайтерам, керівникам виборчих кампаній, політичним консультантам, політичним маркетологам, обранцям та іншим політичним діячам-професіоналам створювати, формувати та розповсюджувати повідомлення, які можуть впливати на політичний процес. Політичні повідомлення можуть приймати різні форми, включаючи написання мови, соціальні та Інтернет-медіа, телебачення та радіо, міжособистісне спілкування між кандидатами та потенційними виборцями, дослідження політики.

Крім того, політична комунікація також є сферою досліджень в академічних колах. Професіонали у цій галузі вивчають взаємозв'язок між трьома процесами політичної комунікації: виробництвом, вмістом та ефектом. Наприклад, вчені з питань політичної комунікації можуть вивчити, як уряди обґрунтовують доступ та запис персональних даних приватних громадян в Інтернеті (наприклад, адреси Інтернет-провайдерів) як форму моніторингу масової комунікації, або як соціальні медіа стирають межі приватного та публічного спілкування щодо політичних переконань та поглядів [10, с. 48].

Сучасна політична комунікація характеризується медійним характером. Нині активно використовуються різні медіа-засоби, створюється медійне середовище тощо. Ці явища і процеси досліджуються і описуються науковцями і, на наш погляд, розширюють уявлення про політичну комунікацію. Серед здобутків дослідників можна вважати і створення чотирьох теоретичних моделей комунікації: модель передавання; експресивна модель; публічна модель і рецепційна модель. Усі вони є удосконаленням вищезгаданої моделі Г. Лассуела, проте більше адаптовані до сучасних реалій. Стисло охарактеризуємо їх.

1. Модель передавання – базується на удосконаленні ролі «комунікатора»: масові комунікатори зазвичай не продукують «повідомлень» або комунікації; вони пропонують власну добірку новин, інформації або надають доступ до поглядів і голосів декого з тих, хто хоче поспілкуватись з широким загалом. В цілому комунікація виглядає так:

- 1) події й голоси в суспільстві;
- 2) роль каналу / комунікатора;
- 3) повідомлення;
- 4) сприймач (автори – Вестлі, Мак-Лін).

Ця модель применшує механічність простого, лінійного передавання інформації.

2. Експресивна модель – спрямована на виклик спільного розуміння і емоцій, на «презентацію спільних переконань» (автор – Дж. Кері); будується на використанні символів і асоціацій, які існують в культурі; використанні ритуальних символів – культурних цінностей, переконливих цінностей, традицій.

3. Публічна модель (або комунікація як видо-вище) – заснована на ідеї привернути увагу до події, лідера, тобто привернути візуальну та слухову увагу аудиторії.

4. Рецепційна модель – уточнення «реципієнта», аудиторії, що базується на принципах структуралізму та семіології – повідомлення складається зі знаків, що мають денотативне та конотативне значення. Комунікатори закодують інформацію, а реципієнти розкодовують її (автор моделі – С. Гол). Повідомлення кодується за допомогою символізації (у політичному просторі це відбувається за допомогою міфу, релігії, ідеології, політичної реклами) [6, с. 221].

Спосіб кодування та розкодування повідомлення (сприйняття інформації саме так, як його хотів донести суб'єкт) аудиторією залежить від типів символізації, які існують в даному суспільстві. Ефект політичної комунікації залежить від співпадіння способів символізації в кодуванні та розкодуванні повідомлення. Тобто для правильного розуміння інформації система символів комунікатора має співпадати з системою символів реципієнта. Ефективність політичної комунікації багато в чому залежить й від правильності обраного методу кодування, зокрема від точності форм усталених жанрів, що мають значеннєву вартість для аудиторії [3, с. 59–65].

Зазначимо, що сутність політики полягає в розмові чи взаємодії. Широко визначена політична комунікація – це роль комунікації у політичному процесі. Це може відбуватися у різних формах (офіційній чи неформальній), на різних місцях (державних та приватних) та через різні засоби масової інформації (посередницький чи посередницький вміст). Він включає виробництво та генерацію повідомлень політичними суб'єктами, передачу політичних повідомлень за прямими та непрямыми каналами та прийом політичних повідомлень [8, с. 79].

Політична комунікація – це процес, який включає політичні інститути та суб'єктів, засоби масової інформації та, що важливо, громадян. Кожен акт політичного спілкування, який виробляється партіями, групами інтересів або засобами масової інформації, спрямований на громадян, щоб інформувати їх та впливати на них. Саме взаємодія між цими трьома групами має значення в політичній комунікації. Усередині політики комунікаційні потоки рухаються у багатьох напрямках: від керівних органів влади до громадян, горизонтально між політичними суб'єктами, включаючи засоби масової інформації, і вгору від громадян та груп до політичних інститутів [11, с. 43].

Висновки. Отже, політична комунікація пов'язана з тим, щоб активно займатися місцевими, регіональними, державними, національними, європейськими та міжнародними пробле-

мами, а також тим, як можна використовувати силу інформації, переконання та стратегічне повідомлення для розуміння та впливу на результати на цих рівнях, особливо у сфері управління та поведінки уряду та суспільства.

Перш ніж занурюватися в особливості того, чому політична комунікаційна стратегія властива високо функціонуючим політичним інституціям і необхідна для політичних кампаній, спершу слід зрозуміти її мету. Вона зводиться до впливу, який для багатьох визначає причину причетності до політики на будь-якому рівні. Якщо потрібно, щоб виборці чи колеги погодились з вашою позицією з того чи іншого питання, ви повинні мати можливість коротко і послідовно пояснити свою думку. Надаючи приклади, які можуть підтвердити та додатково пояснити вашу точку зору, або ретельно підбираючи слова, щоб передати ваше повідомлення, вплив та переконання обертаються навколо ефективного спілкування. Це проявляється різними способами, включаючи мову тіла, риторику, слухання, тон або написане слово.

Процес політичної комунікації безперервний, але його інтенсивність спостерігається під час загальних виборів, коли для завоювання прихильності використовуються різні засоби впливу на електорат. Політична комунікація здійснюється через засоби масової інформації, політично організовані структури та неформальні канали. Особливістю розвитку сучасного політичного поля є його активне проникнення у функціональні принципи технології, стандартизації, уніфікації та систематизації політичних процесів і відносин. Цей вплив найбільш очевидний у сфері політичної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барезhev К. Кризисные коммуникации: суть, назначение, технологии. *Журнал «Связи с общественностью в государственных структурах»*. 2013. № 4. 54 с. URL : <http://gospr.ru/index.php/arhiv/49-arhiv2013/gospr-4-2013/288-krizisnye-kommunikatsii-v-organakh-vlasti-sut-naznachenie-tehnologii>.
2. Дмитриев А.В., Латынов В.В., Хлопьев А.Т. Неформальная политическая коммуникация : уч. пособ. Москва : РОССПЭН, 1996. 197 с.
3. Єжижанська Т.С. Корпоративні комунікації як стратегічний напрям діяльності організації. *Політичний вісник*. URL : <http://www.symposium.hol.es/gallery/jezhyzhanska.pdf>.
4. Ковалевський В.О. Політична комунікація як інструмент подолання кризових явищ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2010. № 912. URL : <http://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3218>.
5. Литвиненко А., Леонов А., Дацюк Н., Стогний К., Ожеван Н. Информационная война между США и Ираком. *Киевский центр политических исследований и конфликтологии «Аналитик»*. URL : <http://www.analitik.org.ua/theme/3e943dcca11c6/>.

6. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Переклади з англ. О. Возьна, Г. Сташків. Львів : Літопис, 2010. 538 с.

7. Мацежинський В. Л. Public relations в перехідний період. Пер. з польської С. Винниченко. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2006. 276 с.

8. Монойло А.В. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. Москва : Горячая линия, 2013. 542 с.

9. Соловьев А.И. Политическая коммуникация как особый тип информационно-коммуникативных обменов. *ПОЛИС*. 2002. № 3. С. 5–17.

10. Fink S. Crisis Management : Planning for the Inevitable. NY : American Management Association. 1986. 245 p.

11. Johnson-Cartee K. S. Strategic Political Communication: Rethinking Influence, Persuasion, and Propaganda. Lanham: Rowman&Littlefield. 2004. 229 p.

REFERENCES:

1. Barezhev K. Kryzysnye kommunykatsyy: sut, naznachenye, tekhnologyy. *Zhurnal «Sviazy s obshchestvennostiu v hosudarstvennykh strukturakh»*. 2013. N 4. 54 s. URL: <http://gospr.ru/index.php/arhiv/49-arhiv2013/gospr-4-2013/288-krizisnye-kommunikatsii-v-organakh-vlasti-sut-naznachenie-tehnologii>
2. Dmytryev A. V., Lатынов V. V., Khlopev A. T. Neformalnaiia polytycheskaia kommunykatsiia : uch. posob. M. : ROSSPЭN, 1996. 197 s.
3. Iezhyzhanska T. S. Korporatyvni komunikatsii yak stratehichnyi napriam diialnosti orhanizatsii. *Politychnyi visnyk*. URL: <http://www.symposium.hol.es/gallery/jezhyzhanska.pdf>
4. Kovalevskiy V. O. Politychna komunikatsiia yak instrument podolannia kryzovykh yavyshch. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Pytannia politolohii»*. 2010. No 912. URL: <http://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3218>
5. Lytvynenko A., Leonov A., Datsiuk N., Stohnyi K., Ozhevan N. Ynformatsyonnaia voina mezhdou SShA y Yrakom. *Kyevskiy tsentr polytycheskykh yssledovanyi y konflyktolohyy «Analytyk»*. URL: <http://www.analitik.org.ua/theme/3e943dcca11c6/>
6. Mak-Kveil D. Teoriiia masovoi komunikatsii. *Pereklady z anhl. O. Vozna, H. Stashkiv. Lviv : Litopys*. 2010. 538 p.
7. Matsiezhynskiy V. L. Public relations v perekhidnyi period. Per. z polskoi S. Vynnychenko. Lviv : Literaturna ahentsiia «Piramida». 2006. 276 p.
8. Monailo A. V. Hosudarstvennaia ynformatsyonnaia polytyka v uslovyiakh ynformatsyonno-psykhologicheskoi voyny. M. : Horiachaia lyniia. 2013. 542 p.
9. Solovev A. Y. Polytycheskaia kommunykatsiia kak osobyi typ ynformatsyonno-kommunikatyvnykh obmenov. *POLYS*. 2002. N 3. P. 5-17.
10. Fink S. Crisis Management : Planning for the Inevitable. NY : American Management Association. 1986. 245 p.
11. Johnson-Cartee K. S. Strategic Political Communication: Rethinking Influence, Persuasion, and Propaganda. Lanham: Rowman&Littlefield. 2004. 229 p.

The role of political communications in the modern information area

Pronoza Inna Ivanivna

Candidate of Political Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odessa, Ukraine

The article is devoted to the consideration of political communications in the modern information space. The main concepts of the study "communication", "politics", "information space" are defined. It was found that political communication is a process of transmission, exchange of political information, which structures political activity and gives it new meaning, forms public opinion and political socialization of citizens, taking into account their needs and interests. It is defined that the obligatory components of political communication are the communicator, the message, the channel, the communicant, the reaction and the feedback, and in certain circumstances the communicator and the communicant may change places. However, its peculiarity is that it covers only the political sphere of human life.

The article considers political communication as a functional property of one of the components of the political system of society, its special subsystem, which establishes links between the institutions of the political system. The value of this system is very great, because people are able to evaluate actions, including political, only in the presence of a certain amount of knowledge and information. It is proved that political communication is associated with the process of public communication, which has its own characteristics: it penetrates all levels of communication – from intra-personal to global; each political system creates its own network of political communication according to its capabilities; there is a direct relationship between the level of economic development of society and the level of development of the structure of political communication – the latter is determined by the technical level of information transfer and the basic ideology of the political system.

The paper shows the communicative nature of modern political management, as well as the role and place of political communication in the functioning of the political sphere of life of the state and society. The article also considers the features of modern political management from the standpoint of influencing the target audience – the object of management.

Key words: *communications, political communications, political space, information society, information society, information confrontation, information war.*

Савка Віталій Янович

Особливості положень про просунуту співпрацю в ЄС у Ніццькому договорі

УДК 327.39(4-6ЄС)+327.7
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.13>

Савка Віталій Янович
старший викладач кафедри
міжнародної політики
Ужгородського національного
університету
пл. Народна, 3, Ужгород, Україна

У статті проаналізовано положення про просунуту співпрацю як форму гнучкої інтеграції в Ніццькому договорі 2001 р.

Метою є аналіз змін, які були внесені до положень Ніццького договору, що фіксують просунуту співпрацю як форму гнучкої інтеграції в ЄС. У процесі дослідження використано методи порівняльного аналізу, системного аналізу, аналізу конкретних випадків, контент-аналізу.

У Ніццькому договорі відбувся перегляд положень про просунуту співпрацю, і цьому було декілька вагомих причин. Найважливішою з них було майбутнє «велике» розширення за рахунок країн, чії економічні показники відрізняються від середніх по ЄС, та з не до кінця сталими політичними системами й іншою політичною культурою. Крім того, ідеї, висунені лідерами Франції і Німеччини, активізували дискусію про майбутнє розширеного Євросоюзу і про можливість різношвидкісного просування інтеграції. Існувала також насущна необхідність активізації Спільної зовнішньої політики і політики безпеки, але саме в цій галузі можливості застосування просунутої співпраці згідно з Амстердамською угодою були дуже скромними, хоча потенційно більш ніж перспективними.

У Ніццькій редакції договору були змінені загальні і спеціальні положення про просунуту співпрацю. Найбільш важливими змінами стали відміна так званого принципу «екстреного гальмування» (emergency brake, фактичного права вето) під час запуску просунутої співпраці, деяке полегшення самої процедури запуску, зменшення мінімального числа учасників і введення просунутої співпраці в рамки Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ).

Була спрощена процедура, передбачена для вступу держав у вже існуючі проекти просунутої співпраці. У Ніццькому договорі просунуту співпрацю було дозволено застосовувати у сфері зовнішньої політики і політики безпеки («друга опора»), що замінило принцип конструктивного утримання, який існував в Амстердамському договорі.

Ніццький договір дещо змінив участь інститутів ЄС в організації просунутої співпраці. Було змінено мінімальне число учасників просунутої співпраці – вісім держав-членів. Це об'єктивно є полегшенням порівняно з Амстердамським договором.

Ключові слова: європейська інтеграція, гнучка інтеграція, просунута співпраця, ЄС, інституалізація просунутої співпраці, Ніццький договір.

Вступ. Майже одразу ж після підписання Амстердамського договору (1997 р.) почали піддавати критиці ті положення, що стосувалися просунутої співпраці. Критика насамперед вказувала на складну процедуру запуску і фактичне збереження права вето. Станом на початок Міжурядової конференції (МУК) 2000 р. були присутні два основні тренди. Перший полягав у тому, що «необхідно зробити гнучку інтеграцію гнучкішою» [3, с. 3], оскільки, як вважали багато спостерігачів, саме внаслідок складності здійснення не було жодної пропозиції про впровадження просунутої співпраці. Такої позиції дотримувалися шість країн-засновниць ЄС і Фінляндія.

Друга позиція була обережнішою, на перший план висувалися питання, пов'язані зі сферами застосування просунутої співпраці, з числом учасників таких проектів. Перегляд компромісу, досягнутого в Амстердамі, відносно гнучкої інтеграції і зміна положень про просунуту співпрацю, на думку деяких політиків, могли стати поганим сигналом для нових країн-членів. Вони отримали б можливість просити для себе виключень з основних правил ЄС, тоді як старі держави-члени намагалися зберегти свій власний статус після розширення [14, с. 73]. У процесі дискусії ці побоювання досить

чітко сформулював британський міністр Кейт Ваз: «Чи хочемо ми, щоб країни-кандидати могли використати гнучку інтеграцію у питаннях загальної сільськогосподарської політики, охорони довкілля або в положеннях про Спільний ринок?» [3, с. 4] Таким чином, на початку роботи МУК 2000 дискусія з проблеми гнучкої інтеграції була спрямована на вирішення питання, як зберегти єдині інституціональні рамки й уникнути негативного впливу на функціонування єдиного ринку під час розширення і спрощення функціонування механізму просунутої співпраці.

На початку грудня перед відкриттям саміту в Ніцці Комісія представила проект нового договору. Відносно реформи просунутої співпраці у рамках «другої опори» в документі пропонувалися такі зміни: просунута співпраця дозволяється у рамках спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ), вона може застосовуватися для здійснення спільних акцій або спільних позицій у сфері озброєнь, у сфері безпеки й оборони, якщо це має відношення до управління кризами. Комісія повинна тільки надавати свою думку про проект. Таким чином, міжурядовий характер співпраці у рамках «другої опори» ніяк не ставився під сумнів.

На саміті в Ніцці основна увага була приділена проблемі розподілу голосів у Раді. Відносно просунутої співпраці зміни були прийняті без серйозних розбіжностей. Основою цих рішень стали італійсько-німецькі пропозиції і пропозиції Комісії. Єдиним питанням, що реально обговорювалося на саміті, було введення положень про просунуту співпрацю в сфері оборони. Величезне значення для такого «спокійного» прийняття поправок мала копітка робота делегацій на МУК і зусилля Франції, головної в другій половині 2000 року в ЄС, по досягненню згоди між державами-членами. Суть змін положень про просунуту співпрацю зводилася до спрощення її запуску, у тому числі відміни права вето, і її поширенню на СЗППБ, хоча і не в тому обов'язі, в якому пропонувала Комісія.

За час роботи МУК 2000 р. була представлена низка серйозних робіт теоретичного і практичного плану, присвячених можливим змінам положень про просунуту співпрацю в майбутньому договорі. Це, зокрема, праці Ф. Мілнера [10], Б. Голла [7], Ф. де ла Серре [9], С. Гулара [5]. Експерти аналізували причини, за яких просунута співпраця жодного разу не застосовувалася, і позначили можливі шляхи реформування відповідних положень у новій редакції договору. Наприклад, Б. Хол запропонував замінити існуюче екстрене вето так званім відкладеним механізмом запуску. Особливо варто відзначити роботу, що стала широко відомою, Е. Філіппарта і М. Сі Дхен Хо «За і проти застосування 'тісної співпраці' усередині ЄС. Аргументи і коментарі»; її автори детально виклали можливі на їх погляд плюси і мінуси використання просунутої співпраці для розвитку європейської інтеграції, аргументували необхідність перегляду положень в новій редакції договору [12].

Після підписання Ніццького договору і реформування положень про просунуту співпрацю з'явилось декілька серйозних робіт, присвячених оновленому механізму і можливостям його застосування. Слід зазначити концептуальні дослідження Е. Філіппарта [11], В. Весселса [15], Дж. Ашера [13], Ф. Мілнера і А. Келлікера [10].

Мета та завдання. Метою статті є дослідити та проаналізувати зміни, які були внесені до положень, що фіксують просунуту співпрацю як форму гнучкої інтеграції в ЄС, у рамках Ніццького договору 2001 р. Відповідно, важливим завданням є проаналізувати, як і чому змінювалися положення, що фіксують гнучку інтеграцію в ЄС, та положення про просунуту співпрацю у Ніццькому договорі.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали принципи об'єктивності, наукової достовірності та історизму, що передбачають вивчення явищ і процесів у всьому розмаїтті та в конкретно-історичних умовах їхнього виникнення і розвитку. Було застосовано методи порів-

няльного аналізу, системного аналізу, аналізу конкретних випадків, контент-аналізу.

Результати. У Ніццькому договорі положення про просунуту співпрацю зазнали низку серйозних змін. Було скориговано назву розділу VII. Тепер замість «Положення про тіснішу співпрацю» (*closer cooperation*) він став називатися «Положення про просунуту співпрацю» (*enhanced cooperation*). Очевидно, сенс цих визначень практично ідентичний, але термін «просунута співпраця» кращим чином відбиває суть можливих проектів: така співпраця припускає не лише тіснішу співпрацю між декількома державами-членами ЄС, але і просування за допомогою їх інтеграції вперед. Крім того, термін *closer cooperation* використовується в тексті договору і в прямому значенні – тісна співпраця – безвідносно інституціалізованого механізму. Таким чином, змінивши термінологію, творці тексту Ніццького договору усунули неточності у формулюваннях (напр., Шенгенська співпраця в Амстердамському договорі визначена як *closer cooperation*, хоча вона не є просунутим співробітництвом у інституціональному розумінні). Слід також відмітити, що термін «просунута співпраця» не був чимось новим і використовувався для визначення таких проектів ще в ході МУК 1996-97.

У Ніццькій редакції договору були змінені або переформульовані загальні і спеціальні положення про просунуту співпрацю. Ст. 43, 43а і 43b визначають цілі і принципи функціонування такої співпраці. Згідно з ними, просунута співпраця повинна відповідати цілям Союзу і Співтовариства, охороняти і забезпечувати їхні інтереси, посилювати процес інтеграції, підтримувати існуючі договори й інституціональні рамки. Вона не може поширюватися на сфери виняткової компетенції ЄС і повинна бути відкритою для усіх держав-членів. Просунута співпраця не повинна вчиняти негативного впливу на функціонування спільного ринку і шенгенської зони, на процеси економічного і соціального об'єднання, на інші, вже існуючі, політики і програми Союзу, і сприяти створенню перешкод і дискримінації в торгівлі між державами-членами [4]. Таким чином, у загальні положення було перенесено декілька пунктів із ст. 11 Договору про заснування Європейського Співтовариства.

Мінімальна кількість учасників просунутої співпраці в Ніццькому договорі була визначена у вісім держав, незалежно від прийняття в Союз нових членів (ст. 43g) [4], що стало значним послабленням порівняно з Амстердамським договором, що вимагав участі не менше половини держав-членів. Під час упровадження просунутої співпраці необхідно також поважати права і зобов'язання країн, що не беруть участь у ній. Такі держави можуть брати участь в її обговоренні, але не можуть приймати рішення з цих проектів. Водночас Комісія і країни-учасниці просунутої співпраці повинні все-

бічно сприяти тому, щоб до неї приєдналося якомога більше країн (ст. 43b) [4].

Витрати зі здійснення проектів просунутої співпраці, за винятком адміністративних, несуть тільки країни, що беруть участь у ній, якщо Рада не прийняла іншого рішення одноголосно (ст. 44a) [4].

Незважаючи на пропозицію Німеччини й Італії, в договорі було залишено умову застосування просунутої співпраці як «останнього засобу» для досягнення поставленої мети, пом'якшене порівняно з Амстердамським договором формулюванням про те, що цілі мають «бути досягнуті в розумні терміни». Крім того, в тексті вказується конкретний орган – Рада, яка встановлює, що цілі Союзу не можуть бути досягнуті іншим способом (ст. 43a) [4]. Знову введена вказівка на обмеження термінів із реалізації поставлених цілей була спрямована на зниження ризику нескінченних дискусій про те, чи були використані усі можливі засоби до введення просунутої співпраці. З іншого боку, наявність такого положення серйозно обмежувала можливості його застосування.

Ніццький договір не передбачав можливості виходу або тимчасового припинення участі у проектах просунутої співпраці. Таким чином зберігається необхідна кількість учасників, оскільки вихід держав з проекту може спричинити порушення правил його реалізації. У договорі взагалі не був прописаний механізм ліквідації проектів просунутої співпраці у разі їх невдачі. Такий стан речей загалом відповідав прийнятій практиці ЄС, в якому також був відсутній який-небудь механізм виходу із складу Союзу (положення про вихід зі складу ЄС з'явилися лише у тексті Конституції і збереглися у Лісабонському договорі. У Ніццькому договорі таких положень не було).

Деяких змін у Ніццькому договорі зазнали і спеціальні положення про просунуту співпрацю. Із ст. 11 Договору про заснування Європейського співтовариства в Амстердамській редакції деякі положення були перенесені в рамки ст. 33 Договору про Європейський Союз, в саму ст. 11 були внесені доповнення, і вона була заміненена на дві – 11 і 11a. У ст. 11 прописана процедура запуску просунутої співпраці у рамках «першої опори». Держави-члени, які бажають почати таку співпрацю, повинні звернутися із запитом в Комісію, яка представляє відповідні пропозиції в Раду. Дозвіл на початок просунутої співпраці відповідно до ст. 33, 33, 35 Договору про Європейський Союз на підставі пропозицій Комісії після консультації з Європейським парламентом дає Рада, діючи кваліфікованою більшістю голосів. Якщо просунута співпраця торкається галузей, де існує спільна процедура ухвалення рішень, то необхідна згода Європейського парламенту (ст. 11) [4].

Процедура, передбачена для вступу держав у вже існуючу просунуту співпрацю, була спро-

щена. Держава-член, яка бажає приєднатися до вже створеної просунутої співпраці, повинна сповістити про це Раду і Комісію, яка у свою чергу теж повинна представити свою думку Раді впродовж трьох місяців (ст. 11a) [4].

Положення про просунуту співпрацю в кримінально-правовій сфері (співпраця поліцій і судових органів – «третя опора») також зазнали деякі зміни порівняно з амстердамською версією договору. У колишню ст. 40 Договору про Європейський Союз були внесені поправки, і вона була заміненена ст. 40, 40a, 40b. Просунута співпраця у сферах, що відносяться до цього розділу, повинна мати на меті швидший розвиток європейського простору свободи, безпеки і правосуддя, під час дотримання компетенції Європейської спільноти і цілей, встановлених цим розділом договору (ст. 40) [4].

У Ніццькому договорі просунуту співпрацю було дозволено застосовувати в сфері зовнішньої політики і політики безпеки («друга опора»), що замінило принцип конструктивного утримання, який існував в Амстердамському договорі. У текст договору були включені ст. 27a, 27b, 27c, 27d і 27e, що встановлюють умови застосування просунутої співпраці в цій сфері. Просунута співпраця у рамках СЗППБ покликана забезпечити захист цінностей і служити інтересам Союзу загалом, затверджуючи його ідентичність як згуртованої сили на міжнародній арені. Просунута співпраця в цій галузі повинна поважати принципи, цілі, загальні напрями СЗППБ і рішення, що приймаються в межах цієї політики, повноваження Європейської спільноти і взаємодію між усіма політиками Союзу і його зовнішньополітичною діяльністю (ст. 27a) [4]. Застосування просунутої співпраці у рамках СЗППБ було обмежене спільними діями і загальними позиціями (*joint action and common position*), і не повинно мати відношення до питань, що можуть спричинити наслідки у військовій сфері або у сфері оборони (ст. 27b) [4]. Таким чином, просунута співпраця не може мати відношення до загальних стратегій, які визначаються Європейською радою. Сфери військової і оборонної співпраці також були виключені з сфери її застосування на вимогу Великої Британії.

Процедура запуску просунутої співпраці у рамках СЗППБ така. Зацікавлені держави-члени направляють запит до Ради. Запит спрямовується також у Комісію і до Парламенту, в останній тільки в якості інформації. Роль Комісії зводиться до перевірки того, чи узгоджується пропонована співпраця із уже існуючими політиками ЄС. Ведення просунутої співпраці схвалюється Радою відповідно до ст. 23 п. 2, тобто кваліфікованою більшістю голосів. Проте, якщо яка-небудь держава-член заявляє, що з важливих міркувань національної політики вона має намір проголосувати проти цього рішення, голосування не проводиться. Рада, діючи

кваліфікованою більшістю голосів, може передати питання в Європейську раду для одноголосного голосування (ст. 27с, 23.2) [4]. Таким чином, у рамках СЗППБ Ніццький договір зберіг принцип «екстреного гальмування» (*emergency break*), фактичне право вето.

Входження нових держав в роботу вже існуючої просунутої співпраці у рамках СЗППБ повинне відбуватися аналогічно цьому процесу у рамках «третьої опори». Різниця полягає в ролі Комісії: у рамках «другої опори» вона тільки інформується державою про намір приєднатися до проекту просунутої співпраці і представляє свою думку Раді без спеціальних рекомендацій (ст. 27е) [4]. Належна роль в договорі відводиться Високому представникові із зовнішньої політики і політики безпеки. Його функція полягає в тому, «щоб усі члени Ради і Європейський парламент були вичерпно інформовані про втілення в життя поглибленої співпраці у сфері зовнішньої політики і політики безпеки» (ст. 27d) [4].

Ніццький договір дещо змінив участь інститутів ЄС в організації просунутої співпраці. Об'єктивно зросла роль Комісії у встановленні просунутої співпраці, оскільки тепер саме до Комісії повинні звертатися держави, що збираються встановити між собою просунуту співпрацю у рамках «першої і третьої опор». Комісія у свою чергу повинна представити пропозиції Раді. Якщо вона цього не робить, то повинна пояснити причини. Таким чином, завдання Комісії полягає в тому, щоб у реальності оцінити, наскільки пропонується просунута співпраця може послужити на користь подальшому розвитку Союзу або принести йому відчутну шкоду, сприяючи внутрішній дестабілізації. Якщо держава-член захоче присусідитися до вже існуючої співпраці, то йому слід повідомити про свій намір Раді і Комісії. Відповідно до Договору про заснування Європейського співтовариства, саме Комісія повинна прийняти рішення про участь держави, яка подала заявку, і оцінити необхідні для цього умови. У рамках «другої опори», де використовується міжурядовий підхід, процедура запуску просунутої співпраці була дещо реформована у напрямку комунітаризації, оскільки Комісія все ж представляє свою думку з цього питання [15, с. 212]. Проте роль Ради в ухваленні рішень у рамках «другої опори» вирішальна, оскільки у Комісії тут тільки допоміжні функції. Такий стан речей цілком природний, оскільки саме Рада одноосібно контролює сферу зовнішньої політики.

Рішення Ради відіграє ключову роль для запуску просунутої співпраці і прийняття нових членів. Складнощі можуть виникнути при голосуванні для країн, що не беруть участь в проекті, оскільки їх думка може бути (а може і не бути) врахована в ході обговорення, а участі в голосуванні вони не беруть.

Згідно з Ніццьким договором, повноваження Європейського парламенту були дещо розширені, проте участь ЄП у здійсненні проектів просунутої співпраці залишилася дуже обмеженою. Схвалення Парламенту потрібне тільки для тих галузей взаємодії, де застосовується процедура спільного ухвалення рішень, в інших сферах він має консультативне право. У рамках СЗППБ Парламент тільки інформується про намір створити просунуту співпрацю. Основна складність і неоднозначність становища Європарламенту у рамках положень про просунуту співпрацю полягає в такій колізії. У сферах змішаної компетенції, де потрібно схвалення Парламенту, він може блокувати її запуск більшістю голосів депутатів із тих країн, які не мають наміру брати участь в цій співпраці (наприклад, члени Європарламенту від Великої Британії могли голосувати з питань європейського соціального законодавства, тоді як саме Сполучене Королівство не приєдналося до соціальної Хартії). Таким чином, може бути поставлена під сумнів об'єктивність діяльності самого Парламенту.

Ст. 46 Договору про Європейський Союз у ніццькій редакції передбачає юрисдикцію Суду Європейського співтовариства відносно актів і рішень, що приймаються для імплементації просунутої співпраці (ст. 46) [4]. Водночас законодавство про просунуту співпрацю не є частиною *acquis communautaire*. Тому роль Європейського суду у здійсненні контролю за взаємодією законодавства просунутих груп і загальним законодавством Союзу представляється досить складною і не зовсім традиційною, оскільки Суд буде вимушений виконувати функції арбітра [1, с. 149–150] між двома видами законодавства.

Законодавство просунутої співпраці може стати частиною *acquis communautaire* у тому разі, якщо буде прийнятий формальний акт, що змінює його статус, як це було зроблено у випадку зі включенням шенгенських правил в загальне законодавство Союзу. Експерти вважають, що на практиці просунута співпраця не буде частиною *acquis communautaire* тільки до тих пір, поки держави-члени, що беруть участь в просунутій співпраці, не матимуть більшості в Раді, необхідної для ухвалення рішень конституційною більшістю голосів, або у разі, коли потрібно одноголосність, до тих пір, поки останній аутсайдер не приєднається до вказаної просунутої співпраці [11, с. 30].

Найбільш важливі зміни Ніццького договору в порівнянні з Амстердамським полягали у відміні права вето у рамках «першої і третьої опор», введенні механізму просунутої співпраці в сферу СЗППБ і деякому полегшенні процедури запуску просунутої співпраці. Таким чином, за Ніццьким договором, застосування просунутої співпраці можливе в усіх трьох «опорах». Проте положення договору не завжди логічні. У сфері СЗППБ договір

містить вимогу про те, що просунута співпраця в цій галузі повинна служити інтересам Союзу загалом, затверджуючи його ідентичність як згуртованої сили на міжнародній арені. Тобто передбачається, що група просунутої співпраці в цій сфері діятиме як агент ЄС, хоча за обмеженої кількості учасників дії такої співпраці можуть не відбивати позицію усіх держав-членів. Крім того, обмеження, накладені на застосування просунутої співпраці у сфері СЗППБ, не роблять цей інструмент зручним для «постійного ведення справ» [2, с. 15]. Проте статус просунутої співпраці як одного з інструментів інтеграції, був значно підвищений у рамках Ніццького договору.

Мінімальне число учасників просунутої співпраці було визначене у вісім держави-членів, що об'єктивно є полегшенням порівняно з Амстердамським договором, який припускав участь половини держав-членів ЄС (на момент підписання Амстердамського договору до складу ЄС входило 15 держав, тобто більшість складала 8 країн. У Ніццькому договорі кількість учасників просунутої співпраці була визначена теж 8, але чисельність самого ЄС мала збільшитися). Видається не цілком правильною думка, що зниження порогу держав-членів, необхідної для запуску просунутої співпраці, зміцнить динаміку інтеграції [9, с. 164]. Таке зниження може полегшити процедуру запуску просунутої співпраці, але потенційне збільшення кількості різних груп, що беруть участь в різних проектах, не може зміцнювати європейську інтеграцію, а швидше надасть їй важко керований різноспрямований рух з сумнівними результатами.

Дуже значущим видається уточнення Ніццького договору про те, що просунута співпраця повинна слугувати просуванню інтеграції вперед і тим самим ще більшою мірою відповідати спільним цілям і завданням Союзу. Ймовірно, завдання просування інтеграції вперед вирішується також через участь країн, що не увійшли до проекту просунутої співпраці, в його обговоренні і участь в запуску просунутої співпраці загальних інститутів ЄС – Комісії і Ради.

Незважаючи на внесені в Ніццькому договорі зміни загалом, положення про просунуту співпрацю не отримали значного спрощення, і тяжкі умови не були реально ослаблені. Більше того, додатково було додано умову, що просунута співпраця не повинна підривати основу Спільного ринку і політику економічного і соціального об'єднання. Залишилися незмінними й інші обмеження. Зокрема, просунута співпраця не повинна встановлювати бар'єри або сприяти дискримінації в торгівлі між державами-членами і не повинна спотворювати умови конкуренції між ними. Виходячи з цих положень, складно визначити, які ж галузі співпраці залишаються відкритими для застосування просунутої співпраці у межах «першої опори». Водночас за рамками застосування просунутої співпраці

в сфері СЗППБ залишилися усі сфери, пов'язані з військовою і оборонною співпрацею. Таке положення створює значні складнощі і в здійсненні проєктів просунутої співпраці у рамках «другої опори», оскільки виявляється дуже мало ініціатив у сфері зовнішньої політики, які б не мали військової складової частини [8]. Тому можна зробити висновок, що зміни Ніццького договору припускають використання просунутої співпраці більшою мірою у рамках «третьої опори», ніж в «першій і другій». Загалом реформування положень про просунуту співпрацю в Ніццькому договорі було явно недостатнім для широкого застосування цього механізму. На підтвердження цієї тези можна привести висловлювання Джованні Греві, який назвав зміни положень про просунуту співпрацю в Ніццькому договорі «кволими» [6, с. 43].

Висновки. Одним з аргументів перегляду положень про просунуту співпрацю в Ніццькому договорі стала відсутність його практичної реалізації. Проте важко було чекати іншого сценарію. По-перше, з моменту набуття чинності Амстердамського договору (1 травня 1999 року) до початку МУК 2000 року пройшло дуже мало часу. По-друге, одним із найважливіших завдань, яке вирішували положення про просунуту співпрацю, була нейтралізація «непоступливих» партнерів, насамперед Великої Британії. Проте після приходу до влади лейбористів в травні 1997 року європейська політика британського уряду зазнала істотних змін, і проблема втратила свою актуальність. У ЄС-15 не було таких гострих протиріч, єдиним рішенням яких могла стати просунута співпраця. Навпаки, перед Союзом стояли завдання, що вимагають політичної і економічної консолідації. По-третє, положення про просунуту співпрацю приймалися з розрахунку на майбутнє розширення (яке до того моменту ще не відбулося) як інструмент просування інтеграції в умовах, коли Європейський Союз складатиметься з 27-30 дуже різномірних держав.

Проте перегляд положень про просунуту співпрацю в Ніццькому договорі відбувся, і цьому було декілька вагомих причин. Найважливішою з них, на наш погляд, було майбутнє «велике» розширення за рахунок країн, чії економічні показники відрізняються від середніх по ЄС, та з не до кінця сталими політичними системами й іншою політичною культурою. Крім того, ідеї, висунені лідерами Франції і Німеччини, активізували дискусію про майбутнє розширеного Євросоюзу і про можливість різношвидкісного просування інтеграції. Існувала також насушна необхідність активізації Спільної зовнішньої політики і політики безпеки, але саме в цій галузі можливості застосування просунутої співпраці згідно з Амстердамською угодою були дуже скромними, хоча потенційно більш ніж перспективними.

У Ніццькій редакції договору були змінені загальні і спеціальні положення про просунуту співпрацю. Найбільш важливими змінами стали відміна так званого принципу «екстреного гальмування» (*emergency brake*, фактичного права вето) під час запуску просунутої співпраці, деяке полегшення самої процедури запуску, зменшення мінімального числа учасників і введення просунутої співпраці в рамки СЗППБ.

Зміни, зроблені в положення Ніццького договору про просунуту співпрацю, не зупинили дебати про можливе створення ядра інтеграції, але на декілька років зробили їх не занадто актуальними. Новий сплеск інтересу до проблеми був пов'язаний із несподіваною незговірливістю новоприєднаних держав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шайхутдинова Г. Продвинутое сотрудничество государств в европейском праве. Казань: Академия управления «ТИСБИ», 2007. 315 с.
2. Algieri F., Bauer T., Brummer K. Options for the Further Development of CFSP and ESDP without European Constitution / Bertelsmann Stiftung. Gutersloh, 2005. October. 231 p.
3. Bulletin Quotidien Europe / Europe. Agence Internationale d'Information pour la Press. Bruxelles, 1996-2009. 93 p.
4. Consolidated Versions of The Treaty on European Union and The Treaty Establishing the European Community. Luxembourg: Office for Official Publications of the EC, 2003; Official Journal of the European Union. Luxembourg; Office for Official Publications of the EC, 2002. 263 p.
5. Goulard S. Beyond the Treaty of Nice: More Left-Overs or New Union? Lecture in the Cicero Foundation. Paris, 16 November 2000. URL: www.cicerofoundation.org/lectures (дата звернення: 12.09.2018).
6. Grevi G. Flexible Means to Further Integration. Integrating Europe: Multiple Speeds - One Direction? *EPC Working Paper*. Brussels, 2004. N 9. P. 38–65.
7. Hall B. How Flexible Should Europe be? *CER*. London, 2000. P. 31–48.
8. Jaeger T. Enhanced Cooperation in the Treaty of Nice and Flexibility in the Common Foreign and Security Policy. *European Foreign Affairs Review*. 2002. Autumn. P. 279–316.
9. La Serre F., de. La cooperation renforcee. *La Constitution de l'Europe* / Ed. par P. Magnette. Bruxelles, 2000. P. 161–170.
10. Milner F., Kölliker A. How to make use of closer cooperation. *European Commission Forward Studies Unit. Working paper*. Brussels, 2000. P. 139–153.
11. Philippart E. A New Mechanism of Enhanced Co-operation for the Enlarged European Union. *Notre Europe. Research and European Issues*. Paris, 2003. N 22. 36 p.
12. Philippart E., S. Dhian Ho M. The Pros and Cons of 'Closer Cooperation' within the EU. Argumentation and Recommendations. *WRR. Working Documents*. The Hague, 2000. W104. 74 p.
13. Usher J. A. Enhanced Cooperation or Flexibility in the Post-Nice Era. Accountability and Legitimacy

in the European Union / Ed. by A. Amull, D. Wincott. Oxford: Oxford University Press, 2002. P.97–112.

14. Vaz K. The UK's Approach to the IGC. Rethinking the European Union. IGC 2000 and Beyond / Ed. by E. Best, M. Gray, A. Stubb. Maastricht, 2000. P.67–74.

15. Wessels W. Nice Results. The Millennium IGC in the EU's Evolution. *Journal of Common Market Studies*. Oxford, 2001. Vol. 39, N 2. P.197–219.

REFERENCES:

1. Shaykhutdinova G. (2007). Prodvinutoje sotrudnichestvo gosudarstv v evropeyskom prave. [Enhanced cooperation of states in European law]. Kazan: Academia upravlenija «TISBI». 215 s. [in Russian].
2. Algieri F., Bauer T., Brummer K. Options for the Further Development of CFSP and ESDP without European Constitution / Bertelsmann Stiftung. Gutersloh, 2005. October. 231 p. [in English].
3. Bulletin Quotidien Europe / Europe. Agence Internationale d'Information pour la Press. Bruxelles, 1996–2009. 93 p. [in French].
4. Consolidated Versions of The Treaty on European Union and The Treaty Establishing the European Community. Luxembourg: Office for Official Publications of the EC, 2003. 263 p. [in English].
5. Goulard S. Beyond the Treaty of Nice: More Left-Overs or New Union? Lecture in the Cicero Foundation. Paris, 16 November 2000. URL: www.cicerofoundation.org/lectures (Last accessed: 12.09.2019). [in English].
6. Grevi G. Flexible Means to Further Integration. Integrating Europe: Multiple Speeds – One Direction? *EPC Working Paper*. Brussels, 2004. N 9. P. 38–65. [in English].
7. Hall B. How Flexible Should Europe be? *CER*. London, 2000. P. 31–48. [in English].
8. Jaeger T. Enhanced Cooperation in the Treaty of Nice and Flexibility in the Common Foreign and Security Policy. *European Foreign Affairs Review*. 2002. Autumn. P. 279–316. [in English].
9. La Serre F., de. La cooperation renforcee. *La Constitution de l'Europe* / Ed. par P. Magnette. Bruxelles, 2000. P. 161–170. [in French].
10. Milner F., Kölliker A. How to make use of closer cooperation. *European Commission Forward Studies Unit. Working paper*. Brussels, 2000. P. 139–153. [in English].
11. Philippart E. A New Mechanism of Enhanced Co-operation for the Enlarged European Union. *Notre Europe. Research and European Issues*. Paris, 2003. N 22. 36 p. [in English].
12. Philippart E., S. Dhian Ho M. The Pros and Cons of 'Closer Cooperation' within the EU. Argumentation and Recommendations. *WRR. Working Documents*. The Hague, 2000. W104. 74 p. [in English].
13. Usher J. A. Enhanced Cooperation or Flexibility in the Post-Nice Era. Accountability and Legitimacy in the European Union / Ed. by A. Amull, D. Wincott. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 97–112. [in English].
14. Vaz K. The UK's Approach to the IGC. Rethinking the European Union. IGC 2000 and Beyond / Ed. by E. Best, M. Gray, A. Stubb. Maastricht, 2000. P. 67–74. [in English].
15. Wessels W. Nice Results. The Millennium IGC in the EU's Evolution. *Journal of Common Market Studies*. Oxford, 2001. Vol. 39, N 2. P. 197–219. [in English].

The specifics of the provisions on enhanced cooperation in the European Union in the Treaty of Nice

Savka Vitalii Yanovych

Senior Lecturer at the Department
of International Politics
Uzhhorod National University
Narodna square, 3, Uzhhorod, Ukraine

The provisions on advanced cooperation as a form of flexible integration in the Treaty of Nice of 2001 have been analyzed in the article.

In the Treaty of Nice, the provisions on advanced cooperation were reviewed, and there were several good reasons for this. The most important was the forthcoming "big" expansion at the expense of the countries whose economic indicators differ from the average ones in the EU, but with not fully stable political systems and a different political culture. There was also an urgent need to intensify a common foreign and security policy, but it was in this area that the possibilities of applying the advanced cooperation under the Treaty of Amsterdam were very modest, although potentially more than promising.

In the revised edition of the Treaty of Nice, the general and special provisions on the advanced cooperation were changed. The most important changes were the abolition of the so-called "emergency brake" (actual veto power) in the launch of the advanced cooperation, some facilitation of the launch procedure itself, the reduction of the minimum number of participants and introduction of the advanced cooperation within the framework of the Common Foreign and Security Policy (CFSP).

The procedure provided for the states to join the existing advanced cooperation projects was simplified. In the Treaty of Nice, the advanced cooperation was allowed to be applied in the field of foreign and security policy (the "second pillar"), which replaced the principle of constructive retention existing in the Treaty of Amsterdam.

The Treaty of Nice somewhat changed the participation of EU institutions in the organization of the advanced cooperation. The minimum number of participants in the advanced cooperation was changed – eight member states. This is objectively a relief compared to the Treaty of Amsterdam.

Key words: *European integration, flexible integration, enhanced cooperation, EU, institutionalization of the enhanced cooperation, Treaty of Nice.*

Сичова Анастасія Олександрівна

Крос-секторальні колаборації: категорійний дизайн і перспективи досліджень

УДК 372.57

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.14>

Сичова Анастасія Олександрівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри туризму,
готельної і ресторанної справи
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
пл. Гоголя, 1, Старобільськ,
Луганська область, Україна

Стаття присвячена розгляду крос-секторальних колаборацій у контексті становлення альтернативних варіантів інституцій довготривалого міжнародного партнерства. Незважаючи на зростання уваги до міжсекторальної взаємодії, більшість матеріалів мають фрагментарний і спорадичний характер, що позначається на глибині та якості вивчення окресленого питання. Авторка дослідження робить спробу ідентифікувати ключові особливості та чинники орієнтації на спільні колабораційні практики через системний мета-аналітичний огляд наявних академічних публікацій з означеної тематики. У статті наводиться схема фрейму крос-секторальної колаборації з детальним прописуванням кожного із виокремлених елементів, зокрема, йдеться про моделювання початкових умов, процесу, структури, форс-мажорних обставин і потенційних результатів спільного вирішення конкретної проблеми. Серед додаткових факторів ініціювання міжгалузевої співпраці називаються присутність так званої «брокерської» організації, ступінь структурної вкоріненості, історія партнерських відносин, рівень довіри і легітимності. Особлива увага сфокусована на проектуванні спільних платформ для ухвалення колективних рішень, таких як форуми, дискусійні аргументи і суди. Дослідниця звертається до потенційної конфліктності у відносинах, яка може бути спричинена відмінностями в очікуваннях партнерів стосовно співпраці, та відзначає конфліктні фази безпосередньо під час колаборації. Окремий акцент зроблено на форс-мажорних обставинах на кшталт дисбалансу сил у колаборації та суперечностей інституційної логіки як патерних символічного і матеріального порядку, що дозволяють встановлювати формальні і неформальні правила гри задля уніфікованої інтерпретації проблемного питання. Заключні ремарки стосуються колабораційних ефектів і критеріїв підзвітності зацікавлених сторін. Авторка також звертає увагу на перспективи подальшого вивчення міжсекторального співробітництва, у тому числі у контексті досягнення системних змін і неформального лідерства. Майбутні дослідницькі завдання мають зосередитися на розробленні чітких конструкцій для концептуалізації та практичного застосування системних трансформацій у контексті крос-секторальних колаборацій.

Ключові слова: крос-секторальна колаборація, міжсекторальне партнерство, колаборація, співпраця, колабораційні практики.

Вступ. Крос-секторальна колаборація як довгострокова взаємодія між структурами принаймні двох суб'єктних рівнів (бізнес, уряд і/або громадянське суспільство) постає невід'ємною частиною досліджень у галузі політології та розглядається багатьма експертами як бажана стратегія вирішення комплексних проблем [1; 3; 6; 10]. Дійсно, складно уявити успішне вирішення глобальних завдань на кшталт пандемії або тероризму, поряд із внутрішніми трансформаціями, без відповідного міжсекторального консенсусу.

Метою статті є спроба ідентифікувати ключові особливості та чинники орієнтації на спільні колабораційні практики через системний мета-аналітичний огляд наявних академічних публікацій із цієї тематики.

Результати. У національному масштабі колабораційні практики досить різноманітні і містять програми розширення економічних прав та можливостей у Південній Африці [10], винний сектор в Аргентині [13], водний форум у Китаї, регулювання ринків у США, систему охорони здоров'я в Саудівській Аравії [12], системи вищої освіти у Великій Британії, телекомунікаційну політику в Південній Кореї, електронний уряд у Канаді [16] тощо. У контексті місцевої політики крос-секторальні партнер-

ства зачіпали системи обслуговування бездомних, громадської охорони здоров'я, водопостачання [2], міського розвитку [3] і землеустрою.

В академічних публікаціях, присвячених міжгалузевим взаємодіям, розглядається низка концептуальних, емпіричних, практичних і методологічних питань. Чимало з них знайшли відображення в серії систематичних оглядів, наприклад, М. Брайсона [5], Б. Грей [8], Дж. Остіна і М. Сейтаніді [15], Дж. Селскі і Б. Паркера [16]. З огляду на те, що одним із ключових чинників крос-секторального партнерства постає необхідність вирішення складних соціальних та екологічних проблем, масштабних або ресурснообтяжливих для однієї організації/сектору, особлива увага була акцентована на ефективності макрорівневої колаборації, тобто в контексті системних змін. Наприклад, М. Сендж пише про «зростаючу серйозність системних проблем» [17, с. 421] і стверджує, що «викорінення системних причин бідності неможливе лише за рахунок дій НУО та уряду» [17, с. 422] як ключових суб'єктів відносин реформування. Аналогічним чином Дж. Остін і М. Сейтаніді заявляють, що «на більш широкому соціальному рівні співпраця здатна стимулювати системні зміни в інституційних механізмах, галузевих і соціальних взаємодіях» [2, с. 952].

У своєму огляді Р. Ван Тулдер і Н. Кін [20] концептуалізують твердження, згідно з яким партнерства, орієнтовані на складні системні завдання, повинні бути налаштовані інакше, ніж їхні аналоги, спрямовані на вирішення більш простих питань. Вони пропонують дорожню карту для розроблення колабораційних практик на основі теорії змін, чутливої до рівня складності проблеми.

Д. Дентоні, В. Бітцер і Дж. Шутен [7] розглядають міжгалузеве партнерство крізь призму «спільного управління», особливо в контексті багатосторонніх ініціатив. Їхній аналіз процесів виробництва пальмового масла фокусується на двох системних вимірах: (1) глибина трансформацій, яку вони прирівнюють до змін у владних структурах; і (2) масштаб, який вони пов'язують зі змінами у практиці різних галузей і сфер діяльності. Означена різниця пропонує новий кут зору в літературі з міжгалузевих партнерств і забезпечує корисну платформу для більш детального вивчення крос-секторальних колаборацій.

М. Шумейт [18] задається питанням, чи дійсно міжгалузеве партнерство дозволяє некомерційній структурі робити внесок у системні зміни. Результати досліджень 452 некомерційних організацій показали, що участь в більшій кількості міжгалузевих партнерств не сприяє збільшенню потенціалу суб'єкта. Проте деякі види стабільних міжсекторальних партнерств покращують можливості для стратегічного планування у межах самої інституції.

У своїй статті Дж. Клітсі [13] основну увагу приділяє партнерству і ролі рамкових механізмів для забезпечення успішного співробітництва. Автор аналізує 8 років масштабного міжгалузевого партнерства (за участю більше 30 партнерів), створеного для ринку вторинного фосфору і вирішення проблем продовольчої безпеки. За час існування Nutrient Platform домоглася проведення реформи регулювання і стабілізації колаборації через конструювання оптимальної кількості фреймів щодо представлення пріоритетів різних партнерів.

Д. Трухільо [19] фокусується на впливі партнерських відносин відносно бенефіціарів та, зокрема, їхній здатності до колективних дій. Вона досліджує регіональні міжсекторальні партнерства в Колумбії, спрямовані на боротьбу з бідністю і насильством, а саме: за яких умов подібні колаборації призводять до трансформації систем учасників, що займаються їхнім вирішенням. Ґрунтуючись на детальному аналізі низки випадків, дослідниця визначає процеси, за допомогою яких бенефіціари можуть розвинути здатність до колективних дій із метою проведення подальших перетворень.

Незважаючи на зростаючу увагу до ролі міжсекторального партнерства, більшість досліджень дотепер були частковими і фрагментарними. По-перше, сама ідея системних змін залишається недостатньо розвинутою в контексті формулю-

вання якісної концептуальної основи. По-друге, критики крос-секторальної колаборації вказують на можливу корпоратизацію активізму [9] і соціальний дисбаланс на рівні політичної системи загалом. Тому відкритим залишається питання формування ефективних партнерських відносин для досягнення системних змін, або, що більш важливо, за яких умов вони можуть досягти подібних результатів.

Мета статті полягає в ідентифікації умов, що ініціюють звернення до міжсекторальних колабораційних практик на основі детального огляду наявних джерел, а також розробленні рекомендацій для ефективної реалізації міжгалузевих співробітництва.

Під крос-секторальною колаборацією розуміємо партнерство за участі державних інституцій, бізнесу, некомерційних організацій і громадськості загалом. Такий формат взаємодії займає «середнє положення в континуумі суспільних відносин» [5, с. 179]. На одному кінці спектру знаходяться суб'єкти зі спільними контактами з позиції конкретної проблематики, проте дефіцитом ресурсів для їх одностороннього вирішення. З протилежного боку розташовані організації, що об'єдналися в уніфіковану структуру для розв'язання певної ситуації за допомогою генералізованих повноважень і можливостей. На середньому рівні ми спостерігаємо суб'єкти, готові обмінюватися інформацією, реалізовувати скоординовані ініціативи або розробляти механізми поділу влади для спільного досягнення результату, який неможливо отримати за окремої політики.

Відправною точкою нашого дослідження постає структура міжсекторального співробітництва, розроблена М. Брайсоном, Дж. Кросбі і М. Стоуном [6, с. 46]. Вона містить п'ять елементів, а саме: початкові умови, процес, структуру, непередбачені обставини і результати. Розглянемо кожен з аспектів докладніше.

1. Початкові умови. Колаборація підпадає під вплив як конкурентного, так і інституційного тиску. Інституційне середовище охоплює нормативні, правові та регулюючі елементи, яким повинні відповідати суб'єкти взаємодії задля отримання зовнішньої легітимності. Наприклад, у своєму дослідженні державно-приватного партнерства у швейній промисловості дослідники виявили, що «інституційні сили, порівняно з факторами конкуренції, є більш стійкими» [4, с. 87]. Так, скорочення бюджетних коштів і зміни у політиці соціальних виплат створили серйозні перешкоди для продовження партнерства. Зважаючи на викладене вище, варто припустити, що крос-секторальна колаборація з більшою ймовірністю формується саме за нестабільних умов. На додаток до названих факторів на вірогідність звернення до колаборації впливають такі умови:

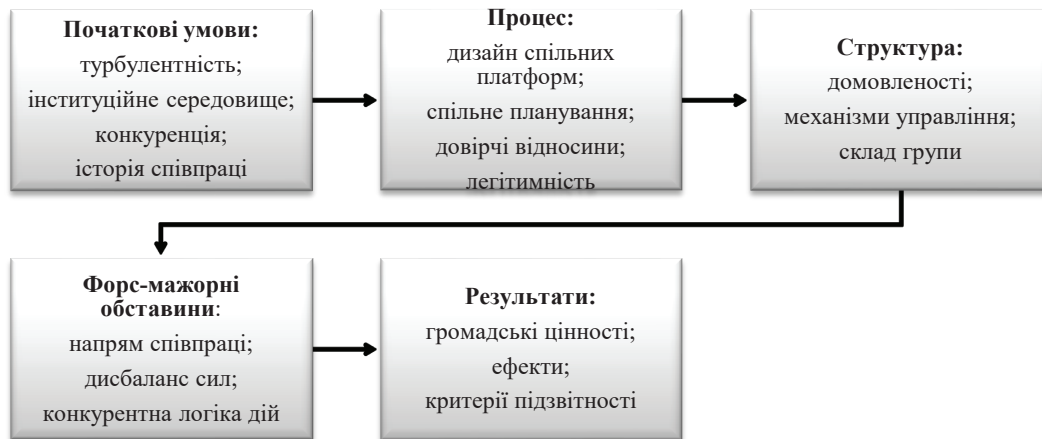

Рис. 1. Фрейм крос-секторальної колаборації

* Створено автором на основі [6]

– Наявність так званого «брокера» як стимулу до співпраці. Сильні партнери здатні привернути увагу до важливої суспільної проблематики, мобілізувати початковий склад зацікавлених сторін і «надати завданню легітимності серед учасників взаємодії» [5, с. 182]. Такими лідерами можуть виступати як окремі особи (мер, виконавчий директор компанії), так і організації (наприклад, United Way чи приватний фонд).

– Досягнення початкової згоди щодо формулювання завдання. Подібний консенсус ідентифікує особисту зацікавленість суб'єктів, а також дозволить усвідомити коло осіб, яких варто залучити додатково для розв'язання ситуації. Так, К. Хаксмен виявив, що «усвідомлений персональний інтерес і визнана взаємозалежність слугують необхідними передумовами для становлення співробітництва» [10, с. 72].

– Оцінка ступеня структурної вкоріненості дозволяє судити про надійність інших партнерів і легітимність ключових зацікавлених сторін. Чим щільніше партнери взаємодіяли у позитивному ключі в минулому, тим «більше соціальних механізмів сприятимуть взаємній координації та захисту обмінів» [9, с. 334]. Якщо відносини не були сформовані, то партнерські зв'язки виникатимуть поступово, з епізодичних неформальних угод, що не потребують особливої довіри.

II. Процес. Потреба у різних типах первинних угод зростатиме з «розширенням співпраці і залученням географічно і секторально розрізаних партнерів» [12, с. 854]. Елементи формальних угод можуть включати формулювання широкої мети, розподіл повноважень, виділення ресурсів, призначення офіційного керівництва, «профайли членів, опис структури прийняття рішень та алгоритм співпраці з місцевими органами влади і співтовариством» [6, с. 48]. Менш впливовим партнерам доведеться відстоювати власні позиції під час перемовин; у цьому разі зусилля

медіаторів варто спрямувати на збалансування статусів учасників.

З метою досягнення ефективної взаємодії потенційні лідери повинні володіти формальним і неформальним авторитетом, стратегічним баченням, довгостроковою прихильністю тактиці співпраці, а також політичною компетентністю і навичками комунікації. Дж. Кросбі і М. Брайсон [5, с. 184] виокремлюють дві ключові лідерські позиції в колаборації:

– **Спонсори** мають значний престиж, авторитет і доступ до ресурсів, які вони можуть використовувати від імені співробітництва, навіть якщо не беруть безпосередньої участі в повсякденній спільній роботі.

– **Чемпіони** зосереджені на підтримці співпраці і використовують свої навички для досягнення запланованих результатів.

У разі отримання впливовими партнерами кращих посад менш впливовим учасникам потрібні гарантії захисту їхніх інтересів. Розвиток неформального лідерства протягом співпраці особливо важливий, оскільки учасники часто не можуть покладатися на централізоване керівництво. Наприклад, провідні суб'єкти можуть виявитися недостатньо впливовими для забезпечення управління або ж формальний лідер партнерської структури не здатен відіграти керівну роль під час співпраці.

Серед пріоритетних інтеграційних практик варто назвати розумне проектування форумів, арен і судів, включаючи створення ефективних транскордонних груп; нарощування лідерського потенціалу; укладання відповідних домовленостей; формування довіри і зміцнення легітимності. Якщо звернутися до дизайну процесу співпраці, то «форуми, арені і суди слугують характерними майданчиками для створення і передачі сенсу, ухвалення та реалізації рішень, а також забезпечення дотримання принципів, законів і норм у ситуаціях

розподілу влади» [4, с. 91]. Незважаючи на колективну відповідальність, такі платформи мають величезний вплив на подальший розвиток подій, оскільки виявляють прийнятні для конкретної ситуації ідеї. Наприклад, якщо питання не включене до порядку денного формальної асени, воно перестав бути проблемою, принаймні на даний момент. Фактично зазначений інструментарій дозволяє суб'єктам використовувати колективні, структурно затверджені правила і ресурси для створення алгоритму дій, часто в адаптивній формі.

III. Структура колаборації складається з вертикальних і горизонтальних компонентів, інтеграція і диференціація яких може призвести до структурної напруги. Дослідники відзначають вплив «рівня стабільності системи і ступеня ресурсозабезпечення» [9, с. 340]. Так, зміни політичного курсу часто дестабілізують галузеві системи, а отже, змінюють конфігурацію зв'язків серед її членів.

Крім того, динамічна природа колаборації додає неоднозначності взаємодії з огляду на потенційну плинність кадрів або зміну лідерства. Коли впливові гравці залишають, приєднуються або змінюють рівень власної залученості до спільної діяльності, такі дислокації позначаються на стабільності структури [12, с. 854]. Варто згадати про ієрархію співпраці, за якої окремі суб'єкти та організації часто є членами співпадаючих партнерств, що загрожує розмиванням структурних кордонів і обов'язків.

З позиції інституціональної теорії, структура, у прагненні отримати відповідні ресурси, повинна зміцнювати легітимність, використовуючи процеси і стратегії, відповідно до існуючого інституційного середовища. Колаборація не розглядається автоматично інсайдерами як легітимна інституція, оскільки вона є менш зрозумілою і впізнаваною, ніж традиційні бюрократичні форми. К. Хьюман і К. Прован виявили, що для колабораційних мереж критично важливими постають три аспекти [9, с. 347]: (1) легітимність колаборації як форми, здатної привернути внутрішню і зовнішню підтримку; (2) легітимність колаборації як об'єкта, знайомого інсайдерам та іншим зацікавленим сторонам; (3) легітимність колаборації як взаємодії, що зміцнює довіру серед членів мережі.

IV. До форс-мажорних обставин, що можуть вплинути на крос-секторальну колаборацію, відносяться напрям співпраці, дисбаланс сил, а також «конкуруюча інституційна логіка» [5, с. 183]. Як правило, взаємодія ініціюється згори униз (наприклад, у результаті офіційного урядового мандата або в якості умови фінансування фонду) або знизу вгору (наприклад, як масова ініціатива некомерційних організацій чи громадських груп). Структури і механізми управління з більшою ймовірністю ідентифікують заздалегідь у разі першого варіанта,

тоді як другий шлях призведе до появи механізмів управління в процесі самої колаборації.

На думку К. Хаксхем і С. Ванген, «дисбаланс сил між партнерами може перетворитися на додаткове джерело недовіри» [10, с. 101], а отже, загрозу ефективної співпраці. Конфлікт у процесі взаємодії також може бути спричинений відмінностями в очікуваннях і поглядах партнерів на співпрацю. Наприклад, якщо колаборація формується переважно для планування зміни системи, а не задля узгодження певних реформ, рівень конфліктності може виявитися вищим. Більше того, Б. Грей [8] запропонувала так звані конфліктні фази. Так, на стадії переговорів щодо природи проблеми сумніви обертаються навколо складу колаборації та необхідності залучення інших учасників. Під час обговорення напрямів вирішення питання стосуватимуться формування порядку денного і обміну відповідною інформацією. На етапі реалізації суперечності виникнуть щодо розподілу повноважень, авторизації дій і контролю ресурсів. Конфлікт може загостритися, якщо партнери різняться за статусом, фінансуванням або репутаційним капіталом.

Зміцнення легітимності, лідерства та довіри разом із розумним управлінням конфліктами ускладнюється у межах багатосекторної співпраці через імовірність застосування учасниками конкуруючої інституційної логіки. Інституційна логіка представляє собою «історичні патерни макрорівня символічного і матеріального порядку, які встановлюють формальні і неформальні правила гри, забезпечуючи інтерпретацію дії» [3, с. 307]. Наприклад, логіка ринку охоплює матеріальні практики накопичення та володіння, де конкуренція і ефективність є частиною його символічної системи. Логіка бюрократичної держави стосується правових і бюрократичних ієрархій, правил і стандартних робочих процедур. Логіка демократії підкреслює громадський контроль і участь громадян за допомогою символічних систем. Логіки конкурують, оскільки дії, процеси, норми і структури, які розглядаються як законні з погляду однієї інституційної логіки, можуть виявитися менш легітимними або навіть нелегальними з погляду іншої логіки.

V. Результати. Е. Іннес і Е. Бухер стверджують, що колаборація приводить до «позитивних ефектів першого, другого і третього порядку» [11, с. 416]. Ефекти першого порядку помітні як безпосередній результат процесу співпраці. До них відносяться створення соціального, інтелектуального і політичного капіталу; якісні договори та інноваційні стратегії. Ефекти другого порядку виникають, коли співпраця йде повним ходом, або ж мають місце за межами формальної діяльності. До цієї категорії входять нові партнерські відносини, спільна координація і навчання, виконання угод, зміни практик і сприйняття. Нарешті, ефекти

третього порядку можуть проявитися лише через деякий час і охоплюють нову співпрацю; спільну еволюцію; результати на місцях, такі як адаптація послуг, ресурсів, міст і регіонів; нові інститути, норми і соціальну евристику для вирішення суспільних проблем, нові способи дискурсу.

На думку С. Пейдж, «відповідальна крос-секторальна колаборація передбачає систему вимірювання та еволюцію результатів з плином часу. При цьому, варто замислитися про механізми зв'язку вимірюваних даних з конкретними учасниками і заходами з метою забезпечення критично важливої інформації про результати діяльності для зацікавлених сторін» [14, с. 592]. Для впровадження подібної системи партнерам необхідні «міцні відносини з ключовими політичними і професійними колами, а також здатність оцінювати результати і стратегічно використовувати інформацію для підвищення рівня ефективності» [14, с. 593].

Висновки. Як бачимо, зазначені вище змінні представляються взаємопов'язаними, модернованими або опосередкованими іншими елементами у контексті становлення міжсекторального партнерства. При цьому вони вбудовані в досить складні контури зворотного зв'язку і змінюються з плином часом. Тому завдання вивчення міжсекторального співробітництва полягає в поєднанні теоретичних та емпіричних перспектив. Теоретичний базис переважно сфокусований на структурних змінних, але ігнорує три найважливіших компонента крос-секторальної взаємодії: (1) розуміння унікальності, сильних і слабких сторін державних, некомерційних і бізнес-структур; (2) поточні параметри процесу, включаючи лідерство в широкому сенсі; і (3) динамічний характер спільного розроблення. З іншого боку, вчені, які фокусуються на співпраці як колективному вирішенні суспільних проблем, пропонують менш теоретично обґрунтовані дослідження, але багатий емпіричний матеріал щодо аспектів колаборації.

Варто зазначити, що підтримка з боку інституційного середовища також має вирішальне значення для легітимації міжгалузевго співробітництва, проте її нелегко контролювати менеджерам взаємодії. З іншого боку, вибір механізму управління, зацікавлених сторін, процесів планування та методів управління конфліктами, наприклад, швидше за все знаходиться у сфері менеджменту. Очевидно, що дослідницькі завдання, пов'язані з вивченням системних змін у контексті міжгалузевго партнерства, повинні зосереджуватися на визначенні дефініцій і розробленні чітких конструкцій для концептуалізації та практичного застосування системних трансформацій. Відсутність конструктивної ясності потенційно підриває роботу, яка проводиться з вивчення широких змін, пов'язаних із крос-секторальними колабораціями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Agranoff, R., & McGuire M. (1998). Multinetwork Management: Collaboration and the Hollow State in Local Economic Development. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 8 (1): 67–91
2. Austin, J., & Seitanidi, M. (2012a). Collaborative Value Creation: A Review of Partnering between Nonprofits and Businesses. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 41, 929–968
3. Clarke, A. & Crane, A. (2018). Cross-Sector Partnerships for Systemic Change: Systemized Literature Review and Agenda for Further Research. *Journal of Business Ethics*, 150:303-313
4. Clarke, A., & Fuller, M. (2010). Collaborative strategic management: Strategy Formulation and Implementation by Multi-Organizational Cross-Sector Social Partnerships. *Journal of Business Ethics*, 94: 85–101
5. Crosby, B., & Bryson M. (2005b). A Leadership Framework for Cross-Sector Collaboration. *Public Management Review*, 7:177–201
6. Crosby J., Barbara C., & Stone M. (2006) The Design and Implementation of Cross-Sector Collaborations: Propositions from the Literature. *Public Administration Review*, 66: 44–55
7. Dentoni, D., Bitzer, V., & Schouten, G. (2018). Harnessing Wicked Problems in Multi-Stakeholder Partnerships. *Journal of Business Ethics*, 150:125–139
8. Gray, B., & Stites, J. (2013). Sustainability through Partnerships: Capitalizing on Collaboration. *Network for business sustainability*, 52:34–53
9. Human C., Sherrie E., & Provan K. (2000). Legitimacy Building in the Evolution of Small-Firm Multilateral Networks: A Comparative Study of Success and Demise. *Administrative Science Quarterly*, 45: 327–365
10. Huxham, C., & Vangen, S. (2005). Managing to Collaborate: The Theory and Practice of Collaborative Advantage. New York: Routledge, 321 p.
11. Innes, E., & Booher E. (1999). Consensus Building and Complex Adaptive Systems: A Framework for Evaluating Collaborative Planning. *Journal of the American Planning Association*, 65: 412–423.
12. Kastan, J. (2000). School-Based Mental Health Program Development: A Case Study of Interorganizational Collaboration. *Journal of Health Politics, Policy and Law* 25: 845–862
13. Klitsie, J., Ansari, S., & Volberda, H. (2018). Maintenance of Cross-Sector Partnerships: The Role of Frames in Sustained Collaboration. *Journal of Business Ethics*, 161:141–167
14. Page, S. (2004). Measuring Accountability for Results in Interagency Collaboratives. *Public Administration Review*, 64:591–606
15. Seitanidi, M., & Crane, A. (2009). Implementing CSR through Partnerships: Understanding the Selection, Design and Institutionalisation of Nonprofit-Business Partnerships. *Journal of Business Ethics*, 85:942–1021
16. Selsky, J., & Parker, B. (2005). Cross-Sector Partnerships to Address Social Issues: Challenges to Theory and Practice. *Journal of Management*, 31:101-125.
17. Senge, M. (2006). *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization*. Rev. ed. New York: Doubleday, 543 p.
18. Shumate, M., Fu, J., & Cooper, K. (2018). Does Cross-Sector Collaboration Lead to Higher Nonprofit Capacity? *Journal of Business Ethics*, 75:154–167

19. Trujillo, D. (2018). Multiparty Alliances and Systemic Change: The Role of Beneficiaries and Their Capacity for Collective Action. *Journal of Business Ethics*, 81:130–147

20. Van Tulder, R., & Keen, N. (2018). Capturing Collaborative Challenges: Designing Complexity-Sensitive Theories of Change for Cross-Sector Partnerships. *Journal of Business Ethics*, 81:168–181

Cross-sector collaborations: category design and research prospects

Sychova Anastasiia Oleksandrivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor
at the Department of Tourism,
Hotel and Restaurant Business
Luhansk Taras Shevchenko
National University
Gogol square, 1, Starobilsk,
Luhansk region, Ukraine

The article is devoted to the consideration of cross-sector collaborations in terms of the formation of alternative institutions of long-term international partnership. Despite the growing attention to intersectoral cooperation, most materials are fragmentary and sporadic, which affects the depth and quality of the outlined issue. The author tries to identify the key features and factors of orientation to joint collaborative practices throughout a systematic meta-analytical review of existing academic publications on this topic. The article provides a scheme of cross-sector collaboration frame with detailed prescribing of the selected elements, in particular, it is about modeling the initial conditions, process, structure, force majeure, and potential results of joint solution regarding a particular problem. Additional factors for initiating intersectoral cooperation include the presence of the so-called «brokerage» organization, the degree of structural basis, the history of partnerships, the level of trust and legitimacy. Particular attention is focused on designing general platforms for collective decision-making, including forums, discussion arenas, and courts. The researcher addresses the potential conflict within the relationship, which may be caused by differences in partners' expectations regarding cooperation, and conflict phases directly during collaboration. Particular emphasis is placed on force majeure circumstances such as the power imbalance during collaboration and the contradictions of institutional logic as patterns of symbolic and material character, allowing to establish formal or informal rules of the game for a unified problem interpretation. The final remarks concern the collaborative effects and stakeholder accountability criteria. The author also draws attention to the prospects for further study of intersectoral cooperation, especially on achieving systemic changes and informal leadership. Future research tasks should focus on developing clear constructions for the conceptualization and practical application of systemic transformations with regard to cross-sector collaborations.

Key words: cross-sector collaboration, intersectoral partnership, collaboration, cooperation, collaborative practices.

Форми політичної участі: аналітичні підходи до картування партисипації громадян

УДК 323.22/28

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.15>

Янченко Антон Олексійович
аспірант кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного
університету
пр. Будівельників, 129,
Маріуполь, Україна

Починаючи з публікацій С. Верби, Н. Ная та їхніх співавторів, усталеною дослідницькою методикою є групування актів політичної участі на основі параметрів, за якими вони розрізняються, та об'єднання форм зі схожими параметрами в окремі модальності участі. Ця оптика дає змогу, з одного боку, мати зручний опис репертуару дій громадян, наприклад: голосування, участь у виборчих кампаніях, контакти із політичними діячами, але з іншого – безпосередньо залежить від обраного дослідниками підходу до концептуалізації політичної участі, визначення її змісту та подальших технік із картування політичних дій. В останні роки наукові роботи, які аналізують прояви політичної участі, значно розширили зміст цієї політологічної категорії. До цього підштовхує саме життя: політичні акти громадян все менше відповідають моделі ідеального громадянина середини минулого сторіччя з баченням громадянськості як заснованої на відповідальному відвідуванні голосувань, щоб обрати кращу політичну силу, яка очолить систему управління державою. Натомість політична участь усе більше пов'язана з новітніми цифровими технологіями, залученням у мережеві громадські рухи, глобальним порядком денним, лайфстайл-політикою, політично мотивованим споживацьким порядком тощо. Це робить актуальним завдання з визначення, які підходи до картування політичних дій громадян краще адаптовані до врахування нових тенденцій, але при цьому не провокують концептуальну ерозію. Пропонована стаття на матеріалі сучасних досліджень демонструє, що найбільш перспективним сьогодні може вважатися підхід, який відмежовує соціальну залученість (увагу до політичної сфери) та громадську активність (діяльність на користь громади) від власне політичної участі у трьох її можливих модальностях: процедурні форми участі, легальний політичний активізм та його нелегальні форми. Політологічні дискусії з питань, що саме в сучасній структурі політичних можливостей означає брати участь і вибирати ту чи іншу модальність участі, чи вже сформована нова модель громадянськості та які її основні параметри, однак, мають дотримуватися загального розуміння політичної участі у значенні дій громадян, що мають вплив на політику.

Ключові слова: політична участь, політична активність, політична поведінка, соціальна залученість, громадська участь, громадянськість.

Вступ. Участь громадян у політичному житті держави є невід'ємним елементом інституційної структури, здатної відтворювати демократичну політичну систему. Водночас традиційною є наукова і суспільна дискусія про необхідні масштаби та межі політичної активності громадян, рівень їхньої політичної компетентності та інформованості, залученості до політичних організацій та об'єднань. Глибинні зміни, які зазнають сучасні суспільства під впливом глобалізації, модернізації економіки та інформатизації, залишають свій слід і на проявах політичної участі, роблячи актуальною полеміку про перспективи трансформації самого цього феномену як у межах дрейфу усталених демократичних політичних систем до пост-демократії, так і в умовах демократичного транзиту нових незалежних держав.

Зміни в практиках політичної поведінки громадян, вихід їхньої політичної активності за межі традиційної галузі відносин влади і суспільства, зміна пріоритетних форм політичної взаємодії, переформатування кордонів приватної та публічної, державної та недержавної сфер стикаються з історично усталеними форматами владного домінування, впливу і примусу. Дослідники, спостерігаючи зміни в політичній поведінці громадян,

намагаються визначити нові типи і форми політичної та громадської участі, запропонувати нові моделі та логіки концептуалізації цих явищ.

Відтоді, як у середині минулого сторіччя почав оформлюватися політологічний консенсус щодо ключової ролі політичної участі для підтримки демократичних інститутів, це явище широко і різнопланово досліджувалося у науковій літературі. Серед авторів політологічних та соціологічних робіт, присвячених системному вивченню проблем політичної участі, базових теорій, що пояснюють існування різноманітних форм і типів політичної поведінки громадян, слід виділити Г. Алмонда, С. Вербу, Г. Брейді, С. Гантінгтона, Р. Дала, Р. Далтона, Я. В. ван Дета, М. Каазе, М. Конвея, С. Ліпсета, А. Марша, Л. Мілбрета, Дж. Мойзера, Н. Ная, Дж. Перрі, С. Роккана, Ч. Тіллі та інших.

Сучасні трансформації, що відбуваються з практиками участі у політичному житті, знайшли всебічний та глибокий розгляд у багатьох роботах західних учених. Серед дослідників цієї проблематики слід виділити Б. Бімбера, Й. Бенклера, Л. Беннетта, К. Вакарі, П. Далгрена, Р. Девіса, Н. Карпентера, М. Кастельса, Д. Ліллера, П. Норріс, С. Оутс, Дж. Строммер-Галлей, Я. Теорелла, Е. Чедвіка, Н. Янковські та інших.

Серед праць українських дослідників щодо аналізу категорії політичної участі варто відзначити науковий доробок Е. Афоніна, В. Бортнікова, Є. Головахи, В. Голубь, Г. Іовчу, Е. Ключенка, П. Кузьміна, О. Лісеєнко, О. Максимової, Н. Паніної, М. Призіглей, Н. Ротар, М. Слюсаревського, І. Снігур, О. Чемшита, В. Ясинської та інших учених.

Мета статті – розглянути сучасні підходи до картування репертуару та форм політичної участі громадян у контексті розширення поля політичних дій під впливом глобальних економіко-політичних, технологічних, суспільних та культурних змін.

Методи дослідження. Поставлена мета досягається завдяки застосуванню низки загальнонаукових та політологічних методів. Методологічну основу роботи складають принципи історизму, наукової об'єктивності та комплексного вивчення проблеми. Оскільки робота має на меті узагальнення, зіставлення та критичний аналіз сучасних концептуальних та теоретичних підходів до визначення явища участі громадян у політичному житті, застосовується таксономічний аналіз, а також методи абстрагування, порівняння, зіставлення та класифікації.

Результати. Як пише Роберт Дал, основною рисою демократичної системи є здатність уряду постійно реагувати на мінливі потреби своїх громадян. Ця респонсивність залежить від трьох прав громадян: формулювати свої потреби; інформувати про свої потреби інших громадян або уряд за допомогою індивідуальних чи колективних дій; мати потреби, які визначали б діяльність уряду і не піддавалися дискримінації через свій зміст або джерела. Для реалізації цих прав необхідні певні інституціоналізовані процедури, що здатні їх забезпечувати [3, с. 3].

У демократичних системах політична участь поряд із вільним доступом до інформації, правом обирати і бути обраним, свободою створення та приєднання до громадських асоціацій, змагальністю політичних акторів, є важливим елементом функціонування держави [3, с. 4]. Практики участі громадян у політиці сприяють узгодженню інтересів суспільства та еліт, коригуванню політичного курсу керівництва країни, контролю узгоджених політичних рішень і моніторингу їх виконання, делегуванню управлінських повноважень конкретним державним менеджерам і гарантуванню таким чином легітимності чинного політичного режиму. Верховенство права при цьому дозволяє уникати найбільш небезпечних проявів свавілля влади або зловживань із боку громадян.

Класична дефініція політичної участі була запропонована С. Вербою та Н. Наєм, які визначили її як прямий або опосередкований вплив приватних громадян на формування уряду та його діяльність [18]. Вчені також вказували, що ступінь

участі громадян у політичному житті є неоднаковою і залежить від низки соціальних факторів, як то соціально-економічний статус, інтерес до політики, політична компетентність, наявність необхідних для участі ресурсів тощо [19].

Ранні дослідження асоціювали політичну участь саме з голосуванням громадян на виборах та їх залученням до виборчих кампаній у рамках функціонування системи представництва. Однак політична практика чітко демонструвала, що громадяни задіяні в політичному процесі також і в періоди між виборами, особливо коли інститути громадського контролю, ЗМІ або політична опозиція сигналізують про нехтування інтересами більшості і наполягають на потребі реагувати на дії влади.

Так із 60-х рр. підкреслено вузький підхід до аналізу політичної участі змінюється на більш різнобічне вивчення політичної поведінки громадян. З'являється широке коло праць, у яких все більше есплікується понятійне поле цієї політологічної категорії – спершу до масштабів «конвенційної» активності громадян. У своїй роботі «Участь в Америці» Верба та Най вказують перелік з 12 форм конвенційної участі, які досліджуватимуть: 1) регулярна участь у голосуванні на президентських виборах; 2) постійна участь у місцевих виборах; 3) активна участь у діяльності щонайменше однієї організації, що опікується проблемами громади; 4) спільна з іншими діяльність з вирішення проблем громади; 5) спроби переконати інших голосувати так само, як респондент; 6) активна робота на користь партії або кандидата на виборах; 7) контактування з представниками місцевої влади з приводу якоїсь проблеми; 8) відвідування хоча б одного політичного мітингу або з'їзду за останні 3 роки; 9) контактування з представником адміністрації штату або держави з приводу якогось питання чи проблеми; 10) участь у створенні групи або організації для вирішення проблем громади; 11) грошова підтримка партії або кандидата під час виборчої кампанії; 12) членство в політичному клубі або організації [18, с. 31].

У тій же роботі науковці проводять узагальнення цих форм засобами статистичного аналізу, виділяючи чотири модальності участі на основі спостереження, що громадянин, який здійснює одну дію з певного виміру, скоріше буде здійснювати інші дії з того ж виміру, але не обов'язково з іншого: 1) голосування на виборах; 2) участь у виборчих кампаніях; 3) ініційовані громадянами контакти з політиками і публічними службовцями для вирішення конкретної проблеми; 4) колективна діяльність на користь місцевої громади. Ці модальності характеризуються різним ступенем тиску, що чиниться на політичних акторів, різним обсягом інформації про потреби громадян, що передається ними за допомогою активності [18, с. 46–48].

Розпочате Вербою та Наєм розширення категорії політичної участі продовжили інші дослідники. Розглядаючи політичну участь насамперед як дію, С. Барнз, М. Каазе та інші в межах масштабного дослідження Political Action Project (1970-і роки) додали до поля концептуалізації (та до соціологічних опитувальників) т. зв. неконвенційну участь громадян – участь у страйках, протестах, несанкціонованих мітингах, збір підписів під петиціями тощо, – яка також визнається спробою вплинути на політичну систему, нехай і поза рамками формальних механізмів політичного процесу [2, с. 242]. До цього знову ж таки підштовхувало саме життя. На зміну спокійних 1950 – початку 1960-х прийшли буремні часи масових протестів, страйків, акцій громадянської непокори, антивоєнних маршів, студентських революцій, насильницьких зіткнень між ультраправими та ультралівими угрупованнями, що розпочинаються вже з другої половини 1960-х рр. Дослідження показують, що фактично усю другу половину ХХ ст. йде постійне зростання залучення громадян у протестну політику [8, с. 197–198]. Як зауважує Л. Ледюк, протест став настільки звичним явищем, що дії, які вважалися екстремізмом у 1960-і роки, у 1970-і вже сприймалися як цілком легітимні [6, с. 91]. Тож підхід до аналізу політичної участі, який включає протестну активність, закріплюється як загальноновизнаний та активно використовується багатьма соціологами та політологами у наступні роки і до сьогодні.

Подальші зміни у політичних системах західних демократій, становлення публічної політики сучасного типу з широким залученням у підготовку політичних рішень різноманітних груп інтересів, посередницьких організацій, громадянських асоціацій, рухів, добровільних об'єднань провокували нові наукові дискусії і, зокрема, стимулювали широкий аналіз ролі громадянського суспільства для артикуляції політичного запиту і формування політичного порядку денного [15]. Важливу роль зіграли також дослідження Роберта Патнема та його послідовників із вивчення ролі соціального капіталу, мереж добровільного співробітництва, громадянської участі (*civic engagement*) – в широкому сенсі від зустрічей з друзями, членства в спортивних клубах до благодійних внесків та відвідування церковних зборів, – які були покликані продемонструвати значення соціальних зв'язків для підтримки демократичних практик та ефективного функціонування представницьких інститутів [9, с. 185]. Реагуючи на зниження уваги до традиційної електоральної участі та загалом кризи довіри до урядів у західних демократіях початку 2000-х рр., М. Воррен підкреслює, що може йтися про зміну репертуару політичної участі громадян, у тому числі, щоб впливати на корпорації, які використовують потужні ресурси для лобювання власних інтересів та маніпулювання державними органами [21].

Цей розширений підхід до трактування політичної участі був узагальнений у визначенні, запропонованому Піппою Норріс, згідно з яким політичною участю є «будь-які форми активності, які або безпосередньо завдають тиску на державні органи і політичний процес, або опосередковано – через вплив на громадянське суспільство, або спрямовані на зміну усталених моделей суспільної поведінки» [16].

До цього розширеного бачення участі, в якій громадянська складова частина домінує над політичною, а мета дії може знаходитися далеко поза сферою політики, пристали не всі дослідники¹. Г. Брейді дає мінімалістичне визначення політичної участі, яке теж стає широко вживаним: «дії звичайних громадян, спрямовані на здійснення впливу на якісь політичні рішення» [12, с. 336].

Я. Теорелл, М. Торкаль та Х. Р. Монтеро дотримуються трактування, запропонованого Г. Брейді, коли аналізують результати дослідження CID у 13 європейських країнах (2000–2002 рр.), та виділяють п'ять модальностей участі на основі кластеризації 25 різних форм: 1) електоральна участь; 2) консюмеристська участь (зокрема підписання петицій та звернень, пожертви та інші форми фінансового спонсорства, політичний консюмеризм тощо); 3) партійна активність; 4) протестна активність (зокрема участь у демонстраціях, мітингах, страйках тощо); 5) контакти з політичними акторами [12].

Важлива перевага типології Теорелла та інших полягає в тому, що в ній простежується зв'язок з емпіричними даними, вона чітко фіксує асиметрію патернів політичної поведінки громадян. З іншого боку, як бачимо, в ній знаходять відображення політологічні тенденції до подальшого розширення категорії політичної участі порівняно з підходом С. Барнза, М. Каазе та ін. – тепер у бік політичного консюмеризму (тобто політично мотивованої споживацької поведінки). Так, М. Мішелетті пов'язує поширення подібної форми політичної участі зі становленням нових альтернативних способів політичного самовираження громадян – «лайфстайл-політики». До сфери лайфстайл-політики відносять такі формально неполітичні сфери, як мода, звички в їжі та музиці, професійна ідентичність і спосіб життя. Беручи на себе моральне зобов'язання постійно дотримуватися в повсякденному житті деяких політико-ідеологічних принципів, громадяни в такому разі намагаються уникати висловлювань, дій чи обставин, котрі цим принципам суперечать [7, с. 126–127]. У певних випадках така поведінка за її наслідками може бути охарактеризована саме як політична участь.

¹ Навіть сама П. Норріс не використовувала це визначення у фінальній версії своєї книги «Демократичний фенікс: перевинайдення політичного активізму» (2002 р.), залишивши його у чернетках.

Але на дихотомії «громадянського» та «політичного» підходів концептуальне розширення категорії політичної участі не завершується. С. Фокс звертає увагу на декілька сучасних тенденцій у політичній сфері, які змушують шукати нові інструменти аналізу політичної поведінки громадян: по-перше, зростаюча внаслідок глобалізації роль міжнародних та міжурядових організацій, наднаціональних інституцій та ТНК, глобальних громадських рухів, яка супроводжується обмеженням влади національних урядів; по-друге, неоліберальна модель, яка призвела до обмеження можливості урядів ухвалювати рішення, тому що сприяла передачі влади та відповідальності на регіональний та місцевий рівень, а також стимулювала приватизацію, залучення бізнесу та неурядових організацій для виконання традиційних функцій держави; по-третє, зменшення ролі держави призвело до концентрації громадян на проблемах своєї громади та зменшення ролі традиційних колективних об'єднань, на зразок партій та профспілок; по-четверте, загальна індивідуалізація та атомізація суспільства, поширення зневіри та популізму, неklasичних ідентичностей та стилів життя, що можуть бути пов'язані з аполітичністю або альтернативним баченням політики та політичного порядку денного; по-п'яте, медіатизація політичної участі завдяки новітнім інформаційно-комунікаційним технологіям, що розширює можливості для онлайн-активізму, політико-медійних кампаній в цифрових медіа, креативних, індивідуалізованих, експресивних форм політичного активізму та ін. (5, с. 6–8).

Намагаючись концептуалізувати ці останні тенденції, Я. Теохаріс та Я. ван Дет на базі опитування громадян Німеччини, проведеного в 2015 р., кластеризують 6 модальностей політичної участі: 1) голосування; 2) цифрова участь (наприклад, написання коментарів у соціальних медіа щодо політичних і соціальних питань, публікація та шеринг політичних постів та посилань, заклики у соцмережах до інших брати участь у політичних активностях); 3) інституціалізована участь (робота на користь партії або кандидата, грошова підтримка політичних організацій, участь у політичних мітингах, контактування з політиками); 4) протестна активність (підписання петицій, участь у демонстраціях, робота в ініціативних політичних групах); 5) громадська участь (волонтерська діяльність та робота на користь громади); 6) політичний консюмеризм (бойкот товарів та політично/етично вмотивовані покупки) [14].

Як бачимо, дослідники продовжують лінію Р. Патнема на розчинення в категорії політичної участі неполітичного компоненту, а також додають новий вимір, пов'язаний з онлайн-активністю громадян. Чи може вважатися ця спроба концептуалізації вдалою? Можна навести два аргументи, чому її складно віднести до таких: по-перше, вба-

чається, що політична участь в цьому разі абсорбує так багато гетерогенних феноменів і форм дії, що переживає смислову ерозію, перетворюється на «теорію усього»². По-друге, ця далеко не максимальна, але тенденційна експлікація, на нашу думку, все ж виявила потенційні межі та ємність категорії політичної участі, підсвітила лінії водорозділу, які відділяють це поняття від інших [11]. Тому варто повернутися до питання теоретичного визначення цієї категорії та розглянути, які саме критерії розрізнення можуть бути застосовані для концептуалізації.

На наше переконання, на шляху до окреслення змісту категорії політичної участі відправною точкою варто взяти усталений дискурс: політична участь – це дії громадян, що мають вплив на політику [17, с. 351]. Розвиваючи підходи П. Конджа, Я. ван Дета, Я. Теорелла, ми пропонуємо виділити три критерії для визначення приналежності тієї чи іншої активності до політичної участі:

1. Чи йдеться про вільні дії?

Політична участь – це діяльність, людська поведінка, яка може бути спостережена. Відповідно до політичної участі не відносяться соціально-політичний статус громадянина, його роздуми, погляди та ідеологічні позиції, наміри, готовність та бажання брати участь, висловлювання думок на підтримку чинного політичного режиму, читання новин та їх обговорення, відвідування державних та муніципальних установ для отримання послуг, прояви участі в сім'ї, на роботі тощо [16].

Попри те, що часто є неможливим розрізнити внутрішню мотивацію та зовнішні мобілізаційні чинники, які привели до політичної участі, однозначним виключенням є фактор силового та адміністративного примусу, шантажу, підкупу, найму з боку зовнішніх сторін – такі дії не можуть вважатися політичною участю, оскільки санкціоновані ззовні та є частиною технологій політичних груп. Те ж саме стосується і політичних актів підтримки чинного урядового курсу, виконання ритуалів, участі у церемоніях тощо.

2. Чи здійснюють ці дії приватні громадяни?

Хоча категорії приватності та публічності внаслідок медіатизації, поширення сучасних цифрових медіа та популяризації практик самомедіації зазнали глибокої трансформації, ця дихотомія дозволяє виокремити громадян як особливих акторів, які діють у політико-медійній сфері, не виконуючи професійні обов'язки, а аматорськи та безоплатно. Інакше кажучи, політична участь здійснюється звичайними громадянами, а не полі-

² Зазначимо, що від перетворення політичної участі на «теорію всього» застерігав і сам Ян ван Дет у ранній роботі (2001 р.), яка так і називалася. Можливо, більш перспективним дослідницьким підходом було б нарешті визнати, що не всі форми політичної поведінки громадян є політичною участю, та запровадити використання для таких широких узагальнень окремий конвенційний термін, наприклад, «громадянська активність».

тиками, публічними службовцями, державними та муніципальними менеджерами, журналістами, офіційними представниками, делегатами, професійними консультантами, лобістами тощо [17].

Попри потенційно безкінечний репертуар політичної участі, кожен громадянин послуговується власним фреймом доступних дій. Його можна визначити як суб'єктивне уявлення потенційного учасника про сукупність дій, доступних йому або їй в певний момент часу в конкретній локації для використання в рамках нормативного політичного простору. Таке уявлення визначається характером політичної культури громадян, наявністю у них необхідних ресурсів, поставленими цілями, організаційними і мобілізаційними можливостями.

3. Чи втручаються громадяни у сферу політичного?

За останні десятиліття зміст політичного та політики став вкрай складним та виходить далеко за периметр власне державного апарату та безпосередніх дій уряду. Але, незважаючи на підвищення складності, розшарування та мультирівневість, суть політики як поля влади та повноважного перерозподілу ресурсів суспільства не змінилася [1, с. 35–36]. Громадяни в межах політичної участі намагаються вплинути на політичні рішення і таким чином оскаржують усталені нерівності та дисбаланси влади, втручаються у сформовану структуру політичних можливостей – тобто сукупність процедурних елементів і неформальних владних відносин у рамках конкретної політичної системи, що генерують джерела політичних ресурсів, інституційні бар'єри і конфігурацію повноважень політичних акторів у прийнятті певних типів рішень [10].

За такої постановки питання стає очевидним, що, наприклад, ані коментування у соціальних медіа політичних тем, ані волонтерство у благодійній організації, ані пожертви на користь соціальних проектів не можуть вважатися політичною участю, оскільки не мають стосунку до владних відносин.

Сформульований таким чином, цей критерій робить необхідним уважний контекстуальний аналіз кожного конкретного акту участі: чи помітила його політична система, чи могла помітити, чи співпадав мотив з доступними каналами комунікації, чи відбулося або принаймні було потенційно можливим збурення владних полів, як це сприяло перерозподілу ресурсів, суб'єктності та цінностей, чи сталося посилення одних та послаблення інших політичних акторів, громадянського суспільства, бізнесу тощо. Це, звичайно, емансипує категорію політичної участі від спрощених схем на зразок модальностей, але водночас додає дослідникам багато головного болю.

Розглядаючи альтернативи всеосяжному підходу Я. Теохаріса та Я. ван Дета, варто, на нашу думку, звернутися до концепту, запропонованого

шведськими дослідниками Й. Екманом та Е. Амна. Вони представляють категорію політичної участі як багаторівневу матрицю, що включає низку структурних елементів. Науковці виділяють преполітичний компонент – соціальну залученість і громадську активність, – а також власне політичну участь, яку вони ділять на процедурну (формалізовану) участь і політичний активізм. При цьому Й. Екман та Е. Амна підкреслюють, що їхня модель не є ієрархічною і не відображає причинно-наслідкових зв'язків, а спрямована на узагальнення різних типів соціальних і політичних практик [4].

Соціальну залученість можна пояснити як соціалізованість, інтегрованість громадянина в соціальний континуум, включеність у політичні структури, наявність у нього соціального капіталу сильних і слабких зв'язків, належність до певної соціальної групи, класу, групи інтересів, самоідентифікацію його з якоюсь акторністю, ідеологією, (суб)культурою, стилем життя та втілення цих принципів у повсякденності.

Соціальна залученість конституюється соціальними навичками, загальним ціннісним фоном політичної культури громадянина, що представляє певний модус його активності та характеризується рівнем уваги до суспільно-політичної проблематики в країні в цілому та в його найближчому оточенні, прагненням до отримання політичної інформації, її аналізу, обговорення з оточуючими, особистими імперативами та політичними орієнтаціями, мотивами самореалізації в публічній сфері, уявленнями про пріоритетні норми громадянськості.

Залученість передбачає лояльність, згоду громадянина бути частиною суспільства, що гарантує стабільність політичного порядку, тобто відсутність масового насильства і актів непокори, стійкість політичного режиму і функціональну легітимність політичного лідерства. При цьому певні типи залученості можуть породжувати пасивізм або неучасть як результат маргінальності, ескапізму, індиферентності до політичного життя. Крім того, низький рівень довіри до процедур представництва, стан фрустрації, підкріплені щоденним спостереженням неправомірних дій та нетранспарентних рішень владних структур, ініціюють абсентеїстський тип політичної поведінки, що ґрунтується на ресентименті та політико-правовому нігілізмі, а, отже, і на зневазі до інституціалізованих механізмів партисипації. Низька політична компетентність формує уявлення про особисту свободу як про свободу від політики.

Так, у дослідженні поглядів жителів США щодо політичної участі Дж. Гіббінг і Е. Тейсс-Морз (2002) відзначають, що багато громадян «не люблять» політику і воліли б, щоб політики виконували свої обов'язки та не заважали їм жити приватним життям. Ці люди мають дуже слабкі уявлення про полі-

тичні ідеології. Вони не зацікавлені ні в політичній залученості, ні в контролі за діями влади, а основним політичним ресурсом для них є довіра до того чи іншого політика чи об'єднання [20].

Другим виміром залучення в суспільно-політичне життя, відповідно до моделі Й. Екмана й Е. Амна, є громадська участь, яку шведські вчені також визначають як «латентну форму політичної поведінки» [4].

У широкому сенсі під громадською активністю маються на увазі індивідуальні та колективні неоплачувані дії приватних громадян, що спрямовані на зміну умов життя і налагодження взаємодії всередині спільноти, більш численної, ніж сім'я або найближче оточення людини [13, с. 228]. У такому розумінні участь у громадському житті пов'язана з універсальними правами і свободами, якими володіє людина, і, відповідно, виникає з потенціалу соціальної активності, можливості вільно реалізовувати свої інтереси, бажання і потреби – самостійно або в кооперації з іншими. Діяльність на користь громади не лише приносить прямий зиск, покращуючи якість життя у спільноті, але й забезпечує відтворення цінностей і норм соціального порядку, наявних інституційних практик і громадянської ідентичності. Навички громадської діяльності є важливим ресурсом для розширення репертуару політичних дій громадянина.

Слід також зазначити, що в традиційних і транзитивних суспільствах майже будь-який формат громадського активізму підспудно набуває рис політичного, оскільки через відсутність власне незалежної громадянської сфери втручається в систему міцно сформованих процедур і норм перерозподілу ресурсів між політичною елітою, наближеним до неї бізнесом і бюрократичним апаратом.

Політична участь у моделі Й. Екмана й Е. Амна постає набором різноманітних і гетерогенних форм політичної активності громадян, які дослідники ділять на три види: процедурна (формалізована) участь, легальний політичний активізм і нелегальний політичний активізм. Об'єднуються форми політичної участі загальними ознаками – раціональність і спостережуваність дій – і спільною метою – здійснення впливу на політику і політиків, відповідальних за прийняття рішень [4]. Цю матрицю можна представити таким чином (див. таблицю 1):

Висновки. Як відзначали С. Верба, Н. Най та Й. Кім, у політичній участі немає єдиного загальноприйнятого визначення, натомість різні дослідники адаптують цю наукову категорію відповідно до предмету та цілей конкретного дослідження [19]. Доводиться констатувати, що консенсусу щодо визначення та змісту цього явища в політичній науці немає донині. Загальна тенденція поля-

Таблиця 1

Форми політичної участі

	Політична участь		
	Конвенційна (формалізована) політична участь	Політичний активізм	
		Легальний	нелегальний
Індивідуальні форми	<ul style="list-style-type: none"> – Голосування на виборах – Контакти з представниками місцевого керівництва, центральної влади з приводу питань політики – Пожертви на підтримку політичних партій та організацій – Участь у референдумах 	<ul style="list-style-type: none"> – Політичний консюмеризм – Бойкотування – Підписання петицій – Одиночний пікет – Спроби переконати інших у необхідності голосування, агітація 	<ul style="list-style-type: none"> – Саботаж – Індивідуальний політичний тероризм – Хактивізм
Колективні форми	<ul style="list-style-type: none"> – Членство в політичній партії, організації, профспілці, волонтерська робота в них – Відвідування партійних зборів, з'їздів, зустрічей політиків з виборцями – Участь у механізмах партисипативної та деліберативної демократії (бюджет участі, громадські ради, публічні слухання тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> – Участь у політичних мітингах, демонстраціях, ходах, пікетах, страйках (вуличні акції) – Робота на користь партій або кандидатів на виборах – Робота в непарламентських суспільно-політичних організаціях, асоціаціях, правозахисних групах, громадських рухах (феміністські організації, товариства захисту тварин, пацифістські рухи тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> – Громадянська непокора – Участь у незаконних мітингах, протестах, демонстраціях, сидячих страйках – Блокування транспортних шляхів – Пошкодження приватної власності, захоплення будівель – Силове протистояння з політичними опонентами або органами правопорядку – Участь у масових заворушеннях, підпалах – Участь у незаконних політичних об'єднаннях

Джерело: на основі [4, с. 295] (зі змінами та доповненнями)

гає у поетапному розширенні смислового наповнення цієї категорії як відповідь на нові вподобання, схильності та пріоритети, нові форми та формати політичної активності громадян, що з'являються з плином часу. Осучаснення термінологічного апарату є необхідністю, але це також тягне за собою перегляд методів оцінки самих інститутів та процедур демократії, невід'ємною частиною яких є політична участь. На наше переконання, розроблення всеохопних нормативних визначень та концептуальне конструювання нових модальностей участі не мають суперечити усталеному використанню цього терміну для позначення особливого репертуару дій громадян зі втручання у сферу політичного. У цій статті ми розглянули підхід, який на сьогодні вбачається найбільш перспективним: розрізнення соціальної включеності (уваги до політичної сфери) й громадської активності як преполітичних соціальних практик та власне політичної участі у трьох її можливих модальностях: процедурні (інституціалізовані) форми участі, легальний політичний активізм та його нелегальні форми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bennett W. L. The Personalization of Politics : Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2012. Volume 644. PP. 20–39.
2. Conge P. J. The Concept of Political Participation: Toward a Definition. *Comparative Politics*. 1988. Vol. 20. Issue 2. PP. 241–249.
3. Dahl R. A. *Polyarchy: Participation and Opposition*. London : Yale University Press, 1972. 267 p.
4. Ekman J., Amnå E. Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human Affairs*. 2012. Volume 22 Issue 3. PP. 283–300.
5. Fox S. Is it time to update the definition of political participation? Political participation in Britain: The decline and revival of civic culture. *Parliamentary Affairs*. 2014. Volume 67. Issue 2. PP. 495–505.
6. LeDuc L. Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies Samuel H. Barnes, Max Kaase, et al. Beverly Hills: Sage Publications, 1979, pp. 608. *Canadian Journal of Political Science*. 1981. Volume 14. Issue 1. PP. 201–202.
7. Micheletti M., McFarland A. S. *Creative Participation: Responsibility-Taking in the Political World*. Boulder : Paradigm Publishers, 2012. 224 p.
8. Norris P. *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 290 p.
9. Putnam R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York : Simon and Schuster, 2000. 544 p.
10. Tarrow S. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. 271 p.
11. Teorell J. Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda. *European Journal of Political Research*. 2006. Volume 45. Issue 5. PP. 787–810.

12. Teorell J., Torcal M., Montero J. R. Political Participation: Mapping the Terrain. *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Analysis* / Edited by J. W. Van Deth, J. R. Montero, A. Westholm. London : Routledge, 2007. PP. 334–357.

13. Theiss-Morse E., Hibbing J. R. Citizenship and Civic Engagement. *Annual Review of Political Science*. 2005. Volume 8. PP. 227–249.

14. Theocharis Y., van Deth J. The Continuous Expansion of Citizen Participation: A new taxonomy. *European Political Science Review* 2018. Volume 10. Issue 1. PP. 139–163.

15. van Deth J. Introduction: Social Involvement and Democratic Politics. *Private Groups and Public Life: Social Participation and Political Involvement in Representative Democracies* / Ed. J. van Deth. London : Routledge. 1997. 264 p.

16. van Deth, J. Studying Political Participation : Towards a Theory of Everything?. *2001 ECPR Joint Sessions : Institute of Political Studies, Grenoble, 6 – 11 April 2001*, PP. 1–19.

17. van Deth J. A conceptual map of political participation. *Acta Politica*. 2014. Volume 49. Issue 3. PP. 349–367.

18. Verba S., Nie N. H. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York : Harper and Row, 1972. 428 p.

19. Verba S., Nie N. H., Jae-on Kim. *Participation and Political Equality: a Seven-Nation Comparison*. New York : Cambridge Univ. Press, 1978. 394 p.

20. Warren M.E. Citizen Participation and Democratic Deficits: Considerations from the Perspective of Democratic Theory. *Activating the Citizen: Dilemmas of Participation in Europe and Canada* / Ed. by J. DeBardeleben, J. H. Pammett. London : Palgrave Macmillan, 2009. PP. 17–40.

21. Warren M.E. What Can Democratic Participation Mean Today? *Political Theory*. 2002. Volume 30. Issue 5. PP. 677–701.

REFERENCES:

1. Bennett, W.L. (2012). The Personalization of Politics : Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 644, pp. 20–39.
2. Conge, P.J. (1988). The Concept of Political Participation: Toward a Definition. *Comparative Politics*, 20(2), pp. 241–249. [in English].
3. Dahl, R.A. (1972). *Polyarchy: Participation and Opposition*. London: Yale University Press.
4. Ekman, J. and Amnå, E. (2012). Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human Affairs*, 22(3), pp. 283–300.
5. Fox, S. (2014). Is it time to update the definition of political participation? Political participation in Britain: The decline and revival of civic culture. *Parliamentary Affairs*, 67(2), pp. 495–505.
6. LeDuc, L. (1981). Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies Samuel H. Barnes, Max Kaase, et al. Beverly Hills: Sage Publications, 1979, pp. 608. *Canadian Journal of Political Science*, 14(1), pp. 201–202.

7. Micheletti, M. and McFarland, A. S. (2012). *Creative Participation: Responsibility-Taking in the Political World*. Boulder : Paradigm Publishers.
8. Norris, P. (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
9. Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
10. Tarrow, S. (1998). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Teorell, J. (2006). Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda. *European Journal of Political Research*, 45(5), pp. 787–810.
12. Teorell, J., Torcal, M. and Montero, J. R. (2007). *Political Participation: Mapping the Terrain. Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Analysis*. London: Routledge.
13. Theiss-Morse, E. and Hibbing, J. R. (2005). Citizenship and Civic Engagement. *Annual Review of Political Science*, 8, pp. 227–249.
14. Theocharis, Y. and van Deth, J. (2018). The Continuous Expansion of Citizen Participation: A new taxonomy. *European Political Science Review*, 10(1), pp. 139–163.
15. van Deth, J. (1997). Introduction: Social Involvement and Democratic Politics. In: J. van Deth, ed. *Private Groups and Public Life: Social Participation and Political Involvement in Representative Democracies*. London : Routledge.
16. van Deth, J. (2001) Studying Political Participation : Towards a Theory of Everything? In *2001 ECPR Joint Sessions : Institute of Political Studies, Grenoble, 6 – 11 April 2001*, pp. 1–19.
17. van Deth, J. (2014). A conceptual map of political participation. *Acta Politica*, 49(3). pp. 349–367.
18. Verba, S. and Nie, N. H. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row. [in English].
19. Verba, S., Nie, N. H. Jae-on Kim (1978). *Participation and Political Equality: a Seven-Nation Comparison*. New York: Cambridge Univ. Press.
20. Warren, M.E. (2009). Citizen Participation and Democratic Deficits: Considerations from the Perspective of Democratic Theory. In: J. DeBardeleben and J. H. Pammett, ed. *Activating the Citizen: Dilemmas of Participation in Europe and Canada*. London: Palgrave Macmillan.
21. Warren, M.E. (2002). What Can Democratic Participation Mean Today? *Political Theory*, 30(5), pp. 677–701.

Modes of political participation: analytical approaches to mapping the citizen engagement

Yanchenko Anton Oleksiiovych

Postgraduate Student at the Department
of International Relations
and Foreign Policy
Mariupol State University
Budivelnikiv avenue, 129, Mariupol,
Donetsk region, Ukraine

Since the publications of Verba, Nie and their co-authors, an established research methodology is to group acts of political participation on the basis of a number of parameters, bringing forms with similar parameters into separate modes of participation. This approach allows on the one hand to have a convenient description of the repertoire of citizens' actions, such as voting, participation in election campaigns, and contacts with politicians, but on the other hand it depends directly on the way researchers choose to conceptualise political participation, define its content and further techniques for mapping political practices. In recent years scholarly works that analyse manifestations of political participation have significantly expanded the content of this political science category. Life itself has pushed for this: the political actions of citizens less correspond to the model of the ideal citizen of the middle of the XX century, with a vision of citizenship as based on responsible attendance at votes to select the best political elite to lead the government. Political participation is increasingly linked to the digital technologies, involvement in new social movements, global agenda, lifestyle politics, politically motivated consumer experiences and the like. This makes it an urgent task to determine which approaches to mapping citizens' political actions are better adapted to account for new trends, but without provoking conceptual erosion. This paper shows that the most promising approach today can be seen as one that separates social involvement (attention to the political sphere) and civic engagement (voluntary community action) from political participation in its three possible modes: procedural forms of participation, legal political activism, and illegal political activism. Scientific debate on what in the current political opportunity structure means to participate, to choose one or another mode of participation, whether a new model of citizenship has already been formed and what its basic parameters are, however, should adhere to a common understanding of political participation in the meaning of citizens' actions affecting politics.

Key words: political participation, civic engagement, political behaviour, social engagement, civic participation, citizenship, political mobilisation.

Адилова Нигяр Фариз кызы

Современные вызовы, стоящие перед политической культурой

УДК 323

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.16>

Адилова Нигяр Фариз кызы
 orcid.org/0000-0002-7096-1742
 докторант на соискание ученой степени доктора философии
 Института права и прав человека
 Национальной академии наук Азербайджана
 пр. Гусейн Джавид, 115,
 Баку, Азербайджан

Основная цель исследования – выявить проблемы, с которыми сталкиваются политические культуры государств в современное время. Автор анализирует вызовы, с которыми сталкивается политическая культура на разных уровнях, обнаруживает взаимосвязь между государственным управлением и политической культурой на местном уровне, исследует влияние существующих вызовов на глобальном уровне через государственное управление и непосредственно на политическую культуру. На фоне глобализации отношение каждого из этих вызовов к политической культуре изучается отдельно, и делается вывод о том, что они важны с точки зрения оценки процесса реформирования политической культуры.

Методы. В исследовании использовались методы системного анализа и сравнительного анализа. С помощью систематического анализа влияние на политическую культуру было оценено как на местном, так и на глобальном уровнях, а метод сравнительного анализа выявил различные направления влияния современных вызовов на отдельные политические культуры.

Научная новизна статьи. При изучении политической культуры выявление основных вызовов, с которыми оно сталкивается как на местном, так и на глобальном уровнях, является основной новизной статьи. Хотя новые тенденции на обоих уровнях оказывают уникальное воздействие на политическую культуру, они также связаны между собой. Итак, эту взаимосвязь необходимо учитывать при оценке процесса реформирования политической культуры в современное время.

Выводы. В заключении автор определяет, что глобальные вызовы влияют на политическую культуру непосредственно, а также опосредованно через их влияние на формы правления, лидеров и внутреннюю политику государств. Чтобы обеспечить порядок в международной системе, международные организации и влиятельные субъекты пытаются изменить политическую культуру государств, влияя на их управление; в результате модернизации изменение политических культур также может быть реализовано через влияние на культуры с новыми технологиями. Поскольку эти вызовы в основном исходят от Запада, их влияние на политическую культуру других государств может иметь негативные последствия, если они не соответствуют местным ценностям. Вот почему, связь между глобальными и локальными тенденциями и новые проблемы перед политической культурой в наше время должны быть серьезно приняты во внимание.

Ключевые слова: политическая культура, государственное управление, демократизация, политическое развитие, модернизация, ценность.

Введение. Сегодня влияние макросреды на формирование политической культуры очень велико. В частности, существующая политическая коммуникация на глобальном уровне ставит местные политические культуры перед различными вызовами. Главное внешнее проявление политической культуры – это отношения и тенденции развития, представленные государствами в международной системе. В то же время долгосрочная государственная политика сыграла ключевую роль в формировании политической культуры. В этой связи глобальные вызовы, с которыми сталкиваются государства на международном уровне, затрагивает и их политические культуры. Поэтому изучение влияния макросреды (государства и глобальной системы) на микросреду (политическую культуру личности и общества) является важной частью современных исследований.

Цель и задачи. Основная цель исследования заключается в изучении вызовов, с которыми сталкиваются политические культуры государств в современное время.

Методы исследования. В исследовании использовались методы системного анализа и сравнительного анализа. Посредством систематического анализа влияние на политическую культуру было оценено как на местном, так и на глобальном уровнях, а метод сравнительного анализа выявил различные направления воздействия современных вызовов на отдельные политические культуры.

Обзор последних публикаций. Изучение политической культуры с теоретической точки зрения охватывает длительный период. Однако его способность меняться с течением времени делает актуальным для научных кругов изучение проблем и вызовов, с которыми сталкивается

политическая культура в наше время. В связи с этим были проведены исследования по различным направлениям современных вызовов, стоящих перед политической культурой. «Глобализация и культура» (2010), «Социальные движения: идентичность, культура и государство» (2002), «Гибридизация и культурная логика глобализации» (М. Криди, 2005) и многие другие научные публикации касались меняющихся аспектов политической культуры в связи с культурными факторами в контексте глобализации. Такие литературы содержат важные идеи и информации о влиянии киберпространства, СМИ и глобальных социальных движений на политическую культуру. С другой стороны, А. Мельников, С. Сокол, К. Неделко, пытающиеся всесторонне изучить политическую культуру в своих работах, тоже старались объяснить его традиционные и современные проблемы. В исследованиях политической культуры в данном контексте важную роль сыграли, такие авторы, как М. Грачев, Джери Рунсли, Пиппа Норрис, Д.Л. Палец и Д. Липински. Они исследовали новые вызовы, стоящие перед политической культурой через политическую коммуникацию. Кроме того, Р. Дэвис, Д. Оуэн, А.Л. Кочурова, В.А. Зимин провели интересные исследование по теме влияния СМИ на политическую культуру.

Надо еще отметить работ таких исследователей как Р. Мехтиев (описывал влияния мировой системы на политическую культуру), Б. Росстайн (провел исследование о качестве государственного управления), Ф. Фукуяма (исследовал темы о ряде аспектов управления и влиянии глобальных процессов на идентичность), М. Гриндли (старалась объяснить «Хорошую управлению» и политическое развитие), Л. Даймонд, М. Г. Шмидт, Шмидтер (изучали проблемы демократии в современном мире), Р. Инглхарт, Дж. Велцель, Р. Далтон (провели исследования изменений ценностей в результате модернизации). В то же время Х. Ниязов коснулся влияния современных средств массовой информации и информационной политики на политическую культуру.

Как видно, научные публикации, связанные с исследовательской работой, в основном относятся к западной литературе и по этой теме существует больше литературы, охватывающей ее отдельных вопросов.

Результаты. Государственное управление, качественное управление и политическая культура. Современные глобальные вызовы обладают прямым влиянием на политическую культуру или посредством государственного управления. С этой точки зрения, прежде всего, необходимо выделить важные моменты, связанные с влиянием государственного управления на политическую культуру.

Результаты воздействия государственного управления на политическую культуру были в центре внимания многих исследований. Одна из самых актуальных проблем в этой сфере – изучение изменений политической культуры за счет обеспечения качества государства. Несмотря на то, что качественное государственное управление – одна из глобальных тенденций, однако она носит локальный характер.

Считается, что качество правительства зависит от его институтов. Но это не только формальные политические институты (суды, полиция, СМИ и т.д.). Неформальные институты (социальные нормы, социальный капитал, моральные ценности и легитимность) также играют важную роль в управлении государством. Шведский ученый Бо Ротштайн классифицирует институты – на распределительные и эффективные [5, с. 215]. К формальным распределительным институтам он относит системы страхования и налогообложения, а к неформальным распределительным институтам – родство, генеалогию, близкие межэтнические отношения и коррупцию, основанные на модели патрон-клиент. Что касается эффективных институтов, то они обеспечивают интересы всех участников. Считается, что качественное государственное управление может осуществляться только через формальные эффективные институты. Ожидания граждан от государства становятся точными при организации качественной деятельности формальных эффективных институтов. Поскольку в наше время верховенство закона является основой качественного управления, формирование точных знаний обеспечивает доверие граждан к государству. То есть при надлежащем функционировании формальных институтов неформальные институты также могут измениться, ослабляются и неформальные распределительные институты, а по мере увеличения общего доверия и социального капитала цена сделки, то есть уровень жесткости методов защиты, присущих распределительным институтам, снижается (штрафы, санкции, запреты и т. д.) [5, с. 215].

Если мы оцениваем политическую культуру на микроуровне, то должны подчеркнуть, что политические взгляды и интересы правительственных чиновников и государственных служащих влияют на качество управления. В частности, лидеры оказывают значительное влияние на национальное сознание, национальные ценности и чувства людей посредством проводимой ими политики, исходящей из их политических взглядов и характера. Часто с их именем связаны положительные или отрицательные изменения в политической системе. Подобные люди, обладая высокими лидерскими качествами, обновляют систему знаний людей, превращают национальную идеологию

в убеждение граждан. Но следует отметить, чтобы менять старую политику, проводить успешный и эффективный курс, даже талантливому лидеру нужны сторонники [9, с. 15]. Они поддерживают политическую стратегию лидера, регулируя деятельность официальных институтов. Поддержка государственных чиновников и служащих, гарантировавших функционирование формальных институтов, а также вера граждан, характеризующих собой неформальные институты, обеспечивает более успешное и качественное управление.

Другим из основных направлений деятельности государства по влиянию на политическую культуру является изменение моделей государства. Примеры новых моделей самоуправления включают модель нового государственного управления "New Public Management" (NPM), введенную в Великобритании в 1980-х годах (которая отличается от модели Вебера тем, что государственное управление проходит в виде службы гражданам, а некоторые государственные органы приватизированы), модель неовеберовского управления, применяемая в Германии, Скандинавии (в модели Вебера ключевую роль играет государство, в неовеберовской модели – в центре внимания, общество) [10, с. 19]. NPM возникла в связи с развитием капитализма и является одним из основных примеров либеральной демократии. В отличие от либеральной демократии, неовеберовское управление больше связано с политикой благосостояния и основано на социал-демократии.

В свою очередь, обновление моделей государственного управления оказывает влияние на политическую культуру общества. Это можно увидеть более ясно, взглянув на карту культурных ценностей Р. Инглхарта и К. Вельцеля. Подробнее об этом мы поговорим позже.

Американский политолог Френсис Фукуяма отмечает, что бюрократическая модель государства и его институтов также играет важную роль в определении качества государственного управления [7, с. 10–12]. Сравнивая авторитарную бюрократию Вебера и автономную бюрократию Хантингтона, автор, поддерживая хантингтонскую идею, утверждает, что в зависимости от уровня развития, государства должны иметь разную бюрократическую систему.

Авторы правы в некоторых моментах. Потому что развитые европейские страны также достигли современного политического и социального порядка благодаря применению строгих законов. Но в авторитарных государствах, где главным фактором является власть, а не верховенство закона, политическая система становится более заинтересованной в поддержании консервативных взглядов и, таким образом, способствует формированию пассивной политической культуры. Такая ситуация наблюдается и при ограниченной

информационной политике. Но действительно ли авторитарная бюрократия является самым важным фактором в обеспечении качественного управления в развивающихся странах с демократическими институтами...

Демократизация и политическая культура. Демократизация является одним из основных глобальных вызовов. Этот процесс, начавшийся в период после Первой мировой войны, продолжается по сей день. Главной его особенностью является обеспечение свободной информационной среды, политического участия и качественного управления посредством применения демократических институтов. В результате этого процесса в современном мире возникли сотни демократических государств различных форм. Системы демократического управления различаются в зависимости от выбора лидеров, политической культуры государств и уровня развития. Демократии разделяются в соответствии с институтами и политическими системами - на президентские, парламентские, унитарные, федералистские, мажоритарные и консенсуальные, по идеологии – либеральные, социальные и консервативные, благодаря участию граждан в принятии решений – представительные и партисипативные, а также по уровню развития на зрелые и незавершенные демократии [11, с. 147]. Каждая из этих моделей демократии как является результатом разных политических культур, так и способствует созданию условий для формирования различных политических культур.

Однако демократизацию не следует понимать как применение сугубо демократических политических институтов. Этот процесс также включает распространение демократических либеральных ценностей. Распространение этих ценностей на все страны мира означает существование обществ с похожими взглядами, что создает уверенность в установлении сбалансированных экономических отношений и стабильного миропорядка. Многие государства ценят преимущества демократического управления, принимают его добровольно и применяют в соответствии со своей культурой. Однако, поскольку либеральные ценности представляют больше интересы и культуры Запада, они не могут быть полностью приняты в других странах, так как общества имеют социально-политические взгляды и национально-нравственные ценности, основанные на многовековой истории. Принятие демократизации как управленческой системы позволяет участвовать в принятии политических решений, обеспечивая интересы народа. Однако принятие демократических ценностей может поставить под угрозу традиционную систему знаний и доверие общественности, приведя к ряду противоречий. В этом смысле С. Хантингтон, выделивший три волны демократизации, утверждал,

что демократия была оправдана в государствах, которые возникли в первой (1920–1940-е годы) и второй (1940–1960-е годы) волнах, однако он отметил, что у стран третьей волны, начавшейся в 1974 году, все еще есть проблемы в построении успешной демократии. Американский политолог Филипп Шмиттер охарактеризовал события 1989–1990 годов как четвертую волну демократизации в Европе, отметив, что страны, которые пытались демократизироваться в тот период, имели самые слабые показатели демократии [12, с. 75]. Так как либеральные ценности больше соответствовали системам знаний, убеждений и ценностей государств, возникших на первой и второй волнах. В то же время Ф. Шмиттер и другие отмечают, что в наше время даже в устоявшихся демократиях такое «народное управление» переживает «кризис». Снижение явки на выборах, сокращение членства в партиях, рост популистской риторики и т.д. главные показатели этого.

Учитывая, что основная цель распространения демократизации – увеличение числа государств с либеральными ценностями в международной системе, то этот процесс больше отвечает интересам Запада. В этом случае в незападных обществах могут сформироваться радикальные политические взгляды, ценности которых резко контрастируют с либеральными (С. Хантингтон. «Столкновение цивилизаций»). Следовательно, когда демократизация проводится без учета ценностей и интересов общества, результаты не могут быть обнадеживающими ни для этих стран, ни для местных сообществ. Понимание демократии – ключевое условие построения успешного демократического общества. Прежде всего необходимо ответить на вопрос, как каждое общество понимает демократию и почему оно стремится к ней [14, с. 92]. Потому что стабильное и эффективное демократическое правительство зависит от склонности населения к политическим процессам, то есть от политических знаний, чувств и оценок [4, с. 498].

Политическое развитие и политическая культура. Иным глобальным вызовом является политическое развитие путем изменения политической культуры государств. В этом отношении действия основаны не на жесткости, а на мягкой силе и реформах. Такие реформы обычно предлагаются глобальными организациями, и государства поощряются к их принятию. В частности, таким путем пытаются добиться развития развивающихся или слабых государств. С этой целью в 1996 году в сотрудничестве с Организацией Объединенных Наций был запущен «Проект тысячелетия». Согласно этому проекту, демократизация является одним из современных глобальных вызовов политическому развитию. Считается, что методы демократизации прошлых лет оказались малоэффек-

тивными и их следует заменить новыми. Для этого должны применяться новые формы электронных правительств (влияние на решения посредством глобальных петиций), осуществляться международный контроль над избирательными системами (для прозрачных выборов), создаваться условия для свободного Интернета (это означает доступ к информации и знаниям), должно быть обеспечено участие путем создания партий нового направления (пиратских партий) и формирование сильных институтов [17].

В 1997 году Программой развития Организации Объединенных Наций (ПРООН) был запущен дру-гой проект «по указанию сверху» «Хорошее управление» (“Good governance”) [15]. На основании этого проекта, хорошее управление определяется восемью критериями – участие, включение / равенство, эффективность / результативность, прозрачность, согласие, верховенство закона и подотчетность. Согласно программе, намеченной на 2030 год, развивающиеся страны должны соответствовать этим критериям или повышать существующие показатели, чтобы добиться развития.

Как отмечали многие авторы, «хорошее управление» является теоретически значимым. Однако эта теория еще не оправдала себя на практике. В связи с этим многие критикуют этот подход, например – Мэрили Гриндли, Дж. К. Сундурама и С. Вудворд [16]. Мэрили Гриндли считает, что «хорошее управление» призывает государства глубоко задуматься о своих институтах и модернизировать существующие, чтобы быть более эффективным представителем в системе международных отношений. Однако из-за отсутствия конкретных требований программы разработки полностью достичь желаемого результата невозможно. По словам Гриндли, в каждом государстве есть уникальное общество, культура и традиции. Не все из них могут развиваться одинаково, и им приходится создавать свои собственные модели для прогресса [8, с. 11–12].

Это означает, что развитие не может быть достигнуто только за счет реформ «сверху», необходимо учитывать влияние культурных факторов, социальных отношений и политической культуры на развитие государств. Политическое развитие государства возможно только тогда, когда формальные и неформальные институты осуществляют справедливое управление в соответствии друг с другом. А полное демократическое развитие, как сказал академик Рамиз Мехтиев, – это сложный и длительный процесс эволюции и трансформации политической культуры, социальной психологии и поведения граждан [1, с. 94]. Применение демократизации и политического развития к обществу без определения его ценности, искусственно и без адаптации, может представлять большую угрозу для

политической культуры, веры в систему и эффективность правительства.

Влияние модернизации на политические культуры. Одним из важных глобальных вызовов, создающих условия для демократизации и политического развития в наше время и движущийся вперед параллельно с ними - модернизация. Сама модернизация связана с ценностями и объясняется теориями эволюции – в западных обществах модернизация определяется социокультурной динамикой общества и развивается вертикально, и диффузионизма – в незападных обществах модернизация распространяется горизонтально и адаптируется к другим [2, с. 47].

До сих пор модернизация изучалась в основном в трех областях – экономической, политической и культурной. В последнее время более актуальной стала политическая и культурная модернизация. Причина такой важности понятна, учитывая возможности демократизации и политического развития с модернизацией государств. С этой точки зрения ряд политологов отмечают, что модернизация в незападных странах возможна по двум направлениям. Один из них – политическая модернизация (консервативный подход), другой – культурная и социальная модернизация (либеральный подход) [3, с. 159–160].

– Странники политической модернизации больше поддерживают перемены (изменения сверху вниз), основанные на политических институтах.

– Странники культурной модернизации больше выступают за изменение культурных и социальных ценностей общества (изменение снизу вверх). Считается, что изменение культурных и политических знаний и ожиданий масс будет стимулировать лидеров к инновациям в политической системе, а изменение политической системы будет способствовать дальнейшему укреплению и стабилизации вновь сформированных ценностей и взглядов. В наше время изменение этого направления часто осуществляется под влиянием СМИ. С этим тесно связана политика «мягкой силы», которая широко обсуждается в научной литературе и политических кругах. Часто эта политика основана на манипулировании сознанием масс. Модернизация, претворенная в жизнь рационально, ведет к развитию, а внедренная на подсознательном уровне – к искусственному конформизму. А это угроза личности...

Один из ведущих исследователей современности Р. Инглхарт провел очень важное исследование, чтобы определить степень влияния модернизации на трансформацию политических культур. С помощью Всемирного Обзора Ценностей, составленного им, измеряются различные ценности в сотнях стран и направлен на изучение препятствий, с которыми государства сталкива-

ются на пути к демократизации и развитию. Эта система устанавливает критерии для разъяснения позиции общества по гендерному равенству, доверию демократии и государству, социальному доверию и т.д. На их основе теоретически можно было наблюдать политическую культуру и социальные отношения развитых демократий, развивающихся и авторитарных государств [18].

Вместе с коллегами Рональд Инглхарт разработал теорию революционной модернизации. Ключевые показатели модернизации, определенные Р. Инглхартом и К. Вельцелем, – это секулярно-рациональный и традиционный, а также выживание и самовыражение. Инглхарт подчеркивает, что традиционные ценности преобладают в обществах с сильными религиозными убеждениями. В то же время ценности самовыражения преобладают в обществах, где удовлетворяются материальные потребности и достигается экономическая и социальная безопасность, в отличие от ценностей выживания. Как отмечают авторы, когда в обществе высокий уровень привязанности к религии, то возрастает доверие к семейным ценностям и власти. Фактически, они утверждают, что в таких обществах вера в правительство существует без вопросов или активной деятельности участников. Изменение таких позиций сокращается с переходом от аграрного общества к индустриальному. В индустриальных обществах преобладают рационально-светские ценности, что увеличивает требования и политическое участие граждан. В постиндустриальных обществах эти ценности получают большее развитие и заменяются моральной свободой и самовыражением. Ценности самовыражения включают более терпимое отношение к другим, поддержку окружающей среды и устранение сексуальных стереотипов.

Такие либеральные ценности самовыражения и рациональные светские ценности наиболее ярко проявляются в государствах с социал-демократией и протестантским прошлым – например, Норвегия, Швеция, Дания, Германия, Нидерланды, Швейцария и Финляндия. Причина этого в том, что в социальных демократиях государство обеспечивает граждан предметами первой необходимости (образование, здоровье, страхование) и стремится к развитию общества в целом. Таким образом, потребности граждан в выживании удовлетворены, и они уже начинают бороться за ценности самовыражения. В либеральных демократиях вмешательство государства в экономику полностью исключено. Отношения регулируются только законами, и на передний план выдвигается развитие личности. Подобные страны, даже если они развиты, по ряду показателей (социальный капитал, доход на душу населения) отстают от государств с высоким уровнем благососто-

яния по причине экономических и социальных угроз [13].

С другой стороны, с модернизацией и глобализацией глобальное гражданство становится одним из главных идеалов, и некоторые граждане ищут новую идентичность. Эти новые вызовы угрожают национальной идентичности и подрывают доверие к национальной системе в целом [6]. Это расшатывает стабильность в обществе, создавая больше напряжения. Снижается явка на выборах, растет популистская риторика, а политическая культура сталкивается с угрозами.

Выводы. Таким образом, вызовы, стоящие перед государством – одни из важных факторов в международной системе, также оказывают значительное влияние на его политическую культуру. Так как, воздействие глобальных вызовов на политические культуры обычно реализуется влиянием на государства. Различные политические институты, лидеры, модели организации и управления бюрократическим аппаратом имеют возможность изменять и обновлять политическую культуру, образ жизни граждан, мировоззрения, верования и системы знаний на местном уровне. И это часто проводится желанием и инициативой сильных факторов и международных организаций.

С другой стороны, современные глобальные вызовы приобретают новые черты под влиянием модернизации – распространением информационных и коммуникационных технологий. Одна из главных особенностей заключается в том, что они влияют на политическую культуру индивидумов и обществ без участия государства. Модернизация снизу, свободный Интернет, доступ к информации, являющиеся основными условиями демократии, и требования политического развития обеспечивают это. Под влиянием модернизации межпоколенческие различия создают условия для трансформации политических систем. Иногда, изменение политической культуры приобретает негативные результаты, так как новые глобальные вызовы не отвечают их внутренне ценностным требованиям. В то же время направления развития модернизации, то есть переход от аграрных обществ к индустриальным и постиндустриальным, обеспечивают трансформацию в политических знаниях, ценностях и поведении.

Очевидно, что основные вызовы, с которыми сталкивается политическая культура, – это как прямое воздействие глобальных процессов, так и местная политика, проводимая пострадавшими на фоне глобальных процессов современности государствами для ее регулирования. Политическая культура, составляющая основу деятельности государства, изменяется, обновляется или трансформируется под прямым или косвенным влиянием глобальных тенденций в международной системе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Mehdiyev R. İkili standartların dünya nizamı və müasir Azərbaycan. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyat Evi, 2015, 224 s.
2. Niyazov X. Dövlət İnformasiya Siyasəti (KİV timsalında). Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016, 324 s.
3. Матвеев Ю.И. Модернизация: теория и современность. Известия Тульского государственного университета, Январь 16, 2012. - 153-164 с.
4. Almond G. A., Verba S. (1989), *The Civic Culture (Political Attitudes and Democracy in Five Nations)*. Newberry Park: Sage Publications, 392 p.
5. Bo Rothstein. (2011) *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago, London: University of Chicago Press, 285 p.
6. Fukuyama F. *Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*. – London: Profile books, - 2018. – 242 p.
7. Fukuyama F. *What Is Governance?* / [Electronic resource]: CGD Working Paper 314. - Washington, DC: Center for Global Development. – January 25, 2013. – 18 p. URL: <http://www.cgdev.org/content/publications/detail/1426906> (последняя посещения: 07.05.2021)
8. Grindle M. S. *Good Governance: The Inflation of an Idea /CID Working Paper No. 202*. - Harvard Kennedy School, - October 2010. - 20 p.
9. Hahn H., Gearing M. E., Katz M., and Amin R. *Observations of Leaders Driving Changes in State Government: Leadership Tools and Lessons from Two Work Support Strategies States/* [Electronic resource]: Washington, DC: Urban Institute, - January, 2015. – 19 p. URL: <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/39041/2000074-Observations-of-Leaders-Driving-Changes-in-State-Government.pdf> (последняя посещения: 07.05.2021)
10. Pollitt C. and Bouckaert G. *Public Management Reform: A Comparative Analysis—New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State / third ed.* - New York: Oxford University Press Inc, – 2011. – 367 p.
11. Schmidt M. G. *Political performance and types of democracy: Findings from comparative studies/* [Electronic resource]: *European Journal of Political Research* 41, 1. – January 6, 2003. - 147–163 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/227603595_Political_performance_and_types_of_democracy_Findings_from_comparative_studies (последняя посещения: 07.05.2021)
12. Schmitter P. C., Lynn K. T. *What Democracy Is . . . and Is Not/* *Journal of Democracy*, 2, 3. - Summer 1991, p. 75-88
13. Shirzad M. *Most Effective Political Economy system. Social democracy vs Liberal democracy /* [Electronic resource]: GRIN Verlag. - Munich, - 2016, URL: <https://www.grin.com/document/323067> (последняя посещения: 07.05.2021)
14. *The civic culture transformed: from allegiant to assertive citizens /* edited by Dalton R. J., Welzel C. - New York: Cambridge University Press, 2014. 329 p.
15. *What is good governance?* URL: <https://web.archive.org/web/20060428063306/http://www.unescap.org/huset/gg/governance.htm> (последняя посещения: 07.05.2021)

16. Is Good Governance good for Development? Impressions from the latest UN- 'Piont - Counter Piont'- Discussion Forum. URL: [https://publicadministration.un.org/paconnect/Blogs/ID/25/Is-Good-Governance-good-for-Development-Impressions-from-the-latest-UN-Piont--Counter-Piont-DiscussionForum#:~:text=UNDP%20states%209%20major%20characteristics,Vision%20\(UNDP%2C%201997\)](https://publicadministration.un.org/paconnect/Blogs/ID/25/Is-Good-Governance-good-for-Development-Impressions-from-the-latest-UN-Piont--Counter-Piont-DiscussionForum#:~:text=UNDP%20states%209%20major%20characteristics,Vision%20(UNDP%2C%201997)) (последняя посещения: 07.05.2021)

17. Global Challenge 4. URL: <http://www.millennium-project.org/challenge-4/> (последняя посещения: 07.05.2021)

18. World Values Survey site. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org> (последняя посещения: 07.05.2021)

REFERENCES:

1. Mehdiyev, R. (2015). İkili standartların dünya nizamı və müasir Azərbaycan [The world order of double standards and modern Azerbaijan]. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyat Evi, 224 s. [in Azeri].

2. Niyazov, X. (2016). Dövlət İnformasiya Siyasəti (KİV timsalında) [State Information Policy (on the example of mass media)]. Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 324 s. [in Azeri].

3. Matveyenko, Y.I. (2012). Modernizatsiya: Teoriya i Sovremennost [Modernization: Theory and Modernity]. *Izvestiya Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta*, Yanvar 16, 153-164 c. [in Russian].

4. Almond G. A., (1989), Verba S. The Civic Culture (Political Attitudes and Democracy in Five Nations). *Newberry Park: Sage Publications*, 392 p. [in English].

5. Bo Rothstein. (2011) The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective. *Chicago, London: University of Chicago Press*, 285 p. [in English].

6. Fukuyama F. (2018), Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition. *London: Profile books*, 242 p. [in English].

7. Fukuyama F. (2013), What Is Governance? CGD Working Paper 314. - Washington, DC: *Center for Global Development*, 18 p. URL: <http://www.cgdev.org/content/publications/detail/1426906> [in English].

8. Grindle M. S. (2010) Good Governance: The Inflation of an Idea. CID Working Paper No. 202. *Harvard Kennedy School*, 20 p. [in English].

9. Hahn H., (2015), Gearing M. E., Katz M., and Amin R. Observations of Leaders Driving Changes in State Government: Leadership Tools and Lessons from Two Work Support Strategies States. *Washington, DC: Urban Institute*, 19 p. URL: <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/39041/2000074-Observations-of-Leaders-Driving-Changes-in-State-Government.pdf> [in English].

10. Pollitt C., (2011), Bouckaert G. Public Management Reform: A Comparative Analysis—New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State (third ed.). *New York: Oxford University Press Inc*, 367 p. [in English].

11. Schmidt M. G. (2003). Political performance and types of democracy: Findings from comparative studies. *European Journal of Political Research* 41(1), 147–163 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/227603595_Political_performance_and_types_of_democracy_Findings_from_comparative_studies [in English].

12. Schmitter P. C., (1991), Lynn K. T. What Democracy Is . . . and Is Not. *Journal of Democracy*, 2(3). 75-88 p. [in English].

13. Shirzad M., (2016), Most Effective Political Economy system. Social democracy vs Liberal democracy. *GRIN Verlag*. Munich, URL: <https://www.grin.com/document/323067> [in English].

14. The civic culture transformed: from allegiant to assertive citizens (2014) (edited by Dalton R. J., Welzel C.), *New York: Cambridge University Press*, 329 p. [in English].

15. What is good governance? URL: <https://web.archive.org/web/20060428063306/http://www.unescap.org/huset/gg/governance.htm> [in English].

16. Is Good Governance good for Development? Impressions from the latest UN- 'Piont - Counter Piont'- Discussion Forum. URL: [https://publicadministration.un.org/paconnect/Blogs/ID/25/Is-Good-Governance-good-for-Development-Impressions-from-the-latest-UN-Piont--Counter-Piont-DiscussionForum#:~:text=UNDP%20states%209%20major%20characteristics,Vision%20\(UNDP%2C%201997\)](https://publicadministration.un.org/paconnect/Blogs/ID/25/Is-Good-Governance-good-for-Development-Impressions-from-the-latest-UN-Piont--Counter-Piont-DiscussionForum#:~:text=UNDP%20states%209%20major%20characteristics,Vision%20(UNDP%2C%201997)) [in English].

17. Global Challenge 4. URL: <http://www.millennium-project.org/challenge-4/> [in English].

18. World Values Survey site. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org> [in English].

Сучасні виклики, що стоять перед політичною культурою

Аділова Нігяр Фаріз кизи

orcid.org/0000-0002-7096-1742
докторант на здобуття наукового ступеня доктора філософії Інституту права та прав людини Національної академії наук Азербайджану пр. Гусейн Джавід, 115, Баку, Азербайджан

Основна мета дослідження – виявити виклики, з якими стикаються політичні культури держав у сучасний час. Автор аналізує виклики, з якими стикається політична культура на різних рівнях, виявляє взаємозв'язок між державним управлінням і політичною культурою на місцевому рівні, досліджує вплив існуючих викликів на глобальному рівні через державне управління та безпосередньо на політичну культуру. На тлі глобалізації ставлення кожного з цих викликів до політичної культури вивчається окремо, і робиться висновок про те, що вони є важливими з погляду оцінки процесу реформування політичної культури.

Методи. У дослідженні використовувалися методи системного аналізу та порівняльного аналізу. За допомогою систематичного аналізу вплив на політичну культуру було оцінено як на місцевому, так і на глобальному рівнях, а метод порівняльного аналізу виявив різні напрями впливу сучасних викликів на окремі політичні культури.

Наукова новизна статті. Під час вивчення політичної культури виявлення основних викликів, з якими воно стикається як на місцевому, так і на глобальному рівнях, є основною новизною статті. Хоча нові тенденції на обох рівнях надають унікальний вплив на політичну культуру, вони також пов'язані між собою. Отже, цей взаємозв'язок необхідно враховувати під час оцінювання процесу переформування політичної культури в сучасний час.

Висновки. На закінчення автор визначає, що глобальні виклики впливають на політичну культуру безпосередньо, а також опосередковано через їхній вплив на форми правління, лідерів і внутрішню політику держав. Щоб забезпечити порядок у міжнародній системі, міжнародні організації та впливові суб'єкти намагаються змінити політичну культуру держав, впливаючи на їх управління; у результаті модернізації зміна політичних культур також може бути реалізована через вплив на культуру з новими технологіями; Оскільки ці виклики переважно виходять від Заходу, їхній вплив на політичну культуру інших держав може мати негативні наслідки, якщо вони не відповідають місцевим цінностям; ось чому зв'язок між глобальними та локальними тенденціями і нові проблеми, які стоять перед політичною культурою в наш час, повинні бути серйозно взяті до уваги.

Ключові слова: політична культура, державне управління, демократизація, політичний розвиток, модернізація, цінність.

Modern challenges facing political culture

Adilova Nigar Fariz kyzy

orcid.org/0000-0002-7096-1742
Postgraduate Student
Institute of Law and Human Rights
of the National Academy of Sciences
of Azerbaijan
Huseyn Javid avenue, 115,
Baku, Azerbaijan

The main purpose of the research study is to identify the challenges faced by the political cultures of states in modern times. The author analyzes the challenges faced by political culture at different levels, determines the relationship between public administration and political culture at the local level, examines the impact of existing challenges at the global level through public administration and directly on political culture. Against the background of globalization, the relationship of each of these challenges to political culture is investigated separately, and it is concluded that they are essential from the point of view of assessing the process of reforming political culture.

Methods. In the research study the methods of systems analysis and comparative analysis is used. Through systematic analysis, the impact on political culture has been assessed at both local and global levels, and by the use of comparative analysis has been revealed different directions of impact on various political cultures by contemporary challenges.

Scientific novelty of the article. While researching the political culture, to identify the main challenges it faces both locally and globally is the main novelty of the article. While new trends at both levels have unique influences on political culture, they are also interrelated. Consequently, this relationship must be taken into account when assessing the process of reforming political culture in modern times.

Conclusions. In conclusion, the author determines that global challenges affect political culture directly, as well as indirectly through their influence on the forms of government, leaders and internal politics of states; to ensure order in the international system, international organizations and influential actors try to change the political culture of states, influencing their governance; as a result of modernization, the change in political cultures can also be realized through the influence on cultures with new technologies; since these challenges mainly come from the West, their impact on the political culture of other states can have negative consequences if they do not correspond to local values; that's why, the connection between global and local trends and the new problems facing political culture in our time must be seriously taken into account.

Key words: political culture, public administration, democratization, political development, modernization, values.

Панасюк Леонід Валерійович

Ідеологія «Русского мира» і білінгвізм

УДК 32:81'246.2](477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.17>

Панасюк Леонід Валерійович
доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
історико-філософського факультету
Київського університету
імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2,
Київ, Україна

У статті розглянуто основні підходи до розуміння новітнього російського геополітичного концепту – ідеології «Русского мира» з метою осягнення потенційних можливостей та загроз від впливу згаданої ідеології на пострадянському просторі, з огляду на специфіку мовних ситуацій та поширення двомовності в молодих демократіях.

Поставленій меті допомогло досягнути використання як загальнологічних методів – аналізу та синтезу, індукції та дедукції, визначення і класифікації, порівняння та аналогії, так і теоретичних (історичний підхід), а також емпіричних (конвент-аналіз документів та інформаційних (статистичних) потоків).

У результаті проведеного дослідження було акцентовано увагу на нечіткому полісемантичному характері ідеологічного концепту «Русского мира», що об'єднує в собі широку палітру трактувань, – від розуміння цього феномену як поетичної метафори до ідеї надтериторіальної ідентичності, основною складовою частиною якої виступає російська мова та котра поділяє світ на «Русский мир I», що охоплює обшири Західної Європи й Північної Америки, та «Русский мир II», до якого відносяться пострадянські терени.

У статті зазначається, що сучасні мовні ситуації та поширення національно-російської двомовності на пострадянському просторі зумовлені бездержавним станом етнонаціональних спільнот, асиміляційною політикою, поширенням російської мови, міграційними процесами на теренах Російської імперії та Радянського Союзу, в результаті яких за межами РФ перебувало станом на 1989 р. 25,3 млн. осіб (45% цієї спільноти – в межах УРСР), нині близько 20 млн етнічних росіян («русских»).

Автор відзначає чільне місце російської мови загалом та білінгвізму зокрема серед підвалин ідеології «Русского мира», що втілюється у використанні розмитой категоріальної бази у процесі впровадження політики (в широкому спектрі дій – від правозахисної діяльності на міжнародній арені до втручання у внутрішні справи суверенних держав), спрямованої на захист прав таких категорій населення, як: «росіяни» («русские» за етнокультурною ідентичністю); «росіяни» (як «этнические россияне»; «російськомовні» («русскоязычное население»); «співвітчизники» («соотечественники»); «громадяни» («граждане») – громадяни РФ, які перебувають за кордоном і співвітчизники-негромадяни.

Ключові слова: ідеологія, «Русский мир», двомовність, національно-російський білінгвізм.

Вступ. Впродовж останніх десятиліть світова наукова спільнота має нагоду долучитися до аналізу ідеологічного концепту, що став своєрідною реакцією Росії на розпад СРСР, активно розробляється інтелектуальними колами РФ від 1990-х рр. ХХ ст., швидко просувається євразійськими теренами та має промовисту назву – ідеологія «Русского мира».

Фундатором концепції «Русского мира» вважається П. Щедровицький, хоча своїм генеалогічним корінням вона сягає ідеї «Москви як Третього Риму», а складовими має положення слов'янофільства та російського самодержавного шовінізму (в контексті імперської державної ідеології, максимально чітко сформульованої міністром народної освіти Російської імперії графом С. Уваровим: «Православ'я. Самодержавство. Народність»). Сучасним предтечею цієї ідеології можна вважати В. Цимбульського. До розроблення її ідейних підвалин у 1990-х роках долучились Г. Павловський та С. Чернишов. Геокультурні візії «Русского мира» формували С. Градіровський та Б. Межуєв, релігійні – кристалізувалися в науковому доробку Є. Більченко, А. Калмикова, А. Козирєва, Г. Семенова, і, нарешті, в контексті культурно-цивілізаційної складової ідеології «Русского

мира», що розглядаються Л. Бочковою, С. Кочеровим, Н. Нарочницькою, знайшли відображення ідеї фундаментального значення російської мови як однієї з підвалин «Русского мира». Донині найбільш активним ідеологом «Русского мира» є О. Дугін.

Одним із найбільш послідовних, змістовних та критичних вітчизняних наукових досліджень з цієї проблематики залишається дослідження С. Здіорука, В. Яблонського, В. Токмана та ін. «Україна та проект «русского мира» [14].

Попри нечіткість змістовного наповнення ідеологічного концепту «Русского мира», за якого він розглядається і як певна поетична метафора, і як своєрідна мовно-культурно орієнтована мережева структура, і як єдиний цивілізаційний простір, аналітичний вектор вітчизняного дослідницького потенціалу спрямовувався передусім на осягнення геополітичного (неоевразійство як світове домінування Росії) та конфесійного (геополітика православ'я) чинників, натомість мовному та білінгвальному аспектам досі приділяється недостатня увага.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз ідеології «Русского мира» в контексті пострадянських мовних ситуацій та національно-російського

білінгвізму. Основними завданнями для вирішення поставленої мети є осягнення ідеології «Русского мира» крізь призму поширення російської мови та російськомовної культури на пострадянському просторі; характеристика двомовних ситуацій у молодих пострадянських державах; аналіз міграційних потоків та мовної соціальної потужності російського населення цих держав; характеристика основних категорій населення, на які спрямовується захисні дії РФ; визначення потенційних загроз таких дій для молодих суверенних держав.

Методи дослідження. Основою для досягнення визначеної мети стали загальнологічні методи – аналіз та синтез, індукція та дедукція, визначення і класифікація, порівняння та аналогія. Застосування історичного підходу дало змогу встановити взаємозв'язок минулого та сьогодення; метод моделювання – визначити прогнози на майбутнє; критичний метод дозволив здійснити аналіз гуманітарного поля та правозахисних дій РФ на пострадянському просторі у мовно-культурній сфері; задля розуміння двомовної специфіки країн було використано конвент-аналіз документів та інформаційних (статистичних) потоків.

Результати. Один із «батьків» доктрини «Русского мира» П. Щедровицький пропонує таке визначення означеного феномену: «Русский мир» – це певна мережева структура великих та малих співтовариств, що мислять та розмовляють російською мовою. Не є таємницею, що на території, яка окреслена адміністративними кордонами Російської Федерації, мешкає не більше ніж половина населення «Русского мира» [13]. Ідеологічна концепція «Русского мира» передбачає формування надтериторіальної ідентичності, основною складовою частиною якої є саме російська мова, що виступає містком, котрий з'єднує пострадянські держави, а також пов'язує з батьківщиною тих росіян, які емігрували після розпаду Радянського Союзу [6], виступаючи водночас однією з підстав імперських амбіцій Росії на пострадянському просторі з метою захисту представників «Русского мира» [5]. Адже, як зазначає доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки РФ, академік Академії гуманітарних наук А. Здравомислов, «русский народ, русская нация и русская культура прежде всего основаны на русском языке. Русский язык – фундамент всего остального русского. По определению, русские – это те, которые говорят на современном русском языке, для кого этот язык является родным. Место проживания – на Родине или за рубежом – не имеет при этом значения для причастности к русской нации» [8, с. 119–130].

Концептуальне бачення «Русского мира» В. Іноземцевим сягає усього світу, поділяючи його на «Русский мир I» та «Русский мир II». «Русский мир I» він характеризує як результат вільного вибору понад 6,5 млн осіб, що мають високий рівень

освіти, займають високі та/чи високооплачувані посади і «створили поза межами Росії економіку та інтелектуальну співдружність, котру можна порівняти з самою Росією: технологічне та промислове виробництво підконтрольних йому компаній перевищує несировинний сектор російської економіки, а частка представників руської культури в індексах наукових цитувань є вищою, ніж у громадян Росії».

Що ж стосується «Русского мира II» («Русского міра» за В. Іноземцевим), то він утворився «у процесі історичного відступу Росії та виглядає ар'єргардом, а не передовим загоном «руськості». З огляду на те, що його представники змушені відстоювати свої культурні цінності у відносно ворожому середовищі, вони більше орієнтуються на охорону, а не на розвиток, на національні, а не на глобальні (як «Русский мир I») поведінкові установки. «Русский мир II» розглядає російську державу як уособлення його сподівань, і тому отримує всі підстави сприйматись у своїх країнах п'ятою колоною Росії, а це ще більше ускладнює його становище (події у Східній Україні 2014 року є тому підтвердженням). Утвердження, укріплення такого «міра» не може не сприйматись у суміжних державах як загроза – і це найбільша проблема «русских» в пострадянських державах» [9, с. 151–154].

Потрібно зауважити, що принцип державної мови в контексті утворення національної державності став найважливішим організаційним принципом [1, с. 127], тому в контексті ідеології «Русского мира» це автоматично ставить такі держави, передусім колишні республіки СРСР, щонайменше в опозицію до Росії, адже вони в етнонаціональному плані визнаються широкою строкатістю, а мовна ситуація в таких країнах характеризується поширенням національно-російського білінгвізму, котрий розуміється (за У. Вайнрайхом) як практика поперемінного використання двох мов [4, с. 22].

Н. Мечковська визначає мовну ситуацію як сукупність мов та мовних утворень, що обслуговують певний соціум (етнос та поліетнічну спільноту) в межах певного регіону, політико-територіального об'єднання чи держави [10, с. 160], до характеристики якої А. Загнітко як один із найважливіших додає чинник часу [7, с. 171].

Пояснюючи причини формування білінгвальних мовних ситуацій, зокрема, після розпаду Радянського Союзу, О. Ткаченко характеризує їх як стан часткової етнічної поширеності мови, що виникає тоді, коли народ опиняється в межах багатонаціональної держави, де панівне становище займає інший народ. Мова цього народу є мовою державною, отже, мовою державно-адміністративних установ, війська, промислових підприємств, освіти (нижчої, середньої і вищої), засобів сполучення, великої торгівлі, державної медицини, мовою міста, де зосереджено переважно уста-

нови, пов'язані з цими галузями життя. Народ із державним минулим, мова якого колись обслуговувала всі ці ділянки і завдяки цьому, будучи загальнодержавною, тим більше стала мовою повного етнічного поширення, опинившись у подібній ситуації, активно їй протидіє, чинить опір. Цьому сприяє й те, що він здавна виробив власну національну еліту. Народ бездержавний – як той, що взагалі держави не мав, так і той, що її здавна втратив – нічого не може протиставити нав'язаній йому системі. Внаслідок цього усі його представники, що соціально підносяться, мимоволі мусять засвоїти мову панівної на його території держави. Поступово це їх мовно, а часом і національно відчужує від народу, з якого вони вийшли. Так виникають «селянські» народи, якими в минулому були, наприклад, литовці, латиші, естонці, фінни, бо в більшості випадків у цих народів власною етнічною мовою дуже довго говорило, як правило, село.

Народи державні, що опинилися в стані бездержавності після державного існування, що тяглося протягом багатьох століть, такі як поляки у складі Росії, Австрії і Пруссії або угорці в складі Австрії, приймали накинута їм систему лише частково. Чужою державною мовою вони користувалися лише в межах державних установ країни, що їх поневолила; поза їхніми межами в міжетнічному спілкуванні послуговувалися тільки власною етнічною мовою. Крім того, установам чужої держави на їхній території вони намагалися протиставити власні шляхом створення приватних шкіл, банків, комерційних і промислових товариств, аж до власного війська в періоди повстань або таємного військового вишколу для готування власного війська. Наявність власної численної національної інтелігенції, причому найрізноманітніших фахових спрямувань, а також власної не тільки високоосвіченої, а й заможної верстви, дворянської аристократії і буржуазної еліти також сприяла силі опору цих народів. У період панування марксистської ідеології дуже спрощено, якщо не сказати примітивно, трактувався класовий поділ суспільства, в тому числі і роль найвищих верств [12, с. 74].

Варто зауважити, що впродовж існування Російської імперії, а особливо інтенсивно – за часів Радянського Союзу, збільшується чисельність російського («руського») населення поза межами власне Росії: якщо в 1926 р. їх чисельність сягала 5,8 млн (6,7%), то у 1989 р. – 25,3 млн (17,4%), причому 45% цієї спільноти проживало в межах УРСР. Нині, як зауважує Ю. Арутюнян, за певними підсумковими підрахунками, поза межами РФ залишається не більше 20 млн осіб.

Актуальним з цього приводу є порівняльний аналіз відсотку російського («руського») населення в тих державах – пострадянських республіках, де це населення після розпаду Радянського Союзу нараховувало понад 10% загального складу рес-

публік. Задля узгодження відсоткових та загальних показників найдоречніше скористатися дослідженням, здійсненим Ю. Арутюняном впродовж 1989–2001 рр., позаяк саме цього року (2001 р.) було проведено Всеукраїнський перепис населення.

Отже, станом на 2001 р. частка російського («руського») населення у відповідних пострадянських державах становила:

Латвія – 33,6%;
 Естонія – 26,8%;
 Україна – 21% (?);
 Білорусь – 14%;
 Молдова – 9%;
 Казахстан – 30,6%;
 Киргизстан – 16,8% [2, с. 32–33].

Необхідно відзначити, що відсоток російського («руського») населення в Україні у дослідженні Ю. Арутюняна не відповідає результатам Всеукраїнського перепису населення 2001 р., за яким російська спільнота нараховувала 8334,1 тис. осіб, тобто 17,3% населення держави [11].

Як бачимо, коливання частки доволі значне – від 9% у Молдові до 33,6% у Латвії, однак за загальною кількістю найбільший масив російського («руського») населення залишається на території Української держави. Разом із тим потрібно врахувати, що частка російськомовного («русскаязычного») населення на пострадянському просторі більша, аніж кількість російського («руського») населення, адже російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування користувалися представники усіх республік, її і досі використовує також певний прошарок російськомовних громадян власного етнічного походження кожної республіки СРСР. До того ж формувався так званий національно-російський білінгвізм, що також вплинуло на розвиток мовних ситуацій пострадянських держав і відобразилось у відповідній риториці та діях Російської Федерації, спрямованих на захист прав російської мови та російськомовних громадян після розпаду СРСР.

Росія має давні традиції відповідного «захисту»: від експансійної політики Московських царів, що обґрунтовувалось необхідністю захисту православного населення Східної Європи, захисту «одноплемінників» та «одновірців» Балканського півострову у XIX ст. до захисту прав пролетаріату на початку XX ст., що дало привід більшовикам втручатися у внутрішню політику молодих демократій постімперського простору. Тому актуальним та доречним залишається аналіз тих категорій осіб, щодо захисту яких лунає російська риторика (та щодо яких, зокрема, здійснені практичні дії на території України), запропонована американським дослідником Р. Брюейкером:

По-перше, це вимоги захистити росіян за етнокультурною ідентичністю – «русских».

По-друге, це «росіяни» («россияне»), – категорія, котра часто виражається терміном «этнические

россияне», який здається абсурдним через поєднання прикметника «етнічний» та похідної від виразно неетнічного іменника Росія. Розуміння цієї категорії стосується політичної ідентифікації – відношення до російської держави чи, принаймні, до країни Росія: ідентифікація з російською державою або з Росією як батьківщиною (родиной), або, більш загально, в об'єктивно-етнокультурному сенсі, – як членства в одній з багатьох етнокультурних груп, що є автохтонами в Росії. Разом із тим дослідник підкреслює, що на практиці слово «россияне» служить «політично коректним» заміником слову «русские», тому що визнає багатонаціональне населення Росії, а не є альтернативним підходом до визначення населення, для якого Росія є вітчизною.

По-третє, це «російськомовні» («русскоязычное население»), – змістовно розмите поняття, позаяк всі громадяни Радянського Союзу в більших чи менших обсягах володіли російською мовою. Російськомовних Р. Брюейкер поділяє на дві аналітично відмінні категорії людей (на додаток до росіян з етнокультурною ідентичністю), хто міг би ідентифікуватися з росіянами в неросійських державах-нащадках та з Росією як зовнішньою національною вітчизною, усвідомлюючи, що термін «російськомовні» не визначає лише тих, хто говорить російською мовою у чисто лінгвістичному сенсі.

Перша категорія включає людей, які тривалий період мешкали поза межами «власної» національної держави і намагалися ідентифікувати себе та асимілювати з росіянами (зокрема, українці й білоруси). Друга категорія включає людей, які живуть у «власній» національній державі («власній» в тому розумінні, що вона відповідає їх офіційній радянській паспортній національності або самовизначеній етнокультурній національності), проте чия первісна мова (а інколи навіть материнська мова) є російською і хто в результаті може політично ідентифікуватися з росіянами в цій державі та поєднуватися з ними, здійснюючи опір програмам лінгвістичної націоналізації.

По-четверте, це «співвітчизники» («соотечественники»). Незважаючи на чітку політичну орієнтацію означеної групи осіб, на пострадянських теренах ця категорія, за аналізом дослідника, розширена (якщо не замінена) сумішшю критеріїв, заснованих на комбінації походження, етнічності, колишнього громадянства та духовно-культурної орієнтації.

По-п'яте, це «громадяни» («граждане») усталена правова категорія, що дозволяє чітко диференціювати захист громадян РФ, які перебувають за кордоном, і співвітчизників-негромадян. Однак на пострадянських теренах ці терміни використовують паралельно, часто метафорично – у зв'язку із заявами Росії про її відповідальність за всіх

колишніх радянських громадян. Більше того, здійснюючи заходи щодо укладення договорів про подвійне громадянство з країнами-республіками колишнього СРСР, РФ намагається перетворити співвітчизників на співгромадян, що підсилюється офіційними заявами про можливість надання громадянства громадянами ближнього зарубіжжя, незважаючи на відсутність таких домовленостей, це дозволяє Росії втручатись у внутрішні справи суверенних держав.

Мінливий та неоднозначний словник термінів вітчизняно-національних претензій дозволяє Росії грати на багатьох реєстрах і висувати численні та лише частково взаємно перекриті юридичні вимоги у ближньому зарубіжжі. Через певне семантичне розділення термін «русские» набуває культурного резонансу та емоційної сили (і, отже, є найкориснішим в контексті внутрішнього політичного змагання), тоді як «россияне», «русскоязычные» та «соотечественники» означають більш широке цільове населення і можуть вживатися в міжнародному контексті та в офіційних документах для розширення юридичних претензій Росії у ближньому зарубіжжі (і для представлення тих претензій ширшими за вузький етнічний інтерес захисту етнічних росіян). Нарешті, невважена політика щодо громадянства дозволяє Росії поєднувати традиційну (з погляду міжнародного права більш законну) риторику захисту своїх громадян в інших країнах із вітчизняно-націоналістичними претензіями щодо захисту співвітчизників неспівгромадян [3, с. 200–205].

Висновки. Отже, від інтелектуальної дискусії початку 90-х рр. ХХ ст. до концепту глобального масштабу – такий шлях пройшла ідеологія «Русского мира», увібравши в себе і мовно-культурний, і політичний, і екстратериторіальний аспекти, поділивши світ на «Русский мир I» та «Русский мир II». Потрібно підкреслити, що відношення до цих «миров» різне, зокрема «Русский мир II» принципово позиціонується як «відносно вороже середовище», що спонукає РФ до визначення відповідної позиції та дій, а молоді держави пострадянського простору автоматично ставить щонайменше в опозицію до Росії та її «захисної» політики в умовах наявних мовних ситуацій (зокрема, стану часткової етнічної поширеності державної мови в Україні та Білорусі), а також відродження національних мов та культур на пострадянських теренах.

Мова загалом та білінгвізм зокрема посідають чільне місце серед підвалин ідеології «Русского мира», що підтверджується мовною ситуацією пострадянського простору:

- позиція російської мови як мови міжнаціонального спілкування в СРСР зберігається і на пострадянському просторі;
- наявність російського («русского») населення молодих державних утворень;

– наявність частки білінгвів – російськомовного («русскоязычного») населення меншинних груп кожної держави;

– наявність частки білінгвів – російськомовних громадян власного етнічного походження кожної держави.

Проголошуваний захист російської мови («русского языка») безпосередньо стосується усіх цих категорій населення пострадянських держав в межах «Русского мира II» і значно посилюється активним використанням розмиті категоріальної бази ідеології «Русского мира» та політикою, спрямованою на захист прав таких категорій населення:

– росіяни за етнокультурною ідентичністю – «русские»;

– «росіяни» («россияне»), в якості «этнических россиян»;

– «російськомовні» («русскоязычное население»);

– «співвітчизники» («соотечественники»);

– «громадяни» («граждане») – громадяни РФ, які перебувають за кордоном і співвітчизники-негромадяни.

Ці категорії громадян, що мешкають на постійній основі поза межами Російської Федерації, тією чи іншою мірою є білінгами, тож потенційно до них може застосовуватися (право)захисна діяльність Росії у різних формах, з різною мірою активності й тиску.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європі. М.: Російськ. гос. гуманит. ун-т, 2000. 367 с.
2. Арутюнян Ю. Русские в ближнем зарубежье. *Социс*, 2003. №11. С.31–41.
3. Брюейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
4. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. К., 1979. 264 с.
5. Волкова О. Ідеологія «русского мира» як релігія війни. URL: zbruc.eu/node/51719 (дата звернення: 25.04.2021)
6. Говорун К. Інтерпретируя «русский мир» URL: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Interpretiruya-russkij-mir> (дата звернення: 25.04.2021)
7. Загнітко А. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 219 с.
8. Здравомыслов А. Что значит «быть русским»? Україна шукає свою ідентичність: Збірник статей. – К.: ВБФ «Поступ», 2004. С.119–130.
9. Иноземцев В. Русский мир против Русского мира. *Социс*, 2015. №5. С.150–155.
10. Мечковская Н. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. М.: Флинта: Наука, 2007. 312 с.
11. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року URL: ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/ (дата звернення: 25.04.2021)

12. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу. К.: Спалах, 2004. 272 с.

13. Щедровицкий П. Русский мир и Транснациональное русское. URL: old.russ.ru/politics/meta/20000302_schedr.html (дата звернення: 25.04.2021)

14. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / За ред. В. Яблонського та С. Здіорука. К.: НІСД, 2014. 80 с.

REFERENCES:

1. Altermatt, U. (2000). *Etnonatsionalism v Evrope*. Moscow: Rossiysk. Gos. gumanit. un-t [in Russian].
2. Arutiunian, Yu. *Russkie v blizhnem zarubezhe* [Russians in the near abroad]. 2003. *Sotsis*, vol. 11. pp.31–41. [in Russian].
3. Brubaker, R. (2006). *Pereobramlenyi natsionalizm*. Status natsii ta natsionalne pytannya u novii Evropi [Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe]. Lviv: Kalvariya [in Ukrainian].
4. Weinreich, U. (1979). *Yazykovye kontakty. Sostoianie i problemy issledovaniia* [Language contacts. State and problems of the study]. Kiev: Vyshcha shkola [in Russian].
5. Volkova, E. *Ideologiya «russkogo mira» kak religii voyny* [The ideology of the «russian world» as a religion of war]. URL: zbruc.eu/node/51719 (дата звернення: 25.04.2021) [in Ukrainian].
6. Govorun, K. *Interpretiruya «russkii mir»* [Interpreting the «russian world»]. URL: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Interpretiruya-russkij-mir> (дата звернення: 25.04.2021) [in Russian].
7. Zagnitko, A. (2007) *Suchasni lingvistichni teorii* [Modern linguistic theories]. Donetsk: TOV «YUGOVOSTOK» [in Ukrainian].
8. Zdravomyslov, A. *Chto znachit «byt russkim»?* [What does it mean to be Russian?] *Ukraina shukaie svoiu identychnist*. Kyiv: Postup, 2004. pp.119–130. [in Russian].
9. Inozemtsev, V. *Russkij mir protiv Russkago mira* [«Russian world» against the «Russian world»]. 2015. *Sotsis*, vol.5. pp.150–155. [in Russian].
10. Mechkovskaya, N. (2007) *Obshchee yazykoznanie. Strukturnaya i sotsialnaya tipologiya yazykov* [General linguistics. Structural and social typology of languages]. Moscow: Flinta: Nauka [in Russian].
11. *Pro kilnist ta sklad naselennya Ukrainy za pidsumkamy Vseukrainskogo perepysy naselennia 2001 roku* [On the number and composition of the population of Ukraine according to the results of the All-Ukrainian census of 2001]. URL: ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/ (дата звернення: 25.04.2021) [in Ukrainian].
12. Tkachenko, O. (2004). *Ukrainska mova i movne zhyttia svitu* [Ukrainian language and language life of the world]. Kyiv: Spalakh [in Ukrainian].
13. Schedrovitsky, P. *Russkii mir i Transnatsionalnoe russkoe* [Russian world and Transnational Russian]. URL: old.russ.ru/politics/meta/20000302_schedr.html (дата звернення: 25.04.2021) [in Russian].
14. *Ukraina ta proekt «russkogo mira»* [Ukraine and the project «Russian world»]. Za red. V. Jablonskogo ta S. Zdiorka. (2014). Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Ideology of the “Russian world” and bilingualism

Panasiuk Leonid Valeriiovych

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor
at the Philosophy Department
of the Faculty of History and Philosophy
Borys Grinchenko Kyiv University
Bulvarno-Kudriavska str., 18/2,
Kyiv, Ukraine

The article considers the main approaches to understanding the latest Russian geopolitical concept – the ideology of the «Russian world» in order to comprehend the potential opportunities and threats from the influence of this ideology in the post-Soviet space given the specifics of language situations and bilingualism in young democracies.

The purpose has been achieved with the use of both general logic methods – analysis and synthesis, induction and deduction, definition and classification, comparison and analogy, – and theoretical (historical approach), as well as empirical (content analysis of documents and information (statistical) flows) methods.

As a result of the study, the particular attention has been paid to the vague polysemantic nature of the ideological concept of «Russian world», which combines a wide range of interpretations – from understanding this phenomenon as a poetic metaphor to the idea of supraterritorial identity, the main component of which is the Russian language and which divides the world into «Russian World I», which covers the areas of Western Europe and North America, and «Russian World II», which includes the post-Soviet territories.

The article states that contemporary language situations and the spread of National-Russian bilingualism in the post-Soviet space are due to the statelessness of ethno-national communities, assimilation policy, the spread of the Russian language, migration processes in the Russian Empire and the Soviet Union, as a result of which 25.3 million people were outside the Russian Federation in 1989 (45% of this community – within the USSR), and now there are about 20 million ethnic Russians.

The author notes the prominent place of the Russian language in general and bilingualism in particular among the foundations of the ideology of the «Russian world», which is embodied in the use of vague categorical terminology in the process of policy implementation (in a wide range of actions – from human rights activities in the international arena to interference in the internal affairs of sovereign states) aimed at protecting the rights of the following categories of the population: «Russians» («ruskiye» by ethnocultural identity); «Russians» (as «ethnic Russians»); «Russian-speaking» («russkoyazychnoye naseleniye»); «compatriots» («sootchestvenniki»); «citizens» («grazhdane») – citizens of the Russian Federation who are abroad and compatriots-non-citizens.

Key words: ideology, «Russian world», bilingualism, National-Russian bilingualism.

Прокопович Лада Валеріївна

Іміджі політиків у фотожабах: візуально-комунікативні прояви політичного «театру»

УДК 14:[304+32.019.5]:316.77
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.18>

Прокопович Лада Валеріївна
orcid.org/0000-0001-8626-91722
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри культурології,
мистецтвознавства
та філософії культури
Державного університету
«Одеська політехніка»
пр. Шевченка, 1, Одеса, Україна

Імідж політиків як прояв візуальної складової частини політичної культури все частіше набуває театральних рис, надаючи театрального характеру комунікаціям у системі «влада – народ». Реакцією людей на ці іміджі стають фотожаби. Цей вид мережевої творчості у статті розглядається ще й як актуальна форма соціально-політичної активності громадян, адже доступність і зручність технологій цифрового фотомонтажу дозволяють людям майже миттєво представляти загалу власні інтерпретації актуальних політичних подій або критику політичних персоналій. Мета дослідження – осмислення практики створення фотожаб як феномену візуальної культури та політичної дискусії, в якому поєднуються такі прояви політичного «театру», як імідж політиків та фотожарту щодо них. Методологічна стратегія цього дослідження базується на концепції театральності соціокомунікативних проявів культури. Результати аналізу фотожартів щодо іміджів політиків показали, що такі фотожаби можна поділити на декілька типів, зокрема: 1) фотожаби-аналогії, в основі яких лежать певні асоціації, викликані зовнішнім виглядом політика; 2) сатиричні фотожаби, в яких через жарти стосовно образу конкретного політичного діяча осмислюються проблеми політичного «театру» як такого; 3) фотожаби низької етичної та візуальної культури, націлені на дискредитацію політичних опонентів; 4) фотожаби, створені заради самого процесу їх створення, політичного підтексту в них може й не бути, незважаючи на те, що об'єктом жарту є політична персона. Встановлено, що до яких би типів не належали фотожаби, якщо об'єктами їх жартів є іміджі політиків, вони автоматично стають частиною політичного «театру». У цьому «театрі» політики створюють іміджі для візуалізації своїх соціальних ролей, політичних амплуа, а люди, посміхаючись над ними, доводять, що можуть бути в цьому «театрі» не лише глядачами, а й критиками, інтерпретаторами. Найбільш показово це проявляється у фотожабах з елементами політичної сатири, де імідж якогось конкретного політика стає лише приводом для розмірковувань над загальними проблемами соціально-політичного життя суспільства.

Ключові слова: політична культура, імідж, фотожаби, політична сатира, політичний «театр», соціально-політичні комунікації.

Вступ. Політична культура складається з багатьох компонентів, серед яких особливе місце посідає емоційне ставлення людей до політики та політиків. На це ставлення впливають не лише ідеологічні «профілі» політиків, а й їхні іміджі (як сукупність дій, вчинків, рис характеру, зовнішнього вигляду тощо). В останні роки іміджева складова частина навіть починає переважати, набуваючи рис театральності та надаючи театрального характеру комунікаціям у системі «влада – народ».

Візуальна складова частина, точніше, візуальна символізація, завжди посідала центральне місце в царині політичної комунікації. Її роль значно зросла із появою телебачення, яке стало домінуючим джерелом політичної інформації, і посилюється ще більше із появою Інтернету та соціальних мереж із візуальним контентом (Instagram, Snapchat та ін.). Такі комунікаційні платформи активно використовують політики, які переймаються своїм іміджем [12] або іміджем своєї партії [13].

У контексті політичного «театру» іміджі політиків дають змогу візуалізувати не лише певні ролі-амплуа («вождь», «лідер», «опозиціонер» тощо [1, с. 14; 9, с. 36]), а й відповідні їхні ідеологічні та міфологічні змісти («отець нації», «слуга народу», «мати-берегиня», «трикстер», «блазень» тощо [4; 7]).

До того ж, завдяки зовнішній частині іміджу, зокрема аксесуарам та костюмним прикрасам, політики можуть передавати певні повідомлення суспільству, демонструвати власну позицію щодо подій, трендів або конкретної ситуації [3; 6].

Звісно ж, народ, на якого, власне, і націлені всі ці меседжі, відповідним чином на них реагує. Іноді ця реакція актуалізується засобами карикатури, яка, як візуальна форма сатири, завжди була частиною політичного «театру».

З розвитком цифрових технологій обробки зображень з'явився такий жанр політичної карикатури, як фотожаби. Стрімкий розвиток і популярність цього жанру роблять його актуальним об'єктом культурологічних досліджень у контексті поєднання іміджів політиків та карикатур на них (як форм візуалізації у політичному «театрі»), а також політологічних досліджень у контексті формування нових видів політичної дискусії.

Слово «фотожаба» – це сленгова похідна від «photoshop», яку було запроваджено 19 серпня 2004 року користувачем «Живого журналу» usachev [2]. У культурологічному аспекті фотожаби можна визначити як особливий вид або жанр цифрової творчості, який полягає у створенні фотомонтажів (або колажів) з будь-яких фотографій з метою розвинути сюжет, зро-

бити його смішним, дотепним, надати йому нових сенсів.

Доступність і зручність технологій цифрового фотомонтажу дозволяють людям майже миттєво представляти загальною власні інтерпретації актуальних політичних подій або критику політичних персоналій. Це дає підстави розглядати практику створення фотожаб ще й як особливу форму соціально-політичної активності людей (наряду із вуличними протестами [11], політичними флешмобами [5] тощо), які не бажають залишатися у політичному «театрі» лише глядачами, а прагнуть бути активними його учасниками.

Тому **метою дослідження** є осмислення практики створення фотожаб як феномену візуальної культури та політичної дискусії, в якому поєднуються такі прояви політичного «театру», як іміджі політиків та фото-жарти щодо них.

Методологічна стратегія цього дослідження базується на концепції театральності соціокомунікативних проявів культури [8]. Ця концепція дає змогу розв'язати низку дослідницьких завдань:

- на базі емпіричного матеріалу розглянути фотожаби як феномен візуальної культури;
- виявити соціально-комунікативні функції фотожаб у контексті політичного «театру»;
- проаналізувати практику створення фотожаб щодо іміджів політиків як форму політичної дискусії з елементами театральності;
- виявити основні типи фотожаб, що створюються на основі іміджів політиків.

Результати. Хай би як ретельно не вибудували політики свої іміджі, намагаючись відповідати певним соціальним очікуванням, завжди знайдуться люди, для яких ці іміджі будуть неприйнятними, або опоненти, які в них навмисно будуть шукати вади задля «чорного піару», дискредитації тощо. І завжди є люди, для яких іміджі політиків (незалежно від симпатій чи антипатій) стають лише приводом для чергового жарту у мережі. У таких випадках створені ними фотожаби можуть і не бути гострою політичною сатирою, критикою, а є чимось на кшталт дружнього шаржу. Такі фотожаби не є образливими, бо не стільки висміюють імідж політика, скільки запрошують посміхнутися над випадковою ситуацією, від якої не застрахований ніхто: ані політик високого рангу, ані пересічний громадянин. Проте якщо така ситуація і фотожаба-аналогія здатні ще й відобразити характер політика, вони набувають особливої популярності і потрапляють у розряд інтернет-мемів. Так, наприклад, сталося із фотожабою, де зачіска Дональда Трампа, яку підхопив шкідник-вітерець, порівнюється із кукурудзою (рис. 1). Ця фотожаба приваблює не лише вдалим порівнянням, а й тим, що вона гарно відображає динамічний характер бунтівного, непередбачуваного політика.

Рис. 1. Фотожаба-аналогія щодо зачіски Дональда Трампа (взято з Twitter)

Зовсім іншою за змістом є фотожаба, автор якої скористався емоційним жестом Трампа під час його публічного виступу, «надягнувши» на руки політика ляльок (рис. 2). Очевидно, що автор намагався пожартувати саме із Трампа. Але цей фотожарт можна вважати пародією на всю сучасну політику, яка все частіше нагадує ляльковий театр або популярне The Muppet Show.

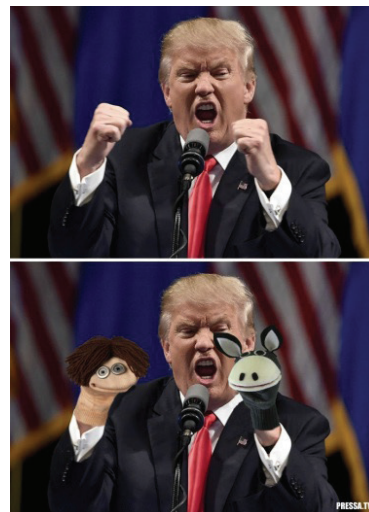

Рис. 2. Приклад фотошопінгу як політичної сатири (взято з Twitter)

Так само сприймається й сучасна українська політика, про що свідчить, наприклад, фотожаба, створена з приводу інаугурації президента Володимира Зеленського, який прийшов у політику та державницьку діяльність із шоу-бізнесу (рис. 3). Звісно ж, його багато критикують, в тому числі й засобами гумористичних жанрів [10]. Але це – доля всіх президентів усіх країн у всі часи. У випадку ж із паном Зеленським до цієї критики завжди додається згадка про його минуле коміка-актора. Так було тоді, коли він щойно став президентом, так триває й досі. Проте ця фотожаба є своєрідною «візитівкою» не лише конкретно президента Зеленського, а й усього сучасного українського політикуму. Таким, принаймні, він бачиться певній частині українського суспільства, яка не лише створює подібні фотожаби, а й активно їх

розповсюджує у соцмережах та інших платформах для соціальної комунікації.

Рис. 3. Фотожаба з приводу інаугурації президента України

Такі фотожаби є справжньою політичною сатирою, де жарти щодо іміджів політиків стають приводом для серйозних розмірковувань про сутність сучасної політики, її методи та стратегії комунікації із суспільством (народом, електоратом).

Водночас доводиться констатувати, що інтернет-контент наводнений безліччю образливих, агресивних, позбавлених смаку і гумору фотомонтажів, які є не стільки політичною сатирою, скільки одним з інструментів дискредитації (а іноді й дегуманізації) опонентів як складової частини сучасних інформаційних війн. Появі та розповсюдженню таких «творів» сприяє анонімність авторів у інтернет-просторі, яка дозволяє уникати особистої відповідальності за наклеп, цькування, тролінг, псування репутації, приниження гідності тощо.

З іншого боку, саме завдяки анонімності люди можуть більш сміливо висловлювати (або візуалізувати) своє ставлення до дій урядів своїх країн або окремих представників влади.

Щодо іміджів політиків, то зазвичай їх зовнішню складову частину (тобто «картинку») формують одяг, аксесуари, прикраси тощо. Найбільш яскраві з них також стають приводом для жартів. Показовою в цьому сенсі є історія з рукавичками Берні Сандерса, в яких він з'явився на інаугурації президента США Джо Байдена 20 січня 2021 року. Соцмережі буквально вибухнули коментарями та фотожабами (рис. 4) з цього приводу.

Не залишаються поза увагою інтернет-жартівників і жінки-політики, які не завжди вдало і доречно експериментують зі своєю зовнішністю та стилем. Приводами для фотожартів стають їхні зачіски (рис. 5, 6), макіяж, невдалі пластичні операції, прикраси тощо.

Часто фотожабери примудряються знайти привід для жарту в звичайнісінькій світлинці, яка, здавалось би, аж ніяк на це не налаштовує. Деяким дослідникам цей феномен здається незбагненим, парадоксальним. Вони вказують на те, що продюсери та працівники рекламної галузі витра-

чають величезні кошти на «розкрутку» персонажів та брендів, але феномен появи та розповсюдження фотожаб доводить, що шалена популярність може з'явитися практично з нічого [2; 14].

Рис. 4. Фотожаба щодо вигляду Берні Сандерса на інаугурації президента США у 2021 році (взято з Twitter)

Рис. 5. Фотожаба щодо зачіски російської сенатрки Валентини Петренко (взято з Facebook)

Рис. 6. Фотожаба щодо зачіски Юлії Тимошенко (взято з Facebook)

Але це не є особливістю виключно фотожабінгу. Це – властивість будь-якого творчого процесу, який передбачає креативність як здатність

людини думати нешаблонно, виходячи за межі стереотипів, знаходячи нестандартні рішення. Фотожабери, як і всі творчі люди, здатні бачити те, чого не бачать інші, тому що дивляться на все під особливим, специфічним кутом зору. Яскравим прикладом є випадок із відеозверненням королеви Великобританії Єлизавети II до свої підданих з приводу пандемії Covid-19. У своєму виступі королева похвалила громадян, які сумлінно дотримуються карантину, та подякувала лікарям за їхню працю. Побачити тут якесь підґрунтя для жартів важко: тема промови – серйозна, вигляд королеви – бездоганний, як завжди. Але саме вигляд королеви, точніше, колір її сукні, надихнув фотожаберів на серію творчих експериментів. Лише фотожабери могли побачити у сукні бірюзового кольору натяк на так званий «зелений екран» (chromakey), на тлі якого зазвичай проводять фото- та відеозйомки для подальшої їх комп'ютерної обробки. Інтернет-користувач Peter Chirkowski в своєму Twitter назвав вбрання королеви ідеальним шаблоном для фотошоп-батла та запустив низку смішних фотомонтажів (рис. 7).

а)

б)

Рис. 7. Виступ королеви Великобританії Єлизавети II з приводу пандемії Covid-19: а – кадр з оригінального відео (взято з сайту BBC.News); б – фотожаба (взято з Twitter)

У фотожабах такого роду немає ані політичного підтексту, ані якогось соціального заклик. Є лише демонстрація технічної вправності фотожабера, трохи гумору та бажання долучитися до відомого бренду, яким беззаперечно є постать та імідж англійської королеви. Такі фотожаби стають частиною розважального інтернет-контенту, особливо коли створюються в межах відповідного батлу або челенджу. Тобто тут присутні вже елементи акціонізму, але він не є політичним (йдеться скоріше про арт-акціонізм, точніше – кібер-арт-акціонізм).

Висновки. Загалом аналіз фотожартів щодо іміджів політиків показує, що такі фотожаби можна поділити на декілька типів, зокрема:

- фотожаби-аналогії, в основі яких лежать певні асоціації, викликані зовнішнім виглядом політика;
- сатиричні фотожаби, в яких через жарти стосовно образу конкретного політичного діяча осмислюються проблеми політичного «театру» як такого;
- фотожаби низької етичної та візуальної культури, націлені на дискредитацію політичних опонентів;

– фотожаби, створені заради самого процесу їх створення; політичного підтексту в них може й не бути, незважаючи на те, що об'єктом жарту є політична персона.

До яких би типів не належали фотожаби, якщо об'єктами їх жартів є іміджі політиків, вони автоматично стають частиною політичного «театру». У цьому «театрі» політики створюють іміджі для візуалізації своїх соціальних ролей, політичних ампула, а люди, посміхаючись над ними, доводять, що можуть бути в цьому «театрі» не лише глядачами, а й критиками, інтерпретаторами. Найбільш показово це проявляється у фотожабах з елементами політичної сатири, де імідж якогось конкретного політика стає лише приводом для розмірковувань над загальними проблемами соціально-політичного життя суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуцький Ю., Корабльова Н., Чміль Г. Нова культурна реальність як соціодинамічний процес людинотворення через ролі. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2013. 272 с.
2. Большаков А.В. Види сетевого творчества. *Аналитика культурологии*. 2008. Вып. 10.
3. Воронкова А.І. Протести і мода в сучасному суспільстві: політологічний вимір. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 11. С. 40–46. DOI: 10.15421/1718150.
4. Краснокутський Г. Архетип Діви-Матері в сугестивному річищі «кольорових» революцій: *Casus Franciae et lapsus Ucrainae. Аркадія: культурологічний та мистецтвознавчий журнал*. 2008, № 4 (22). С. 32–35.
5. Наумкіна С.М., Груєва О.В. Флешмоб як спектакулярний видовищно-ігровий різновид політичного акціонізму. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2018, № 2. С. 71–75.

6. Прокопович Л.В. Исследование костюмных украшений и аксессуаров как средств коммуникации в политическом «театре». *ScienceRise*. 2018. № 1(42). С. 16–19. DOI: 10.15587/2313-8416.2018.121879.

7. Прокопович Л.В. Соціально-філософські засади театралізації політичної сфери. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2019. Т. 22. № 2. С. 48–58. DOI: 10.15421/171922.

8. Прокопович Л.В. Театральність в соціокомунікативних проявах культури: соціально-філософське дослідження: монографія. Одеса: Екологія, 2019. 336 с. ISBN 978-617-7046-78-2.

9. Русакова О.Ф. Шоу-политика: особенности дискурса. *Социум и власть*. 2009. № 4(24). С. 36–39.

10. Семотюк О. Кто я: стратегия чи випадковість?: комп'ютерний контент-аналіз карикатур і мемів на В. Зеленського. *Докса*, 2020, Вип. 2(34). С. 180–194. DOI: 10.18524/2410-2601.2020.2(34).218121.

11. Jurius, Jeffrey S. Performing politics: Image, embodiment, and affective solidarity during anti-corporate globalization protests. *Ethnography*, 2008, Vol. 9(1). DOI: 10.1177/1466138108088949.

12. Lalancette, Mireille & Raynauld, Vincent. The Power of Political Image: Justin Trudeau, Instagram, and Celebrity Politics. *American Behavioral Scientists*, 2017, 1–37. DOI: 10.1177/0002764217744838.

13. Scammell, Margaret. Politics and Image: the conceptual value of branding. *Journal of Political Marketing*, 2011, April.

14. Sporton, Gregory. The Paradox of Creative Practice. *Digital Creativity: Something from Nothing*. London: Palgrave Macmillan UK, 2015. P. 147–167. DOI: 10.1057/9781137486417_7.

REFERENCES:

1. Bogutsky, Yu., Korablyova, N. and Chmil, G. (2013) Nova kulturna realnist yak sociodynamichnyy protses lyudynotvorennya cherez roli [New cultural reality as a sociodynamic process of human creation through roles]. Kyiv. 272 p. [in Ukrainian].

2. Bolshakov, A.V. (2008). Vidy setevogo tvorchestva [Types of network creativity]. *Analytics of cultural studies*, 10. [in Russian].

3. Voronkova, A.I. (2018). Protesty i moda v suchasnomu suspilstvi: politolohichni vymir [Protests and fashion in modern society: political science]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 21(11), 40–46. DOI: 10.15421/1718150. [in Ukrainian].

4. Krasnokutskiy, G. (2008). Arkhetyp Divy-Materi v suhestyvnomu rishyshchi "kolorovykh" revolyutsiy:

Casus Franciae et lapsus Ukrainiae [The archetype of the Virgin-Mother in the suggestive stream of "color" revolutions: Casus Franciae et lapsus Ukrainiae]. *Arcadia*, 4 (22), 32–35. [in Ukrainian].

5. Naumkina S., Hruieva O. (2018) Fleshmob yak spektakulyarnyy vydovyshno-ihrovyy riznovyd politychnoho aktsionizmu [Variability of modern political flash mobs (political mobs)]. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 2, 71–75. [in Ukrainian].

6. Prokopovich, L.V. (2018). Issledovaniye kostyumnykh ukrasheniy i aksessuarov kak sredstv kommunikatsii v politicheskom "teatre" [Study of jewelry and accessories as a means of communication in a political "theater"]. *ScienceRise*, 1(42), С. 16–19. DOI: 10.15587/2313-8416.2018.121879. [in Russian].

7. Prokopovych, L.V. (2019a). Sotsialno-filosofski zasady teatralizatsii politychnoi sfery [Socio-philosophical foundations of theatricalization of the political sphere]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 22(2), 48–58. [in Ukrainian].

8. Prokopovych, L.V. (2019b) Teatralnist v sotsio-komunikatyvnykh proyavakh kultury: sotsialno-filosofske doslidzhennya: monohrafiya [Theatricality in the socio-communicative manifestations of culture: socio-philosophical research: monograph]. Odessa, 336. ISBN 978-617-7046-78-2. [in Ukrainian].

9. Rusakova, O.F. (2009) Shou-politika: osobenosti diskursa [Show politics: features of discourse]. *Society and power*, № 4(24), 36–39. [in Russian].

10. Semotiuk, O. (2020) Khto ya: stratehiya chy vypadkovist?: kompyuternyy kontent-analiz karykatur i memiv na V. Zelenskoho [Who am I: Strategy or accident?: computer based contents analysis of cartoons and memes of V. Zelensky]. *Doxa*, 2(34), 180–194. DOI: 10.18524/2410-2601.2020.2(34).218121. [in Ukrainian].

11. Jurius, Jeffrey S. Performing politics: Image, embodiment, and affective solidarity during anti-corporate globalization protests. *Ethnography*, 2008, Vol. 9(1). DOI: 10.1177/1466138108088949.

12. Lalancette, Mireille & Raynauld, Vincent. The Power of Political Image: Justin Trudeau, Instagram, and Celebrity Politics. *American Behavioral Scientists*, 2017, 1–37. DOI: 10.1177/0002764217744838.

13. Scammell, Margaret. Politics and Image: the conceptual value of branding. *Journal of Political Marketing*, 2011, April.

14. Sporton, Gregory. The Paradox of Creative Practice. *Digital Creativity: Something from Nothing*. London: Palgrave Macmillan UK, 2015. P. 147–167. DOI: 10.1057/9781137486417_7.

Images of politicians in photoshopping: visual and communicative manifestations of political “Theater”

Prokopovych Lada Valeriivna

orcid.org/0000-0001-8626-91722

Doctor of Philosophy Sciences,
Associate Professor,
Professor at the Department of Art History,
Cultural Studies
and Philosophy of Culture
Odesa Polytechnic State University
Shevchenko avenue, 1, Odesa, Ukraine

The images of politicians, as a manifestation of the visual component of political culture, are increasingly acquiring theatrical features. This forms the theatrical character of communications in the “power – people” system. People often react to these images with photoshopping (photo-jokes, photofuck). This type of network creativity is considered in this article as an actual form of socio-political activity of citizens, because the availability and convenience of digital editing technologies allow people to present their own interpretations of political events or criticism of political personalities to society almost instantly. The purpose of the study is to comprehend the practice of creating photo jacks as a phenomenon of visual culture and political discussion, in which the image of politicians and photo-jokes on them are combined as manifestations of political “theater”. The methodological strategy of this research is based on the concept of theatricality of socio-communicative manifestations of culture. The results of the analysis of photo-jokes about the images of politicians showed that they can be divided into several types: 1) photo-jokes-analogies, which are based on certain associations caused by the appearance of a politician; 2) satirical photo-toads, in which, with the help of jokes about the image of a particular politician, the problems of the political “theater” as a whole are comprehended; 3) photoshopping of low ethical and visual culture, aimed at discrediting political opponents; 4) photoshopping for the sake of photoshopping, there is no political connotation here, although the object of the joke is a political person. It found that if the objects are photo-jokes images of politicians, this photoshopping automatically becomes part of the political “theater”. In this “theater” politicians create images to visualize their political roles, and people, laughing at them, prove that they can be in this “theater” not only spectators, but also critics and interpreters. This is most revealingly manifested in photo-jokes with elements of political satire, where the image of a particular politician becomes an occasion for reflection on the general problems of the political life of society.

Key words: political culture, image, photoshopping, political satire, political “theater”, socio-political communications.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Кузь Олег Миколайович
Чешко Валентин Федорович

Трансбіополітичний тренд пандемії COVID-19: від політичної глобалізації до політики глобальної еволюції

УДК 321.8.573:141.155
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.19>

Кузь Олег Миколайович
orcid.org/0000-0003-1359-2466
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних
відносин, політичних наук
і практичної філософії
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця
пр. Науки, 9а, Харків, Україна

Чешко Валентин Федорович
orcid.org/0000-0001-8414-9141
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри міжнародних
відносин, політичних наук
і практичної філософії
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця
пр. Науки, 9а, Харків, Україна

Актуальність теми дослідження. Як результат пандемії COVID-19 спостерігається зростання нестійкості структури екоосоціальних систем. Технологічні інновації призвели до різкого погіршення нормальної соціальної екодинаміки. Метою дослідження є концептуальне моделювання проліферації біополітики із соціальної сфери до області міжнародних відносин із подальшим перетворенням на системний фактор глобального еволюційного процесу. Методи і результати дослідження. Основою моделі є запропонована нами раніше концепція тримодульної стабільної еволюційної стратегії техногенної цивілізації. Щодо потрібної спіралі антропо-соціо-техногенезу, тобто історичного розвитку культурно-екологічної ніші Homo sapiens, що конструюється ним самим, це означає таке: періоди стабільного поступального зростання еволюційного і цивілізаційного успіху змінюються періодами кризи різного масштабу, аж до цивілізаційної або навіть біолого-еволюційної сингулярності. У період кризи значення політичного чинника різко зростає, і за останні 50 років це перш за все належить до сфери біополітики. Регіональна диференціація реконструкції біополітичної сфери під час боротьби з пандемією неминуче ускладнить міжнародні відносини не тільки між регіонами, які належать до різних культурно-цивілізаційних типів. Імовірно, меншою мірою такі ж проблеми торкнуться узгодження розбіжностей, зумовлених геополітичними, міжнаціональними, релігійними і навіть економічними (конкуренція) причинами. Перша фаза адаптивної цивілізаційної відповіді полягає у зменшенні ступеня зв'язності між окремими соціокультурними елементами сучасної цивілізації, тобто в гальмуванні процесу глобалізації та посиленні міжрегіональних конфліктів різного ґатунку. Зокрема, найбільш гострими будуть такі протиріччя на пострадянському геополітичному просторі, де на конфлікти перехідного періоду накладаються умови цивілізаційного розлому. Унаслідок специфіки сучасних високих технологій процес перейде до фази реконструкції глобальних соціо-техно-екологічних систем, що саморозвиваються та включають до свого складу людину. Й очевидним висновком буде перехід розвитку самої біополітичної проблематики на новий, уже не міжнародний, а глобально-еволюційний рівень. Трансбіополітика в нашому розумінні є політичною проблематикою, пов'язаною з раціоналізацією глобального еволюційного процесу. Останній стане несучим елементом глобального процесу еволюції ноосфери з подальшим ускладненням і збільшенням когезії між окремими соціокультурними типами, що входять до системи сучасної глобальної цивілізації.

Ключові слова: пандемія COVID-19, біополітика, бівлада, міжнародні відносини, світова політика, надзвичайний стан, природа людини, політична і еволюційна антропологія.

Вступ. Пандемія атипової пневмонії ознаменувала певну радикальну трансформацію сучасної техногенної цивілізації та еволюційної історії. Відбувається стрибок величини антропогенного та техногенного ризику внаслідок різкого збільшення нестійкості структури екологічних систем. Ми спостерігаємо третю хвилю реконструкції сформованих відносин між елементами таких систем після неолітичної революції та великих географічних відкриттів. Технологічні інновації призвели до різкого погіршення нормальної соціальної екодинаміки, що спричиняє спалахи нових інфекцій, зокрема. Періоди стабільного поступального зростання еволюційного та цивілізаційного успіху змінюються періодами кризи різного масштабу – аж до цивілізаційної або навіть біолого-еволюційної сингулярності.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження концептуального моделювання проліферації біополітики із соціальної сфери до галузі міжнародних відносин із подальшим перетворенням на системний фактор глобального еволюційного процесу.

Результати. Наш подальший аналіз ґрунтується на двох концепціях:

- так званої потрібної спіралі [21] еволюції систем різної природи Іцковича–Лейдесдорфа як розвиток гегелівської діалектичної схеми;
- і запропонованої нами [3; 4; 11] тримодульної моделі стабільної еволюційної стратегії Homo sapiens (SESH), яка, зі свого боку, є її окремим випадком.

Складні системи, що еволюціонують, зазнають під час свого розвитку періодично повторюваних фаз інтеграції / деконструкції своєї організації.

Стосовно до потрійної спіралі антропо-соціо-техногенеза, тобто історичного розвитку культурно-екологічної ніші *Homo sapiens*, що конструюється нею самою, це означає, що періоди стабільного поступального зростання еволюційного та цивілізаційного успіху змінюються періодами кризи різного масштабу – аж до цивілізаційної або навіть біолого-еволюційної сингулярності.

Біополітика пандемії: моделі виходу з кризи

В основі еволюційної фази цивілізаційної еволюції лежить процес зростання рівня «зв'язності» (когезії), яка визначається за кількістю взаємопов'язаних елементів такої системи та сили взаємодії між ними. Такі зв'язки між окремими елементами системи, що самоорганізовується, біологічної, культурної та технологічної природи формуються з різними швидкостями еволюції; у найбільш швидко еволюціонуючому сегменті виникає напруга, що веде до локального розриву коадаптивної взаємодії, поширюваної на прилеглі сегменти за типом каскадної ланцюгової реакції.

Виникаюча зона нестабільності, якщо не веде до глобальної деструкції, закінчується переходом до сталого розвитку, що полягає в глибокій перебудові адаптивно-комунікативної організації. У нашому випадку, це означає перебудову ментальності, соціокультурних стереотипів і соціальних відносин, формування нового технологічного середовища.

Власне, така модель глобальної еволюції не є чимось принципово новим. Подібні ідеї висловлювалися неодноразово [17, с. 51; 22, с. 40–44], включаючи, наприклад, ще тектологічні побудови О. Богданова на початку минулого століття [1; 4, с. 125].

Виходом з останньої такої кризи і запобіганням подібній їй у подальшому є безальтернативний розвиток усіх секторів технологій керованої еволюції [5]. Глобальний характер організації сучасної технологічної цивілізації та перетворення біосфери не стільки в ноосферу (за Вернадським), скільки в техносферу обумовлює ефект каскадної реакції: будь-який локальний коадаптивний конфлікт між елементами культурно-соціо-екологічної ніші має тенденцію перетворення, як мінімум, на глобальну і, як максимум, на системну, еволюційну проблему. Людство змушене постійно робити вибір між стабільністю й адаптивністю техносфери.

Як наслідок, біополітика поширює сферу компетентності на міждержавні та міжнаціональні відносини, стає трансбіополітикою, тобто глобальним геополітичним фактором, відповідає за збереження людства та його самоідентичність. Проліферація та експансія біополітики (точніше, її сучасна фаза) почалася з народженням генетичної інженерії в 1970-х роках. Трансбіополітика в нашому розумінні є політичною проблематикою, пов'язаною з раціоналізацією глобального еволюційного про-

цесу (наскільки ми можемо судити, вперше категорія «трансбіополітика» була запропонована канадської дослідницею Гвендолін Блу [8, с. 354], щоб позначити політичні аспекти регулювання процесів спонтанного або навмисного перехресного перенесення генетичної інформації між людиною та іншими біологічними видами, які інтегровані або інтегруються в культурно-екологічну нішу *Homo sapiens*. Ми ту ж лексичну конструкцію використовуємо з дещо іншим змістом – для позначення політичних аспектів взаємодії біологічних, соціальних і технологічних складових і, відповідно, одиниць модулів стабільної еволюційної стратегії людини та створеної нею цивілізації. Це, до речі, узгоджується з подальшою інтерпретацією авторів терміна, що підкреслюють тепер значення соціокультурного фактору щодо розвитку нинішньої коронавірусної кризи [9]).

До пандемії домінуючим трендом еволюції сучасної цивілізації була експансія біополітики до сфери соціополітичних відносин як баланс двох взаємопов'язаних векторів:

- індукції соціальних конфліктів, пов'язаної з інтеграцією так званого комплексу High Nume (Human Enhancement – «покращення людини» за допомогою NBIC-технологій – нано-, біо-, інформаційних, когнітивних) і переглядом, ерозією та деконструкцією ціннісних пріоритетів громадянського суспільства (тобто зі зростанням соціального ризику), які обертаються внаслідок цього на цивілізаційні та еволюційні форми;

- формування соціальних інститутів, контролю техногенного соціального ризику (біоетики, перш за все), які пов'язані з ростом питомої ваги адміністративного-бюрократичного апарату, що суперечить початковому варіантові ліберального політичного устрою (так званому «Проекту Провісвітництва»).

З грудня 2019 року відбувається процес вибухового проникнення біополітичного фактора до сфери глобальної політичної організації (геополітики, міжнародних і соціополітичних відносин). На наш погляд [5], це є симптомом наближення цивілізації до точки неповернення, цивілізаційної та еволюційної сингулярності, яка нагадує відому «Декамеронову чуму» 1346–1352 років, що ініціювала історичний перехід від Середньовіччя, через Ренесанс, до епохи Модерну.

Соціальна біополітика – міждержавна біополітика – трансбіополітика

Водночас сама криза розвивалася в декілька стадій, тільки остання була ініційована коронавірусом. У новітній історії техногенної цивілізації її передвісником були поширення сифілісу та СНІДу (останнє перейшло явну фазу в 1980-х рр.). Реконструкція SESH в цих випадках захопила її соціокультурний (переважно) і технорационалістичний (меншою мірою – в разі СНІДу) модулі, оскільки

інфекція поширювалася або статевим шляхом, або під час використання деяких біомедичних технологій (переливання крові). Відповідно зниження рівня ризику зажадало змін у сфері сексуально-репродуктивних відносин і розробки технологічних схем контролю. У разі сифілісу радикальні засоби зниження ризику були обумовлені створенням високоефективних терапевтичних препаратів у XX столітті. Таким чином, на першій стадії біополітичний аспект проблеми не виходив за рамки забезпечення трансформації культурно-поведінкових стереотипів і доступності засобів лікування.

Нова, пов'язана з коронавірусною пандемією, адаптивна трансформація SESH може зажадати виходу за межі соціополітичної сфери. В силу особливостей патогена віддалені ризики технологій забезпечення міжособистісних комунікацій і мобільності стають основними факторами, що потребують постійного контролю й управління. Відбувається інтернаціоналізація біополітичних ризиків, одночасно з диференціацією регіональних рішень, пов'язаних з існуючим високим ступенем культурного і політичного різноманіття. Дві тенденції – глобалізація та уніфікація внутрішньої і міждержавних відносин, з одного боку, їх диференціація та дивергенція щодо збігу кінцевої мети (контроль пандемії) – з іншого, – переплітаються та супроводжують одна одну.

Підводячи перші підсумки коронавірусної цивілізаційної кризи, Адам Робертс – колишній Президент Британської Академії – стверджував [23, с. 8]: «Хоча віруси і не поважають державні кордони, їх поширення та шанси на виживання здавна сильно залежали від законів, політики та дій державних органів. Однак не всі держави виявилися готові до дій. Їх ефективність у боротьбі з пандеміями, схоже, не залежить від того, яку позицію вони займають по відношенню до протиставлення демократії та авторитаризму. Ключовими факторами є, скоріше, компетентність керівників, їх здатність швидко приймати рішення, їх готовність прислухатися до науки».

На думку філософа корейського походження, що мешкає у Німеччині, добре знайомого зі східною культурною традицією [10], «азіатські країни впровадили з вірусом краще, ніж Захід, за рахунок свого відмінного від ліберального світогляду авторитарного менталітету, неподільної довіри до держави, колективізму та відсутності критичних уявлень про цифровий нагляд і збір особистих даних». Основним фактором тут є вищий ціннісний пріоритет «відкритості» індивідуума за рахунок інших соціальних цінностей, що домінують у світогляді індивідуалістичного гуманізму Заходу [цит. за: 2, с. 91]. Успіхи політичних режимів, які прийнято було відносити до тоталітарного типу, в боротьбі з пандемією служать зміцненню їх внутрішнього і зовнішнього престижу, що не випадково прояви-

лося на першій стадії кризи. Логіку умовиводу за аналогією блискуче висловлюють деякі коментарі, що циркулюють Мережею [цит. за: 20, с. 635–640]: «У 2020 році Китай стане рятувати світ, у той час як Сполучені Штати, що колись вважалися суперсильними, тепер не змогли навіть врятуватися».

У різних суспільствах є різуче диференційованими підходи до проблеми управління пандемією, що частково засновані на різній оцінці загроз, створених нею, та відмінних, несхожих культурних традиціях щодо масок для обличчя й рукостискань, а також різних формах державної та громадської організації. У неявному вигляді цей висновок фіксує дві істотні обставини:

– через більш повільні темпи розвитку так званої «попереджуючої науки» порівняно з класичною («небезпечною») її формою [4], діагностика та зниження ризиків використання біомедичних технологій боротьби з інфекціями вимагають значно більшого часу, ніж власне їх розробка;

– можливі адаптивні трансформації соціокультурного модуля SESH для контролю пандемії та її подолання за визначенням різноманітні, розрізняються для різних соціумів і / або культурно-цивілізаційних типів.

Експерти [див.: 13; 16; 17; 26] виокремлюють десь 7 різних концепцій соціальної відповіді на пандемію, які, одночасно, можна розглядати як окремі політико-філософські концепції еволюції техногенної цивілізації взагалі та в період кризи зокрема:

1. *Утилітаристська* (на нашу думку, «соціалдарвіністська» – було б точніше) *модель*, яка вищий пріоритет відводить отриманню максимально можливого блага для максимально можливої чисельності членів суспільства. У застосуванні до даної кризи це означає досягнення мети колективного імунітету технологічним або «природним» шляхом. Такої стратегії, як зазначає Джеральд Деланті [13], дотримувалися Нідерланди на початку коронавірусної пандемії. Ключовим критерієм тут стає величина «припустимих втрат», сама криза розглядається як війна за існування. «Науково обґрунтоване» значення верхнього порогу припустимих втрат за утилітаристської моделі прирівнюється до вимирання всього людства або конкретного соціуму / популяції. Валідність цього критерію в класичній науці стикається з етичної неприпустимістю в науці трансдисциплінарній, людинорозмірній. Неявно передбачається, що зростання групової адаптивності сплачується переважною елімінацією літніх людей і тих, що страждають на хронічні та спадкові патології. Відома метафора Федора Достоєвського про замучену дитину як ціну загального добробуту послуговує чіткому розрізненню антагонізму наукової доцільності та моральної припустимості цієї ситуації, надзвичайно характерної для сучасної цивілізації ризику

загалом. І вибір на користь наукової об'єктивності цілком суперечить знаменитому принципу вразливості, як теоретичної основи функціонування соціального інституту біоетики (останній сформувався як результат адаптивної відповіді на розвиток технологій Human Enhancement (NBIC-технологій – нано-, біо-, інформаційні, когнітивні технології), які можна назвати технологіями управління еволюційним процесом. Основною функцією біоетичної експертизи є управління та контроль техногенних соціальних ризиків на регіональному рівні з перспективою виходу на міжнародний та цивілізаційний рівні).

2. *Кантіанська модель* уособлює альтернативу попередній, виходячи з вищого пріоритету індивідуального людського життя над загальною (груповою) вигодою / користю. Це має на увазі забезпечення максимально можливої безпеки не більшості, а кожному члену суспільства. Іншими словами, головним критерієм успішної політики тут виступає самоідентичність соціуму як групової комунікативної структури, конкретніше – запобігання поширенню хвороби. На думку авторів, такої стратегії дотримувалася Південна Корея та інші країни, які обрали зв'язку загального тестування та подальшої ізоляції / самоізоляції носіїв інфекції як ключовий елемент боротьби з пандемією. Метафора Достоєвського викликає емоційну відповідь неприйняття самої ситуації вибору між інтересами окремої особистості та власне суспільства.

3. *Лібертаріанська модель* передбачає мінімізацію будь-яких заходів, що обмежують людську свободу. «Свобода» як атрибут Світу Належного має вищий пріоритет у порівнянні з іншими «природними правами» Homo sapiens. Звідси випливає категоричне неприйняття будь-яких обмежувальних заходів щодо індивідуальної мобільності, як і будь-яких індивідуальних актів, спрямованих на власне виживання. За певної схожості типу з утилітаристською моделлю, лібертаріанський варіант соціальної реакції на пандемію має принципову відмінність. Вона полягає у відсутності верхнього порогу для величини «припустимих втрат».

4. *Концепція біополітичної безпеки* («biopolitical securitization») виходить з того, що управління величиною біологічних ризиків виявляє тенденцію до отримання найвищого статусу за шкалою ціннісних пріоритетів громадської думки, що використовується державною владою для перетворення надзвичайного стану, викликаного епідемією, на перманентний стан суспільства. Це, в свою чергу, трансформує біополітику на один з найбільш потужних інструментів адміністративного контролю. Як ми вже зазначали, «для сучасної неоліберальної політичної демократії біовлада та її теоретичне розуміння (біополітика) уявляються найбільш ефективним інструментом і технологією стабілізації сценаріїв / тенденцій

глобально-еволюційного процесу, оптимальних в рамках цієї ідеологічної системи» [3]. Первісна надзвичайна ситуація обмеження громадянських прав внаслідок забезпечення біологічної безпеки з плином часу починає сприйматися як соціальна норма, обумовлена досягненням соціальних ризиків технологічної цивілізації. На думку адептів цієї моделі, це служить рушійною силою посилення тоталітаристських тенденцій в розвитку сучасної політичної організації.

5. *Посткапіталістична концепція* сприймається як альтернатива попередній моделі. Акцент робиться на неминучості різкого зростання державного регулювання економічних (ринкових) відносин. Ця концепція розглядається як симптом реінкарнації комуністичної ідеології та соціалістичної реконструкції системи соціальних відносин, як основний тренд еволюції технологічної цивілізації, обумовлений зростаючими проявами коеволюційного конфлікту між технорационалістичним і культурним модулями SESH. Найбільш гостро цей конфлікт має проявлятися саме на кордоні між ними, тобто у сфері економіки.

6. *Біхевіористська концепція* презентує інший напрямок розвитку попередніх концептуальних схем і походить з ірраціональної (соціобіологічної) природи людської поведінки, що вимагає коригуючого впливу на суспільну свідомість. У цьому випадку біовлада реалізується не в прямій, а опосередкованій формі реалізації бажаних біополітичних трендів, своєрідної «м'якої сили» по відношенню до соціальної еволюції.

7. *Соціал-демократична доктрина* була додана до вище наведеного аналізу Сільвією Велбі. На її думку, концепція виходить з необхідності пошуку консенсусу між індивідуальними та груповими інтересами.

Отже, моделі раціонально виправданих і етично допустимих адаптивних відповідей на пандемію, обумовлену, судячи з усього, реалізацією (прямою або непрямою) техногенних цивілізаційних ризиків [5], утворюють певну множину можливих рішень і алгоритмів їх реалізації. Ця сукупність еволюційних трендів загалом гомологічна множині регіональних еволюційних трендів, обумовлених розвитком технологій так званого Human enhancement (дослівно – «удосконалення людини») і аналогічних схем реконструкції систем, що містять фактор людини. Це дозволяє об'єднати їх до єдиного кластеру можливих трендів розвитку цивілізації та еволюції розуму.

Водночас ми спостерігаємо, по-перше, тенденцію до генералізації цих трендів за подібністю / відмінністю на схеми, що тяжіють до тоталітарного (варіанти 4–6) та ліберального (варіанти 1–3) ідеалу політико-правової системи або ж до більш-менш стійкого балансу групових та індивідуальних інтересів (варіант 7).

Однак на цю закономірність накладається друга геополітична та культурно-регіональна дивергенція, що виявляється, перш за все, у різній інтерпретації засадничих біоетичних принципів, – на північноамериканську і західно-європейську систему. Американська версія сходиться до книги Тома Бічампа і Джеймса Чілдреса «Принципи біомедичної етики» (перше видання – 1977 рік) з Університету Джорджтауна; в подальшому інтегрувалася у свідомість лікарів, біотехнологів і філософів під час навчального процесу, з чим і пов'язана сленгова метафора «Джорджтаунської мантри» [7]. Європейська версія є результатом фінансованого Європейською комісією дослідницького проекту [25].

За побіжного порівняння очевидні формальні відмінності між двома концепціями при загальній змістовній єдності. Найбільш виражена різниця в інтерпретації суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносин виявляється під час використання біо-та біомедичних технологій: європейська інтерпретація фокусує увагу на правах особистості, яка є об'єктом технологічного впливу; північноамериканська інтерпретація робить акцент на обов'язках суб'єктів, які здійснюють технологічне втручання. У іншому аспекті та ж сама розбіжність зводиться до протиставлення інтересів особистості та суспільства (ЄС); людини як суб'єкта (лікар, біотехнолог) і об'єкта (пацієнт, споживач) технологічного втручання (США). Ця відмінність чітко маркується й реакцією держави на пандемію COVID-19. Є, наприклад, явні та радикальні розрізнення між США / Великобританією, з одного боку, і більшістю країн-членів ЄС – з іншого.

Розвиток технологій може ініціювати трансформації соціокультурного модуля, проте в разі пандемії справа йде навпаки: зміна нормативної бази міжіндивідуальної та групової (міжнародної) комунікації передують технораціоналістичним трансформаціям соціокультурної ніші *Homo sapiens* на регіональному та глобально-цивілізаційному рівнях. Водночас зміна технологічного базису міжособистісних відносин виявилась диференційованою (інформаційно-комп'ютерний сектор NBIC-технологічного комплексу виявився більш адаптивним до радикальних масштабів соціальних зрушень, ніж біотехнологічний).

Загалом, реконструкція мережевої організації міжособистісних соціальних контактів у відповідь на плінну епідемію зводиться до двох типів соціальної адаптації [2]. Найдавніший тип – стигматизація та виключення носіїв чужорідної генетичної інформації (проказа, сифіліс) з системи соціальних відносин. Другий тип є адаптивною соціальною відповіддю на епідемію СНІДу. Інфекційний початок (патоген) виступає тут у ролі актора, що виявляє аномальні (суб)культурні типи, а хворі – засобом діагностики соціальної патології. Обмеження

поширення ВІЛ-інфекції в популяціях виявилось можливим завдяки інтеграції комплексу соціокультурних, ідеологічних і політичних трансформацій, які направили сексуальну революцію 1960-х рр. до русла забезпечення прав людини та підтримки індивідуального розмаїття всередині суспільства. Перш за все це стосується забезпечення соціального статусу та рівноправності сексуальних меншин, включаючи регуляцію сімейно-шлюбних відносин (перехід від «сексуальної свободи» періоду сексуальної революції до «послідовної моногамії», правовий статус одностатевих шлюбів тощо).

Сучасну коронавірусну пандемію вже не можна уявити у вигляді результату окремих, «аномальних, патогенних» варіантів конкретної сфери соціальних відносин. Відповідно, небезпеку не можна усунути методом виключення із соціуму якогось «патологічного» (суб)культурного типу. Міжнародна група дослідників наголошує [2, с. 101]: «COVID-19 змінив біополітику, яка більше не регулюється через сексуальність, а відсилає нас тепер до мережевої логіки. COVID-19 – це нова форма соціальності, яка базується не на виключенні «патологічних» форм, «девіантних» або «збочених» тіл, як на попередніх етапах. ... COVID-19 базується на абсолютному включенні – тепер кожен, незалежно від класу, походження, віку, ґендеру, кольору шкіри або віросповідання, є перш за все потенційним носієм і переносником вірусу. ... Тому не дивує крайня політизованість нової норми. Тобто невидимий і такий, що навряд чи уявляється, вірус ми перформативно виробляємо та втілюємо в повсякденній практиці, як і статистичними таблицями та підрахунком заражених і хворих. Візуалізація норми є одночасно й політичним актом підтвердження урядових заходів та їх субверсій». Ті ж автори з позицій гуманітаріїв, але дивним чином у конгруентності з підтримуваною нами науково-антропологічною (або, як мінімум, натурфілософською) концепцією, відзначають системний характер нової цивілізаційної кризи [2, с. 91]: «Тіла та віруси – це продукт взаємодій, які були б неможливими без комбінації *органічного [тобто біології – Авт.]*, технологій їх визначення та опису, медичних апаратів, їх естетичної візуалізації та міфології, що з'єднує ці навряд чи поєднувані сфери у смисловий *наратив [тобто культуру – Авт.]*, який, своєю чергою, і актуалізує сучасні кордони тілесного» (курсив наш – Авт.).

Основні тренди розвитку сучасної фази технологічної цивілізації

У цитованому вислові полягає один із логічних ключів, що дозволяє укласти всі ці емпіричні спостереження в рамки однієї концепції. Адаптивна відповідь глобальної (технологічної) цивілізації розвивалася за каскадним механізмом і сформувала тренд, динаміка якого виглядає наступним чином:

1. Поширення інфекції.
2. Біополітичне рішення.
3. Обмеження та зміни форм комунікації між індивідами всередині та між державами.

4. Економічні наслідки (депресія та подальша структурна реконструкція).

5. Технологічні інновації, орієнтовані на збільшення колективного імунітету та ослаблення дії (терапія) інфекційного агенту.

6. Клінічні випробування біомедичних (у широкому сенсі цього терміна) технологічних інновацій з дотриманням прийнятих у соціумі етичних і правових норм.

7. У перспективі – радикальне підвищення колективного імунітету й інтеграція самого інфекційного агенту та комплексу відповідних реакцій соціуму в загальну структуру соціоекологічної ніші.

У «згорнутому вигляді» цей тренд можна зобразити як:

БІОЛОГІЧНИЙ МОДУЛЬ (п. 1) – СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ МОДУЛЬ (пп. 2-4) – ТЕХНОРАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ МОДУЛЬ (п. 5) – СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ МОДУЛЬ (п. 6) – БІОЛОГІЧНИЙ МОДУЛЬ (п. 7).

Пояснимо:

по-перше, інвазія патогенного агенту (п. 1) викликає адміністративно-правову відповідь, тобто сектор біополітики виступає в ролі передавального механізму впливу соціоекологічної ніші на SESH;

по-друге, інвазія саме COVID-19 виявляється актом реалізації соціального ризику технологічної цивілізації, тобто не передбачуваним заздалегідь власне технорационалістичним модулем її (цивілізації) еволюційної стратегії. Тому реакція останнього виявляється більш повільною, ніж якби цей ризик був уже прочитаним у своїй конкретній формі;

по-третє, процес клінічних випробувань (п. 7) відноситься до сфери компетенції соціокультурного модуля, оскільки його основу становлять не стільки результати описового, скільки ціннісного дискурсу.

Причина провідної ролі соціокультурного модуля за нинішньої кризи полягає саме в тому, що ізоляціоністсько-карантинні заходи передбачають, перш за все, збільшення мінімально прийнятної соціальної дистанції, обмеження можливості переміщень індивідів у просторі, скорочення частоти міжособистісних контактів у фізичній (не віртуальній) реальності тощо. Вони ґрунтуються на поведінкових стереотипах, вироблених досить давно та входять до ментальної структури культурно-цивілізаційних типів (якщо можна так висловитися, «записані в мемах»).

Крім того, порівняно з біомедичними технологіями інформаційно-комп'ютерний сектор високих технологій (так званий NBIC технологічного комплексу) виявився значно більш підготовленим до швидкого реагування на нові соціальні

запити й «обслуговування» нових форм комунікації та спілкування. Це, до речі, зумовило прогресуюче зниження останніми місяцями питомої ваги міжособистісного спілкування порівняно з простим обміном інформацією. Отже, падає значення емоційної комунікації, що спирається на поведінкові стереотипи біологічного модуля цивілізаційної стратегії. Одночасно сама комунікативна структура віртуалізується, потрапляє в залежність від технологічних схем. Останні значно більше можуть бути використані з метою маніпуляції.

І, нарешті, настільки швидкі зміни стали можливими, оскільки передавальним механізмом поширення цих трансформацій стала біополітика, тобто найбільш раціоналізована та технологізована сфера соціокультурного модуля. А пандемічний масштаб кризи негайно вивів біополітику на рівень системного фактору міждержавних відносин як у формальному, так і в змістовному аспектах.

Висновки. Глобалізація масштабів відповідних змін у соціокультурному модулі при досить високому рівні регіонально-цивілізаційної диференціації також обумовлена сформованим технологічним сектором (розвитком транспорту і т. ін.). Більшість дослідників [див., напр.: 24] сходяться на думці, що результируючий тренд виходу з кризи пов'язаний зі зміною балансу державного суверенітету та міжнародної кооперації. Однак підсумкові значення вписуються в регіональний цивілізаційний контекст і, тому, сильно диференційовані. Як результат, зазначені зміни у формі комунікації практично одночасно з'явилися як у сфері внутрішньодержавної політики, так і в сфері міждержавних і транснаціональних відносин.

Подальше залежатиме від прогресу вже в секторі біомедичних технологій і темпів інтеграції в соціальне життя технологічних схем терапії та профілактики атипової пневмонії. Чим тривалішим буде ця фаза розвитку цивілізаційної кризи, тим більша ймовірність стабілізації й незворотності нової соціокультурної та політичної реальності шляхом створення нової інтенціональної структури ментальності технологічної цивілізації.

Водночас регіональна диференціація реконструкції біополітичної сфери (відповідно до описаних вище 7 моделей) неминуче ускладнить міжнародні відносини не тільки між регіонами, які відносяться до різних культурно-цивілізаційних типів. Ймовірно, меншою мірою, такі ж проблеми торкнуться узгодження розбіжностей, викликаних геополітичними, міжнаціональними, релігійними та навіть економічними (як наслідок зростаючої конкуренції) причинами. Зокрема, найбільш гострими будуть подібні протиріччя на пострадянському геополітичному просторі, де на конфлікти перехідного періоду накладаються умови цивілізаційного розлому (в сенсі С. Гантінгтона [18, с. 22]).

І останнє. Друга, технораціоналістична фаза цивілізаційної відповіді на пандемію в силу специфіки сучасних високих технологій перейде в третю – реконструкцію глобальних соціо-техно-екологічних систем, що саморозвиваються та включають людину в якості свого елемента. Метою такого конструювання буде управління величиною техногенного ризику в його біологічній, соціальній та цивілізаційній формах. І очевидним наслідком буде перехід розвитку самої біополітичної проблематики на новий, вже не міжнародний, а глобально-еволюційний рівень. Трансбіополітика стане несучим елементом глобального процесу еволюції ноосфери з подальшим ускладненням і збільшенням когезії між окремими соціокультурними типами, що входять до системи сучасної глобалізованої цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богданов А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн. Москва: Экономика, 1989. Кн. 1. 304 с.; Кн. 2. 351 с.
2. Градинари И., Чубаров И. Медиагенеалогия заражения: сифилис–СПИД–ковид. *Логос*. 2021. Т. 31. №. 1 (140). С.83–112.
3. Чешко В., Кузь О. Технология биополитики и биополитика технологии (метафизическое и политико-антропологическое эссе). *Практична філософія*. 2019. № 4 (74). С. 42–52.
4. Чешко В., Иваницкая Л., Глазко В. Антропоцен. Философия биотехнологии. Москва : Курс, 2018. 400 с.
5. Чешко В., Коннова Н. В окрестностях «Точки Омега»: антрополого-эпистемологическое эссе по поводу пандемии COVID-19. *Практична філософія*. 2020. № 2. С. 53–62.
6. Altman S.A. DHL Global Connectedness Index 2018: The State of Globalization in a Fragile World. Steven A. Altman, Pankaj Ghemawat, Phillip Bastian. Bonn : Deutsche Post DHL Group, 2019. 296 p.
7. Beauchamp T.L., Childress J. F. Principles of Biomedical ethics. 4th ed. Oxford : Oxford Univ. Press, 1994. 546 p.
8. Blue G., Rock M. Trans-biopolitics: Complexity in interspecies relations. *Health*. 2011. Vol. 15. No. 4. P. 353–368.
9. Blue G., Rock M. Genomic trans-biopolitics: Why more-than-human geography is critical amid the COVID-19 pandemic. *Dialogues in Human Geography*. 2020. Vol. 10. No. 2. P. 287–290.
10. Byung-Chul H. La emergencia viral y el mundo de mañana. El País. 22.03.2020. URL: <https://losapuntedesdefilosofia.com/wp-content/uploads/2020/05/c.pdf>.
11. Cheshko V.T. Metaphysics of Controlled Evolution (Anthropic Principle Evolutionary Epistemology and Ethics of Nano-Bio Technologies). V.T. Cheshko, V.I. Glazko, Y.V. Kosova *Advances in Social Sciences Research Journal*. 2018. Vol. 5. No. 2. P. 71–85. DOI: <https://doi.org/10.14738/assrj.52.4136>.
12. Davies S.E., Wenham C. (2020). Why the COVID-19 response needs International Relations. *International Affairs*. Vol. 96. No 5. P. 1227–1251. URL: <https://doi.org/10.1093/ia/iaaa135>.
13. Delanty G., et al. (2020). Six political philosophies in search of a virus: Critical perspectives on the coronavirus pandemic. *LEQS Paper*. Vol. 156. P. 5–24.
14. Dou H., Clerc P., Juillet A. (2020). Changing Priorities for Strategic Planning from National to Territorial Levels. *Foresight and STI Governance*. Vol. 14. No 3. P. 88–99. DOI: 10.17323/2500-2597.2020.3.88.99.
15. Friedler A. Sociocultural, behavioural and political factors shaping the COVID-19 pandemic: the need for a biocultural approach to understanding pandemics and (re) emerging pathogens. *Global Public Health*. 2021. Vol. 16. No 1. P. 17–35.
16. Heisbourg F. From Wuhan to the world: How the pandemic will Reshape Geopolitics. *Survival*. 2020. Vol. 62. No 3. P. 7–24.
17. Helbing D. Globally networked risks and how to respond. *Nature*. 2013. Vol. 497. №. 7447. P. 51–59.
18. Huntington S. P. The clash of civilizations? *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72. No 3. P. 22–49.
19. Johnson T. Ordinary Patterns in an Extraordinary Crisis: How International Relations Makes Sense of the COVID-19 Pandemic. *International Organization*. 2020. Vol. 74. Issue S1. P. E148–E168. DOI: 10.1017/S0020818320000430.
20. Kloet J., Lin J., Chow Y.F. 'We are doing better': Biopolitical nationalism and the COVID-19 virus in East Asia. *European Journal of Cultural Studies*. 2020. Vol. 23. № 4. P. 635–640.
21. Leydesdorff L. The Evolutionary Dynamics of Discursive Knowledge Communication-Theoretical Perspectives on an Empirical Philosophy of Science. Amsterdam: Springer, 2021. 248 p.
22. Podliesna V. Actualization of biopower in the process of cyclic development of the capitalist world-system. *Znanstvena Misel*. 2020. № 45-1. P. 39–45.
23. Roberts A. Pandemics and Politics. *Survival*. 2020. Vol. 62. No 5. P. 7–40.
24. Stückelberger C. Post-corona World: Balancing International Cooperation and National Sovereignty. *Journal of Law and Administration*. 2020. No 2. P. 10–17.
25. Valdés E., Lecaros J. A. (ed.). Biolaw and Policy in the Twenty-first Century: Building Answers for New Questions. *International Library of Ethics, Law, and the New Medicine*. Vol. 78. Cham : Springer, 2019. 351 p.
26. Walby S. The COVID pandemic and social theory: Social democracy and public health in the crisis. *European Journal of Social Theory*. 2020. P. 1–22. DOI: 10.1177/1368431020970127.

REFERENCES:

1. Bogdanov, A. A. (1989). Tektologiya: (Vseobshchaya organizacionnaya nauka) [Tectology: (General Organizational Science)]. V 2-h kn. Moscow: Ekonomika. Kn. 1. 304 s.; Kn. 2. 351 s. [in Russian].
2. Gradinari I., Chubarov I. (2021). Mediagenealogiya zarazheniya: sifilis–SPID–kovid [Media genealogy of infection: syphilis–AIDS–covid]. *Logos*, vol. 31, no. 1 (140), pp. 83–112. [in Russian].
3. Cheshko, V. F., Kuz', O. N. (2019). Tekhnologiya biopolitiki i biopolitika tekhnologii (metafizicheskoe i politiko-anthropologicheskoe esse) [Technology of biopolitics and biopolitics technologies (metaphysical, political and

- anthropological essay)]. *Praktichna filosofiya*, no. 4 (74), pp. 42–52. [in Russian].
4. Cheshko, V. F., Ivanickaya, L. V., Glazko, V. I. (2018). Antropocen. Filosofiya biotekhnologii [Anthropocene. Biotechnology philosophy]. Moscow: Kurs, 400 p. [in Russian].
 5. Cheshko, V. F., Konnova, N. A. (2020). V okrestnostyah "Tochki Omega": antropologo-epistemologicheskoe esse po povodu pandemii COVID-19 [Around omega point: an anthropological-epistemological essay on the COVID-19 pandemic]. *Praktichna filosofiya*, no. 2, pp. 53–62. [in Russian].
 6. Altman, Steven A., et al. (2019). DHL Global Connectedness Index 2018: The State of Globalization in a Fragile World. Bonn: Deutsche Post DHL Group, 296 p.
 7. Beauchamp, T. L., Childress, J. F. (1994). Principles of Biomedical ethics. 4th ed. Oxford: Oxford Univ. Press, 546 p.
 8. Blue, G., Rock, M. Trans-Biopolitics: Complexity in Interspecies Relations. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, vol. 15, no. 4, 2010, pp. 353–68. doi:10.1177/1363459310376299.
 9. Blue, G., Rock, M. (2020). Genomic Trans-Biopolitics: Why More-than-Human Geography Is Critical amid the COVID-19 Pandemic. *Dialogues in Human Geography*, vol. 10, no. 2, pp. 287–90. doi:10.1177/2043820620935660.
 10. Byung-Chul, H. La emergencia viral y el mundo de mañana. *El País*. 22.03.2020. Available at: <https://losapuntosdefilosofia.com/wpcontent/uploads/2020/05/c.pdf>.
 11. Cheshko, V.T., Glazko V.I., Kosova Y.V. (2018). Metaphysics of Controlled Evolution (Anthropic Principle Evolutionary Epistemology and Ethics of Nano-Bio Technologies). *Advances in Social Sciences Research Journal*, vol. 5, no. 2, pp. 71–85. DOI: <https://doi.org/10.14738/assrj.52.4136>.
 12. Davies, S. E., Wenham, C. (2020). Why the COVID-19 response needs International Relations. *International Affairs*, vol. 96, no. 5, pp. 1227–1251. DOI: 10.1093/ia/iaa135.
 13. Delanty, G., et al. (2020). Six political philosophies in search of a virus: Critical perspectives on the coronavirus pandemic. *LEQS Paper*, vol. 156, pp. 5–24.
 14. Dou H., Clerc P., Juillet A. (2020). Changing Priorities for Strategic Planning from National to Territorial Levels. *Foresight and STI Governance*, vol. 14, no. 3, pp. 88–99. DOI: 10.17323/2500-2597.2020.3.88.99.
 15. Friedler, A. (2021). Sociocultural, behavioural and political factors shaping the COVID-19 pandemic: the need for a biocultural approach to understanding pandemics and (re)emerging pathogens. *Global Public Health*, vol. 16, no. 1, pp. 17–35.
 16. Heisbourg, F. (2020). From Wuhan to the world: How the pandemic will Reshape Geopolitics. *Survival*, vol. 62, no. 3, pp. 7–24.
 17. Helbing, D. (2013). Globally networked risks and how to respond. *Nature*, vol. 497, no. 7447, pp. 51–59.
 18. Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, vol. 72, no. 3, pp. 22–49.
 19. Johnson, T. (2020). Ordinary Patterns in an Extraordinary Crisis: How International Relations Makes Sense of the COVID-19 Pandemic. *International Organization*, vol. 74, issue S1, pp. E148–E168. doi:10.1017/S0020818320000430.
 20. Kloet J., Lin J., Chow Y. F. (2020). 'We are doing better': Biopolitical nationalism and the COVID-19 virus in East Asia. *European Journal of Cultural Studies*, vol. 23, no. 4, pp. 635–640. DOI: 10.1177/1367549420928092.
 21. Leydesdorff, L. (2021). The Evolutionary Dynamics of Discursive Knowledge Communication-Theoretical Perspectives on an Empirical Philosophy of Science. Amsterdam: Springer, 2021. 248 p.
 22. Podliesna, V. (2020). Actualization of biopower in the process of cyclic development of the capitalist world-system. *Znanstvena Misel*, no. 45-1, pp. 39–45.
 23. Roberts, Adam. (2020). Pandemics and Politics. *Survival*, vol. 62, no. 5, pp. 7–40. DOI: <https://doi.org/10.1080/00396338.2020.1819641>.
 24. Stükelberger, Christoph. (2020). Post-corona World: Balancing International Cooperation and National Sovereignty. *Journal of Law and Administration*, no. 2, pp. 10–17. URL: <http://hdl.handle.net/20.500.12424/3958494>.
 25. Valdés, Erick & Lecaros, Juan Alberto (Eds.) (2020). Biolaw and Policy in the Twenty-first Century: Building Answers for New Questions. *International Library of Ethics, Law, and the New Medicine*, vol.78. Cham: Springer, 2019. 351 p.
 26. Walby, S. (2021). The COVID pandemic and social theory: Social democracy and public health in the crisis. *European Journal of Social Theory*, vol. 24, no. 1, pp. 22–43. doi:10.1177/1368431020970127.

Transbiopolitical trend of the COVID-19 pandemic: from political globalization to policy of global evolution

Kuz Oleh Mikolajovich

orcid.org/0000-0003-1359-2466
 Doctor of Philosophy, Professor,
 Head of the Department of International
 Relations, Political Science
 and Practical Philosophy
 Simon Kuznets Kharkiv National
 University of Economics
 Nauki avenue, 9a, Kharkiv, Ukraine

Cheshko Valentin Teodorovich

orcid.org/0000-0001-8414-9141
 Doctor of Philosophy, Professor,
 Professor at the Department
 of International Relations, Political
 Science and Practical Philosophy
 Simon Kuznets Kharkiv National
 University of Economics
 Nauki avenue, 9a, Kharkiv, Ukraine

Topicality of the research topic. As a result of the COVID-19 pandemic, there is an increase in the instability of the structure of ecosocial systems. Technological innovations have led to a sharp deterioration in natural social ecodynamics. The aim of the research is the conceptual modeling of the proliferation of biopolitics from the social sphere to the field of international relations with the subsequent transformation into a systemic factor of the global evolutionary process. Research methods and results. The model is based on our previously proposed concept of a three-module stable evolutionary strategy of technogenic civilization. In relation to the triple spiral of anthropo-socio-technogenesis, i.e., the historical development of the cultural-ecological niche of Homo sapiens, constructed by him, this means the following. Periods of stable progressive growth of evolutionary and civilizational success are replaced by periods of various scales crisis, up to civilizational or even biological-evolutionary singularity. During the crisis, the importance of the political factor increases sharply, and over the past 50 years, this primarily relates to the field of biopolitics. The regional differentiation of the biopolitical sphere reconstruction during the fight against the pandemic will inevitably complicate international relations not only between regions that belong to different cultural and civilizational types. Probably less so, the same problems will affect the reconciliation of differences caused by geopolitical, interethnic, religious and even economic (competition) reasons. The first phase of the adaptive civilizational response is to reduce the degree of connection between the individual socio-cultural elements of modern civilization, i.e., slowing down the globalization process and intensifying interregional conflicts of various contents. In particular, such contradictions will be most acute in the post-Soviet geopolitical space, where the conditions of the civilizational rift are imposed on the conflicts of the transition period. Due to the specifics of modern high technologies, the process will enter the phase of global socio-techno-ecological self-developing systems reconstruction, which includes man as its element. And the obvious conclusion will be the transition of the development of biopolitical issues to a new, no longer international, but global-evolutionary level. In our understanding, transbiopolitics is a political issue related to the rationalization of the global evolutionary process. The latter will become a bearing element of the global process of evolution of the noosphere with the subsequent complication and increase of cohesion between separate sociocultural types which are a part of system of the modern globalizing civilization.

Key words: COVID-19 pandemic, biopolitics, biopower, international relations, world politics, state of emergency, human nature, political and evolutionary anthropology.

Черновол Надія Миколаївна
Мельнікова Христина Ігорівна

Гендерна рівність як показник успішності суспільства

УДК 305-055.2
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.20>

Черновол Надія Миколаївна
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної
інформації
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, Україна

Мельнікова Христина Ігорівна
студентка IV курсу кафедри
міжнародної інформації
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, Україна

У статті розглянуто питання діяльності європейських країн у сфері гендерної політики, яке є одним із головних завдань, що вирішуються на державному рівні. Спрямування державної політики на забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків (гендерної рівності) залежить саме від дієвості національного механізму. Увагу авторів зосереджено на досвіді Швейцарії та Франції в реалізації гендерного питання. Актуальність дослідження полягає в тому, що досвід інших країн є важливим для українських реалій: він сприятиме удосконаленню української нормативно-правової бази у гендерній сфері, наближенню її до міжнародних стандартів, узгодженню з законодавством Європейського Союзу. Нині світ опинився в нових політичних, економічних умовах, які важко сприймаються суспільствами із застарілою системою цінностей. Пострадянське й недавннє минуле України, анексія Криму, війна на Сході, наші традиції та рівень патернальності наклали свій відбиток, позначившись на ефективності вирішення окреслених завдань, на здатності враховувати потреби різних верств населення.

Метою статті є аналіз гендерної рівності як показника успішності її суспільства, що має важливе значення для гармонізації сфери гендерних відносин.

Досягненню мети сприяло використання таких загальнонаукових методів, як аналіз, конкретизація, порівняння.

У результаті дослідження обґрунтовано важливість сприйняття гендерної сфери як поняття, що характеризує не лише рівні права чоловіка і жінки, але й, що основне, їхню готовність розвиватися й діяти, руйнуючи стереотипи. Саме це дає змогу закласти належні основи для прийняття гідних політичних, економічних та соціальних рішень.

Вказано, що спрямування на створення відповідних умов становлення паритету статей має важливе значення для гармонізації сфери гендерної рівності.

Наголошено на важливості вивчення та використання досвіду інших держав у сфері гендерної політики для України. Розглянуто гендерну політику таких країн, як Швейцарія та Франція, зокрема, проаналізовано проблеми гендерної нерівності на ринку праці, в шлюбі та наведено відповідні історичні приклади.

Ключові слова: гендер, гендерна політика, гендерна рівність, дискримінація, право жінки, статус, фемінізм.

Вступ. У світі сьогодення невід'ємною складовою частиною демократичних перетворень та стійкого розвитку суспільства є дотримання принципів гендерної рівності. Сприйняття світовим співтовариством гендерної рівності як однієї з ключових умов ефективного і стабільного розвитку людства свідчить про її ствердження як показника успішного суспільства.

Гендерній проблематиці присвячено безліч праць як вітчизняних, так і закордонних дослідників: І. Андрусак, О. Венгер, Т. Головки, В. Кириченко, К. Левченко, Т. Омельченко, О. Рубан, А. Слатвицької, Е. Сміта, Д. Маєрса, К. Міллет та ін. Автори аналізують становлення та розвиток ідеї гендерної рівності, її законодавче закріплення, інші питання гендерної проблематики.

Зокрема, підвалини філософсько-правового дослідження феномену прав людини заклали праці таких вітчизняних дослідників: М. Гуренко-Вайцман, М. Козюбри, М. Костицького, А. Колодія, О. Манохи, О. Тихомирова. До окремої групи можна віднести праці таких авторів, як Н. Гапон, І. Грабовська, Н. Гербут, О. Ярош та ін. (досліджували, зокрема, питання жіночих рухів) та М. Богачевська-Хом'як, О. Забужко, Г. Конціцка, Л. Магдюк,

Л. Смоляр, О. Соломін та ін. (досліджували історію та практику фемінізму).

Проблеми гендерного дисбалансу та статусу жінок в суспільстві, правове становище жінки у різні історичні періоди розкривають Н. Бондаренко, Г. Герасименко, Ю. Івченко, Н. Грицяк, К. Левченко, О. Мартинюк, Т. Мельник, М. Пірен та інші.

Аналізуючи численні наукові праці, можна зазначити, що питання гендерної рівності як показника успішності суспільства залишається актуальним.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз гендерної рівності як національного інтересу сучасної держави, показника успішності її суспільства, що має важливе значення для гармонізації сфери гендерних відносин. Основне завдання авторів – показати практичний аспект становлення гендерної рівності в контексті змін традиційних ціннісних орієнтацій суспільства.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові методи дослідження (аналіз, конкретизація, порівняння). Статтю побудовано насамперед на основі історико-соціологічного, аксіологічного та компаративного методів, які дозволяють окреслити світові тенденції розвитку гендерних відносин, порівняти процеси набуття

нових цінностей у різних країнах, виявити труднощі й особливості розвитку паритетної та гендерної демократії в українському суспільстві.

Результати. Під час розгляду особливостей становлення гендерної демократії в умовах нових ціннісних світових орієнтаціях важливим є дослідження політики держав у цій сфері, а також ролі цих цінностей для українських громадян. Стратегія боротьби за гендерну рівність та розширення можливостей жінок не нова: впродовж усього періоду, поступово, долаючи труднощі, вона втілюється в життя, стаючи частиною культурної дипломатії будь-якої країни. На складності феномену «гендер», а звідси й на розбіжності у присвячених йому концепціях, вказує Ю. Івченко в [4], звертаючи увагу на те, що гендерний підхід є «молодим», а перші наукові праці з'явилися порівняно недавно.

Гендерна рівність як неупереджене ставлення до особи незалежно від її статі не нівелює та не заперечує природні відмінності між чоловіками і жінками, тобто розглядається під кутом рівних прав людини без огляду на її стать. Заглиблюючись в історію, дослідники зауважують, що різні погляди на ідею гендерної рівності відомі здавна. Так, Платон, який обґрунтував цю ідею, доводив, що як жінки, так і чоловіки наділені необхідними для управління державою чеснотами однаково, тоді як Аристотель висловлював протилежну думку, підкреслюючи, як цілком природне, підлегле становище жінки. Впродовж століть подібна думка про місце і роль жінки в суспільному й сімейному житті домінувала в усіх культурах Заходу і Сходу, повністю вписуючись в існуючу світоглядну парадигму [7].

У новітніх дослідженнях як широка гендерна тематика окреслюється феміністська проблема (дослідники з'ясовують ролі жінки і чоловіка у політичному, економічному, соціальному, психологічному, культурному й інших аспектах, аналізують чинники професійного успіху жінок у різних сферах, зокрема соціальної, економічної, політичної). Остання представлена такими яскравими особистостями, які обіймають (обіймали свого часу) високі посади, як Вігдіс Фіннбогадоттір (перша жінка, обрана президентом; президент Ісландії у 1980–1996 рр.), Голда Меєр (прем'єр-міністр Ізраїлю), Маргарет Тетчер (прем'єр-міністр Великобританії), Тансу Чіллер (єдина жінка прем'єр-міністр в Туреччині), Даля Грибаускайте (президент Литви) та багато інших.

Вважається, що жінки США першими висунули вимоги щодо громадянської рівності ще наприкінці ХУІІІ ст., а «концептуально феміністський рух оформився в Європі у Франції» [5]. Г. Конціцка, розглядаючи теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці (представлене жінками «політичне» лідерство нині набуває особливого значення), зауважує, що кінець

60-х – початок 70-х рр. окреслюється в науковій думці як період розвитку радикального фемінізму. Саме у цей період вироблення його ідеології, становлення та розвитку фемінізму як окремої течії «було запроваджено до дискурсу поняття культурної статі (gender) і витворено спосіб бачення перспективи культурної статі як істотної проблеми в багатьох академічних дисциплінах; піднято рівень свідомості щодо тематики культурної статі в публічному житті» [5, с. 52]. Підкреслюючи плюралістичний характер фемінізму, Г. Конціцка одночасно розглядає фемінізм «як думку, яка виходить із досвіду окремої жінки, котра намагається здійснити опір чоловічій домінації» [5, с. 4].

Дослідники, аналізуючи такі поняття, як «гендер», «фемінізм»/«попфемінізм», розглядають їх у зв'язку з поняттями «стать» і як протиположність – «чоловіча супремація», домінування, «мачизм», а також «сексизм» тощо.

На реалізацію однієї мети – покласти край домінації чоловіків над жінками – скерований фемінізм (початок феміністичного руху дефініціювався як суфражистський, а загалом в дослідженнях окреслюються декілька хвиль фемінізму) [5].

Щодо поняття «гендер», то у науковій літературі немає однозначного підходу до його трактування. Одні дослідники (їх більшість) дефініцію гендеру пов'язують лише з біологічними та фізіологічними ознаками статі, інші – з психологічними, соціальними та культурними відмінностями між статями, трактуючи гендер як соціально сформовану категорію.

Такі дефініції як гендерна рівність, гендерна демократія, теоретично закріплені на ІV Всесвітній жіночій конференції у Пекіні (1995 р.), також широко використовуються як закордонними, так і вітчизняними дослідниками. Необхідно зауважити, що наша країна свого часу приєдналася до більшості міжнародних актів, спрямованих на утвердження гендерної рівності, зокрема, таких, як Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок, 1967 р. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, 1979 р. (ратифіковано Україною в 1980 р.), Протокол про торгівлю людьми 2003 р. (ратифіковано Україною в 2004 р.) й активізувалася в осмисленні гендерної проблематики за останні роки.

Створення відповідних умов становлення паритету жінок і чоловіків має важливе значення для гармонізації сфери гендерної рівності. Безперечно, вирішальну роль у формуванні розуміння гендерної рівності та визначенні шляхів та механізмів її законодавчого закріплення відіграють міжнародні інститути та міжнародно-правові акти (починаючи зі Статуту ООН, усі міжнародно-правові документи, що відображають гендерну рівність, є рівними). Отже, в рамках Організації Об'єднаних Націй, згідно зі стратегією гендерної інтеграції,

необхідно впроваджувати такі заходи, як посилення статусу та розширення прав і можливостей жінок у політичному та соціальному житті, захист прав жінок та прийняття активних та прозорих заходів з допомогою уряду та інших зацікавлених сторін. Політика включення перспективи гендерної культурної ідентичності до основного змісту всіх стратегій та планів, щоб кожне рішення включало аналіз наслідків його реалізації як для чоловіків, так і для жінок [10, с. 274].

У численних наукових працях висвітлюються результати проведеного авторами контент-аналізу, інших досліджень гендерної проблематики, розробляються відповідні методичні рекомендації, а відтак дається відповідь на такі актуальні питання: «Сексизм – різний, проте чому шкода для особистості однакова?», «Чому домінує андроцентризм на ринку праці?», «Чому виникає статева дискримінація?» тощо [2, с. 42–43]. При цьому важливими є наведені приклади, як, зокрема, у виданні, підготовленому в межах виконання «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні», яку впроваджує Програма розвитку ООН – збірнику рекомендацій (практичне заняття теми 10 «Міфи та реальність у подоланні гендерних стереотипів», присвячене питанню правових, моральних, економічних аспектів сексизму):

– «Сексизм відвертий як неприхована неприязнь ставлення до оцінки можливостей, властивостей та поведінки на підстав її належності до статі («дай жінці волю, заведе в неволю...»).

– Амбівалентний сексизм як помірно-неприхильне ставлення до особистості, опосередковане численними прогалинами знань та невизначеною позицією («політика – не жіноча справа, хоча трапляються жінки з чоловічим розумом, хіба що «прем'єрка»).

– Опікунчий сексизм як зверхньо-опікунче ставлення до людини, як-то «я ж люблю жінок і тільки тому їх оберігаю від брудної справи – політики» або «Хай жіночки пограються в політику, бо чим би жінка не тішилася, аби не вередувала»; «Ми, жінки, мудріші за чоловіків, тому будемо міняти маски, щоб задовольнити їхні запити і щодо кухні, і щодо підтвердження їх чоловічої сили» [2, с. 42–43].

Ю. Івченко вказує на значення особливостей традиційної рольової поведінки українських чоловіків та жінок (перші вирізняється незалежністю, директивністю, лідерством, другі – пластичністю, гнучкістю, відкритістю у взаєминах) та на гендерну забарвленість стилів поведінки, яка в кожній країні особлива [3]. І. Андрусак до одного з трьох підходів, на яких повинна базуватися гендерна рівність, відносить вивчення та використання досвіду інших держав у цій сфері (першим дослідниця називає саме міжнародні інституції та міжнародні правові акти) [1]. З огляду на важливість такого підходу, розглянемо гендерну політику таких держав, як

Швейцарія (у столиці країни Берні розмістився Всесвітній поштовий союз, а за Женевою закріпилася назва дипломатичної столиці Європи) та Франція (в Парижі розміщено, зокрема, секретаріат Організації економічного співробітництва та розвитку – ОЕСР).

Відомо, що великі корпорації як регіонального, так і міжнародного значення зосереджені в невеликому місті Швейцарії – Женеві. Зокрема, у дипломатичній столиці Європи розмістилися офіси ООН, штаб-квартири Міжнародного комітету Червоного хреста, Всесвітньої організації охорони здоров'я та багатьох інших міжнародних організацій. Однак Швейцарія стала однією з останніх європейських країн, яка встановила гендерну рівність у шлюбі: права заміжніх жінок були суворо обмежені до 1988 р. – часу набуття чинності правових реформ, що скасували юридичну владу чоловіка [11].

Низка проведених реформ (про них йтиметься нижче) здійснила радикальний вплив на статус швейцарської жінки, юридична та соціальна роль якої значно змінилася з середини ХХ століття. Так, жінки Швейцарії отримали право голосу на місцевому рівні в 1959 р. (кантони Во і Невшатель) та у 1991 р. (кантон Аппенцель Іннерроден), а на федеральному рівні – 7 лютого 1971 (The Long Way to Women's Right to Vote in Switzerland: a Chronology. History-switzerland.geschichteschweiz.ch. Retrieved 8 January 2011). До цього часу в суспільстві з міцним патріархальним корінням традиція диктувала, що місце швейцарської жінки – дім, догляд за дітьми та підпорядкування своїм батькам та чоловікові. Сімейне життя традиційно було консервативним, за зразком чоловіка-годувальника та жінки-домогосподарки. І все ж деяким жінкам вдавалося зайняти чільне місце навіть у галузі бізнесу та права, як, наприклад, Емілі Кемпін-Спирі (1853–1901) – перша жінка, яка закінчила юридичний факультет і була прийнята на посаду викладача (Marita Fuchs: Ehrentafel für die erste Dozentin der Universität Zürich), й Ізабель Велтон – глава IBM (International Business Machines Corporation) та одна з небагатьох жінок у країні, яка обіймає посаду найвищого рівня в комерційній фірмі.

За даними Swissinfo.ch, у 2011 році Державний секретаріат Швейцарії з економічних питань (Seco) заохочував бізнес-компанії призначати більше жінок на посади найвищого рівня. Однак, згідно з цим же звітом, жінки, які працюють в комерційних компаніях, все ж заробляють в середньому на 20% менше, ніж чоловіки (https://www.swissinfo.ch/eng/work-life-juggle_swiss-mothers-hold-back-from-having-it-all/33333838).

З 2013 року подальші реформи Цивільного кодексу скасували інші дискримінаційні положення, особливо ті, що стосуються громадянства держави. Так, наприклад, до кінця ХХ ст. було

скасовано правила, які забороняли співжиття неодружених пар (правила діяли в більшості кантонів). Останнім кантоном, який припинив таку заборону, був Вале (1995 р.). Станом на 2015 рік 22,5% пологів припадали на незаміжніх жінок [9]. Тому не викликає здивування, що в країні, де навіть домашніх тварин, щоб вони не сумували, треба утримувати в парі (норма не розповсюджується на котів і собак), часто можна почути, що поодиноці людям жити все ж краще (і не тільки з-за того, що на пару накладаються більші податки). Попри те, що більшість швейцарок нині працевлаштовані, багато з них працюють на умовах неповного робочого дня або незначної зайнятості. Поширеним залишається погляд, що жінки, особливо заміжні, не повинні працювати повний робочий день. Хоча закон більше не вимагає згоди чоловіка на працевлаштування дружини, на співбесіді з жінками часто піднімається питання неповного робочого дня, а у деяких кантонах існує оподаткування, яке карає сім'ї з подвійним доходом.

Незважаючи на високий рівень медичного обслуговування, на високий рівень життя, турботу держави за сімейне благополуччя (зокрема, відповідну суму на утримання дитини до 18 років, залежно від зарплати батьків, сплачує держава; а у будинках офісних центрів практикується розташування дитячих садочків, про що турбується сам офіс, й що, в свою чергу, дуже зручно для батьків, які можуть відвідати малюка декілька разів на день), а також на те, що в країні закони спрацьовують як швейцарські годинники (складається враження, що в країні все занадто добре), Швейцарія знаходиться на другому місці серед європейських країн по депресії (на першому – Норвегія). Навіть невелика проблема, наприклад, зауваження начальника, є причиною звернутися до психолога, адже «з мухи робиться слон».

Швейцарія – країна, яка має високу якість життя, відстає від інших розвинених економік рівнем оплати праці. Жінки заробляють приблизно на п'яту частину менше, ніж чоловіки, що, згідно з урядовими даними, краще, ніж 30 років тому, коли жінки заробляли приблизно на третину менше, але гірше, ніж у 2000 році. Жінкам особливо важко пережити кризи (остання – криза Covid-19): їх наймають на роботу останніми, а звільняють першими.

Результатом ущемлення прав жінок є щорічні страйки, які організатори називають «жіночими». На марші виходять від десятків до сотень тисяч протестуючих, проговорюючи своє незадоволення політикою держави. Так, наприклад, тисячі учасників маршу в Женеві та інших швейцарських містах вигукували «15:24» – час доби, коли жінки технічно починають працювати безкоштовно, враховуючи різницю в зарплаті.

У 2005 році, після схвалення на референдумі, в країні було введено оплачувану декретну від-

пустку. Важливим є факт, що цьому передували чотири невдалі спроби законодавчого закріплення норми. Незадоволення певними моментами швейцарської практики висловлює й ОЕСР, яка закликала Швейцарію припинити практику нерегулярних і перервних шкільних годин, що ускладнює роботу матерів, та переглянути політику щодо оподаткування та додаткових пільг [8]. Незважаючи на викладене, нині жінки, хоча й зіштовхуються зі значними труднощами щодо зарплати, мають законне право працювати, зокрема, на найвищих посадах та не зазнавати дискримінації відповідно до закону про рівність 1996 року.

Гендерна сфера – це поняття, яке характеризує не лише рівні права чоловіка і жінки, але й їхню готовність розвиватися й діяти, руйнуючи стереотипи. Ставши на шлях скасування залишків застарілих норм, Швейцарія сигналізує ринку праці про серйозне ставлення до питань гендерної рівності, про те, що критерієм прийняття особи на роботу є її креативність, рішучість, компетентність, стійкість тощо, однак не стать.

Усі вказані риси властиві швейцарцям у питанні захисту своєї держави. Вони вважають, що в їхній країні армії немає, оскільки армія – це вся Швейцарія. В цій нейтральній країні, яка в жодному разі не буде втручатися у збройні конфлікти, кожен мешканець (в армії служать і жінки) в «сусідній кімнаті» тримає зброю (зокрема, автоматичну), і тільки за релігійними поглядами можна цю норму відхилити. Всі ті, хто числяться в армії, щороку на 3–4 тижні відкликаються на перепідготовку. До речі, особам після 35 років списана зброя переходить у власність.

Нещодавно Швейцарія відсвяткувала 50 річницю виборчого права жінок. Багато швейцарських жінок використовують річницю, щоб нагадати про свої проблеми, про те, який довгий шлях має пройти альпійська держава до втілення гендерної рівності. Зроблено немало, але роботи ще багато.

П'ятнадцять хвилин відділяють Женеву від Франції, куди швейцарці можуть вільно виїздити на роботу. Інструментом, покликаним координувати зусилля Франції в поліпшенні становища жінок як у своїй країні, так і у всьому світі, виступає Третя міжнародна стратегія щодо гендерної рівності (2018–2022), яка є втіленням зобов'язань Президента Франції. Всі п'ять напрямів Стратегії окреслюють включення гендерної тематики в політику, дипломатію, інформаційну роботу, культурну тощо з метою збільшення кількості жінок на керівних та посольських посадах; систематичного включення питання гендерної рівності у стратегії та дії відомств, зокрема, у роботу дипломатичних служб, винесення його на всі міжнародні форуми, двосторонні політичні зустрічі. На зменшення гендерної нерівності спрямовуються проекти, підтримувані Agence Française de Développement

(AFD, Французьким агентством розвитку) – частка фінансування становить 50%. Використовуючи різні платформи обміну між зацікавленими сторонами, Стратегія спрямована на розвиток дискусій та зворотного зв'язку між НУО (неурядовими організаціями), приватним сектором, що перебуває під корпоративною соціальною відповідальністю, дослідженнями та державними органами [10].

Основні наявні на тепер відмінності між чоловіками та жінками (від зарплат до керівних посад) виявив останній урядовий звіт, згідно з яким Франція має пройти ще довгий шлях до досягнення гендерного паритету. З нагоди Міжнародного жіночого дня Уряд опублікував щорічний Індекс професійної рівності (Index de l'égalité professionnelle), в якому висвітлено статус гендерного паритету французького бізнесу в 2020 році. Незважаючи на те, що документ продемонстрував певний прогрес за звітні роки, результати свідчать, що загалом дискримінація жінок на підприємствах Франції продовжується, зокрема, щодо заробітної плати та можливостей її підвищення. У звіті йдеться про опубліковані компаніями рейтинги, про стурбованість питаннями гендеру. Показник нерівності все ж продовжує залишатися високим. Створений законом 2018 року, цей індекс став останньою спробою в серії юридичних спроб французьких урядів зменшити гендерну нерівність у бізнесі. Щороку французькі компанії, які нараховують 50 і більше співробітників, повинні публікувати власні оцінки, щоб відстежувати загальний прогрес у забезпеченні рівного ставлення до чоловіків та жінок (The Local political magazine. 2021. How gender inequality remains high in French workplaces. URL: <https://www.thelocal.com/20210310/gender-inequality-remains-high-in-french-businesses-new-report/>).

Зосереджуючись на вирішенні питання рівності жінок із чоловіками, необхідно зауважити, що домінуючою все ж залишається позиція залучення у політику жінок. Так, згідно з дослідженням Ю. Левченко щодо представництва жінок-депутатів у Верховній Раді України, відмічається позитивна тенденція: у 2019 році (дев'яте скликання – до сьогодні) кількість жінок найбільша – 86 осіб, що становить 20,3 відсотка. Однак цей показник міжнародним стандартам все ще не відповідає [6].

Г. Конціпка, досліджуючи феміністські рухи в політиці, вказує на глобальний характер, якого набрала проблема жіночого політичного лідерства, та щодо сучасного етапу розвитку фемінізму резюмує, що він «означений становленням жінки-політика», й що «жіноче політичне лідерство визначається суспільними особливостями країни, політичними традиціями, рівнем розвитку громадянського суспільства» [5, с. 196].

Висновки. У підсумку можна зазначити, що в нинішніх умовах у світі швидкими темпами відбувається становлення нових цінностей, реалізація

яких у кожній окремій країні пов'язана з її політикою. Так, основою гендерних цінностей виступають можливості статей стверджуватися в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Українське суспільство з домінуючим патернальним типом поведінки його членів, спостерігаючи за новими змінами, які відбуваються у гендерній сфері, є свідком цих змін і ще повинно навчитися окремі з них сприймати гідно й неупереджено.

Наша країна приєдналася до більшості міжнародних актів, спрямованих на утвердження гендерної рівності. Цим питанням присвячено безліч наукових праць вітчизняних дослідників. Позаяк вивчення та використання досвіду інших держав у сфері гендерної політики для України є важливим, необхідно зауважити, що зосередження на порівняльному аналізі особливостей окремих країн загалом та спадщини попередніх поколінь зокрема є, на наш погляд, недостатнім і фрагментарним. У цьому ж контексті недостатня увага приділяється й певним питанням, пов'язаним із нетрадиційними спільнотами й організаціями (ЛГБТ тощо), зокрема, аналізу критичних зауважень стосовно їхньої діяльності, що може становити основу подальших досліджень у цій сфері, оскільки саме ці аспекти займають чинне місце в актуальній практичній площині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусак І.П. Ідея гендерної рівності в українській правовій думці другої половини XIX століття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 20 с.
2. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Ч. 3. 2011 – Запоріжжя: друкарський світ, 2011. – 282 с. URL: http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/4_3.pdf.
3. Івченко Ю.В. Гендерна рівність в Україні (національні особливості) // Ю.В. Івченко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – № 1–2. – С. 52–59.
4. Івченко Ю.В. Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2009. 19 с.
5. Конціпка Г. Теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017.
6. Левченко Ю. Вплив виборчих систем на гендерне представництво в законодавчих органах: приклад України / н.ж. Політикус № 4. Видавничий дім «Гельветика» 2020. – С. 35–41.
7. Соломін О.А. Фемінізм // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бобкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і переробл. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
8. Baldwin, Leigh. «Why Swiss Women Can't Work After Winning Votes to Lead Nation». bloomberg.com. Retrieved 28 June 2016, 5.
9. «Naissances et fécondité». admin.ch. Retrieved 17 June 2016. URL: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/fr/index/themen/01/06/blank/key/02.html>

10. Gender Equality Index 2020: France URL: <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2020-france>

11. Швейцарці надають жінкам рівні шлюбні права. The New York Times. 23 September 1985. Retrieved 17 June 2016. URL: <https://www.nytimes.com/1985/09/23/world/swiss-grant-women-equal-marriage-rights.html>

REFERENCES:

1. Andrusiak I.P. Ideia gendernoi rivnosti v ukrainskii pravovii dumtsi druhoi polovyny KhIKh stolittia [The idea of gender equality in Ukrainian legal thought of the second half of the XIX century]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Lviv, 2017. 20 s (in Ukrainian).

2. Henderni standarty suchasnoi osvity: zbirka rekomendatsii, chastyna 3. 2011 – Zaporizhzhia: drukarskyi svit, 2011. – 282 s. 2011 – Zaporizhzhia: drukarskyi svit, 2011. – 282 s. URL: https://genderin-detail.org.ua/netcat_files/58/66/019_endern_standarti_suchasno_osv_ti_Zb_rka_rekomendats_y_Chas-tina_3_2011_.pdf (in Ukrainian).

3. Ivchenko Yu.V. Henderna rivnist v Ukraini (natsionalni osoblyvosti) [Gender equality in Ukraine (national features)] / Yu.V. Ivchenko // Filosofski ta metodolohichni problemy prava. – 2013. – № 1–2. – S. 52–59 (in Ukrainian).

4. Ivchenko Yu.V. Filosofsko-pravovyi analiz hendernoi polityky v Ukraini [Philosophical and legal analysis of gender policy in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.12. Kyiv, 2009. 19 s.

5. Kontsitska H. Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia feministykykh rukhiv u politytsi [Theoretical and methodological foundations of the study of feminist movements in politics]: dys. ... cand. polit. Science: 23.00.01 / Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv, 2017. (in Ukrainian).

6. Levchenko Yu. Vplyv vyborchykh system na genderne predstavnytstvo v zakonodavchykh orhanakh (The impact of electoral systems on gender representation in the legislature: the example of Ukraine) / pryklad Ukrainy n.zh. Politykus № 4. Vydavnychiy dim «Helvetyka» 2020. – S. 35–41. (in Ukrainian).

7. Solomin O.A. Feminizm // Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Political science encyclopedic dictionary] / Uporiadnyk V. P. Horbatenko; Za red. Yu. S. Shemshuchenka, V.D. Bobkina, V.P. Horbatenka. – 2-e vyd., dop. i pererobl. – K. : Heneza, 2004. – 736 s. (in Ukrainian).

8. Baldwin, Leigh. «Why Swiss Women Cant Work After Winning Votes to Lead Nation». bloomberg.com. Retrieved 28 June 2016.

9. “Births and fertility”. admin.ch. Retrieved 17 June 2016. URL: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/fr/index/themen/01/06/blank/key/02.html> (in French)

10. Gender Equality Index 2020: France: URL: <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2020-france> .

11. Swiss grant women equal marriage rights. The New York Times. 23 September 1985. Retrieved 17 June 2016. URL: <https://www.nytimes.com/1985/09/23/world/swiss-grant-women-equal-marriage-rights.html>

Gender equality as an indicator of success of society

Chernovol Nadiya Mykolayivna

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of International Information
Lviv Polytechnic National University
S. Bandery str., 12, Lviv, Ukraine

Melnikova Khrystyna Ihorivna

4th year Student at the Department
of International Information
Lviv Polytechnic National University
S. Bandery str., 12, Lviv, Ukraine

The article considers the activities of European countries in the field of gender policy, which is one of the main tasks to be solved at the state level. The direction of state policy to ensure equal rights and opportunities for women and men (ensuring gender equality) depends on the effectiveness of the national mechanism. The authors focus on the experience of Switzerland and France in implementing the gender issue.

The relevance of the study is that the experience of other countries is important for Ukrainian realities: it will help improve the Ukrainian legal framework in the field of gender, bring it closer to international standards, harmonization with European Union law. Today, the world finds itself in new political and economic conditions that are difficult for societies with an outdated system of values to accept. Ukraine's post-Soviet and recent past, annexation of Crimea, war in the East, our traditions and the level of paternalism have left their mark, affecting the effectiveness of solving the outlined tasks, the ability to take into account the needs of different segments of the population.

The aim of the article is to analyze gender equality as an indicator of the success of its society, which is important for the harmonization of gender relations.

The use of such general scientific methods as analysis, concretization, comparison contributed to the achievement of the goal.

The study substantiates the importance of the perception of gender as a concept that characterizes not only the equal rights of men and women, but also, most importantly, their willingness to develop and act, breaking stereotypes. This makes it possible to lay the right foundations for decent political, economic and social decisions.

It is indicated that the aim of creating appropriate conditions for the formation of gender parity is important for the harmonization of gender equality.

The importance of studying and using the experience of other countries in the field of gender policy for Ukraine was emphasized. The gender policies of countries such as Switzerland and France are considered, in particular, the problems of gender inequality in the labor market, in marriage are analyzed and relevant historical examples are given.

Key words: gender, gender policy, gender equality, discrimination, women's rights, status, feminism.

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Павлюх Марія Василівна

Політична проблематика становлення української держави на шпальтах «Нової хати» – журналу культури та моди

УДК 323

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.21>

Павлюх Марія Василівна
 orcid.org/0000-0001-5502-8367
 кандидат наук із соціальних комунікацій,
 асистент кафедри міжнародної інформації
 Національного університету «Львівська політехніка»
 вул. Степана Бандери, 12,
 Львів, Україна

Актуальність теми статті зумовлена сучасними політологічними, гендерними та націоналістичними дослідженнями жіночих рухів у європейських країнах, зокрема українського жіночого руху, який розпочався у Станіславові і розвивався у Львові, Східній Галичині та став частиною загальноновизвольного руху української нації. Метою статті є аналіз проблематики, зокрема політичної, та огляд номерів «Нової хати» – журналу моди та культури. Вивчення головної проблематики часопису важливе для того, щоб з'ясувати свідомісні парадигми українського жіночого руху, ціннісні концепти української жіночої періодики з політичним характером, трансформацію поглядів на політичну роль жінки у традиційному суспільстві та її участь у громадському і державному житті через політичну журналістику.

У статті проаналізовані негативні стереотипи про традиційну роль жінки у суспільному та громадському житті на прикладі зіставлення українських і польських часописів моди: «Нової хати» та польського часопису «Świat kobiecy», а також протиставлення українській національній ідеї захоплення польським часописом під час визвольного руху української нації. На шпальтах видання «Нова хата» пропагуються: жіноча освіта, самоосвіта, творча реалізація жінки як особистості. Традиційна формула для українських жінок у суспільстві, яка зводилася до заміжжя та народження дітей, критикується за поверховість.

У дослідженні використано комплекс загальних і спеціальних методів: метод концептуального аналізу у визначенні напрямів українського жіночого руху; тематичний аналіз у визначенні головної тематики видання «Нова хата»; синтез у вивченні методів і форм боротьби активного жіноцтва за свої політичні права. Активна політична роль української жінки-громадянки та популяризація національних традицій, одягу, звичаїв – свідомісний концепт українського часопису «Нова хата».

Ключові слова: просвітницька політична журналістика, український гендерний рух, емансиповані видання, новий тип української активної жінки, жіночі економічні права, самоосвіта жінок-громадян, жіноча освіта для українських патріоток.

Вступ. 1925 року у Галичині почав виходити часопис «Нова хата», присвячений веденню господарства і плеканню домашньої культури. Редактором часопису була М. Громницька. Заснували «Нову хату» С. Монційович, С. Савицька, А. Вергальовська, С. Чижович, С. Охримович, М. Струтинська. Членами редколегії були: К. Малицька, Д. Старосольська, Е. Вербицька, І. Бонковська, О. Залізняка, І. Гургула. Журнал був орієнтований на інтелігентних жінок. Редакція ставила перед собою мету культивувати українське народне мистецтво і «популяризувати його настільки, щоби воно стало необхідним у нашому щоденному житті, а не лише для свят» [6, с. 77].

Часопис зазнавав конфіскації, бо містив різкі політичні публікації про польську владу, хоча редакція намагалася стояти осторонь від політики: «Редакція «Нової хати» не порушувала політичні питання, не торкалася причин важкого становища української культури. «Наша хата» мусить стояти осторонь від усіх хуртовин. Ніякої хати не можна побудувати на піску чи водних хвилях, а треба дати тверді основи. Тільки таких основ не можна буду-

вати паперовими фразами, а лише невгасимою чорною мурованою працею, поза якою не видно ні людей, ні імен, а лише результати» [5, с. 47], – окреслювала редакція у статті «До читачок!» мету і завдання часопису [3]. Видання симпатизувало Союзу українок і запровадило рубрику про діяльність організації.

Видання для жінок «Нова хата» приділяла увагу естетичному одягу, вихованню мистецьких смаків читачів. 1930 року редакція журналу розповсюдила анкету серед читачів і збирала відомості про осіб, навколишні міста і села. Організовувала курси вишивок. «Нова хата» подавала матеріали про тогочасних художників, містила репродукції їхніх творів, розповідала про новини мистецького життя. У центрі уваги редакції «Нової хати» була жінка і мистецтво, співзвучне засадам і призначенню журналу, матеріалам теоретичного плану, статтям про роль жінки у суспільстві («Роля жінки у повсякденному українському народному мистецтві») [7, с. 157].

Мета та завдання. Метою статті є тематичний аналіз журналістських матеріалів часопису

«Нова хата» для того, щоб з'ясувати, яку роль відіграв український патріотичний журнал у свідомісній парадигмі визвольного руху, зокрема жіночого руху (за виборче право, за право займатися активною громадською і просвітницькою діяльністю, за право на освіту; за право обіймати важливі політичні посади), що виражалися у боротьбі українок на західноукраїнських землях I половини ХХ століття.

Мета передбачає такі завдання:

1. Дослідити основні свідомісні концепти журналістських матеріалів журналу «Нова хата» та світоглядні образи публіцистики, які були сформовані цим виданням.

2. Вивчити значення національної ідеї для українського жіночого руху, яка стала провідною ідеєю журналу «Нова хата».

3. Простежити форми та методи боротьби активного жіноцтва за свої права на шпальтах «Нової хати».

Основна частина. На шпальтах «Нової хати» публікувалися науково-популярні матеріали про архітектуру, художні промисли, народний одяг різних регіонів. На сторінках видання було надруковано цикл статей В. Січинського про дерев'яну архітектуру, українську кераміку, скло; стаття Д. Горнаткевича «Роль жінки у повстанні українського народного мистецтва» [4]. Привертає увагу стаття О. Волинської-Мочульської «Настінне мальовання українських хат», ілюстрована фотографіями рослинного орнаменту. І. Гургула писала замітки про художні особливості різних форм українського народного мистецтва: «Витинанки», «Писанки».

Питанням теорії виключно займалася А. Свенціцька, яка написала низку цікавих статей: «Одяг середньовіччя», «Одяг нових часів», «Французька жінка ХVІІІ ст.». У центрі уваги редакції була популяризація національного одягу, подавалися його особливості у різних регіонах. К. Кононенко опублікував статтю «Жіноче національне вбрання на Полтавщині», ілюстровану фотографіями [3, с. 23]. Неодноразово редакція організувала конкурси рукоділля, знайомлячи читачів із кращими вишивками. Великим у журналі був розділ мод [1, с. 25], який друкував розроблені в народному стилі моделі одягу й оздоблені традиційною вишивкою. Читачам пропонувалися викройки модних суконь та сторінка дитячої моди [1, с. 27].

Редакція тісно співпрацювала з кооперативом «Українське народне мистецтво», який займався виготовленням моделей до журналу, подавав матеріали своїх робіт. Ця співпраця сприяла розквіту і процвітанню журналу. Подавала редакція вагомий матеріал про творчість українських художників. На сторінках журналу була опублікована розвідка Софії Русової про П. Холодного та спогади про зустрічі з художником. Журнал знайомив

читачів із життям і творчістю визначних жінок-письменниць, громадських діячів. Цінний біографічний матеріал про життя визначних жінок містять опубліковані спогади О. Пчілки «На двадцяті роковини смерті Лесі Українки». На сторінках видання обговорювалися актуальні на той час питання про становище жінки у суспільстві та громадському житті.

1931 року на сторінках журналу розгорнулася дискусія про те, чи заважають жінці заняття творчою та громадською працею у виконанні її родинних обов'язків. Розпочала цю тему Ірина Вільде «Одвертим листом до Софії Яблонської-Ундінової», а в обговоренні взяли участь відомі письменниці: О. Кисілевська, С. Парфанович, К. Гриневичева, І. Блажкевич. Ця дискусія, представлена програмними статтями, вказувала на те, що українкам не заважає творча, громадська праця, а навпаки, кожна українка повинна брати активну участь у житті громади та держави [2].

Наявна у виданні літературна сторінка, яку вели відомі українські та іноземні автори. На відміну від інших жіночих видань, на шпальтах часопису часто друкувалися великі прозові твори. Критико-бібліографічний відділ друкував огляди, рецензії, рекомендовані списки літературної періодики. Тут були тематичні огляди: С. Сірополка «Новини української дитячої літератури», рецензія на повість К. Гриневичевої «Шеломи на сонці». Були постійними рубрики: «Нові книги», «Що читати», в котрих друкувалися короткі анотації, повідомлення про нові видання.

Рубрики «Книжки і журнали, надіслані до редакції», «Нові журнали» знайомили читачок із новими надходженнями. Друкувалася реклама. Видання містило новини культурно-мистецького життя, вело спортивну сторінку. Третину кожного номеру займала «Практична частина», в якій подавалися господарські поради, моделі одягу. Обкладинки журналу були гарно оформлені. У часописі працювали відомі художники М. Бутович та Г. Мазепа. Тема «Жінка і мистецтво» широко висвітлювалася у фахових матеріалах про письменниць.

З 1934 року редакція запроваджує рубрики: «Жіночий рух», «Вісти з відусіль», «Вічні вісти», де автори повідомляли про роботу Союзу українок. Спробою психологічного аналізу характеристики українки у світлі історичної долі нації є стаття Євгена Маланюка «Жіноча мужність», в якій йдеться про виняткову роль жінки у визвольній боротьбі. Також у виданні були надруковані відомі статті і твори: нарис І. Гургули «Молода жінка в сучасному світі», нарис О. Мольчук «М. Грушевський», С. Русової «Дніпрова Чайка: Людмила Березна-Василевська», спогади про О. Пчілку [6, с. 77].

Уже у першому числі впадає у вічі реферат Катрі Гриничевої «За власне обличчя», де порушується проблема «жінка і політика». Авторка намагається протиставити українку та жінку іншої

національності: «Наші борці, які несамовито дужі за волю своєї землі відійшли з арени голірuch, витворили характерний тип часу нової руїни. Жінок такого типу ви не знайдете. А прецінь ми всі пережили велике! Ми розлучалися, навіть трапили. Ви не відмітите те в українки: вона, так само, як її сусідка, що має власну державу, щебетлива, нарядна і закохана в собі, в панчохах як повітря. Наше жіноцтво може керувати державними передовими людьми» [6, с. 79].

У першому числі 1927 року надрукований курс для інструкцій: інформаційні заходи «Союзу українок», а на наступній сторінці надрукований нарис пам'яті Антоніни Осиповичевої – відомої артистки. У кожному номері містилися новини у рубриці «Ріжні вісти», реклама та господарські поради. У другому числі була надрукована нова історична повість Б. Лепкого та захоплення редакцією цим прекрасним твором. У журналі зустрічаємо перші зразки моди і ручних робіт [6, с. 80].

Цікавими у журналі є заповіді дівчини, котра виходить заміж: не приховувати адресу кравчині, господарювати ощадно, не передплачувати журнал «Świat kobiecy», читати твори Стефаника, передплачувати часопис «Нова хата». В цій короткій публікації редакція висловлює своє ставлення до журналу мод польського видання «Świat kobiecy», котрий виходив у Львові одночасно із «Нової хатою» і був досить подібним за своєю структурою виданням до українського часопису. Проте відмінність була: попри фаховість журналу «Нова хата» як журналу моди, на шпальтах порушувалися інші актуальні проблеми, а польський журнал орієнтувався переважно на зразки моди та європейські віяння.

Висновки. Отже, видання «Нова хата» можна назвати новим типом видань для жінок – виданням культури і жіночої моди. «Нова хата» відкрив для української жінки світ моди та краси, підніс на високий рівень естетичні смаки своєї аудиторії. Вперше на шпальтах видання ми бачимо жінку-красуню; жінку, котра цікавиться народним мистецтвом. Ірина Гургула пропагувала українське народне мистецтво, українське народне вбрання, яке у ці роки втратило популярність серед сільського жіноцтва.

«Нова хата» була задумана як журнал «плекання домашньої культури». Домашньою культурою, на думку авторів редакції, мав бути сформований часописом естетичний смак, відродження давніх українських традицій. Поряд із цим «Нова хата» намагалася урізноманітнювати тематику. Серед багатой палітри статей велику увагу редакція приділяла самій жінці, образу жінки – вільної, самостійної, не позбавленої мужності і відповідальності за свій народ, але поряд із цим такої ніжної, тендітної, прекрасної, жіночної. *Жіночність* як риса жінки (навіть сільської) повинна бути із шар-

мом, просякнута українським духом. Саме *жіночність* виступає як головна риса часопису у багатьох публікаціях.

«Нова хата» мала прекрасне зовнішнє оформлення – у кольорі і світлинах відомих письменниць, обрамлена зразками моди, вишуканими сукнями і дизайнерськими вбраннями. Сьогодні важко відокремити часопис від жіночої періодики і вважати його вузькоспеціалізованим часописом моди, адже на шпальтах містилися літературні твори, рецензії, нариси про відомих жінок, славетних героїнь-подвижниць, активісток. Редакція намагалася надавати актуальну інформацію для своїх передплатниць, постійно інформувала жінок про діяльність Союзу українок, і це попри те, що уже у програмній статті проголосила себе часописом аполітичним. Таке розмаїття тем, котрі порушувала редакція, прекрасні вбрання, мода, а також публікації, присвячені самій жінці, її прекрасній природі без натяку на поділ: селянки, інтелігентки, модистки, сприяв тому, що журнал здобув популярність у різних верств жіноцтва.

«Нова хата» була альтернативним виданням польського журналу мод «Świat kobiecy», котре передплачували галичанки, прекрасного за змістом, та далеким від українок духом. «Нова хата» і «Świat kobiecy» – подібні журнали у своїй структурі, організації роботи редакції, проте мають суттєві відмінності: «Świat kobiecy» задовольняв модні апетити багатих примхливих полячок, а «Нова хата» була відкриттям для кожної української жінки. Подібні зовні, «Нова хата» та «Świat kobiecy» були різними за смисловим і змістовим наповненням. Політична проблематика, попри аполітичність часопису, торкалася болючого для українського народу питання – становлення української державності. Незалежна, вільна українська держава – це політичний ідеал часопису «Нова хата», який хоча і не відверто, проте активно популяризував український спосіб життя, звичаї, традиції, національний одяг серед активних українок. Політична проблематика у питанні становлення української держави на шпальтах часопису стала провідною ідеєю. Намагання створити та сформулювати політично активну українську жінку – головна мета часопису «Нова хата».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bochachevska-Chomiak M. *Femanists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life 1884 – 1939*. Edmonton, 1988. 480 s.
2. Mikulowska C. *Український рух kobiecy*. Lwów, 1937. 29 s.
3. *Нова хата*. Ч.1. 1927.
4. *Нова хата*. Ч.2. 1927.
5. Передирій В.А. Галицька періодика для жінок: становлення, розвиток, проблематика (1853–1939 pp.). *Збірник Праць науково-дослідного центру періодики*. Вип. 2. Львів, 1995. С.44–63.

6. Передирій В.А. Журнал «Нова хата» як тип видання (1925–1939 рр.). *Збірник Праць науково-дослідного центру періодики*. Львів, 1994. Вип. 1. С. 75–89.

7. Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.): Анотований каталог. Львів, 1996. 191 с.

REFERENCES:

1. Bohachevska-Khomiak M. (1988) *Feministky ne dyvliachys na sebe: zhinky v zhytti ukrainiskoi hromady 1884 – 1939*. [Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life 1884 – 1939]. Edmonton. [in English]

2. Mikulovska, S. (1937). *Ukrainskyi zhinochyi rukh*. [in Ukrainian women's movement] Lviv, S. 29. [in Polish]

3. *Nova khata*. (1927). Ch.1. [New house] [in Ukraine]

4. *Nova khata*. (1927). Ch.2. [New house] [in Ukraine]

5. Peredyrii, V. (1995). *Halytska periodyka dlia zhinok: stanovlennia, rozvytok, problematyka (1853–1939 rr.)*. [Galician periodicals for women: formation, development, issues (1853–1939)]. Lviv. *Zbirnyk Prats naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. Vyp. 2. S. 44–63. [in Ukraine]

6. Peredyrii, V. (1994). *Zhurnal «Nova khata» yak typ vydannia (1925–1939 rr.)*. [The magazine «Nova khata» is a type of publication (1925–1939)]. Lviv. *Zbirnyk Prats naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. Vyp. 1. S.75–89. [in Ukraine]

7. *Ukrainski periodychni vydannia dlia zhinok v Halychyni (1853–1939 rr.): Anotovanyi kataloh*. (1996). [Ukrainian periodicals for women in Galicia (1853–1939): Annotated catalog.]. Lviv. 191 s. [in Ukraine]

Political problems of the formation of the Ukrainian state on the pillars of the “Nova Khata” – the journal of culture and fashion

Pavliukh Mariia Vasylivna

PhD in Social Communications,
Assistant at the Department
of International Information
Lviv Polytechnic National University
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

The relevance of the topic of the scientific article is due to modern political, gender and national studies of women's movements in European countries, including the Ukrainian women's movement, which began in Stanislavov and developed in Lviv, Eastern Galicia and became part of the general liberation movement of the Ukrainian nation. The purpose of the article is to analyze the issues, including political and review the issues of «Nova Khata» – a magazine of fashion and culture. The study of the main issues of the magazine is important to clarify the conscious paradigms of the Ukrainian women's movement, the value concepts of Ukrainian women's periodicals with a political character, the transformation of views on the political role of women in traditional society and its participation in public life through political journalism.

The scientific article analyzes negative stereotypes about the traditional role of women in public life on the example of comparing Ukrainian and Polish fashion magazines: «Nova Khata» and the Polish magazine «Świat kobiecy», as well as opposing the Ukrainian national idea of seizing the Polish magazine during the liberation movement nation. On the pages of the publication «Nova Khata» are promoted: women's education, self-education, creative realization of women as individuals. The traditional formula for Ukrainian women in society, which has been reduced to marriage and the birth of children, has been criticized for being superficial.

Research methods. The study used a set of general and special methods: the method of conceptual analysis in determining the directions of the Ukrainian women's movement; thematic analysis in determining the main theme of the publication «Nova Khata»; synthesis in the study of methods and forms of struggle of active women for their political rights. Results and conclusions. An active political role of a Ukrainian woman-citizen and popularization of national traditions, clothes, customs is a conscious concept of the Ukrainian magazine «Nova Khata».

Key words: educational political journalism, Ukrainian gender movement, emancipated publications, a new type of Ukrainian active woman, women's economic rights, self-education of women citizens, women's education for Ukrainian patriots.

РЕЦЕНЗІЇ

Климончук Василь Йосифович

Рецензія на монографію Л. Яковлевої «Легітимність публічної влади в Україні: рецепції та новації»¹

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.22>

Климончук Василь Йосифович
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
факультету історії, політології
і міжнародних відносин
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

У вітчизняній політичній науці все більшої актуальності набувають дослідження, присвячені феномену легітимності влади у контексті динамічних процесів становлення та розвитку глобального комунікативного простору загалом та комунікативної взаємодії між публічною владою та громадянським суспільством зокрема. На особливу увагу заслуговує проблема легітимності публічної влади, яка має сприяти демократизації суспільних відносин, виробленню раціональної політики, яка б сприяла переходу нашої країни від авторитаризму до демократії. У ситуації, коли правила демократичної політики мінливі, індивідуальні та колективні агенти переслідують вузькогрупові інтереси, механізми впливу громадянського суспільства на владу не усталені, а органи публічного адміністрування діють неефективно, особливої значимості набувають дослідження легітимності публічної влади, яка стає основою демократичного політичного процесу, визначає темп та напрями перетворень в Україні.

Слід зазначити, що теоретичні та практичні виміри, особливості та складники легітимності публічної влади, а отже, й процесу легітимації в умовах докорінних соціально-політичних трансформацій у вітчизняній науці досліджені недостатньо мірою.

Саме тому монографія Л. Яковлевої характеризується актуальністю, теоретичною та практичною новизною. Всебічне вивчення процесу ускладнення та урізноманітнення рецепцій та новацій

у забезпеченні легітимності публічної влади дозволило авторці ґрунтовно дослідити історичні типи легітимності та виділити особливості електоральної, демократичної, інклюзивної легітимності, які формуються під впливом медіатизації, диверсифікації джерел інформування громадян, збільшення впливу громадянського суспільства на публічну владу.

Слід також зауважити, що досліджувана проблема потребує політологічного аналізу із зверненням до надбань філософської думки, теорії публічної політики та державного управління, соціологічної та економічної теорії.

Варто зазначити як позитивний момент той факт, що авторка не намагалася охопити в одному дослідженні всі варіації проявів легітимності у сучасному суспільстві, а зосередилася саме на легітимності публічної влади. Натомість феномен легітимності публічної влади розглянуто всебічно. Наведено статистичні дані, результати соціологічних досліджень та електоральних змагань, які свідчать про рівень електоральної легітимності публічної влади в Україні та рівень довіри до діяльності публічної влади. Визначено динаміку легітимності публічної влади за кількісними показниками за весь період незалежності України.

На особливу увагу заслуговують авторські міркування щодо новацій легітимності публічної влади. Ґрунтуючись на політологічному аналізі президентських та парламентських виборчих кампаній в Україні й досвіді становлення системи пострадянської публічної влади, авторка робить суттєвий внесок у теорію легітимності. Вона аргументовано стверджує, що новації легітимності публічної влади пов'язані із рухом від електораль-

¹ Яковлева Л.І. Легітимність публічної влади в Україні: рецепції та новації : монографія. Херсон : Гельветика, 2020. 325 с.

ної демократії до політичної інклюзивності. Адже перша пов'язується із легітимністю окремих політиків та політичних партій, а друга – з визнанням демократичного політичного ладу.

Дослідження відбувається в межах політологічного аспекту і присвячене науковому обґрунтуванню сутності та змісту легітимності публічної влади, виявленню її особливостей та складників, рецепцій та новацій у сучасній Україні, що, безумовно, є актуальним та вагомим напрямом поглиблення наукових досліджень у галузі знань про сучасний політичний процес.

Авторкою проаналізовано феномен легітимності публічної влади у контексті окроїрування правового порядку та зростання впливу комунікативного виміру легітимності публічної влади у сучасних суспільствах. Особливу увагу приділено дослідженню влади як генералізованого засобу комунікації. На основі цього визначено інноваційність та інклюзивність як характеристики легітимності публічної влади. У феномені легітимності інтегрується ставлення громадян до соціального порядку, сприйняття окремих політичних лідерів, уявлення про інститути та участь у діяльності соціальних та політичних організацій.

Важливим здобутком авторки є наукове обґрунтування інституційного та організаційного вимірів легітимності публічної влади, взаємовпливу між легітимністю та легальністю. Виходячи із розмежування інститутів та організацій у інституціональній теорії, авторкою відзначено, що одним із головних завдань для пострадянських суспільств є встановлення легітимності демократичного порядку, а не окремих політичних агентів. Без цього неможливе завершення переходу України від електоральної до консолідованої демократії. Щодо комунікативного виміру легітимності публічної влади, то демократизація передбачає залучення широких суспільних верств до вироблення політики, що ускладнює процедуру раціонального політичного вибору, а сучасні медіасистеми, змінюючи систему представництва громадських інтересів відповідно до вимог медіаформату, можуть призводити до імітації демократичних змін, делегітимації публічної влади.

У тезаурусі такого дослідження легітимність виступає інтегральним поняттям, сутність якого розкривається через дослідження комунікативного, інституційного та організаційно-правового вимірів діяльності публічної влади.

До позитивних моментів можна також віднести і те, що автор приділяє значну увагу понятійному апарату дослідження, зокрема, обґрунтуванню трактування та доцільності використання (в тому числі і в авторській редакції) понять «легітимність», «легітимність публічної влади», «легальність»,

«інклюзивність», «право на владу». Проаналізовано значну кількість суміжних понять, у результаті чого визначено місце кожного з них в контексті такої роботи. Ці розробки являють собою теоретичне обґрунтування окремих складників запропонованої авторської моделі легітимності публічної влади.

Цікавим є підхід авторки до розгляду особливостей легітимності публічної влади в Україні. Це, зокрема, централізація влади, спрямованість інформаційних потоків «зверху – вниз», відсутність механізму «зворотного зв'язку» у вертикальній комунікації та нерозвиненість горизонтальної політичної комунікації, зменшення ролі ідеологій у суспільному житті, низький рівень інформатизації як країни загалом, так і органів державної влади зокрема, відсутність у комунікативному просторі позиції, яка б репрезентувала інтереси суспільства.

Авторка звертається до наукових здобутків М. Вебера, Н. Лумана, Ю. Габермаса, Д. Норта, А. Стічкомба та інших з метою сформулювати власне бачення феномена легітимності публічної влади. Ґрунтуючись на розробках цих та інших авторів, у монографії обґрунтовано потребу в інноваційності та інклюзивності для забезпечення легітимності публічної влади на сучасному етапі. Адже це є продовженням вимоги щодо розподілу влади, сформульованої класиками політичної думки у XVII–XVIII століттях. І якщо розподіл влади свого часу сприяв подоланню деспотизму як потенційно необмеженої влади, то в умовах інформаційного суспільства зберегти демократичну легітимність публічної влади можна лише за допомогою інклюзивності та інноваційності.

Акцент робиться на тому, що демократизація політичного простору, яка передбачає залучення найрізноманітніших суспільних груп у процес прийняття рішень, актуалізує проблему легітимності публічної влади. Авторкою ретельно розглянуто окремі теорії легітимності, як класичні, так і сучасні, які сприяють формуванню оптимальної моделі легітимації публічної влади.

Підсумовуючи, можна констатувати, що монографія Л. Яковлевої є результатом самостійної наукової роботи і свідчить про вміння і здатність авторки системно аналізувати та узагальнювати науковий матеріал, ставити та розв'язувати складні проблеми політичної теорії та практики.

Ця монографія є серйозним самостійним, завершеним, творчим науковим дослідженням, яке має практичне та теоретичне значення, оскільки відобразило науково обґрунтовані теоретичні результати, що сприяють розв'язанню конкретної наукової проблеми комплексного визначення з точки зору політичної науки легітимності публічної влади, її рецепцій та новацій.

Яковлев Денис Вікторович

Рецензія на монографію С.І. Ростецької «Регіональна ідентичність і національна держава: політика неприйняття та пошук компромісів в політичному просторі сучасної Європи»¹

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.23>

Яковлев Денис Вікторович,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету психології,
політології та соціології
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Соціальні та політичні протиріччя сучасного суспільства, невизначеність політичних, економічних, соціальних ситуацій, різноманіття принципів організації політичних та соціальних спільнот, видів діяльності, соціальних ролей і групових норм відображаються у самосвідомості різних груп населення, у зв'язку з чим відзначається трансформація усталених цінностей, за допомогою яких людина визначає себе, власне місце у суспільстві. Нині криза ідентичності спостерігається як на рівні самосвідомості окремо взятої особистості, так і в рамках певного соціального простору. За таких умов регіональна ідентичність стає умовою структурування територіальних спільнот, найважливішим фактором відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп і тим самим впливає на розвиток регіону, внаслідок чого виникає необхідність пояснення факторів і тенденцій посилення регіональної ідентичності та її мобілізаційного потенціалу.

Необхідність вивчення феномена регіональної ідентичності актуалізується в умовах, коли одним із наслідків трансформації суспільства стає регіоналізація простору, що супроводжується різким зростанням регіональної самосвідомості.

У стабільному суспільстві за наявності стійкої національної ідентичності регіональна ідентичність не актуалізується в ієрархії територіальних ідентичностей. У звичайних умовах вона проявляється у формуванні певної системи цінностей і норм поведінки жителів регіону поза зв'язком з етнічною приналежністю. За умов ослаблення, кризи національної ідентичності регіонально-етнічна ідентичність може скласти їй конкуренцію

і, отримавши політичний відтінок, поставити під загрозу єдність країни.

У монографії кандидата політичних наук С.І. Ростецької увагу було зосереджено на визначенні регіональної ідентичності крізь призму основних теоретико-методологічних і концептуальних підходів у політичній науці. Такий підхід зумовлений тим, що, по-перше, це сфера саме практичної політики, по-друге, політичною наукою вже встановлено, що ідентичність є потужним потенціалом для згуртування людей у стійкі групи, об'єднані спільними системами цінностей, подібною реакцією на соціальні процеси і єдиною волею до соціальної дії. Також заслуговує на увагу акцентуація автором на таких концептуальних підходах, як: політико-культурний, інструменталістський, соціально-конструктивістський. Крім того, в монографії представлено аналіз взаємозумовленості співіснування національної та регіональної ідентичності, досліджено структуру регіональної ідентичності, у складі якої виділено когнітивний, ціннісний, емоційний і регулятивний компоненти, а також проаналізовано передумови формування регіональної ідентичності.

Заслужують на увагу розділи монографії, в яких визначено вплив регіональної ідентичності на сучасні політичні процеси в Іспанії, Великій Британії, Італії і, звичайно, Україні. Визначено спільні та відмінні риси у формуванні регіональної ідентичності досліджуваних регіонів. Вказано, що прогресивна побудова Іспанії, яка складається з різних автономних спільнот (Comunidades Autónomas), паралельно визнавала і пропагувала регіональну ідентичність до такої міри, що різні дослідження висвітлювали (хоча і з територіальними варіаціями та різною інтенсивністю) консолідацію регіональної та подвійної ідентичності (поєднання іспанської та регіональної ідентичності) на шкоду виключно іспанській ідентичності. Акцентовано увагу на тен-

¹ Ростецька С.І. Регіональна ідентичність і національна держава: політика неприйняття та пошук компромісів в політичному просторі сучасної Європи : монографія. Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, 2021. 313 с.

денціях тяжіння до сепаратистських проявів як загрози цілісності Іспанії. Проаналізовано потенційні механізми їх запобігання, серед яких – насамперед економічна стабільність регіону.

Цікавим видається кейс Італії, в якому визначено специфіку процесу формування регіональної ідентичності цієї країни як країни із прикладами деволюції у системі зав'язків Центр–Регіони, наявністю політичних криз та конфліктів. Дослідження враховує контекст як історичної спадщини, так і сучасних глобалізаційних процесів, які, безсумнівно, грають важливу роль у конструюванні моделі регіональної ідентичності будь-якої держави.

Також Сполучене Королівство з його чотирма ключовими регіонами являє особливий інтерес і в контексті дослідження складних розломів, які не обмежуються лінією поділу громадянської (британської) і етнічної ідентичності. Автором визначено, що особливості деволюції у Великобританії зумовлені впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, у співвідношенні яких визначальна роль належала внутрішнім факторам. Ендогенні фактори пов'язані зі збереженням внутрішніх проблем регіонів, нерівномірністю соціально-економічного розвитку і зростанням впливу етнорегіональної еліти, яка пропонує власну інтерпретацію стану справ

і перспектив розвитку регіону. Екзогенні фактори пов'язані з такими процесами, як глобалізація та європейська інтеграція, з одного боку, і диференціація і регіоналізація – з іншого.

Звичайно, заслуговує на особливу увагу аналіз динаміки загальнонаціональної та регіональної ідентичності нашої держави. Автором акцентовано увагу на ролі символічної політики, регіональних міфів у конструюванні регіональної ідентичності, досліджено основні механізми запобігання та розв'язання конфліктів ідентичностей, які потенційно можуть стати загрозою цілісності держави.

Загалом структура монографії, що рецензується, характеризується узгодженістю структурних компонентів наукового пошуку – взаємозалежністю об'єкта, предмета, методології, стратегії викладення матеріалу тощо. Стиль автора всебічно сприяє розумінню ключових понять процесу конструювання регіональної ідентичності. Впевнений, що вдумливий читач знайде у монографії С.І. Ростецької «Регіональна ідентичність і національна держава: політика неприйняття та пошук компромісів в політичному просторі сучасної Європи» відповіді на багато запитань як теоретико-методологічного характеру, так і прикладного спрямування.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

Коректура • С. Корзун

Комп'ютерна верстка • Ю. Ковальчук

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 17,21. Ум. друк. арк. 16,97.
Підписано до друку 30.04.2021. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (048) 709 38 69
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.